БИСТРА ЦВЕТКОВА

ф. IV, 883

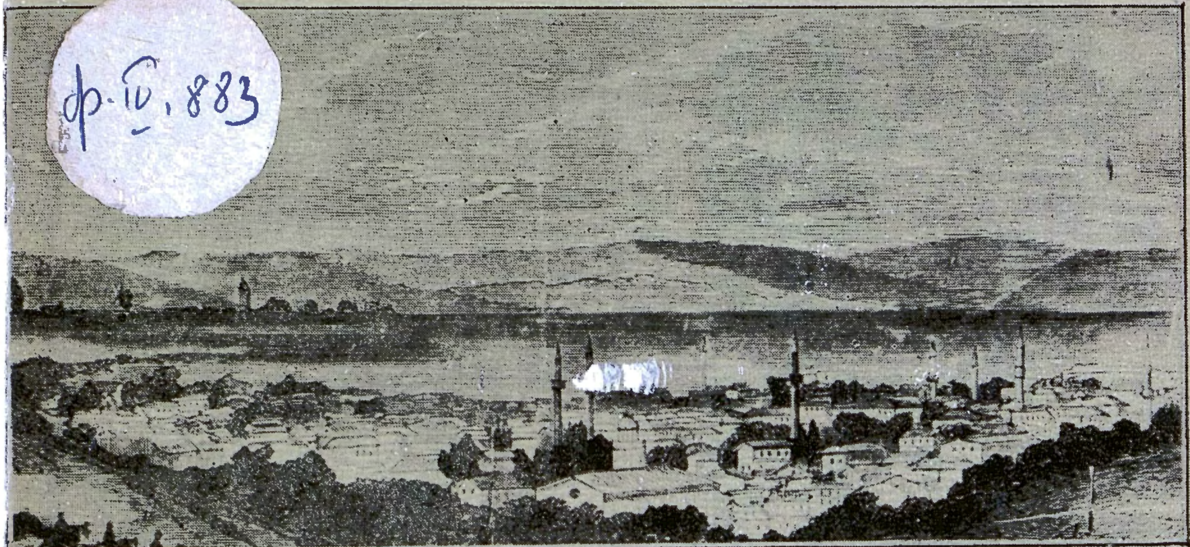

ПРОУЧВАНИЯ НА ГРАДСКОТО СТОПАНСТВО ПРЕЗ XV–XVI ВЕК

НАУКА И ИЗКУСТВО

ф. 15, 883

БИСТРА ЦВЕТКОВА

ПРОУЧВАНИЯ НА ГРАДСКОТО СТОПАНСТВО ПРЕЗ XV–XVI ВЕК

ИЗДАТЕЛСТВО „НАУКА И ИЗКУСТВО“
СОФИЯ 1972

Инв. № 6764/943

Проверка 1984

941/Б

НА МОЯ СЪПРУГ

ЧАСТ ПЪРВА

ПРОУЧВАНИЯ

3

[illegible]

[illegible]

ГЛАВА ПЪРВА

НАСОКИ, ЦЕЛ И ЗНАЧЕНИЕ НА ПРОУЧВАНЕТО. ХАРАКТЕР НА ИЗТОЧНИЦИТЕ

Установяването на османското господство в Европейския Югоизток променя в много отношения съдбата и развитието на редица от покорените страни, в това число и на България. То безспорно нарушава естествената динамика на това развитие, поставя го в зависимост от други фактори, общозначими за Османската империя в цялост. Едновременно с това неотменни практически нужди на османската държавна власт я заставят да запази известни институции и порядки, съществували на Балканите в доосманската епоха, за да ги постави в услуга на своите интереси.

Разрастващото се военно напрежение на османската държава през XV и особено през XVI в., големите ѝ завоевателски начинания в Азия, Европа и Африка и грижите за опазване на тези териториални придобивки налагали изграждането и поддържането на огромен военнополицейски апарат. Естествено това изисквало да се осигурят непресъхващи източници на средства и такава организация на разпределението им, при която значителни приходи от завоюваните земи да бъдат зачислени под формата на спахилъци за издръжка на бойците от най-надеждната част на войсковите сили — феодалното опълчение.

С оглед преди всичко на тези върховни съображения османските управляващи среди усвояват редица заварени традиции в областта на фискалното устройство. Изгодите от това те съзират още в зората на османския държавен живот през XIII в. Още от това време младото османско емирство, изникнало като продължение на разпадналата се малоазийска селджукска държава, унаследява порядки на развит градски живот и паричностокови отношения с многовековно съществуване в тази оживена кръстопътна зона на Източното Средиземноморие.[1]

Те навлизат все повече в икономиката на младата османска държава, чиито ръководни дейци скоро съзират изгодата от тях и се стремят да приспособят институциите си към тези отношения по такъв начин, че да изтръгват повече приходи за държавното съкровище, за османската господствуваща класа. Този процес на усвояване и приспособяване към поразвита парична икономика се задълбочава със завладяването на балканските страни, където от далечна древност се кръстосвали търговски пътища с оживена обмяна и съществували градове със значително развитие на търговско-занаятчийска дейност в тях. Част от тези средновековни балкански, респ. български градове изживяват тежко десетилетията на опустошителното османско завоевание.

Разорени, те упадат в стопанската си дейност и изгубват значението си при новия режим на завоевателите, превръщат се в незначителни селища. Други градове продължават съществуването си и се очертават като оживени средища. Османците създават тук-там и нови населени места, където настаняват най-вече тюркски поселници или помюсюлманчени военнопленници в изпълнение на важни държавни мероприятия — да подсилят мюсюлманския елемент сред непокорното и неблагоразположено балканско население. Някои от тези населени места, възникнали в резултат на турската колонизация, се развиват като селища от градски тип. Градовете в българските и изобщо в балканските земи остават и при османците главни военноадминистративни центрове.[2] Тук новите господари съсредоточават главните бойни сили, охраняващи завоюваните провинции. Тук се настаняват и органите на местното управление заедно с прииждащите турски колонисти. Този стремеж на завоевателите към градовете се обяснява и с обстоятелството, че това са средоточия на оживен стопански живот — на търговско-занаятчийска дейност, и там условията за съществуване са естествено по-благоприятни. Никак не е случайно, че още с установяване на османските институции в балканските и по-специално в българските земи османската власт преценява предимствата на градовете тук и ги зачислява като по-богати източници на приходи от търговско-занаятчийската дейност към имения на султанския двор (султански хасове) или на крупни поземлени господари (везирски хасове, мюлкове, зиамети).[3]

Така, включени в рамките на османската феодална система, градовете в българските земи, както изобщо на Балканите, имат особено място и значение в развитието на тази система и на народите, поставени да живеят при нейните условия, в това число и на българския народ.

Като средища на интензивна търговско-занаятчийска дейност и на оживени стоково-парични отношения градовете в българските земи, респ. на Балканите, предопределят с вековните си традиции в това направление и по-различния облик, по-особени темпове в развитието на османското феодално общество. Градовете именно съдействуват най-вече за значителното натрупване на търговско-лихварски капитал, който от края на XVI в. все по-силно оказва разлагащо въздействие върху османския военноленен режим (спахилъка) и подготвя условията за развитието на капитализма.[4] По този път именно градовете стават фактори за по-бързото прогресивно развитие на османската феодална система.

Следователно едва ли без задълбочено и всестранно изясняване ролята на градовете в икономическия живот на балканските земи биха могли правдиво да се обхванат и осветлят онези процеси, които предопределят балканското и по-специално българското Възраждане.

Но разработването на градската проблематика има значение и за правилното представяне на още един важен аспект от историята на българския народ през националноосвободителния етап от развитието му. Въпреки турската колонизация и свързаната с нея ислямизация на част от градското население в старите български градове се запазва будна българска среда, която през XV в. оглавява не един освободителен опит на българите.[5] Тази българска среда, част от която активно е ангажирана в градската стопанска дейност, наяква икономически, придобива през вековете по-голяма обществена значимост и влияние и играе водеща роля през епохата на националноосвободителните ни борби.

Тези само основни аспекти придават на проблематиката за градовете в българските земи особено значение и налагат всестранното ѝ проучване.

На сегашния етап обаче е все още трудно да се пристъпи към цялостно, многостранно изясняване облика и ролята на градовете. Все още в марксистката историческа книжнина липсват монографични изследвания на отделни страни и процеси на градския живот. Оскъдни са проучванията за различни градове, а повечето от тях в домарксистката историография са недостатъчно пригодни да служат като сериозно градиво за подготвяне на по-големи обобщаващи изследвания.

Не са изяснени всички проблеми на града и в общобалкански, и в общоимперски план. А това би улеснило монографичното проучване на градовете в българските земи. Обстоятелството, че изучаването на българските градове през епохата на османското владичество до Възраждането изостава в сравнение с осветляването на аграрния режим през същия период, се обяснява до известна степен и с това, че досега не са издирени в необходимата степен, нито поставени в научен обиход основните изворни материали за градската проблематика. Това особено се отнася до османските източници и главно до онези от тях, които изхождат от официалните учреждения на османската власт.

Това ниво на историографията в набелязаната област изисква изследванията върху проблематиката на българските градове да преминат неизбежно през един етап на задълбочено и богато документирано изучаване отделни страни и процеси в градския живот или облика на някои характерни селища от градски тип. Само след набирането на значителен изследователски материал от такъв характер би могъл да се очаква успешен и правдив синтез върху въпросите от историята на градовете в България през XV—XIX в.

Нашата монография има за цел обосновано да осветли един от многобройните аспекти на градовете в българските земи през началния период на османското владичество. Този аспект е между първостепенните в историята на градовете ни. Той разкрива политиката на османската държавна власт по отношение на градското стопанство и сочи значителния ръст на производителните сили и общественото разделение на труда в градските центрове, предпоставка за интензивното развитие на стоково-паричните отношения.

Осъзнала предимствата на градовете като богати приходоизточници, върховната власт се стреми да осигури повече доходи от стопански оживените градски средища за държавното съкровище или за господарите на едрите феодални домени (зиамети, хасове, мюлкове, вакъфи), към които били причислени тези средища. Затова още с установяване на господството си в българските земи и на Балканите османските управляващи среди въвеждат система от многобройни разпоредби, които регламентират градските занаяти и търговия и едновременно определят размера и облика на таксите, митата и налозите върху тях, предназначени за управляващата класа, за държавата. Заедно с това властта създава и редица институции и органи, посредством които осъществява правата си върху тези узаконени от нея приходи.

Тази система не се отличава основно от съществуващия в балканските страни през средновековието режим на митнически и пазарни такси. Но като включва тия страни в единна стопанска конюнктура — в рамките на османската държава, новата власт на завоевателите централизира постъпленията от споменатите такси, насочва ги към държавната хазна или ги зачислява като приход на отделни свои висши функционери, държатели на обширни спахилъци или мюлкови и вакъфски господари.

Върховна грижа на властта е да регулира и обезпечи редовен приток на тия постъпления, като направлява и насърчава търговско-занаятчийската дейност в градовете. Това голямо вмешателство в градската икономика е типично за централизираната османска военноленна система, при която няма и помен от автономията на средновековните западноевропейски градове.

Системата от такси и мита, която засягала търговската дейност, съсредоточена предимно в градовете, както и официалната регламентация на градската икономика през XV—XVI в. в българските земи не са били досега обект на сериозно монографично изследване. Изясняването на този аспект от проблематиката, свързана с градовете, е не само важен, но и необходим етап от проучването на градската икономика. По този път изследвачът не само установява формите, методите и институциите, посредством които държавната власт се стреми да сложи ръка върху значителна част от приходите в градската икономика. Данните за това са едновременно и красноречиви свидетелства за стопанското развитие на градовете, за тяхната икономическа връзка със селото, за нивото на общественото разделение на труда в тях. Следователно избраният в настоящото изследване аспект хвърля светлина и върху редица въпроси, отнасящи се до характера на градската стопанска дейност и изобщо до развоя на стоково-паричните отношения.

Основни и най-обилни източници, които осветляват усилията на върховното управление да постави в пълна мяра градската икономика в услуга на държавните интереси, са значителният брой познати или все още необнародвани османски разпоредби и закони (кануни и канунnámета) от XV—XVI в., които представляват ценни източници от първостепенно значение за стопанската история на градовете в Османската империя.[6]

Част от тази важна категория извори съставляват разпоредбите, включени в големите законодателни кодекси от времето на султаните Мехмед II[7], Селим I[8] и Сюлейман Законодател[9].

Разпоредбите от кодекса на Мехмед II и Сюлейман I имат твърде общ характер и съвсем лаконично засягат материята, свързана с регламентацията на търговско-занаятчийската дейност, на градския живот. Тази лаконичност по времето на Мехмед II е обяснима. Това е време, когато все още главните сили на върховната власт са насочени към пълно политическо укрепване на Балканите и в Азия, когато все още обликът на институции и порядки не е напълно утвърден и изяснен.[10]

Значително развитие отбелязва кодификацията по тази материя от времето на Баязид II. От тази епоха са познати засега поредица разпоредби за уреждане на градската икономика в Одрин, Бруса и Цариград.[11] Тези разпоредби засягат най-вече режима на градския пазар, определят пазарните цени и прерогативите на онези органи, които трябва да проверяват систематично изправността на занаятчийската и търговската дейност. Посочените разпоредби, част от които може би са се обособили още при Мехмед II след завладяването на византийската столица, са очевидно оформени в цялостни кануни по инициативата на Мехмедовия наследник. Въпросите на пазарните и пристанищните мита и такси не са намерили място там. Затова пък те съставляват важен дял наред с по-подробно разработените норми за режима на занаятчийското производство и пазара в общоимперския кодекс от времето на Селим I. Мястото и значението, което се отдава в Селимовото законодателство на регламентацията на този сектор от стопанския живот, са обясними. Развитието на градските отношения в началото на XVI в., разгърналата се търговска дейност, която интензивно обхваща османските владения от Египет, Сирия и Източен Анадол до Крим и Средна Европа с най-активни средища градовете, изискват много по-детайлна регламентация и кодификация, отколкото през ранния период.

От Селимово време датират и цяла поредица разпоредби за стопанската дейност в Подунавието и връзките между българския и румънския бряг.[12] Тези норми разкриват стремежа на османската власт да постави под контрол търговската обмяна по Дунав и прибрежните райони, за да си обезпечи от нея своя дял от приходи посредством търговски мита и такси върху речния трафик и докарваните по двата дунавски бряга артикули за продан. Освен това изработеният при Селим кодекс за Подунавието отразява домогванията на османските управляващи среди не само да поставят в услуга на интересите си стопанската обмяна по двата дунавски бряга и да наложат фискалната си система в онази приречна зона на румънска страна, която била непосредствено под тяхна власт, но и да сложат ръка върху приходи, полагащи се по право на васалните им румънски князе.

Разпоредбите, отнасящи се до системата на търговски такси и мита, в Сюлеймановия кодекс обаче са пак схематични и почти дословно съвпадат с аналогичните разпоредби в по-ранния Мехмедов кодекс. Това видимо връщане назад в развитието на законодателната дейност от набелязаната сфера в сравнение със Селимовия кодекс трябва да се обясни с друго. Очевидно тези общи лаконични разпоредби не са били достатъчни, за да внесат порядък в развиващите се и усложняващи се процеси в градската икономика, особено след като империята се разширява още повече териториално и включва в пределите си и на изток, и на северозапад големи градове с многовековни традиции.

Ето защо именно през Сюлейманово време се създават поредица регионални разпоредби, които зафиксират и регулират стопанската дейност в по-значителните градски средища с цялото ѝ многообразие и местни особености.

За тяхната конкретна практическа насоченост говори и обстоятелството, че при съставянето на дефтери с данни за населението на различни градове и техния район и за приходите от фискалните задължения на това население органите на османския кадастър и на върховното финансово управление вписвали върху началните листове на дефтерите именно такъв род разпоредби. Очевидно те служели като справочник в местната фискална практика при налагането на такси и мита върху градската стопанска дейност и при регулирането и контрола на тази дейност. При Сюлеймановите наследници тези локални разпоредби и закони се умножават, отразяват своеобразията в икономическия живот на отделните селища. В настоящото изследване са привлечени и оползотворени всички новоиздирени и познати досега кануни за градове и пристанища в Българското Подунавие, Черноморие и Беломорие, както и за по-значителни селища в Тракия, в Северна, Източна и Югозападна България през XV—XVI в.

Част от тези паметници с регионален характер са издавани досега по различни техни преписи, съхранявани в някои големи архивни колекции в Европа или пък в самите архиви на днешна Турция. Най-значителен брой от тях са обнародвани от бележития османист на XIX в. Joseph von Hammer.[13] Това издание далеч не отговаря на съвременните изисквания за научно обнародване на османски извори: то няма нито факсимилета, нито нормализиран препис на оригиналите, нито указание за тяхното местонахождение. При това по всичко изглежда, че те не са издадени in extenso. Такъв начин на издание винаги допуска едностранчиво ексцерптиране на съдържащите се в документите данни. Често пъти твърде съкратено предадените в превод у Хамер оригинални текстове не позволяват на изследвача да направи правдиви наблюдения и изводи върху същността на съдържащите се в документите исторически реалии.

Едва ли може да се счита за стъпка напред в това отношение изданието на многобройни кануни и кануннамета (между които и доста за българските земи), направено от H. Tunçer.[14] То изобилствува с неточности и грешки в дешифрирането и транскрипцията, лишено е от филологически и терминологичен коментар, научният контрол е невъзможен поради липса на факсимилета.

Някои от законите и разпоредбите, които са обект на нашето изследване, са обнародвани съвсем откъслечно и не винаги безупречно от отделни автори по различни поводи, пръснати са из книжнината в тази област и поради това — не лесно достъпни за цялостно проучване и съпоставяне.[15]

Малко от посочените правни паметници, които представляват основно градиво в настоящото изследване, се отнасят до XV в. Наред със законоположенията от общия кодекс на Мехмед II от това време датират кануните за градовете Ниш[16] и Скопие[17]. Разбира се, доста от локалните разпоредби, познати по преписи от XVI в., отразяват регламентацията, извършена от властта през по-ранен период; по някои указания в съдържанието им може да се съди, че те са съставени още през XV в. Подробната им разработка обаче принадлежи несъмнено на един период, когато и османските институции, и тяхната регламентация се обособяват напълно — т. е. от времето на Сюлейман Законодател нататък. От началото на XVI в., както вече се отбеляза по друг повод, произхождат не само разпоредбите в новооткрития Селимов кодекс, но и редактираните по това време (1520 г.) норми за уреждане и контрол на търговската дейност в Подунавието и фискалния режим, наложен от държавата върху нея. Използуваният тук, канун за Солун е познат засега по преписа му, вписан върху началния лист на един подробен регистър за града, запазен в архивите на Ориенталския отдел при НБКМ. Приблизителната датировка на регистъра — около края на първото десетилетие от XVI в., приемам условно и за дата на кануна, при все че не е изключено този канун да има по-ранен произход.[18] Все от първите десетилетия на XVI в. са вероятно кануните за Хурпище, Кесторие, Серфидже, Йенидже Вардар, Караферия.[19] В изданието на тези кануни е посочено най-общо, че те са от епохата на Сюлейман Законодател (т. е. не по-рано от 1520 г.). Същите кануни с малки отлики са вписани в един съхраняван в софийските архиви подробен тимарски регистър (mufassal defteri), който по външни белези може да се отнесе към епоха, не по-ранна от 1527—1530 г. и вероятно близка до тези години.[20] Това позволява да се даде по-определена датировка на тези разпоредби. Все без обозначена дата от времето на Сюлейман Законодател са и няколко кануна за български градове в лива Чирмен.[21]

В регистър от 1542 г. фигурират законоположенията от най-стария познат досега канун за Видински санджак.[22] Те са очевидно кратки извлечения от някакъв по-ранен и по-подробен канун, от който ни е позната по-късна версия от края на XVI в., използувана тук. Нашето предположение за датировката на Видинския закон в регистъра от 1542 г. не е безосновно. Лаконичността и фрагментарността на разпоредбите подсказват, че те са ексцерптирани за случая от някаква по-изчерпателна версия със законоположения за целия Видински санджак.

От 50-те години на XVI в. разполагаме засега само с кануна за градеца Бури, Гюмюрджинско.[23]

Някои от по-цялостните и подробни кодекси за селищата в българските земи, които съставляват и най-съществената част от документацията на нашето проучване, могат да се датират с по-голяма точност. Така напр. законодателните кодекси, използувани тук в три техни версии от ръкописите на Парижката и Виенската библиотека и от турските архиви по изданието на Tunçer, за Рахово (Оряхово), Нийболу (Никопол), Русчук (Русе), Силистра, Хърсово, Исакча, Тулча и Мачин, пристанищата по българския черноморски бряг и градове в Северна и Източна България — Ивраджа (Враца), Лофча (Ловеч), Търново, Шумну (Шумен), Правади (Провадия), Хаджиоглу Пазарджик (Толбухин) и Бабадаг, Янболу (Ямбол), Айтос, Карънабад (Карнобат) и пр.,[24] не са по-ранни от 70-те години на XVI в. Парижката и Виенската версия на тия паметници (почти без различия) не носят дата. Някои податки в тях обаче ни насочват към по-определена датировка:

1. В един от кануните относно търговските такси на гр. Шумен законодателят или регистраторът е отбелязал, че същите разпоредби са в сила и за селището Хезарград (Разград)[25]. Това селище е причислено към категорията на малките градски средища — т. нар. касаби. В познатите досега документални сведения от първата половина на XVI в. Хезарград не фигурира в поредицата градски средища от вилаета Нийболу, към които се числял.[26] Нещо повече, в един подробен регистър с мюлкови и вакъфски владения в българските земи от средата на XVI в. от архива на Ор. отдел

в НБКМ — София, Хезарград е споменат като село, въпреки че в неговия опис в регистъра са вписани приходи от такси и облагания, характерни за по-развито, градско стопанство.[27] Следователно прерастването на неотдавнашното село Хезарград в касаба, както това е отбелязано в един от разглежданите тук кануни, не може да е станало преди средата на XVI в. В 1585 г. пътешественикът J. Bongars описва Разград като хубаво градче.[28] Това развитие и този облик на града е отразил и законодателят в закона за Шумен, като е категоризирал Разград към касабите. Или, с други думи, законът е близък по време до описанието на Bongars.

2. Парижкият ръкописен корпус, където са кануните за Подунавието и Северна България, който френският османист N. Beldiceanu с основание отнася към втората половина на XVI в.,[29] съдържа и още някои податки за датировката на поместените в него източници:

а) всред законодателните паметници, между които са и тези за българските земи, е вписано и познатото канунname за вилаета Гюрджистан,[30] съставено през втората половина на XVI в., т. е. след завладяването на Грузия;

б) на лист 144 от същия ръкописен корпус е вписана и датата 980 г. (1572 г.).

3. Във Виенския ръкопис в закона за гр. Ахиолу (Поморие) срещаме датата 27 шевал 974 (7. V. 1567 г.), която очевидно се отнася до време, по-рано от тези законоположения.[31] От друга страна, турската версия на същите разпоредби за Никопол, Оряхово, Враца, Търново, Ловеч, Русе, публикувана от Tunçer, има точна дата — 1579 г.[32]

Все от втората половина на XVI в. е и кодексът за лива Видин, използван тук по виенския му препис.[33] В края на този кодекс са предвидени изрични мерки срещу често преминаващите през реката хайдути.[34] Това раздвижване на хайдутите във връзка с освободителните движения на румънските княжества, промените в османската спахийска система и военно-дипломатическите неуспехи на Турция след битката при Лепанто (1571 г.) можем да отнесем към 80-те и дори към 90-те години на XVI в.[35] Но в непълната версия на Видинския кодекс, обнародвана от Tunçer, е посочена и определена дата — 1585 г.[36]

Разбира се, Видинският кодекс, както и кодексите на други градове и области не са съставени изведнъж в тяхната цялост. Кодификацията е продължителен процес, който съпътствува обособяването и утвърждаването на порядките и институциите на османската власт и зафиксира настъпилите в тях изменения.

Всички оползотворени в настоящото изследване разпоредби имат значителен географски обхват, както вече се отбеляза. Това е достатъчно, за да се разкрие по тях в цялост и едновременно с регионалните ѝ особености системата от институции, която регулирали нормите на използуваните тук законодателни актове.

Наистина тези юридически паметници засягат сравнително еднообразна материя — съдържат норми, които уреждат режима на търговията и отчасти на занаятите в редица български градове и пристанища, набелязват подробно размера на най-разнообразни такси, вътрешни и експортни мита на стоки и плавателни съдове, начина на облагането и някои други условия в статута на градския пазар. На пръв поглед изглежда, че тези разпоредби засягат само малък дял от градския живот, от градската икономика. В действителност обаче те изобилстват с преки или косвени сведения, въз основа на които могат да се направят интересни наблюдения и установки в по-широк аспект за обхвата, значението и общите насоки на търговската и занаятчийската дейност, за стопанската роля на българските градски средища, за облика на селскостопанското производство в непосредствено окръжаващите ги райони, за фискалната политика на върховната османска власт в градския живот. При това данните в тези законодателни паметници имат и друго предимство.

Поради специалното си естество и предназначение този род източници са строго фиксирани и конкретни. Те не носят характер на отвлечени правни норми без връзка с условията на действителността, каквито впрочем се срещат в общите законодателни кодекси на Османската империя през XVI в. Изработени съобразно със специфичните особености в стопанския облик на отделните селища, те в голяма степен отразяват живата практика в прилагането на установената система на пазарни и пристанищни мита и такси.

Със своя по-конкретен характер въпросните локални закони попълват съществуващата засега празнина в документацията за градската стопанска дейност през ранните векове на османското владичество в българските земи. Данните от други извори за вътрешния търговски обмен и за занаятчийското производство през XV—XVI в. са засега сравнително ограничени по обхват, регионално и хронологически фрагментарни. Сведенията за външната търговия и нейната роля в стопанското развитие на българските земи пък все още не са издирени из чуждите архиви в пълнота, нито са издадени изцяло и научно досега. Ето защо правните паметници, за които е думата тук, са сравнително най-изчерпателни извори, по които, макар и косвено, би могла по-цялостно да се възстанови и картината на търговско-занаятчийската дейност.

Но подобно на всички правни паметници от това време и османските кануни и кануннамета не обхващат, нито предават цялото многообразие на градската стопанска дейност. Някои от тях са съставени твърде примитивно. По всяка вероятност те са отредактирани откъслечно, по определени поводи, може би дори от местни чиновници, без цялостен поглед върху всички сектори на градския живот. Главната загриженост на властвуващите — да осигурят приходи от облаганията върху градската стопанска дейност, е причина да останат на заден план в част от разгледаните тук законодателни паметници някои основни стопански отрасли. Това прикрива на пръв поглед една реалност, която не може да се пренебрегне и за чието изясняване не можем да разчитаме само на законодателните паметници, но и на други достъпни източници: официални турски документи или пътеписи и релации на чужди наблюдатели. Данните за търговските такси и мита, с каквито изобилстват нашите правни източници, сполучливо се допълват от податките в т. нар. tahrir defterleri, където регистраторите на османския кадастър често посочват кому са зачислени като приход този род фискални задължения, типични за градската икономика.

Към настоящия труд са приложени за пръв път цялостно в български превод и с подробен научен коментар всички издирени досега османски разпоредби и закони от XV—XVI в., отнасящи се предимно до селища в земите, населени през този период с компактно българско население. Те са представени в хронологичен порядък. При онези от тях, които са по-голям брой и се датират приблизително от втората половина на XVI в., е спазен известен регионален принцип.

Събрани и подредени така, тези паметници дават възможност на специалистите да направят задълбочен цялостен анализ и съпоставки, да открият общото и специфичното в икономическото развитие на отделни български градове, характера на регламентацията и на системата от такси, налози и мита върху градската стопанска дейност.

ГЛАВА ВТОРА

ПАЗАРНИ ТАКСИ

Нашето проучване започва не случайно оттук. Тези проблеми съставляват основната материя на анализираните в настоящия труд юридически паметници. Впрочем самите паметници са възникнали с оглед да се регламентира системата на търговските такси и мита, за да обхване централната власт всички приходи от тях. Тази система, която се усложнява и развива и чието кодифициране получава все по-ясен израз с обособяването и изграждането на османските институции през XVI в., не е нещо ново за балканските страни.

Сравнително по-изобилните източници за Византия свидетелствуват за съществуващия там режим на търговски мита и такси. Режимът на κομμέρκιον налага в пределите на Византийската империя многобройни митнически бариери за търговската дейност.[37] Κομμέρκιον-ът според найновите проучвания в тази област представлява митническо облагане за правото на пренасяне стоките, за правото те да се излагат по панаири и тържища и за правото да се търгува с тях. При всяка търговска операция κομμέρκιον-ът се заплаща наполовина от купувача и от продавача.[38]

Наред с κομμέρκιον във византийския фискален живот са познати поредица от такси, налагани върху търговската дейност, които специалистите подреждат в три групи: 1) такси върху търговския трафик; върху стоките и лицата, които обслужват този трафик; 2) такси върху превозните средства, с които се извършва търговската обмяна, и по-специално върху плавателните съдове; 3) такси, свързани с търговската операция, измерване на стоките и др.[39]

Такава система от пазарни такси и мита е установена и съблюдавана в редица малоазиатски напреднали градове още при възникването на османската държава в Анадол.[40] Позната е тя и в градския живот на селджукската държава, не е чужда на съществуващите в държавата на илханидите обществено-икономически порядки.[41]

В Мала Азия, отгдето се разгъва османското емирство, се кръстосват традиции на няколковековен градски живот и от Византия, и от Изток и кипи столетия наред оживена търговска дейност. Несъмнено османците са заставени от условията да усвоят във фискалната си система заварени тук институции, за да извлекат приходи от облаганията върху търговско-занаятчийската дейност. Едва ли е случаен полулегендарният разказ на Ашикпашазаде, от който се вижда, че първият османски емир — самият Осман, дори не подозирал за съществуването на пазарни такси.

Веднъж при него се явява човек от малоазийската област Кермиан и моли османския вожд да му даде на откуп правото да събира пазарните такси (бач).

— А какво е това бач? — пита с изненада Осман. Човекът му обяснява, че това е вземане, налагано върху всичко, което населението докарва на пазара.

— А нима народът има дълг към теб, та ти ще събираш от него пари? — пита в недоумение османският господар.

— Мой хане — отвръща човекът, — такъв е обичаят, навсякъде султаните изискват това.

— Това по божия воля ли е създадено, или сами бейовете са го установили? — пита отново Осман.

— Такъв е обичаят, мой хане, той съществува отдавна — пояснява човекът.

Осман избухва в гняв, толкова чужди и неизвестни му са тези порядки. Неговите близки сановници го възпират:

— Господарю наш — казват те, — такъв е обичаят на бейовете. Всеки им дава по нещо.

— Щом вие казвате така — съгласява се емирът, — то нека бъде отсега тъй: всеки, който докарва товар на пазара и го продава, нека плати две акчета, а ако не продаде, да не плаща нищо.[42]

Макар лаконичен и предаден с известна наивност, този летописен разказ ясно свидетелствува за поведението на османската власт при сблъскването с порядки в икономиката, непознати и чужди на ранната османска държавна организация, но утвърдени в малоазийските градове с многовековно наследство в търговската обмяна.

Не са останали без влияние и значение за налагане системата на такси и мита в българските градове под османска власт и аналогични порядки, съществували в средновековната българска държава.

Развитият градски живот на Балканите в навечерието на османското завоевание, на който не били чужди парично-стоковите отношения, значителната търговия без всякакво съмнение са наложили своя отпечатък върху стопанския облик на балканските, респ. на българските градове през османската епоха, а заедно с това — върху редица институции, в това число и върху системата на вътрешни и експортни такси и мита.

Нееднократно в редица официални документи на българските владетели през XIII и XIV в. (грамотата на Иван Асен II, дадена на дубровничаните, договора на Михаил Асен с Дубровник, грамотата на Иван Александър за обезпечаване привилегии на венецианските търговци, договора на добруджанския владетел Иванко с генуезците, Виргинската грамота за манастира „Св. Георги“ до Скопие, грамотата на цар Иван Шишман от 1378 г. за Рилския манастир) изрично се говори за митнически такси (кȣмеркь) и за съпровождащите ги допълнителни такси върху търговската циркулация, за право на излагане стоките по тържища и манастири.[43] Съвсем ясно е, че тези фискални тежести са били отдавна установен и утвърден режим в средновековната българска държава, към който естествено се пригодили завоевателите с оглед на изгодите от него за държавното съкровище. Въпреки опустошителната стихия на завоеванието вековното стопанско оживление на Балканите — това старо кръстовище на магистрални пътища между Изтока и Запада — се възстановява постепенно. С него османските завоеватели унаследяват и старите търговски връзки на балканските страни и България с Европа и са изправени пред необходимостта не само да ги приемат, но и да ги канонизират и доразвият.

Ето защо още в най-ранните османски законодателни паметници от епохата, когато турското владичество се разпростира окончателно над балканските земи, се предвиждат норми, в които е зафиксирана практиката на пазарните такси и митническите облагания. И законникът на Мехмед II, и разпоредбите от негово време относно търговските мита в Бруса, Цариград, Галиполи, Самсун, Синоп и някои пристанища на Мраморно море,[44] и кануните за Истанбул, Бруса и Одрин, за мините в Кратово, в Серско, Вълчитрънско, в Ново бърдо, в Кавалско и др. от епохата на Баязид II,[45] и общите разпоредби в кодекса на Селим I и Сюлейман I съдържат предписания, които набелязват в основни черти облика на тази система. Едновременно с това в течение на целия XVI в. се доизработват законодателни норми, които в подробности уреждат режима на градския пазар във всяко по-голямо селище в балканските земи — център на търговска обмяна. Създаването на тези многобройни локални закони не е случайно. То е указание за значителния ръст на търговската дейност в градовете, която вече не можела да се регулира по установените от обичая правила или по разпоредбите на общите закони в империята, а се нуждаела от специално разработени правни предписания.

От друга страна, подчертаният стремеж и грижи на османската власт да обхване в рамките на своята фискална система и най-малкия приход от таксуване на стоки при търговски сделки и на плавателни съдове в пристанищата е още едно указание, че тия сделки не са незначителни и случайни, а постоянна практика, която открива всекидневни богати приходоизточници на държавата.

Основна и неизменна грижа на османската власт в областта на градската икономика, така както ни се разкрива тя преди всичко в обстойно анализираните тук законодателни паметници за XV—XVI в., е да си осигури постоянни постъпления от търговската дейност посредством наложената върху нея пазарна такса—baç, kara baç, bac-i siyah, и съпровождащите я сродни такси, свързани с търговските операции и занаятчийската дейност. По правило бачът съпътствува всяка сделка на местното градско тържище с изключение на случаите, когато се извършва покупко-продажба на недвижимо градско имущество. Това е изразено с особена яснота в заключителната разпоредба на кануна за гр. Скопие: „Изобщо от това, което дойде в града за продан, е закон да се взема бач, според както е било обичай.“[46] „Обичаят“, на който законодателят се позовава в случая, е несъмнено старата практика в стопанския живот на българските градове още преди идването на османците, когато местните феодали и държавни чиновници събирали аналогични такси — „кумерк“.

При това още в най-ранните общи законодателни актове на империята изрично се предвижда бач да не се събира от покупко-продажби, извършени на село.[47] Кодексът на Селим I също отбелязва: „Каквото и да се продава по селата, не се взема бач.“[48] Това е съвсем обяснимо — при тогавашната степен на развитие на производителните сили в българското село подобен род сделки са съвсем необичайни и редки. Ограничените податни и покупателни възможности на населението не допускат тия сделки да бъдат обременявани с пазарни такси.

Единствено нарушение на тези узаконени порядки през ранния период е налагането на бач върху сделките с шира и риба.[49] Широкото разпространение на лозарството и значителните добиви от него създават възможност и селяните да отделят по-голям излишък, който става обект на размяна, а в селищата, където липсва добив на вино, той се внася отвън, за да задоволи местните нужди.[50] В прибрежни села пък съществуват подобни търговски операции с рибодобива. Очевидно тези сделки са толкова чести, че властта не иска да пропусне изгодите от тях. За да увеличат приходите на отделните феодали, в чиито домени са включени селата със значителна търговска размяна на шира и вино или на риба, върховните органи зачисляват посредством регистрацията бачове от споменатите сделки с винодобива и риболова. Достъпните ни засега муфасали (подробни феодални регистри) потвърждават тази практика, която влиза в дисонанс с предписанията на законодателството. Но има и села, очевидно с развита търговска обмяна поради благоприятни географски условия (близо до големи пътища, морета, езера, панаири, пазарища), чието стопанско оживление не убягва от зоркото око на фискалната регистрация. Такива села фигурират в запазените от XV—XVI в. муфасали за български земи със задълженията да дават бачове и други пазарни такси. Така напр. в един дефтер от XVI в. с описи на вакъфи, посветени на джамията и имарета на султан Мехмед II в Цариград, е вписано селото Серакин в лива Виза. В описа му са набелязани разпоредби за пазарни такси от продаваните в това село артикули.[51] Данните подсказват косвено наличността на някакво по-значително тържище във или при това село. В друг подробен регистър от първата половина на XVI в. към селото Перитор, Преспанско, от султанските хасове е отбелязан между фискалните му задължения наред с налози върху риболова и пазарен бач.[52] В същия регистър между приходите от костурското село Маврово, също султански хас, са отбелязани и приходи от бачове с изричната уговорка, че от всеки купувач се взема бач за товар, внесен в селото, по една мостра от него.[53]

Вакъфите и тимарът, към които се числели берските села Адеди, Бабапан и Лирпико, са регистрирани според същия регистър с бачове от пристанищата.[54] Вероятно в тези прибрежни села са ставали търговски сделки по неголемите им пристани и властта е обложила и тях с пазарни такси.

В потвърждение на това, че системата на пазарните такси и мита се разпрострирала само върху села с по-голямо търговско оживление, е и изричното вписване в същия регистър на пазарен бач от щипското село Тевсиан, който се налагал по време на ежегодния „пазар“ в селото, през третия и през осмия месец на мюсюлманското летоброене.[55] Понеже се говори за еднократен „пазар“, вероятно в същност е дума за местен панаир (организиран два пъти годишно). Това е толкова по-приемливо, като се види размерът на дохода от пазарните бачове в първия случай — 2000 акчета, а във втория — 14 033 акчета при общ доход от феодалната рента на местния държател 20 179 акчета. Все по данните на споменатия регистър селото Килендер, административно подчинено на Читроз, е обложено между другото и с 900 акчета от пазарния бач, обособен в отделна мукатаа, и от пазарните такси от групата ихтисаб.[56]

Все със значителни бачове и други пазарни такси е записан в регистър откъм средата на XVI в. и Разград, тогава още село от вакъфите на великия везир Ибрахим паша. Сочат се пазарни бачове и таксите от групата ихтисаб, които ще изясним по-късно.[57] С развитието на парично-стоковите отношения и засилването на търговския контакт между селото и града случаите със събиране на пазарни бачове от селата зачестяват. А това е още едно указание, че за османската власт законодателните предписания не са догма (както е със запретата да се вземат бачове на село). Практическите изгоди за османската феодална класа оправдават нарушението на тази запрета и налагат практиката на бачовете и в селата, щом това носи приходи за нейните представители. Но все пак пазарните и митническите такси си остават характерни за градската икономика.

От данните на източниците и особено от нормите на кануните е несъмнено, че бачът се налага или при внасянето на стоките в града, ако те идват отвън, или при докарването им на тържището и при извършване на самата покупко-продажба, в случай че стоките са от местен произход. От източниците не е напълно ясно дали на практика е съществувало някакво различие между таксата, налагана при внасянето ѝ в града на определени градски порти, и пазарната такса, събирана при самото осъществяване на сделката вътре в града.[58] Логически възниква въпросът, ако дошлите отвън търговци заплатят бача си при влизането в града, в случай че не успеят да продадат, отивайки си, изгубват ли заплатената такса? И нали по закон бачът е налице само там, където има извършена търговска операция. Следователно не е ли по-допустимо бачът върху стоките, внасяни отвън, да е събиран при входа в града, а за останалите местни стоки това да е ставало при самата сделка на пазара? (В Солунския закон изрично е посочено, че бачът върху стоките, идващи отвън на градското тържище, се събира „при градските врати".)[59] Това е най-присмливото допущение, въпреки че източниците не уточняват в подробности тази практика. Твърде вероятно е бачът за внасянето отвън да е прибиран още при градските порти срещу съответно удостоверение, което освобождавало търгуващите да го плащат втори път, когато го продадат на пазара. При излизането в някои закони (Враца, Ловеч, Търново, Шумен, Хаджиоглу Пазарджик (Толбухин), Бабадаг и пр.) изрично се отбелязва, че за непродаденото не се заплаща нищо.[60] Но дали тази разпоредба означава, че подобни стоки се освобождават само от износния бач за който ще говорим по-късно, или че те изобщо са освободени и от вносен, и от износен бач, е трудно засега да се отговори. Във всички случаи обаче законодателят назовава бач и таксата, налагана при влизане в града и при излизането от него. А това ни дава основание да мислим, че таксите, налагани при влизането на търговски товари, са тъждествени с бача, събиран при сделката на самото тържище. А оттук и допускането, че веднъж събраният бач при влизането освобождава от задължението за повторното му заплащане, когато се извърши сделката с внесената стока на тържището.

Ако се съди по данните на кануните, на облагане с бач подлежали не само артикули, донесени на тържището в пазарен ден, но изобщо всички артикули, които били обект на търговски сделки в рамките на града. Законодателят е отличил тези две категории сделки, като за първите изрично е обозначил, че стават „в града и на пазара“. Пазарните дни във феодалните градове играят важна роля в градската икономика — през тия дни най-вече се осъществява свободният търговски обмен между селото и града, стичат се продукти, които обезпечават продоволствието на големите консумативни центрове.

Проучените тук кануни съдържат податки, от които се долавя, че в българските градски средища и особено в по-значителните от тях през XVI в. има обособени тържища според естеството на продаваните продукти. В Никополското и Видинското кануннаме напр. изрично се говори за „житен“ пазар, пазар на зърнени храни, в Одринското — за пазар на лен (ketan pazarı).[61]

Законите нареждат бачът да бъде събиран изключително от лицата, които продават; само в случаите, когато се извършвала продажба на едър добитък, роби и някъде на вино, и купувачът, и продавачът са облагани с пазарна такса било наравно, било в повече за продавача. Официалното законодателство предвижда й еднократното облагане с бач. В кодекса на Селим I се запретява да се събира повторно бач при продажбата на стоки, за които вече веднъж е била заплатена тази пазарна такса.[62] Вероятно се визират случаите, когато събирането на бача при внасянето на стоката в града и излагането ѝ на тържището предхождало самата търговска операция с нея. Изключение в това отношение се предвижда само при препродажба на роби и добитък: „Когато се продадат повторно роби и добитък, гласи Селимовият законник, тогава пак се събират бачовете им.“[63] Без съмнение поради честите продажби и препродажби на посочените стоки държавата не искала да пропусне случая да извлече от това повече приходи за съкровището.

Режимът на повсеместно еднократно налагане бач на практика озгачава премахването на митническите бариери, характерни за балканското средновековие до османското завоевание. Значението на тази промяна е още по-голямо, като се има пред вид, че според данните на някои кануни бачът следвало да се налага само ако се извършела търговската операция. В случай че определената за продан стока не се продадяла, бач не трябвало да се събира. Разпоредбите за някои градове в българските земи напр. указват, че при такова положение и вносният, и износният бач се отменят.[64]

Събирането на бача в различните селища и определяне глобалния му размер за всяко селище поотделно стават съвсем конкретно, съобразно с данните на османската регистрация.[65] Както вече споменахме, в подробните феодални регистри от типа на тези, които използваме в нашето изследване, регистраторът е обозначил населените места, отгдето следва да се събира бач.[66] Той несъмнено се съобразява с местните условия, т. е. посочва по-голям или по-малък глобален размер в зависимост от това, дали търговските операции там са по-чести, или не. Приходите от пазарните такси наред с други вземания от подвластното население в различните селища регистрацията зачислява към отделни спахилъци, мюлкове, вакъфи или към султанските хасове. А тези данни на подробните регистри фигурират и в официалните документи на различните феодални господари (т. е. в берати, мюлкнамета и вакъфнамета) за размера на владетелските им права върху техните спахилъци или друг род домени.[67]

Така узаконяването и неотменността на бача и на други пазарни такси са обезпечени и чрез кануните, и чрез документите на османската регистрация. Този порядък е ясно зафиксиран в Селимовия кодекс: „Относно всичко това (т. е. бача и други пазарни такси, б. пр.) се взема под внимание онова, което е записано в регистъра на казата."[68]

В случаите, когато регистрацията не е обхванала и обозначила такива сведения по едни или други причини, прибирането на бача се основава на местната традиция в тази практика. Това е посочено и в закона за Скопие, и в Селимовия кодекс, дето изрично се казва: „Ако в регистъра не е записано, действува се по съществуващия обичай."[69] Скопският закон съдържа и изрично предписание за онази процедура, която била съблюдавана при установяване размера на бача за отделните стоки в рамките на пазара. Предвижда се бачът върху памука, един от най-важните артикули на търговската обмяна в югозападните български земи, да се налага, след като се докаже официално чрез показания на надлежни свидетели, че размерът му бил определен според по-стари законодателни предписания.[70] Практиката на привличане свидетели при установяване пазарни и пристанищни такси е зафиксирана и в разпоредбите за Силистра.[71] Размерът на бача според предписанията на законите следва да се определя съобразно с количеството на внесените или изнесените от градското тържище стоки. Най-често това количество се измерва с двуколки (кочии), с коли, на товари (конски,[72] камилски, магарешки товар), на торби и дисаги, на кожени мехове (най-вече за сирене, зехтин и оцет), на киле,[73] кантар, каиш (за риба), на копанка или кошница (за плодове), на бъчва (за вино и шира) и т. н.

В по-редки случаи бачът се налага не според размера на стоката, а като процент върху продажната цена — по едно акче на четиридесет или на двадесет акчета. Такъв режим, изглежда, е съблюдаван най-вече по отношение на стоки, докарвани в града за продан в по-малки количества — напр. масло в мех, мед в дисаги, а не на товар, гьон, аба, кебе, някои полуобработени материи, разпродавани на парче.

Разпоредбите за пазарния бач на Провадия съдържат по-точни указания за това: ако на тържището се продават мед, масло, ориз, плодове, стафиди, смокини, желязо, калай и олово, бачът им се изчислява процентно върху продажната им цена, щом те са в размер, по-малък от половин кола.[74] Трудно е да се каже поради липса на категорични сведения за всички селища дали този е именно критерият при определяне размера на бача.

Известна, макар и непълна представа за размера на бача биха могли да създадат следните таблици. В тях са подбрани от кануните и подредени съобразно с естеството на артикулите данните за тази основна пазарна такса през XV—XVI в.

Пазарни такси на зърнени храни, брашно, варива

Вид на стоките	Вносни пазарни такси			Износни такси		
	количество на стоките	бач	градове	количество на стоките	бач	градове
Зърнени храни и брашно	1 кола	4 акчета	Ни, Л, Б, Ив, Пр*			
	1 кола	8 акчета	Х-П, Гьоз, Вас, В	1 кола	8 акчета	Ниш
	1 конски товар на самар	2 акчета	Ю, Ни, Л, Хур, Ниш, Кес	1 кола	4 акчета	Вид
	на седло	1 акче	Ни, Л, Сер, Й-Вар	1 конски товар	2 акчета	Ниш
	1 чувал	1 акче	Вид, Сил			
	1 киле	1/2 акче	В			
		3 акчета	Ни			
	1 муд	1 киле	Каз, Й-Заг, Ах	1 муд	2 акчета	Ай
	1 муд	1 акче	Ай			
	на 20 акчета продажна цена	1 акче	Хас, Ай			
Ориз	1 кола	8 акчета	Ни, Рус, Т, Ш, Вид, Ив, Ч, Х-П, Ах			
	1 кола	4 акчета	Й-Вар, Б			
	1 товар	2 акчета	Хур, Кес			
	1 муд	2 акчета	Ай			
		4%	Мес		4%	Мес
Леша	1 конски товар на самар	1 акче	Л, Ив			
	на седло	2 акчета	Л, Ив, Ю			
Други варива	1 кола	4 акчета	Вид			
	1 товар	2 акчета	Ю			

Пазарни такси на добитък, месо, риба

Вид на стоките	Вносни пазарни такси			Износни такси		
	количество на стоките	бач	градове	количество на стоките	бач	градове
1	2	3	4	5	6	7
Коне	1 брой	2 акчета от прод. и куп.	Ни, Рус, В, Т, Л, Вид, Й-Заг, Б, Кес, Сер, К, Сил, Ай, Пр, Я, Аг, Вас, Ах, Гьоз, Ю, Ш, Ниш			
	1 брой	3 акчета от прод. и куп.	Бури			

---

* Вж. Съкращения на селищните наименования

1	2	3	4	5	6	7
	1 брой	2 акчета от прод.	Хас			
Говеда и биволи	1 брой	1 акче от прод. и куп.	Ни, В, Л, Вид, Ш, Б, Сер, Кар, Ниш, Ай, Я, К, Сил (волове)			
	1 брой	1 акче от куп. и 2 акчета от прод.	Хур, Кес, Ю			
	1 брой	2 акчета от куп. и прод.	Сил (биволи), Вас, Соз, Гьоз			
Дребен добитък	1 брой	1 акче	Ни, Рус, В, Т, Хур, Сер, Бури, Аг, Б, Мес			
Свине	1 брой	2 акчета	Я, Вас (1 акче от прод., 1 акче от куп.)			
Овце	2 броя	1 акче	Ни, Рус, Т, Л, Ш, Кес, Ниш, Бури, Ай, Сил, Б, Аг, Вас, Ах, Соз, Хур, Ю			
Агнета	4 броя	1 акче	Рус, Т, Ш			
Ярета	6 броя	1 акче	Рус, Т, Ш			
Кози	2 броя	1 акче	Ш, Ах			
Магарета	1 брой	1 акче от прод. и куп.	Кес, Сер, Кар, Аг			
	1 брой	2 акчета от прод. и куп.	Ю, Ах			
Заклан едър добитък	1 брой	1 акче от прод. и куп.	Рус, В, Л, Ив, Ч, Хас, Х Аг			
Заклан дребен добитък	4 броя	1 акче	Ни, В, Т, Ш, Л, Й-Заг, Б, Сер, Ч, Каз, Ниш, Х, Х-П, Вас, Аг			
	2 броя	1 акче	Гьоз, Каз, Й-Заг, Й-Вар, Ч (ако касапите са външни лица)			
	6 броя	1 акче	Рус			
	3 броя	1 акче	Кес			
Агнета	6 броя	1 акче	Т			
Свине	1 брой	1 акче	Гьоз			
Риба	1 кола	4 акчета	Рус	1 кола (моруна, шаран)	8 акчета	Соз, Рус
				1 кола (дребна риба)	4 акчета	Рус, Л, Ив
	1 кола	8 акчета	Л, Ив, Ш, Хур, Кес, Кар, Й-Вар	1 товар (шаран)	2 акчета	Л, Кес
	1 лодка	2 акчета	В			
	1 товар	2 акчета	Я, Ю	1 товар (дребна риба)	1 акче	Кес

1	2	3	4	5	6	7
Сушена риба	5 каиша	1 акче	Вид	1 кола	8 акчета	Мес
	1 товар	2 акчета (шарани)	Вид			

Пазарни такси на зеленчуци, плодове (пресни и сушени), подправки, мляко и млечни произведения

Вид на стоките	Вносни пазарни такси			Износни такси		
	количество на стоките	бач	градове	количество на стоките	бач	градове
1	2	3	4	5	6	7
Плодове и зеленчуци	1 кола	2—4 акчета	Ни, Рус, Ш, Т, Л, Ив, К, Пр, Вид, Ч, Ай, Ю, Каз, Й-Заг, Кар, Сил, Мес, Х-П (лук), Соз			
	1 кола	8 акчета	Ах, Х-П (плодове)			
	1 кола	1 акче	Хур, Кес, Б			
	1 малка кола	4 акчета	Ни			
	1 товар	2 акчета	Ни, Хас, Ю			
	1 товар	1 акче	Хур, Кес, Сер, Кар			
	1 дисаги	1 акче	Вид			
Грозде	1 кола	4 акчета 2 акчета	Рус, Х-П, Пр, Я, В			
	1 корито	2 акчета (по 2 акчета от куп. и прод.)	Сил			
Сухи плодове	1 кола	4 акчета	Рус, Т, Ш, Й-Вар			
	1 кола	8 акчета	Ч, Б, Х-П, Я, Пр, К			
	1 товар	2 акчета	Рус, Т, Ш, Кес, Хур, Кар, Й-Вар			
Орехи, кестени	1 товар	2 акчета	Ю			
	1 муд	1 киле	Ай			
Мляко и млечни произведения						
Сирене	1 кола	4 акчета	Ни, Й-Вар			
	1 кола	8 акчета	Т Ш			
	1 товар	2 акчета	Т, Ш, Хур, Кес, Сер, Кар, Й-Вар, Ю			
Масло	1 мех	1 акче	Л, Ив, В			
	1 кола	4 акчета	Рус, Т, Ш			
	1 кола	8 акчета	Б, Пр, Я			
	1 товар	2 акчета	Сер, Кар, Й-Вар, Хур, Кес			
	1 товар	4 акчета	Ю			
	1 кантар	2 акчета	Ч, Хас			
	1 кантар	1 акче	Сил			

1	2	3	4	5	6	7
	На 40 акчета от продажна цена	1 акче	В, Аг, Вас, Ах, Соз, Гьоз, Х-П			
Кисело мляко	1 кола	1 гърне	Рус, Т, Ш			

Пазарни такси на мед, сол, оцет, зехтин, масло за осветление, восък, кънд, стипца, напитки, катран, вар и други

Вид на стоките	Вносни пазарни такси			Износни такси		
	количество на стоките	бач	градове	количество на стоките	бач	градове
1	2	3	4	5	6	7
Сол	1 кола	4 акчета	Ни, Ч, Й-Заг	1 кола	14 акчета	Л
	1 кола	8 акчета	Л, Ив, Б, Х-П			
	1 кола с 2 колелета	2 акчета	Ни			
	1 товар	2 акчета	Ни, Хур, Кес, Сер, Кар			
	на самар	1 акче	Й-Вар, Ю			
	на седло	1 акче	Ни			
Мед	1 кола	8 акчета	Б Вид, Пр	1 кола	8 акчета	Рус, Т, Л, Ив,Ш
	1 кола	4 акчета	Ни, Рус, Т, Ш			
		3 акчета	Ю			
	1 товар	2 акчета	Ни, Хур, Кес, Сер, Кар, Й-Вар	1 товар (камилски)	2 акчета	Рус
	1 кантар	2 акчета	Хас, Ч			
	1 кантар	1 акче	Сил			
	1 дисаги	1 акче на 40 от прод. цена	Вас, Ах, Соз, Гьоз, Х-П			
Зехтин	1 товар	2 акчета	Хур, Кес, Кар, Й-Вар			
	1 товар	8 акчета	Ю			
Оцет	1 мех	1 акче	Ни, Вид			
	1 товар	2 акчета	Хур, Кес			
Масло за осветление	1 кола	4 акчета	Ни, Вид	1 кола	8 акчета	Рус, Т, Ш
	1 товар	8 акчета	Ю	1 камилски товар	2 акчета	Рус, Т, Ш
Восък	1 товар	2 акчета	Хур, Кес	1 кола	8 акчета	Т, Ш
Стипца	1 товар	2 акчета	Кар			
Маслини	1 товар	2 акчета	Хур, Кес, Кар, Й-Вар, Ю			
Шира	1 бъчва	8 акчета	Рус, Т, Ш	1 кола (на местен жител)	4 акчета	Рус, Т, Л, Ив,Я, Ш

1	2	3	4	5	6	7
				1 кола (на външно лице)	8 акчета	Рус, Т,Ш
Вино	1 бъчва	12 акчета	Бури, Гьоз			
	1 бъчва	8 акчета	В, Х	1 бъчва	8 акчета	Гьоз
	1 бъчва	8 акчета (от прод. и куп.)	Б		10 акчета (от прод. и куп.)	
				1 бъчва	5 акч.	Соз
	1 бъчва	5 акчета	Вас			
	1 бъчва	15 акчета	Сил, Ай, Х-П			
	1 бъчва	2 акчета от куп. и 4 от прод.	Вид			
	1 товар	1 акче	Хур, Кес			
Къна̀	1 товар	1—2 акчета	Хур, Кес, Ни, Й-Вар			
	1 кола	4 акчета	Ни			
Катран	1 товар	2 акчета	Рус, Т, Ив			
Вар	1 кола	2 акчета	Я			
	1 кола	1 акче	К			
Бои	1 товар	2 акчета	Кар, Й-Вар			
Хайвер	1 товар	2 акчета	Хур, Кес, Кар			

Пазарни такси на необработени материи, суровини и тревен фураж

Вид на стоките	Вносни пазарни такси			Износни такси		
	количество на стоките	бач	градове	количество на стоките	бач	градове
1	2	3	4	5	6	7
Необработени кожи	1 кола	4 акчета	Рус, Т, Ш	1 кола	4 акчета	Ни, Л. Ив
Кози кожи				1 кола	8 акчета	Рус, Ш
Агнешки и				1 кам. товар	2 акчета	Рус, Ш
Овчи кожи				1 кола	4 акчета	Рус, Т, Ш
Говежди	1 кожа	1 акче	Л, Сер, Ив			
	1 кола	8 акчета				
	1 бив. кожа	1 акче	Аг, Вас, Соз, Б, Сил			
	2 вол. кожи	1 акче	Аг, Вас, Соз, Мес, Б, Сил, Ниш			
Овча вълна	1 кола	8 акчета	В	1 кола	8 акчета	В
	1 кола	4 акчета	Ни	1 кола	4 акчета	Вид
	1 товар	2 акчета	Ни	1 товар	2 акчета	Вид
	1 чувал	1 акче	Вид			
Лен, памук, коноп	1 кола	8 акчета	Х-П, Гьоз			
	1 кола	4 акчета	В, Кар			
	1 товар	2 акчета	В, Л, Ив			

1	2	3	4	5	6	7
Коприна	1 товар	2 акчета	Хур, Кес, Ю			
Желязо	1 кола	8 акчета	Вид, Ах, Х-П, Пр, Я			
	1 кола	4 акчета	Рус, Т, Ш			
	1 товар	2 акчета	Хур, Кес, Сер			
Калай	1 кола	8 акчета	Пр			
Калай	1 товар	2 акчета	Кар			
Олово	1 кола	8 акчета	Пр			
	1 товар	2 акчета	Кар			
Тръстика	1 кола	2 акчета	Б			
Сено	1 кола	1 наръч	Ни			
	1 кола	1/2 акче	Ниш, Ю			
Трева	1 кола	2 акчета	Б			
	1 кола	1 акче	Вид			
	1 кола	2 наръча	Ю			
Дъбови листа и пр.	1 товар	2 акчета	Ю			

Пазарни такси на дървени материали за огрев и строителство

Вид на стоките	Вносни пазарни такси			Износни такси		
	количество на стоките	бач	градове	количество на стоките	бач	градове
1	2	3	4	5	6	7
Дъски и малки греди	1 кола	1 акче	Л, Ив, Хас, Кар, Ч, Ниш Х-П, Пр, Сил	1 кола	4 акчета	Пр
	1 кола	1 дъска	Ни, Рус, Т, Ш, Каз, Й-Заг, Мес, Б, Я, Ю	1 кола	2 дъски	Ни
	1 кола	2 акчета	Вид			
	1 товар	1 дъска 1/2 акче	Хур, Сер, Ю			
	4 товара	1 акче	Сер			
		4—5%	Вас, Соз		5%	Вас
Талпи и колове	1 кола	1 акче	Сил, Рус, Т, Ш			
Летви	1 кола	2 акчета	Вид			
	1 кола	2 летви	Я, Каз, Й-Заг, Вас			
		2%	Вас			
Върлини	1 кола	1 върлина	Ни, Вид			
Греди	1 кола	8 акчета	Б			
	1 кола	1 акче	Ни			
	1 кола	1/2 акче	Вид, Ю			
	1 кола	1 греда	Каз, Й-Заг, Я			
Дърва	1 кола	1 дърво	Рус, Т, Ш, Б			
	1 кола	1 акче	В, Й-Вар, Вид, Б, Пр, Ю, Сил			
Големи дървета	1 кола	1 акче	Рус, Т, Ш, Вид, Ю			

1	2	3	4	5	6	7
Липови кори	1 кола	2 акчета	Вид			
Липово лико	1 кола	8 акчета	Мес			
Борина	1 кола	3 парчета	Ю			
	1 кола	1 парче	Хур, Сер			
	1 товар	1 акче	Л, Ив			
	4 товара	1 акче	Кар			
Кюмюр	1 кола	2 акчета	Вид			

Пазарни такси на занаятчийски произведения

Вид на стоките	Взосни пазарни такси			Износни такси		
	количество на стоките	бач	градове	количество на стоките	бач	градове
1	2	3	4	5	6	7
Платове от Бруса	1 товар	2 акчета	Ни, Ю			
Солунски плат	1 товар	2 акчета	Ю			
Платове	1 товар	2 акчета	Вид, Х-П, Я, Ю			
Аба	1 кола	8 акчета	Рус, Т			
	1 товар	2 акчета	Т, Рус			
	2 парчета	1 акче	Ах, Л, Ив, Соз, Ш, Мес, Вас, Т			
	1 парче	1 акче	Пр, Ай, Хас, Каз, Ч			
	на 40 акчета от прод. цена	1 акче	Аг, Х-П, Сил, Ю			
	на 30 акчета от прод. цена	1 акче	Й-Заг			
Кебе	1 кола	4 акчета	Рус, Ни, Т, Вид, Ш			
	1 товар	2 акчета	Хур, Кес, Сер, Кар, Й-Вар, Вид			
	1 товар	1 акче	Ни, Вид			
	1 парче (ямболско)	2 акчета	Соз			
	1 парче	1 акче	Л, Ай, Ив			
	1 парче	1/2 акче	Ниш			
	на 40 акчета от прод. цена	1 акче	Ч, Ю, Сил, Х-П, Вид			
Малко кебе	3 мостри	1 акче	Вид			
Сукно	1 кола	8 акчета	Т, Ш, Рус			
	1 товар	2 акчета	Т, Хур, Кар, Кес, Ш, Ю			
Платно	1 товар	2 акчета	Хур, Кес, Кар, Й-Вар, Я, Ю			
	на 40 акчета от прод. цена	1 акче	Сер			

1	2	3	4	5	6	7
Ямурлуци	1 кола	8 акчета	Рус			
	1 кола	4 акчета	Ни			
	1 товар	2 акчета	Ни, Хур, Кес			
	1 брой	1—2 акчета	Сер, Хур, Кес, Ив, Л, Т, Й-Вар, Ш			
	на 40 акчета от прод. цена	1 акче	Ни, Ч, Ю			
Килими	1 брой	1 акче	Хур, Кес, Сер, Й-Вар			
	на 40 акчета от прод. цена	1 акче	Ю			
Килимчета от Бруса	1 товар	2 акчета	Ю			
Пешкири	1 товар	2 акчета	Кар			
Основа за тъкане	1 товар	1 акче	Кар			
Покривки за под седла	1 товар	1/2 акче	Кар			
Чували	1 товар	2 акчета	Кар, Й-Вар			
Обработени кожи	1 товар	2 акчета	Кар, Й-Вар, Хур, Кес, Т, Ш, Ю	1 кола	4 акчета	Ни, Вид
	1 кола	8 акчета	Рус, Т,	1 товар	2 акчета	Сер
	1 парче	1 акче	Рус, Т, Ни			
Кюркове за подплата и украса	2 броя	1 акче	Ни, Вид			
Гьон	1 кола	8 акчета	Рус, Т, Я, Ш, Ю	1 кола	8 акчета	Рус, Т Ш
	1 товар	2 акчета	Хур, Кес, Кар, Й-Вар	1 кам. товар	2 акчета	Рус, Т, Ш
	1 парче волски	1 акче	В, Ю			
	-„-	1/2 акче	Б, Пр, Х-П, Гьоз			
	1 парче биволски	1 акче	Ю, Пр, Ай, Х-П			
	-„-	1/2 акче	В			
	на 40 акчета от прод. цена	1 акче	Ч, Каз			
	на 30 акчета от прод. цена	1 акче	Й-Заг			
Рогозки	1 кола	4 акчета	Ни, Вид			
	1 товар	2 акчета	Ни, Вид			
	1 товар	1 рогозка	Хур, Кар			
	8 парчета	1 акче	Ю			
Софри и дървени паници	1 кола	4 акчета	Рус, Т, Вид			
Грънци	1 кола	2 акчета	Б, Вид			
	1 лодка	2 акчета	В			
	на 40 акчета от прод. цена	1 акче	Пр			
	1 товар	1 гърне	Хур			

1	2	3	4	5	6	7
Подкови и клинци	1 товар	1 акчета	Сер, Й-Вар, Ю			
Корита	1 товар	2 акчета	Кар Й-Вар, Ю			
Саби	1 товар	2 акчета	Кар, Й-Вар, Ю			
Влашки ножове	1 товар	2 акчета	Ю			
Боздугани	1 товар	2 акчета	Ю			
Пантофи и сандали	1 товар	2 акчета	Ю			
Ботуши	1 товар	2 акчета	Ю			
Дебели въжета	1 товар	2 акчета	Ю, Гьоз			
	1 кола	8 акчета	Гьоз	1 кола	8 акчета	Гьоз
Вили	1 кола	8 акчета	Мес			
Лодки — новопостроени	1 кола	4 акчета	Вид			
Дрехи	1 товар	1—2 акчета	Ниш, Сил			
	1 кола	8 акчета	Ниш			
Обръчи за бъчви	1 товар	1 обръч	Ю			

Общо взето, през XV—XVI в. веднъж фиксираният размер на бача не претърпява съществени промени. Флуктуациите в този сектор се определят, изглежда, от спецификата на търговско-занаятчийската дейност в дадени селища, от изобилието или оскъдицата на известни артикули в тях. Така напр., докато в разпоредбите от XV в. в Скопския канун бачът за продаден роб е по две акчета от купувача и от продавача, през XVI в. той навсякъде е по 4 акчета за купувача и продавача.[75] Според по-ранни правни предписания конски товар платове и други стоки в Хаджиоглу Пазарджик (Толбухин) бивал облаган с по едно акче, според кануна на същия град от XVI в. този бач бил увеличен на две акчета.[76] На места, както напр. в разпоредбите за пазара в Айтос, бачът се снижава от четири на две акчета за кола плодове, в случай че този артикул се появи изобилно на айтоския пазар. Тази практика законодателят канонизира на основание на съществуваща вече преди това разпоредба.[77] Може би това е повсеместна практика, макар че тя не е зафиксирана изрично в разпоредбите за други български селища. На това предположение ни навежда Мехмедовият законник, където изрично се отбелязва, че при изобилие от ранни плодове, докарани за продан, техният бач е по едно акче на два-три товара, докато при обикновени условия този бач се събира в размер на едно акче от всеки товар.[78] В известни райони се практикувало снижаване на бача по време на панаири. Така разпоредбите за Ниш предвиждат налагането на по-малък бач върху стоките, разпродавани на панаира.[79] Очевидно тази мярка цели да насърчи търговската дейност на селището, да привлича по-голям брой търговци през време на местните панаири с по-облекчен режим на пазарни такси.

Прави впечатление по таблиците двойно по-високият бач на сухите в сравнение с пресните плодове. Очевидно по-ограниченото количество на първите и обстоятелството, че те претърпяват известна преработка, при която се влага допълнителен труд и това определя и по-високата им цена, обяснява и по-голямата пазарна такса за сравнително по-рядко явяващия се на тържището артикул.

Бачът върху памука в Скопие, който се налага диференцирано за търговците мюсюлмани — по 6 акчета на товар, а за немюсюлманите — по 8 акчета,[80] е по-висок в сравнение със севернобългарски градове (като Видин напр.), където колата памук се облага с 4 акчета, а товарът, както е обичайно — двойно по-малко, т. е. две акчета.[81] Може би този факт трябва да се обясни с това, че по-голямото изобилие на памук в югозападните български земи и по-честите сделки с него по тържищата открива на властта възможности да изтръгне по-големи приходи от тази търговия чрез по-високи пазарни такси. В севернобългарските градове притокът на памук е сравнително по-ограничен и поради това вероятно законодателството определя по-малки бачове, за да насърчи търговията с този артикул.

Все с оглед да се улесняват търговските връзки на селото с града на места властта узаконява по-ниски бачове за провизии от първа необходимост, докарвани от селяни на градския пазар. Така Видинският кодекс узаконява следния режим — неградски жители[82] — рая, докарали на пазара в града брашно с коли или конски товари, да се облагат поголовно само с 20 акчета бач. А от градски жители и местни спахии този бач следвало да се събира в размер на четири акчета от кола.[83]

Най-често бачът се събира в акчета, както се вижда от поместените тук таблици. Това е още едно указание за мястото на паричния обмен в българските земи през XV—XVI в. По данните на кануните бачът е налаган в натура най-вече върху дървения материал (дърва за огрев и за строителство).[84] Едва ли това е случайно. Обусловено е по-всяка вероятност от това, че в по-големите селища съществувала винаги нужда от такъв род материали за обществени сгради или за сараите на османските властници.[85] При това този артикул ще да е бил често дефицитен поради трудния транспорт по това време. Нуждата от такъв род материали в нашите градски средища е заставяла дори властта да ги освобождава от пазарни или други такси, когато били докарвани.

Все от такива съображения без съмнение в Солунския канун се нарежда от идващата в града овча вълна за продан да се събира бач в натура — по едно руно от конски товар или четири руна от кола. Не е чудно впрочем, че този артикул е недостатъчен и необходим в такъв консумативен и занаятчийски център като Солун. Не бива де се забравя, че тук именно било съсредоточено в голяма мяра производството на сукно за държавни нужди.[86] Потребителните изисквания на органите на османската власт и в по-малки градове, като Търново, Шумен, Русе и др., налагат в законодателството и мярката да се събира бач от киселото мляко в натура — от кола по едно гърне кисело мляко.[87]

Цялата тази пъстрота в режима на бача, в начина на събирането му и неговия размер, която ни разкрива анализът на законодателните паметници, е твърде характерна за фискалната политика на османската власт през XV—XVI в. Тя се стреми твърде гъвкаво да се приспособи към местните обстоятелства, да се съобрази с известни традиционни порядки в стопанския живот на балканските селища, за да си обезпечи най-добри приходи от него чрез данъчната си система. Същият смисъл и цел има и многообразието в режима на облагане с пазарни такси добива от лозята, на което се натъкваме в законодателните паметници. Няма канун за различните селища, в който законодателят да не е отделил специално внимание на тази материя. А в подробните дефтери (mufassal defterleri) пазарните облагания на винодобива са често присъстващо, и то не винаги незначително, приходно перо на различни феодални господари. Това не е чудно. Властта се стреми да се възползува от повсеместното изобилие на вино, което се дължи на широко застъпеното лозарство в българските земи. Наред с десятъка и други облагания върху лозарския добив османските управляващи среди си осигуряват чрез официалните разпоредби значителни по размер такси върху този ценен и търсен добив. В духа на общите законодателни норми от времето на Мехмед II[88] основната пазарна такса върху бъчва вино се събира в размер на петнадесет акчета из тържищата на много български селища. В някои кануни тази такса носи името bac-i hamr, другаде resm-i fuçu, çenber resmi или obruçina (последната посочена някъде като такса espine).[89] Според кодекса на лива Силистра таксата върху бъчва шира, придобита от собствено лозе, е в размер на осем акчета.[90] Все този размер пазарна такса върху бъчва е зафиксиран в разпоредбите за Х̦ърсово.[91] По-различен е режимът в някои черноморски тържища: в Созопол бачът върху бъчва, отворена и разпродадена на място от производителя, е пет акчета и осем акчета за кой и да е друг продавач извън производителя;[92] в Гьозлю (Обзор) разпоредбите предвиждат известни подробности: за вино, докарано отвън, продадено и изнесено от селището, купувачът бива облаган с осем акчета бач, а за износ продавачът дава едно медре от цяла бъчва или стойността му. Ако бъчвата не е внесена отвън, а е местна, при продажбата бач се събира само от продавача — по едно медре шира или стойността ѝ;[93] в Агатаболу (Ахтопол) пък при продажба на вино, докарано отвън, се предвижда такса по едно акче на десет ведра; в случай че бъчвата е местна, налага се едно медре като такса за обръч, ако бъчвата е от сто медрета.[94] Канунът за Тулча, Исакча и Мачин отличава пазарната такса от „таксата за обръч“ и изисква при продажба на местно вино да се вземат осем акчета бач и седем espine.[95] В Бабадаг пък бачът е задължение и на продавача, и на купувача — по осем акчета на бъчва.[96] Във Видин продавачът следвало да даде четири акчета, а купувачът две за всяка бъчва.[97]

Предназначеният за продан едър и дребен добитък при клане в градската кланица се облага по закон с т. нар. „бач за кланицата“ (resm-i kanara): по едно акче на четири заклани овце и по две акчета на глава едър добитък, т. е. бач, двойно по-малък от онзи, който се налага за жив добитък.[98] В някои разпоредби изрично се казва, че той се събира само от касапите.[99] Приходите от него са записани в нарочен дефтер на кланицата и зачислени към феодалното владение, към което спада съответното селище.[100] Но за да не пропусне изгодата от онези случаи, когато непрофесионалисти заколвали добитък на самия пазар, чрез разпоредбите си властта предвижда налагането на „кланичния бач“ и при такива случаи.[101] Същевременно и тук, както и при много други подобни поводи тя се стреми да охранява интересите и да насърчава дейността на професионалистите касапи. Осигурява им предимства при облагането с бач в сравнение с конкуриращите ги в клане на добитък опинчари. Докато касапите плащат само едно акче на четири глави овце, опинчарите са обложени с двойно по-голям бач — едно акче на две глави.[102]

Кануните за селищата в българските земи през XV—XVI в. хвърлят светлина върху друга страна от режима на бача. Явно е от тях, че наред с бача върху внасяните в търговските селища стоки и продаваните там властта е наложила такса за износ на тези стоки. Законодателят я назовава често „çıkar bacı“ (т. е. бач за износ). Анализът на наличните, сравнително необилни сведения[103] за този бач сочат, че той не е бил свързан обезателно със самата търговска операция. Налагането му, разбира се, предполага, че изнасяната от селището стока ще стане обект на такава операция. За да се обезпечи контрол върху събирането му при сделка, както е и за вносния бач, законодателят предвижда това да става на официалното тържище, гдето единствено се проверява теглото на стоките чрез публична теглилка (кантар). Този порядък е зафиксиран ясно в разпоредбите за минния район на селата Сингелт и Брин, Серско.[104]

Обичайният за повечето селища размер на „износния“ бач е между четири и осем акчета на кола и едно-две акчета[105] на товар (независимо дали е магарешки, конски или камилски). Таксуването на спиртните напитки с çıkar baci, изглежда, е ставало в същия размер и по същите норми, както при бача за внос. В кануна за Варна изрично се предвижда при износ на вино, купено в града, да се изискват за всяка бъчва по петнадесет акчета çıkar bacı.[106] Все този размер на çikar bacı е зафиксиран в кануна за Созопол с изричната уговорка, че от купувача се изискват десет акчета, а от продавача — пет за всяка бъчва, докато върху оцет и ракия тази такса е по-различна — по десет акчета от купувача и от продавача.[107]

Наред с тези такси, събирани по тържищата в стопански оживените средища, османското законодателство утвърждава режима и на други такси, свързани с градската стопанска дейност.

За правото си да търгуват в постоянни собствени дюкяни градските стокопроизводители заплащат такса за тези дюкяни. Това е таксата yevmiye-i dekakin, позната от стопанската история на Цариград. Според проучванията на Р. Мантран тя е ежедневна тегоба, но предимно на търговците, които държат дюкяни с хранителни продукти.[108] Трудно е само по данните за нашите селища да установим дали и в тях тази такса се събира, както в Цариград. От една специална разпоредба, отнасяща се до таксите, налагани върху градската стопанска дейност в Серес и предназначени за издръжка на асесбашията,[109] един от функционерите с определени прерогативи в градския живот, може да се приеме, че всички стопани на дюкяни там са обложени с дюкянска такса.[110] Така напр. от онези, които имат бояджийски дюкян, се предвижда такса за асесбашията — едно акче месечно, от сапунджиите — по едно акче и един сапун на същата стойност. Разпоредбата предупреждава, че на облагане със същата такса подлежат и гостилничарите и че това облагане трябва да става върху огнище. Или, с други думи, ако една гостилница се обслужва с повече от едно огнище, таксата следва да бъде по-голяма. Очевидно законодателят предвижда възможностите за по-интензивно разгръщане на стопанската дейност в някои търговски сектори и не пропуска да извлече приход от това. И нещо повече, дюкянската такса не отминава и стопаните на онези дюкяни, които не работят, които „са заключени“.

Дали извън този размер дюкянски такси, който е предвиден в разпоредбите за правата на серския асесбашия, са се събирали и още средства под същата рубрика в полза на един от най-главните градски фукционери — мухтесиба, е трудно да се каже засега. За повсеместното събиране на дюкянска такса из градовете в българските земи свидетелствува и не едно сведение от регистрите на османския кадастър. В споменатия вече по друг повод муфасал на мюлкове и вакъфи в Северна България е посочен между приходите от селището Разград и доход от дюкянска такса.[111] А по данни на османския кадастър за Скопие през XVI в. приходът от дюкянските такси, събирани от 1015 дюкяна в полза на асесбашията, възлизат на внушителната сума 12 180 акчета.[112]

Непостоянно търгуващите из градските пазари и чаршии са задължени по закон с такса за правото да излагат стоката си (sergi hakkı, т. е. „сергийско“ право). Най-ранни известия за този порядък намираме в кануни от времето на султаните Мехмед II и Баязид II. Това са разпоредби, включени в кануните за минния режим в Сидерокапса в Серско и в Сърбия.[113] Докато в Сидерокапса и в района на Сингелт и Брин, Серско, сергийската такса е определена в размер на едно акче, в разпоредбите за минни райони из Сърбия се изисква размерът на тази такса да бъде диференциран съобразно с религиозно-народностната принадлежност на търгуващия — за мюсюлмани — половин акче, а за немюсюлмани — едно акче.

Селимовият кодекс е изричен по въпроса за „сергийското“ право: „Там, където няма дюкяни, от търгуващите да се събира един пул сергийско право.“[114] Следователно таксата през XVI в. е вече с фиксиран размер от половин акче, еднаква за мюсюлмани и немюсюлмани. В този размер се предвижда за събиране тя и според кануна за гр. Хаджиоглу Пазарджик от втората половина на XVI в.[115] Османското законодателство е зафиксирало и друга повсеместна фискална практика в живота на пазарните средища на Балканите, респ. в българските земи. Оживената търговска дейност предимно в градовете е обложена с всевъзможни други такси извън тези, които са свързани съвсем непосредствено с търговските сделки — бачовете, дюкянските и сергийските такси. Такива такси са събирани и на т. нар. „покрити“ тържища (kapan). В почти всички кануни е засвидетелствувана наличността на такъв вид тържища, където вероятно били съсредоточени постоянни дюкяни, всевъзможни складове и узаконен от властта кантар за проверяване теглото на по-значителни товари. В османските разпоредби се предвижда, от една страна, пазарна такса за стоките, докарвани на покритото тържище — най-често по едно акче на 20 от продажната цена,[116] т. е. в двойно по-голям размер от бача, събиран на градския пазар — по едно на четиридесет акчета. По всяка вероятност това е таксата, назована в някои източници „капанска“ (resm-i kapan). В разпоредбите за град Ямбол и за търговското село Серакин[117] тя е ясно обособена като отделна такса, различна от свързаната с нея „кантарска“ такса. С тази такса законодателството задължава продавачите на онези стоки, които подлежат на измерване с кантар (т. е. които са в по-големи количества).[118]

Най-често между тях се сочи добитъкът, понякога брашно, мед, масло и пр. В специалните разпоредби, които регламентират режима на Видинското покрито тържище, е изброен дълъг списък от стоки, които подлежат на облагане с кантарска такса, ако са в голям обем и трябва да се теглят на държавния кантар: мед, масло, масло за осветление, сирене, стафиди, смокини, желязо, стомана, олово, кънà, фурми, кестени, нахут, лен, глеч, подправки (джинджифил, канела, пипер), и пр.[119] По данните на Скопския канун задължително измерване (и свързаната с това кантарска такса) се изисква не само за добитъка, но и за всички други артикули, чиято тежест надвишава една четвърт кантар.[120] Кантарската такса в различните градове е две акчета — в законодателството се уточнява, че едното от тях се изисква от купувача, а другото — от продавача.[121] Само за някои пристанища законодателят прави разлика между стоки, докарани по суша и по море, като определя за последните по-малка такса — по $^{1}/_{2}$ акче от купувача и от продавача.[122] В същото време обаче кодексът за пристанищата Варна, Керсич, Калиакра и Балчик запретява събирането на кантарска такса върху стоки, дошли по море.[123] Може би това снижение, а някъде и пълно отменяне на „кантарската" такса се прави с оглед на обстоятелството, че стоките, дошли по море, са по-обременени с такси за трафик, пристанищно право и др., отколкото тези, дошли по суша.

За да монополизира кантарската такса, която без съмнение е представлявала немалък приходоизточник в градовете поради по-оживената търговия, властта не само настоятелно изисква всички измервания да се извършват с държавния кантар, но забранява на частни лица да държат такъв кантар.[124] Очевидно с това се вземат мерки тези лица да не отклоняват кантарската такса от държавната каса. Още в ранните разпоредби от XV в. за галиполския пазар изрично се изисква добитъкът, определен за премерване на кантара в покритото тържище, да не бъде измерван тайно на друг кантар или малка теглилка с цел да се продаде без знанието на длъжностното лице.[125] В разпоредбите за покритото тържище във Видин се предвиждат санкции в случай на предумишлено заобикаляне на държавния кантар, когато добитъкът или стоката, подлежащи на проверка с тази официална теглилка, се продадели скришом, без да се представят на кантара. В такива случаи тези стоки се задържали в полза на съкровището.[126]

Тези законодателни мерки имат несъмнено пред вид опитите за нарушения и изплъзване от капанска и кантарска такса, които не ще да са били рядкост в ежедневието на градовете. Потвърждение на това намираме напр. в един по-късен документ, от който личи, че на един градски пазар местни търговци на дребно и бакали избягвали да измерват докараните стоки на официалните кантари, поставяли по къщите си или на други места кантари и на тях мерели и продавали. Властта нарежда, ако това е наистина така, да се „забрани да измерват на друго място освен на пазара (bazardan hariç yerde vezn etmiyeler).[127]

И нещо повече, законодателят е предвидил дори и случаите, когато стоки, подлежащи на измерване с кантар, се продадат два пъти. Нарежда се изрично при повторна сделка със стока, която веднъж е измервана и следователно е била обложена с ресм-и кантар, да се събира втори път кантарска такса. Разпоредбата по този повод във Видинския законник предвижда в такива случаи само такса от купувача — едно акче.[128] Дали таксата в такива случаи е двойно по-малка, не е напълно ясно, тъй като освен това сведение във Видинския кодекс не разполагаме засега с друго.

Някъде, изглежда, се налагали такси и върху други мерки, с които се размервали и разпродавали храни и други стоки. Така напр. според разпоредба за пазара в Хаджиоглу Пазарджик (Толбухин), с която се определят някои от прерогативите на мухтесиба, един от главните чиновници, контролиращ търговската дейност, за мярката „тас“ следвало да се плаща на мухтесиба две акчета, за аршин — две акчета, за киле — такса за килето. За последната такса се споменава и в кануна на Анхиало. Тя е посочена и между приходите на хасове в Костурско от края на XVI в.[129] В нашите източници се споменават и такси, налагани съобразно с вида, в който се представя стоката. От такъв вид е таксата denk akçesi, когато стоките пристигат за продан на бали.[130]

В поредицата такси, налагани върху градската стопанска дейност, османският законодателен кодекс узаконява и една твърде типична за градския живот такса — narh akçesi. Тази такса е свързана с една постоянна практика на властта — да определя периодически, съобразно със съществуващите условия и изисквания на местните пазари максималният размер на пазарните цени за различните стоки, продавани от занаятчии, търговци и други дребни стокопроизводители. Тази практика, в която главни действуващи лица из нашите градове са кадията и мухтесибът, органи на върховната власт, е още една изява на централизираната система на ръководство и контрол на икономическия живот в империята.[131]

Определянето на максималните пазарни цени, което се извършвало съобразно със законодателните разпоредби в съгласие с различните еснафски корпорации, задължава стокопроизводителите от всеки бранш да заплатят на мухтесиба таксата narh akçesi. В кодекса на Силистра изрично се казва: „Когато мухтесибът определи пазарна цена на търговците, по закон се взема такса за определяне на нормираната пазарна цена.“[132] Тази такса, както личи от оскъдните данни на поместените тук законодателни паметници, е едно от ония фискални облагания на градския пазар, които се събират в полза на мухтесиба и са част от фискалната група ихтисаб. Това изрично е указано в специалния дял от Силистренския кодекс, посветен на ихтисаба. В източниците от XV—XVI в., с които разполагаме, не е съвсем ясен обсегът на ихтисаба. В много от тях тази група такси се споменава отделно и наред с бачовете, кантарската и дюкянската такса.[133] Ако се съди по сведенията на Силистренския кодекс, следва да се приемат като несъмнени съставки на ихтисаба — нарх акчеси, глобите, налагани от мухтесиба при нарушение на установения ред на градския пазар и таксата ихзарие. Тази такса, както поясняват законите, е задължение в размер 2%[134] на онзи кредитор, който пожелае да узакони по съдебен ред посредством шериатския съд задължението на дебитора.[135] Наименованието на таксата без съмнение трябва да се свърже с ihzar (съдебно призоваване). В една от версиите на кануна за пазарния режим в Хрупище в специален дял за ихтисаба са изброени такси, очевидно зачислени като право на тамошния мухтесиб. Те създават по-определена представа за съдържанието на ихтисаба. При продажба на товар сол от купувача и от продавача се изисква по едно акче. Същата такса се събира и за товар риба и лен. За товар борина се взема едно парче борина, за измерване с аршин на товар платно се взема пак едно акче. Очевидно става дума за определяне количеството с узаконения на пазара аршин. От товар пашкули се събирало по едно акче за мухтесиба; ако те били в дисаги — се взема в натура. Ако бъдели докарани плодове с торби или дисаги, таксата е пак натурална — по една шепа. В случай че касапите заколели кон в дюкяните си, на дюкян следвало да се взема по една акче. За заклано говедо — също по едно акче. За определяне пазарна такса на ориза — две акчета, на масло и мед — едно акче, на вино — на товар по едно акче, на сирене — едно акче, на грънци — едно акче. Ако се опечало а¯не, всяко огнище се облагало с по едно акче, а от хлебарите се събирало месечно пак по едно акче.[136]

Османският законодателен кодекс определя и такси, с които органите на властта следвало да облагат не само търговската дейност в градските средища, но и някои занаятчийски дейности. Така напр. кануните на гр. Варна и Хаджиоглу Пазарджик изискват от местните грънчари, когато те запалят гранчарските си пещи, за да пекат керамичното си производство, да плащат по две акчета на пещ.[137] По сведенията на кануна за Скопие властта налагала такса от 30 акчета годишно върху керемидчийската пещ в Скопие. Изглежда, че става дума за значително предприятие, тъй като законодателят му отделя специално внимание. По източници от XVI в. скопската керемидчийница носела доход от данъците, с които била обложена, в размер на 240 акчета годишно.[138] Но нещо повече — в канункаметата има сведения, че подобни такси се налагали дори върху известни дейности, които имат по-скоро характер на домашна промишленост: напр. при варене на сапун и ракия. В такива случаи на казан следвало да се събират по две акчета.[139] Несъмнено законодателят предвижда в случая, че това полудомашно производство би могло да се превърне в производство в по-голям обем — с търговски пласмент. На практика това ще да е било тъкмо така и властта се е погрижила чрез таксов режим да си обезпечи постоянни приходи от тази твърде честа стопанска дейност. Нейната интензивност се обуславяла от това, че обилният плододобив позволявал повсеместно производство на ракия, а пък потребителните нужди на населението налагали непрестанното доставяне на сапун в големи количества.

Системата на таксите върху градската стопанска дейност, системата на пазарните бачове и други сродни на тях облагания така, както се откроява тя в законодателните паметници от XV—XVI в., въпреки някои локални различия е нагодена да обслужва основни цели на османската държавна политика по отношение на градската икономика, на търговската обмяна.

Всички достъпни досега нам разпоредби и закони за пазарните такси и мита отразяват недвусмислено усилията на османската власт да обезпечи снабдяването на градовете с някои продукти от първа необходимост.

Продоволствието на градските средища в средновековна Турция е един от важните проблеми на държавната стопанска политика.[140] То се осъществява било чрез системата на принудително изземване на храни и припаси от близки или далечни от града райони (iştira, sürsat),[141] било чрез известни мероприятия в търговската дейност на градските средища. Тия мероприятия имат за цел не само да улеснят притока в града на необходими за продоволствието му артикули, но и да ограничат техния износ. Такъв смисъл имат нееднократните разпоредби, които забраняват облагането с бач на провизии и продукти, внесени в пределите на града за собствено потребление на гражданите.[142]

Все такива тенденции съдържат и нормите в някои законодателни паметници, които не допускат да бъдат обременявани с пазарни такси артикули, докарани на тържището в малки количества (напр. кисело мляко, донесено не с коли, яйца и мляко, докарани с кошници, зърнени храни в дисаги, торби и пр., с конски товар дини, пъпеши, плодове, зеленчуци и пр.).[143]

В известни случаи от пазарни такси били освобождавани някои артикули независимо от количеството, в което те се появявали на градския пазар. Така се постъпвало с внесените в гр. Солун брашно, пшеница или ечемик.[144] Фактът, че в Солунския закон се предвижда бач при вноса на всякакъв друг вид зърнени храни извън споменатите, е несъмнено указание за това, че градът се нуждаел от брашно, пшеница и ечемик. Това се обяснява с обстоятелството, че Солун, един от най-значителните градове в европейските османски провинции, бил многолюден консумативен център с големи потребителни нужди, които очевидно трудно задоволявали земеделското производство на неговия хинтерланд. Все от такива съображения Селимовото кануннаме запретява да се налага бач върху ечемика и пшеницата, продавани на пазара от градски жители.[145] Може би в случая се има пред вид Цариград, многолюдната столица на империята, за чието снабдяване властта полага особени усилия и всячески се стреми да обезпечи обилие от хранителни провизии на тамошните пазари. Същия смисъл има и разпоредбата в споменатото кануннаме да не се събира бач от тревата, детелината и зеления ечемик, растящи в градските предели и предлагани за продан на пазара.[146] Фуражът за големите градове е също така необходим, както и хранителните припаси, поради което властта всячески се стреми да улесни притока му към градския пазар. Пак от такива съображения вероятно в кануннамето за Серфидже се нарежда да не се събира бач от докарани на пазара дърва и вълна.[147] Ако се съди по известия от по-късна епоха, такива порядки са били узаконени и за други градове. Така напр. в Сливен лица, които търгували с вълна и др., за да избягнат облагането с бач, се позовавали на това, че са „ергени и жители на градчето“ (kasaba halkı).[148] Това позволява да се допуска, че е имало някакъв узаконен режим, на който се облягат във възраженията си въпросните лица и който покровителствува местните жители, за да ги насърчи да снабдяват Сливен с повече вълна. Вероятно още през този период в селището е имало интензивно текстилно производство и вълната е била насъщно необходима стока на градския пазар.

Пак ръководена от стремежа да обезпечи продоволствието на градските средища, властта налага в известни случаи чрез законодателството бариера от високи износни такси за определени стоки — по осем акчета на кола, напр. за меда, за солта, чийто вносен бач бил значително по-малък.[149]

Системата от пазарни такси и мита е организирана и установена, както свидетелствуват нашите кануни, така, че да съдейства за осъществяването и на други цели в държавната стопанска политика, да се наложат такива мероприятия в градската търговия, в местната стопанска дейност на отделните селища, които да покровителствуват тази дейност в ущърб на всяка конкуренция отвън. В този дух са издържани разпоредбите в някои кануни, които предвиждат по-малък бач за овце, заклани от местни касапи (едно акче на четири овце) и по-висок, ако касапите са дошли отвън (едно акче на две овце).[150]

Така биха могли да се тълкуват и предписанията в закона за Видинския санджак, според който при продажба на моруни в пристанището на гр. Видин на гражданина се налага по-нисък бач (четири акчета на моруна), отколкото на онзи, който идва отвън (осем акчета на моруна).[151] В кануна за Бабадаг подобен порядък засяга търговията с плодове: кола плодове на градски жители, докарана за продан, се облага с двойно по-малък бач от тази на външни търговци (едно акче на две коли от първите и едно акче на кола за вторите).[152] Същите покровителствени пазарни такси изискват законите на няколко български града за градски жители, които изнасят за продан ширата си с по-малък бач (по четири акчета на кола или две акчета на бъчва) от ширата на външни лица, дошли в града и закупили такава шира за разпродажба навън.[153] Във връзка с тия разпоредби могат да се зоставят и някои законоположения, които нееднократно срещаме в нашите кануни: те предвиждат известни мерки, които целят да улеснят градските панаяти при доставянето на суровини, необходими за производствената им дейност. От такъв род е напр. наредбата за освобождаване от бач кожарите от Русе, Търново и Шумен, които закупували кожи и гьон извън тия селища и ги докарвали с коли и товари.[154] Такива мерки, които целели да улеснят доставките на кожи за кожарските еснафи в някои български градове през XVIв.,са били строго съблюдавани и в други български селища.[155] Тия мерки са в духа на основните за тогавашните еснафски организации правила да си обезпечават постоянен приток на необходимите за занаята им суровини, за да извоюват правото на монополно производство за известни занаятчийски произведения в определено селище. Властта бди и пречи на нарушителите на този порядък, за да не се увреждат професионалните интереси на градските занаятчии. Твърде показателен е в това отношение един по-късен документ, в който се споменава за подобни нарушения. Производителите на шарлаган в Одрин се оплаквали, че фискалните органи в покритото тържище (капанджиите) облагат противозаконно с по 30—40 акчета всяка кола със сусам, докарана от каза Одрин и околните ѝ кази. Обичайното таксуване било само налагането на бач в размер по осем акчета на кола. Очевидно незаконното високо таксуване на внасяния в града сусам застрашавало притока му, от който се нуждаели за производството си шарлаганджиите. Ето защо властта категорично забранява капанджиите да налагат въпросните такси и да се сьбира само бачът, както е било дотогава.[156]

В духа на набелязаните правила, целещи да насърчат местното занаятчийско производство в някои градски средища, е и предвидената вносна такса напр. за кюркове, донесени на пазара в градове като Търново и Русе (осем акчета на кола) — размер, двойно по-голям от таксата, която се предвиждала за износ на същия вид кожарски изделия (четири акчета) — Никопол. От същите съображения вероятно и в кануна за нахията Ениндже-и Загра се предвижда да се събира по-висок бач — едно на тридесет вместо на четиридесет акчета от абата и говеждия гьон, докарвани отвън в съответното градско средище.[157]

Но анализираните тук законодателни паметници разкриват и друга тенденция на османската власт — да изтръгне в най-пълна мяра приходи чрез фискалния режим, установен за градските пазари и за пристанищните градове. Основната цел на всички разпоредби е да не остане нито една търговска операция, нито един артикул, предназначен за продажба, необхванат от системата на пазарните такси и мита.

С оглед на това именно още през втората половина на XV в. в османските законодателни актове се предвиждат мерки срещу каквито и да било опити за прикриване на покупко-продажби, които биха могли да лишат властта от обичайния бач.

Още в първите разпоредби на Мехмед II след завладяването на Цариград през 1453 г. се изисква търговците, които докарат в града за претегляне сурова коприна от европейските османски провинции, да не отсядат в частни къщи и да прикриват товара си, а само в керван-сараите. Да не пресукват прикрито коприната.[158] Чрез това несъмнено върховната власт разчитала да придаде задължителна публичност на докараните стоки с цел да не се отклонят те от фискалните тежести, определени за градския пазар. С оглед на това са и други настоятелни разпоредби пак вероятно от времето на Мехмед II (след 1461 г.). Зачестилите опити за продаване на стоки в Цариград извън капана очевидно с оглед да се отбягнат капанските и други такси заставя върховната власт да набележи строги наказателни мерки срещу тази практика. Изрично се изисква също продажбата на роби да се извършва на робския пазар и в безистена, за да се попречи на роботърговците и търговските посредници да сключват тайно сделките. Същото да се съблюдава и за конете — покупко-продажбата им да става на конския пазар или в безистена. С житните храни следва да се търгува само на житния пазар (tahıl bazarı), тъй като всичко докарано на пазара за продан по думите на законодателя подлежи на облагане с бач. На касапите също по тези съображения изрично се забранява да закупуват неофициално и в отсъствието на определено длъжностно лице живи овце и да ги колят и продават.[159]

Други разпоредби приблизително от това време за пазарния режим в Галиполи запретяват неофициалните търговски сделки с овце, които биха попречили да се наложат надлежните пазарни такси върху такива сделки. Предвидени са и мерки срещу други опити за заобикаляне на пазарните такси — укриване действителния брой на предназначения за продан добитък с оглед на по-ниското му таксуване. Все така с педантична точност и зорко око властта се стреми да не ѝ убягнат сделките с винодобива в града. Ето защо задължавала всички лозари да продават собствения си винодобив само в кръчмите на квартала, в който пребивават, и да не извършват неофициално сделки с него по домовете си. При нарушение се предвижда дори строго наказание за коларите, които докарват винодобива по домовете — властта им конфискува биволите.[160]

Ако се съди по настоятелните възбрани в Скопския канун, трябва да се предполага, че и там най-често отклоняването от режима на бача ставало чрез тайни сделки извън общественото тържище — чрез продажбата на зърнени храни напр. направо от личните хамбари на стопаните. Имало е и случаи, когато се внасяла и изнасяла прикрито вълна във и вън от пределите на града пак с цел да се избегне плащането на бача. Подобен род нарушения са ставали вероятно и при продажба на роби, коне, овце, волове и пр.

От същите съображения — да избягнат бача, се ръководели и ония, които закупували тайно гьон, сахтиян (обработена кожа), оръжие и коне от западни търговци. В кануна е включена забрана срещу такива нарушения. Все с оглед на това Скопският канун изисква настоятелно и дървеният строителен матерал, който се смъква по водите на Вардар, да минава задължително през местния пристан, за да се събере десятъкът, наложен върху него.[161] Без съмнение на пристана е имало фискален функционер, който облагал надлежно довлечените по реката греди. От него са се стараели да се изплъзнат по всяка вероятност ония, срещу които е отправена заплахата на закона — да не се продават по брега греди, които не са минали през пристанището.

Все този стремеж да се изтръгнат максимални приходи чрез пазарните такси и мита се долавя в точността, с която законодателят не само набелязва в кануните от XVI в. многобройните форми на търговска дейност в града, подлежаща на облагане с бач и гюмрюк (мито), но не пропуска да засегне и търговските сделки в прилежащата му околност.[162]

Нарушителите са намирали и други начини за заобикаляне режима на пазарните такси. Това ни подсказва напр. един по-късен документ. От него може да се заключи, че използвайки статута на облекчени от бач при продажба на десятъците си, някои феодални господари представяли като свой десятък и храни на други лица, за да ги спасят от бачове.[163]

Строгите санкции срещу нарушителите, предвидени в законодателните паметници, а и непрестанните султански заповеди в този смисъл говорят ясно за значението, което османската власт отдава на приходите от пазарните такси и мита, ползувани в голяма мяра от нейните функционери. От друга страна, тя следи нейните служители, натоварени със събирането на пазарните такси и мита, да не изкористяват и със злоупотребите си да спъват търговията и продоволствието на градовете. Затова напр. по сведения на един документ от по-късно време властта взела енергични мерки, когато ѝ било донесено, че поради произволното увеличение на бачовете от страна на баждарите върху зърнените храни, докарвани в Солун и околността, намалял притокът на тези храни и нараснали продоволствените затруднения.[164] Властта нарежда строго: „Да не се взема нищичко в повече от обозначеното в дефтера!“

Високите износни такси за крайно необходими артикули като солта в някои селища могат да се обяснят и с намеренията на властта да се възползува от обстоятелството, че този артикул е търсен не само в градовете, гдето бил докарван, но и в окръжаващия ги район. По този начин властта си обезпечавала значителни и сигурни приходи и от вносните, и от износните такси за солта.

В кодексите на някои крайдунавски, а дори и черноморски пристанища фигурират обособени раздели с разпоредби за бачовете, налагани в самите пристанища и на градското тържище (напр. Никопол, Оряхово, Русе, Силистра и пр.). Това разделяне на разпоредбите не е наложено от някакви съществени различия в размера и вида на бачовете. Може би законодателят е искал така да отрази особеностите в търговския асортимент и трафик на самите пристанища и на градския пазар, като изтъкне задължителността на облагането с бач независимо от това, дали стоките се разпродават на градското тържище или още при пристигането им на пристанищата. В някои подробни регистри са записани изрично и обособено бачове от пристанищата. Напр. в описа на селото Бабапан, Берско, от началото на XVI в. фигурира бач от пристан (iskele) и кръчми, а в описа на берските села Адеди и Лирнико бачът от пристаните е посочен заедно с таксата монополие.[165] Очевидно тези села са имали малки пристани, където са ставали по-чести търговски сделки. Поради това и бачът е свързан тук с пристаните. Тук-там в разпоредбите от XVI в. за някои стоки се предвиждат по-различни бачове, когато с тези стоки се търгува в пристанищата. Така напр. според кануна за пристанището Русе сиренето, докарвано в мехове, се облага не по обичайната система — съобразно с количеството, а процентно върху стойността, и то не върху едно на четиридесет, а едно на тридесет. Фигурира разпоредба и за размера на износния бач на овце, в случай че са по-малко от сто и петдесет на брой — тогава следвало да се събира по едно акче на десет овце.[166]

По всичко изглежда, че търговският трафик по суша е бил облекчен от такси, съществуващи в средновековните балкански държави. Известна аналогия със стария σιαβατικόν, респективно българската мостнина, представлява таксата за прекарване на стада, засвидетелствувана в някои източници — напр. за преминаване на овце по мост над р. Карасу (Места) при гр. Сер.[167] По дунавското крайбрежие е регламентирана такса за пешеходците. Движението на такива пешеходци, най-често пренасящи търговски товари между българския и румънския бряг, ще да е било твърде интензивно и особено през месеците, когато Дунав замръзвал, щом властта е побързала да извлече полза от това чрез нарочни такси — т. нар. „пеши“ налог (resm-i piyade). Resm-i piyade се налага и за тези, които идват от румънски земи с плавателни съдове, нещо като входна такса в пристанищата. Във Видинския кодекс има някои интересни подробности около това. За обикновен пешеходец, дошъл откъм Влашко, се изисква по едно акче „пеши“ налог. Но ако лицето е дошло с кораб за аргатска работа, вземат се по 12 акчета.[168] В кануна за Хърсово се уговаря, че resm-i piyade следва да се налага по едно акче и за мюсюлмани, и за немюсюлмани, които сноват между двата бряга. От него се освобождават само жителите на Хърсово.[169]

ГЛАВА ТРЕТА

ПРИСТАНИЩНИ ТАКСИ И МИТА. РЕЖИМ НА ПРИСТАНИЩАТА

С особена грижливост законодателят е зафиксирал всички такси и мита, които функционерите на османската власт и представителите на османската управляваща класа събират от търговския трафик и стокообмена в пристанищните градове. Установили се на Балканите, османските турци унаследяват стари местни традиции в областта на водния транспорт и организацията на пристанищата. Още по времето на средновековните балкански държави полуостровът, разположен на три морета — Черно, Егейско и Адриатическо, и прорязан от значителни водни пътища, е имал оживен морски и речен трафик. Османското завоевание внася известни промени в това отношение. Новият политически режим обгръща в единна икономическа общност стопански обособените преди това балкански страни, разпокъсани вътрешно от многобройни митнически бариери. По този начин те стават зависими от икономическата конюнктура в цялата империя. При тези обстоятелства някои стари плавателни пътища на Балканите, респ. в българските земи, изгубват значението си, други пък придобиват особено място в стопанския живот.[170]

Голямо значение за икономическото развитие на балканските земи има реката Дунав, посредством която османските балкански провинции били в непрестанен контакт не само с васалните отвъддунавски княжества, но и с по-далечни страни в Централна Европа.

Не по-малко е и значението на Егейско море, чрез което въпреки съществуващото из цялото Средиземноморие корсарство Балканите поддържали търговски връзки с Европа и азиатските и африканските провинции на империята. Черно море въпреки намаления след завоеванието трафик не престава да бъде постоянно използван път за връзка между балканските и азиатските владения на империята и със земите от целия средиземноморски басейн.[171] Все по-активната търговска дейност на приспособилите се към новата обстановка стари търговски партньори на Византийската империя — италианските морски търговски републики и особено републиката Дубровник, оживила и допринесла дори за създаването и издигането на редица пристанища по българските речни и морски крайбрежия. Османската власт оценява изгодите от този оживен търговски обмен в крайбрежните селища, запазва и регламентира статута на много от съществуващите през средновековието пристанища и насърчава развитието на нови, възникнали при променената политическа обстановка.

Тя не закъснява да разпростре системата от такси и мита и върху водния трафик и стокообмена, съсредоточен в балканските, в това число и в българските пристанища. Законодателните паметници, обект на настоящото изследване, изобилстуват със сведения за вида и размера на тези облагания, които съставляват бсгато приходно перо на османската власт.

Най-често в тях се споменават такси, с които се облагат плавателни съдове, обслужващи трафика по дунавското, черноморското и егейското крайбрежие или дошли от по-далечни страни по воден път.

В балканските страни и особено във Византия, в която съществуват вековни традиции в икономиката, свързана с морето, се оформява сложна система от многобройни такси върху водния трафик и търговския обмен в пристанищата.

Между известните там такси е таксата καταρτιατικόν. Тя се налагала на корабите при влизането им в пристанищата, докато таксата λιμενιατικόν се изисквала само в случаите, когато корабите акостирали в тези пристанища. Таксата σκαλατικόν пък се налагала за правото на разтоварване стоки в пристанищата и за настаняването им в пристанищните складове. Извозването на държавните доставки по воден път било тегоба на зависимото население, която постепенно заменила еквивалентната такса ναυλον и αντ ναυλον.[172]

Оживената търговска циркулация в стари и новоизникнали след османското завоевание пристанища заставя османската власт да възприеме толкова изгодните за нея пристанищни такси и облагания върху водния трафик. Само с такава пряка приемственост на вековни фискални традиции би могло да се обясни почти пълното съвпадение между този род такси и мита във Византия и в Османската империя.

Така, задължителни такси, канонизирани още с най-ранните султански разпоредби, са таксите за преминаване на плавателни съдове през дунавските, черноморските и егейските пристанища (resm-i geçut, resm-i abur). Размерът на таксата се определя съобразно с вида на кораба и неговия товар. В поредицата от разнообразните плавателни съдове законодателят е посочил най-вече онези, които обслужвали дунавското крайбрежие. Едва ли този списък изчерпва участвуващите в ежедневния трафик плавателни съдове; в него са споменати само няколко най-често появяващи се в пристанищата видове с оглед на различията в облагането им. Ако се съди по сведенията за XV—XVI в. относно водния трафик по българските и изобщо балканските крайбрежия през този период, османците продължават да си служат с немалък брой от познатите и до тяхното установяване плавателни съдове. Твърде показателен е фактът, отразен в османските законодателни паметници, че османската навигационна терминология е включила византийски, славянски, дори унгарски термини за обозначение на почесто участвуващите във водния трафик на Балканите плавателни съдове: „сандал“ (виз. σανδάλια), „кораб“, „ладия“, „насад“ и др. Постоянно между пристанищата се движат по-големи кораби, назовани в нашите паметници „донбаз“. Данните за вида и предназначението на тези кораби са оскъдни. Ако се вземе под внимание това, че в османското законодателство те винати се свързват с транспортирането на големи търговски товари, може да се смята, че корабите „донбаз“ ще да са били някакви по-големи шлепове.[173] Изглежда, че и те са били различни по големина и обем, защото законодателят ги споменава с различия в таксите, изисквани от голям донбаз и такъв със странично кормило. За първия случай при пълен товар на кораба таксата е между двадесет и четиридесет акчета, а във втория — по осем акчета. При това някои разпоредби изрично изтъкват, че по-големите плавателни съдове по Дунав не следва да се облагат с пристанищни такси, когато преминават празни от устието нагоре.[174]

Едновременно с „донбаз“ по течението на Дунав сновели и корабите „шайка“. Те са познати по-скоро като военни кораби за крайбрежна охрана. От законодателството личи, че били използувани и като товарно транспортно средство по Дунав. В по-късни документи има указания, че с корабите от типа „шайка“ били извозвани принудително изкупени храни и припаси (ищира), предназначени за нуждите на османската държава.[175] Тези плавателни съдове, когато били с пълен товар, бивали облагани с по-висока пристанищна такса — дванадесет до шестнадесет акчета.

Още по-малка е тази такса за т. нар. плавателни съдове „насад“[176] и „неврад“,[177] респективно по дванадесет и по осем акчета. По-редки са разпоредбите, които определят пристанищните такси върху корабите çernik — от три до десет акчета. В кодекса на Тулча, Исакча и Мачин вторият размер на таксата се предвижда, в случай че такъв кораб премине натоварен с риба от устието на Дунав нагоре по течението.[178]

Четири до осем акчета е пристанищната такса за друг вид плавателни съдове, споменавани в кануните за дунавските пристанища. Думата е за т. нар. „ладии“[179]. Без съмнение това са по-големи лодки или по-скоро малки корабчета, назовавани и до днес със същото име в навигационната терминология в Подунавието.

Много често по различни поводи в кануните се споменават малки лодки и салове, които, по всички личи, били непрестанно използувани за извозване на риба, бъчви, вино, каменна сол от Влахия или дървен материал. Трудно е да си съставим представа за размера на пристанищните такси, с които били облагани тези по-малки плавателни съдове, тъй като податките в източниците за това са съвсем незначителни.

В случаите, когато откъм Черно море в Дунав прониквали морски кораби с търговски товари,[180] от тях се събирали най-големи такси за преминаване през пристанищата — по петдесет акчета.[181] Изглежда, че в черноморските пристанища тези такси са били по-малки, ако се съди по това, че в кодекса на пристанищата от Калиакра до Варна са предвидени по петнадесет акчета от по-значителните морски съдове и пет-шест акчета от средните. Кодексът на голямото беломорско пристанище Солун през XVI в. съдържа разпоредби, които разкриват по-различна картина на облагането с пристанищни такси. Тук е предвиден диференциран режим за чуждите и за имперските кораби. Така напр. османските кораби, идещи от Цариград, подлежали на облагане с по седемнадесет акчета на кораб. Всеки заминаващ от Солун кораб плащал по 20 акчета. Върху големи кораби, дошли от западни страни (назовавани в османските правни паметници с обобщеното и неясно наименование frenk gemiler), следвало да се налагат такси в натура: по една глава захар, двадесет калъпа сапун и един флорин, ако корабът е изцяло в платна. Подобни вземания в натура се предвиждат и в разпоредби от XV в. за режима на пристанището Галиполи. Там се подчертава, че по обичай за правото на влизане в пристанището капитаните на корабите трябва да дават подаръци на санджакбея и емина (откупчик) на галиполското пристанище.[182] Изричното позоваване на обичая в тази практика подсказва, че тя е съществувала в живота на пристанищата още през доосманския период. Данните от засега достъпните източници не са достатъчно обилни, нито ясни, за да се разбере дали османската власт е налагала отделно от таксата за преминаване из пристанищата и същинска пристанищна такса, когато корабът хвърля котва, за да разтовари или натовари стоки. А дали съществуват някакви такси за излаз от пристанището?

В разпоредбите от 70-те години на XV в. за пристанищата на Цариград, Галиполи и др. се предвиждат пристанищни такси (liman resmi) от 12 акчета отделно от гюмрюка (67 акчета) на бъчви монемвазийско вино, пристигнало по море в тези пристанища.[183] И по наименованието си дори liman resmi стои съвсем близо до византийското λιμενιατικόν. Поради това, че в източниците за други пристанища liman resmi не се споменава, би могло да се допусне следното. Като се има пред вид, че посоченият източник отразява един етап на не напълно уреден пристанищен режим, може би в този етап османците продължават просто установената практика на събиране λιμενιατικόν, което по-късно едва ли е възприето повсеместно, защото би намерило отражение в разпоредби и закони за пристанищния режим.

Има и някои други податки за събиране на такса от плавателни съдове извън resm-i abur. Така напр. в кануна за Солун се изисква за дошли от Европа кораби, познати в османската навигационна номенклатура под името ağırpar[184], таксата за право на разтоварване и отпътуване да бъде двадесет калъпа сапун и още осемнадесет акчета.[185]

От непълни сведения в кануните може да се заключи, че такса за преминаване през пристанищата се налагала не само върху плавателни съдове, но и върху различни артикули и пр., които пристигали из дунавските пристанища, дошли от вътрешността на османските владения и откъм отвъддунавските области.[186]

В някои случаи законодателството за Подунавието напр. не разграничава твърде ясно пристанищната такса за внос на стоки и добитък и таксата за преминаване през реката, т. е. броднина. Робите, които законодателят причислява към стоките, били облагани с двадесет акчета пристанищна такса.[187] За стадо овце (от сто и шест до хиляда и двеста) в пристанището Русе следвало да се събира броднина по двадесет акчета. Същия размер имала тя за стадо волове, докарани в силистренското пристанище. В пристанището Хърсово облагането за овцете е по-различно — в размерите на пазарния бач — по едно акче на две глави.[188] А в пристанището Русе пък за всяка глава едър рогат добитък се плащало по едно акче. Пристанищната такса за бъчва вино според кодексите на Никопол и Русе е двадесет и пет — двадесет и шест акчета, в случай че се прекарва на отвъдния дунавски бряг. Изглежда, че това е един вид такса за излаз от съответното пристанище. По данни от кодекса за Тулча, Исакча и Мачин пристанищната такса за бъчви вино, дошли от Видин и Силистра, се увеличила от пет на десет акчета. В Хърсово пристанищните такси за бъчви вино са още по-високи и диференцирани, съобразно с това, откъде пристигали те — за такива от Силистра се събирали по четиридесет и едно акчета на бъчва, а за никополски и русенски бъчви — шестдесет и осем — осемдесет и девет акчета. За килимите се плащала високата такса сто акчета според разпоредбите на хърсовското пристанище. В кодекса на Силистра е посочена таксата по едно акче на чувал брашно, докарвано от хлебарите, докато тази такса в Тулча, Исакча и Мачин е по две акчета.

Наред с това различните плавателни съдове или артикули, предназначени за продан, били облагани с таксата mağeriye. Наименованието на тази такса е очевидно от нетурски произход. Трудно е обаче да се изяснят смисълът и точното предназначение на това облагане.[189] Ясно е едно, че mağeriye задължително се налагало върху плавателни съдове, докарали търговски товари в определено пристанище, и върху стоки, които са товарени в това пристанище. Без съмнение и в случая е налице стара институция в пристанищния живот на Балканите. Ако разгледаната вече пристанищна такса (която обезпечава преди всичко правото на преминаване през пристанищата, правото на влизане и излизане) би могла да се счита за известно продължение на византийските καταρτιατικόν, λιμενιατικόν, то не следва ли mağeriye да се свърже със σκαλιατικόν? В разпоредбите на законите, които засягат таксата mağeriye, съществува пълно многообразие относно размерите и начина на налагането му. Най-често то се събирало в пари съобразно с вида на търговския товар или с неговата стойност.

Твърде откъслечни са сведенията ни за размерите на таксата mağeriye върху различните плавателни съдове. Според кодекса на Видин, Оряхово и Никопол корабите шайка, насад и неврад били облагани с mağeriye от осем акчета, т. нар. ладии —с четири до осем акчета в зависимост от устройството им; салове, натоварени с греди — по седем акчета, най-прости плавателни съдове — едно-две акчета. Незначително mağeriye от едно акче се предвижда за кораби с дърва, идещи откъм влашкия бряг, и то вероятно от места, срещулежащи непосредствено на съответното българско пристанище (като напр. Холоник — Никопол).[190]

В повечето дунавски пристанища mağeriye било налагано върху добитъка в определени рамки: овцете, когато са между 100—1200 с 20 акчета, едрият рогат добитък, конете и кобилите, когато са до 20 глави, по едно акче на глава, а над двадесет глави — по двадесет акчета. (В случая таксата mağeriye се наричала още и „волска“ такса). Видинският кодекс предвижда тази такса върху коне и волове, дошли от Влахия, в размер по две акчета, когато добитъкът е до двеста глави; над двеста глави се събират петдесет акчета.[191]

По друг начин се изисква mağeriye от масло, мед и сирене, докарани от Влахия в пристанището Русчук: ако цената на маслото и меда е под тридесет акчета, облагат се с половин акче mağeriye; ако цената на сиренето, докарано в мех, е под шестдесет акчета, то се облага с едно акче mağeriye.[192] В известни случаи се изземвало в натура. Това най-често ставало при големи товари влашка каменна сол или риба. Така от цял кораб със сол следвало да се отделя по един чатал сол като mağeriye.[193] Според закона за таксата mağeriye на пристанището Русе солта, която била прекарвана с коли от Влахия в пристанището Гюргево и тамошният пристанищен емин я прехвърлял на отсамния бряг, се облагала с mağeriye в размер по два къса сол от кола.[194] По кануна за пристанището Никопол от всяка ладия с риба се вземало mağeriye в размер на една хубава риба.[195] Няма съмнение, че таксата mağeriye била налагана в натурална форма съвсем целенасочено върху солта като ценен артикул от първа необходимост и върху рибата по съображения от практическо естество. За значението, което османската власт отдавала на това облагане, говори и фактът, че в законодателния кодекс на много от крайдунавските селища има обособен дял от разпоредби, посветени специално на mağeriye.

Стоките, докарвани от други области и страни или изнасяни за продан вън от пределите на Османската империя, били облагани с мита(gömrük).[196] От анализираните тук правни паметници най-обилни данни за гюмрука съдържат тези, които регламентират стопанския живот в пристанищните селища.[197] Това е съвсем обяснимо. Пристанищата са средищата на най-интензивните търговски връзки с чужди страни, дебушета на стоки, идещи от вътрешността на полуострова и предназначени за експорт в далечни имперски провинции или извън пределите на империята.

Още в най-ранните достъпни нам правни паметници от епохата на Мехмед II е регламентирано официално задължителното налагане на гюмрука върху търговския внос от Дубровник, западните страни и Влахия.[198] И нещо повече — още през най-ранния период на османското владичество в Балканския полуостров се определят известни подробности в режима на облагането. Както личи от разпоредбите, издадени към края на 70-те години на XV в. за пристанищата в Цариград, Галиполи и пр., категорично се постановява гюмрукът върху търговски товар на кораби, дошли от Средиземно или Черно море и хвърлили котва в Цариград, Галиполи и др., да се събира само в едно пристанище.[199] Същият режим е зафиксиран и в разпоредбите за Подунавието от 1520 г. Те съдържат и указания как да се избегне повторното облагане с гюмрук на един и същ товар. Предвижда се при пристигането в дадено пристанище на лица, натоварили зърнени храни от Влахия, щом издължат гюмрука, да им връчват потвърдителни документи за това. В същите разпоредби се определят надлежните такси за стоки, докарани с кораби. Изисква се да се прегледат не корабите, а докараните от тях материали и след като бъдат приведени в известност, върху тях да се събират таксите.[200] В кодекса на Месемврия е посочена още една подробност — в случай че бъдат продадени в пристанището храни на корабопритежатели, гюмрукът следвало да се прибере наполовина от продавача и купувача.[201]

Размерът на гюмрука и формата, в която следвало да се събира, се определяли съобразно с естеството на артикулите и с тяхното количество. От сведенията в кануните, отнасящи се до гюмруците, налагани върху стоки, разменяни между земите по двата дунавски бряга, личи ясно, че тези такси били събирани най-често в пари. Напр. от ямурлуци, изнасяни от българските земи за Влахия, се събирало на всяко парче по две акчета, от биволски и волски кожи — на парче по едно-две акчета, от мъжки сандали, одринска изработка — две акчета, от сахтиян — едно акче, от коне и говеда, докарани от Влахия, по пет акчета на глава, от свинско месо — на леш по две акчета, от чифт ботуши, изработени от одрински юфт — по едно акче на всеки чифт, от чифт ботуши, изработени от влашки долнокачествен юфт — по едно акче на всеки четири чифта.[202]

Според разпоредбите за Видин гюмрук се налагал дори в случаите, когато откъм Влахия били докарвани на българския бряг зърнени храни, за да бъдат смлени на воденица — по две акчета на торба или един товар от кола. Разпоредбите за черноморските пристанища предвиждат гюмрук с различен размер за различните видове зърнени храни: за пшеницата и брашното — най-висок — по четири акчета на муд, за ечемика и просото — по три и две акчета.[203] Алкохолните напитки, изглежда, били облагани с високи мита. Така по разпоредбите за Видин за бъчва вино, докарано от Влахия, се плащал гюмрук по шестдесет акчета на сто и двадесет медрета течност, докато по кануна за Месемврия законодателят изисква по две акчета на три медрета. Гюмрукът за голяма бъчва вино, докарано с трапезундски кораб, според предписанията за Агатопол бил десет акчета, а за малка — пет акчета.[204]

Видинският кодекс съдържа една разпоредба, от която може да се съди, че при налагането на гюмрука се вземало под внимание и качеството на внасяните и изнасяните стоки. В специалния раздел, посветен на гюмрука във Видин, се разпорежда, щото висококачествените артикули да бъдат облагани с тридесет и две акчета, средните — с двадесет, а най-долнокачествените — с дванадесет акчета.[205]

Най-често, изглежда, гюмрукът се изчислявал процентно, и то с различен процент за търгуващите: за мюсюлмани 2—3%, за немюсюлмани 2—4% и за чужденците[206] 4—5%. По този начин се налагал гюмрукът върху платове, сукно, дрехи, ножове, калай, суров бакър, лен, рече, мед, масло, сирене, чехли, сандали, желязо, дървен материал, кожи от дивеч (лисичи, вълчи, от белка).

Процентът 3% за мюсюлмани се предвижда предимно в кануните за дунавските пристанища, докато в разпоредбите за черноморските и други селища този процент е по-малък — 2%. Дори в кануна за пристанището Анхиало той е още по-нисък: върху меда и маслото — 1% при 2% за немюсюлманите. В по-ранния период по данните на разпоредби, датиращи от 26. VIII.— 24. IX. 1481 г., такъв е бил размерът на гюмрука за всякакви стоки, в случай че те се отправяли по море.[207]

От други източници е известно, че този дискриминационен режим на митата бил смекчен за търговци от страни, получили търговски привилегии от султаните. Напр. за известни периоди италианските търговски републики Венеция и Флоренция и най-продължително адриатическата република Дубровник се ползували с правото да плащат гюмрук 2%. От падането на Цариград до 60-те години на XV в. венецианските търговци търгували при този митнически режим,[208] изменен поради Турско-венецианската война (1463—1479 г.). В началото на 80-те години за тях и за генуезките търговци гюмрукът бил снижен от 5 на 4%.[209] Това положение отразява един сбор от разпоредби (от 26. VIII — 24. IX. 1481 г.). В една от тях изрично се уговаря стоките, докарани с кораби в Цариград от Венеция и Генуа, предназначени или не за продан, прехвърляни от един на друг кораб, да бъдат облагани с гюмрук от 4%.[210] Флорентинските търговци също са се ползували известно време преди 1472 г. от облекчен митнически режим — 2%, но впоследствие и за тях бил въведен размерът 4%.[211]

Дубровнишките търговци най-трайно запазили привилегията си за гюмрук 2%. Отначало този режим спрямо тях бил съблюдаван из всички имперски провинции. Това е определено впрочем още в законодателството на Мехмед II [212] и потвърдено в Сюлеймановия законник.[213] Още в началото на XVI в., изглежда, са били внесени известни регионални различия в така установения ред на митнически привилегии за Дубровник.

Разпоредбата за 2% била в сила само за провинциите в Румелия и Анадол без Цариград, където митото било 5%, и Одрин и Бруса —3%.[214]

Анализираните тук разпоредби не са напълно ясни относно това, дали стоките, за които се плащал гюмрук, подлежали на облагане с бач. Режимът на търговски привилегии за търговците от някои адриатически републики им обезпечавал освобождаване от бачове при намалени гюмруци.[215] Може би този режим засягал не само търговците от страните, получили от османската власт ахтнамета (документи за привилегии). На това допускане навежда една разпоредба в кануна за Провадия напр., която освобождава от бач платове с платен гюмрук.[216]

В законодателните паметници се споменават тук-там обособено такси върху водния транспорт, които носят обобщеното наименование „корабни“ (resm-i sefine) или според вида на плавателния съд (напр. насадие, такса върху кораби от типа насад).

Като се има пред вид, че таксата се споменава отделно и едновременно с таксата за преминаване през пристанищата и с пристанищните такси, трябва да се допуска, че тя е различна от тях. Дали нейното налагане е задължително във всички случаи за всички видове кораби, е трудно да се отговори точно поради оскъдицата на данни. Все с плавателните съдове е свързана и таксата „корабно навло“, която без съмнение е непосредствено продължение на византийската фискална институция ναῦλον, ἀντίναυλον.

По сведенията на османски документи тази такса се набирала от раята заедно с изземаните от нея принудителни държавни доставки, за да се заплаща с нея водният транспорт на тия доставки, когато корабите били на частни лица.[217] В османските правни паметници няма данни за това, тъй като те регламентират по-скоро търговско-занаятчийската дейност, задължителна и неизменна, докато практиката на държавните доставки е изменчива и разнообразна за различни времена и райони и не е обект на уреждане чрез използуваните тук от нас специална категория разпоредби.

В някои закони се споменава съвсем определено за такса, налагана върху хора, товарен добитък (коне) и други стоки при прехвърлянето им по воден път с някакъв плавателен съд. Още в кодекса на Мехмед II се установява това таксуване — за конници, преминаващи с кораб през реките Морава, Дрин и Ибър — по едно акче за всеки кон, за всяко колело на кола — по едно акче, за бъчви — по четири акчета и за конски товар стока — по две акчета. На две овце, на четири агнета и на всяка свиня тази „броднина“ се налагала в размер на едно акче. От повторна броднина се освобождава онзи конник, който премине повторно реката, преди да са изтекли три дни.[218]

Почти същите разпоредби се повтарят и в Сюлеймановия кодекс.[219] А в законника за градчето Бури в каза Гюмюрджина изрично се предвижда такса за преминаване на хора и коне през бродовете на близкото езеро, непосредствено свързано с Егейско море, в размер на едно и половина акче.[220]

Голямо място е отделено в привлечените тук законодателни паметници на системата от такси и мита, наложена върху каменната сол, внасяна от Влахия през българските дунавски пристанища. Още от далечното средновековие съществувал постоянен приток и търговия с влашка сол, докарвана в България през пристанищата Видин, Свищов и Силистра.

Османската власт оценила своевременно особеното стопанско значение на този толкова необходим артикул. Затова тя наложила специален режим върху търговския му внос в имперските предели, който сам по себе си много ярко разкрива основните тенденции във фискалната политика на тази власт по отношение на дунавската търговска дейност. През XV—XVI в. във Влахия се разработвали интензивно солни находища в Окнеле Мари до Ръмникул Вълча и Окнеле Мичи до Търговище, а в Молдавия — в Търгул Окна. Топонимичните остатъци бележат пътищата, по които солта се прекарвала по дунавските пристанища. Един от тях — т. нар. „Диюлуй“, т. е. „Видински път“, свързвал Окнеле Мари с Калафат срещу Видин. По друг път солта се отправяла от Окнеле Мари за Бекет срещу българското пристанищно градче Оряхово. Съществували и пътища, по които солта се придвижвала от Окнеле Мичи през Търговище, Титу за Гюргево. „Никополският“ път на солта свързвал Окнеле Мичи с Турну. Познати са и „свищовски“, и „дръстърски“ пътища—първият с посока Свищов, а вторият — Силистра.[221] Най-често в кануните се споменават пристанищните пунктове Холоник, Излаз, Гюргево и Секре[222] като изходни места, отгдето влашката сол се транспортирала на отсамния бряг. Щом добитата от румънските княжества сол пристигнела в някои от дунавските прибрежни селища, тя бивала измервана.[223] Това се правело очевидно, за да се определи размерът на търговските такси, които османската власт следвало да събере.

Законодателят е отличил три форми, в които се продавала солта — едра (на големи късове), раздробена (hanc-i ahad) и дребна сол (hurde). Голяма част от тази сол е била монопол на влашкия господар, а друга част е била докарвана от частни търговци.[224] Прониквайки в османските владения, тя попадала под режима на османския монопол. Известно е, че утвърждаването на османското господство по Долни Дунав и в Черноморието осигурява на османската държава командно положение и над търговската дейност на отвъддунавските княжества. Сюзеренните си права над тях тя изявява между другото и чрез установяването на ограничителен режим на монопол върху търговската дейност на Молдавия и Влахия. Този режим засяга търговията със сол при условия не твърде изгодни за отвъддунавските княжества.[225] Нашите закони потвърждават недвусмислено това. Така според разпоредбите за Оряхово османската власт изкупувала докараната в това селище влашка сол по 120 акчета 88-те къса,[226] която след това се продавала по определена от нея много по-висока цена — 225 акчета.[227] По този начин се обезпечавала значителна печалба за османската държава — по 105 акчета на 88 къса от разликата между ниската изкупна и високата продажна цена на монополизираната влашка сол. В този дух са и разпоредбите за пристанището Никопол. Там изкупната цена е 115 акчета за сто къса, а продажната — 225.[228] Или, с други думи, османският монопол осъществявал печалба 110 акчета, или 48%. В Силистра и Русе стоте къса сол се изкупували върху 47 акчета, а се продавали върху 80, [229] т. е. с печалба за османския солен монопол от 33 акчета, или 41,5%.

Според кодекса на Видин държавните фискални чиновници следвало да изкупуват всеки къс сол по 1,5 акчета и да го продават почти двойно по-скъпо — върху 2,5 акчета.[230] По данните на други разпоредби от законодателния кодекс на гр. Никопол османската държава имала монополното право да продава солта, събрана под формата на такса, в размер на един от три къса (üçürleme), или на един от пет къса (beşerleme) от частни лица, които докарвали тази сол от Влахия. След това тя била разпродавана по 6 или 4,50 акчета, а на самите производители — на по-високи цени — по 7 и 5 акчета.[231] Все по този начин се постъпвало според закона за Русе и със солта, докарана от колари уж за техни собствени нужди. Османската власт налагала и върху нея обичайните ограничения, като изкупувала по 40 акчета 100-те къса, за да ги продава подир това пак на русенското пристанище по 80 акчета.[232] Наред с този монополен режим законодателството предвижда многобройни такси, събирани в натура от докараната влашка сол. Размерът и видът им могат да се проследят по следните сводни данни, извлечени от кануните:

Видин: на сто къса сол османската власт удържала шест и освен това от всяка кола по три üçürleme за т. нар. такса vozariye и по едно ikişerleme за таксите mağeriye и şumariye.[233] Таксата vozariye, която се налагала и върху други артикули, била предназначена за възнаграждение на някои длъжностни лица, които имали известни функции при транспортирането на редица артикули в пристанищата.[234]

Оряхово — задържали се на 100 по 12 къса. От тях 4 се прибирали под формата на гюмрук, три за таксата vozariye и два като nessacan.[235] Три пък били предвидени като приход на влашкия княз. Този приход носи наименованието „вам“ (митническа такса), заимствувано от фискалната номенклатура на румънските княжества. По силата на обстоятелството, че Влахия се ползувала с известна самостоятелност, макар и под върховенството на султана, влашките господари не били лишени от правото да събират, както по-подробно ще видим впоследствие, част от търговските такси върху стоки, произхождащи от подвластните им земи. Но и тази отстъпка османската власт правела във форма и размер, които били най-изгодни за нейните интереси. Например, вместо да отдели и връчи на влашкия владетел полагаемия му се дял от таксите върху каменната сол, тя предпочитала да задържи за себе си този ценен продукт от първа необходимост, както постъпвала впрочем и с всички други такси върху солта. В замяна на това тя заплащала на влашкия войвода по 1 акче за всеки три къса сол.[236] В същия размер (3%) се задържал „вам“ и в *Никопол*, където облагането на солта е било пак 12 къса сол. И там от 12-те на сто къса, задържани от османския солен монопол, 3 били предназначени за vozariye и 4 за гюмрук.[237] Никополският кодекс предвижда тук и магерие върху солта, идеща от пристаните Холоник и Излаз — по един чатал сол от всеки кораб.[238]

Русе — от задържаните 10% къса сол 3% са vozarîye, 5% гюмрук и 2% nessacîye. Освен това всеки кораб, който прехвърлял сол от Влахия през Гюргево, следвало да се облага с два къса сол вероятно като mağerîye, а всяка кола плаща по две акчета като такса, şumarîye.[239]

Силистра — разпоредбите изискват задържането на такса от 12 къса на всеки сто къса сол и освен това от всяка идваща кола сол — по 4 къса за vozarîye, 5 къса гюмрук и 2 къса ücret-i nessacan.[240]

Законодателят не е пропуснал и изрично запрещение да не се допускат търговски сделки със солта извън държавното тържище,[241] т. е. извън онова официално място, където фискалните чиновници налагат предвидените такси и монополни ограничения върху тази сол.

В кодекса за крайбрежните дунавски селища са зафиксирани и друг род ограничения, които засягат режима на солта — ограничения в консумацията на този артикул. Още от османски източници за XV в. е познат установеният в Османската империя порядък за ползуване на самородната сол. Всеки район бил прикрепен към определена солница. Населението от този район било длъжно да използува солта само от набелязаната солница.[242] По този начин властта целяла да обезпечи навсякъде снабдяването с този извънредно необходим продукт и да оползотвори до най-голяма степен като източник на доходи естествените солни залежи или добиваната от морето сол, от които безспорно тя получавала своя дял такси. Този режим се съблюдавал и в придунавските райони, където съществували солни находища или солодобивни езера, поставени административно под върховното ведомство на нарочен емил —управител на дунавските солници. Според един ферман, който има силата на нормативен акт,[243] управляващият дунавските солници донесъл, че се извършват нарушения на установения ред за използуването на солта от някакво езеро в Добруджа. От фермана се долавя, че тия нарушения извършвали преди всичко овчарите, които се промъквали до соленото езеро със стадата си, пасели ги там и ги поели със солената вода. От документа може да се заключи, че подобни действия засягали пряко фискалните интереси на османската власт — увреждали на създадения порядък за гюмруците, които без съмнение тя събирала за използуването на солта от въпросното езеро.

Ето защо султанът строго нарежда цялата рая от близките до тази солница райони да се ползува от солта, която е употребявала и дотогава (т. е. от солните източници, към които е била прикрепена), и да не посяга на добруджанското солодобивно езеро. Върховното управление призовава тамошния кадия да окаже съдействие на нарочно изпратения чиновник по изпълнението на султанската заповед. Нарежда се също така и на местните санджакбейове, кадии, субаши и техните функционери да охраняват запретената солна зона. „Да се опази имуществото ми“ — гласи изрично заповедта.

Пак охраняването на държавните фискални интереси при ползуването на солта в придунавския район имат пред вид известни разпоредби, познати от едно изложение на Казанлъшкия кадия от 1520 г.[244] В една от тях се изтъква, че на дунавски бряг срещу[245] пристанището Исакча пребивават

100 овце за разплод, с които разполагало населението на Добруджа. На тях непрестанно им била давана молдавска сол. Нарежда се да им бъде давана само сол от близкото пристанище. По същия начин се запрещава на лица, които осоляват риба в Подунавието, да използуват за това морска сол. За целта те трябвало да си набавят сол само от съответните дунавски пристанища. Може би тук трябва да виждаме и стремежа на властта да застави риболовците да изкупуват в пристанищата влашка сол, над която тя има монопол и разчитала на печалби и приход от нея.

Въпреки оскъдните данни от нашите източници е несъмнено, че покрай търговията със сол, осъществявана чрез посредничеството на държавните фискални органи в средищата, отгдето прониквала в имперските провинции влашката сол, е съществувала и свободна търговия. Между най-честите артикули, които участвуват в градския стокообмен и се споменават по повод на режима за бача в правните паметници, е и влашката сол. В кануна за Одрин от началото на XVI в. дори има съвсем подробни указания за пазарната цена на влашката сол. Според тези указания търговците на сол (tuzcu) са длъжни да боравят със сезонна цена на влашката сол: лете — 400 дирхема от нея се продават за едно акче, а зиме същата цена се изисква за 300—350 дирхема. Твърде вероятно е тази разлика да се предвижда с оглед на това, че през зимата подвозът е по-труден, артикулът по-търсен из пазарите във вътрешността и оттам и цената му по-висока. В Одринския канун има и още една подробност, която засяга свободната търговия със сол. Изисква се търговците на сол да продават каквато и да е сол извън влашката, съблюдавайки следния режим: на каквато и цена да закупят солта, да продават всяко киле от нея с едно акче по-скъпо от покупната му цена.[246]

Богатите приходи от многобройните такси и мита върху водния трафик и търговската дейност в пристанищните центрове насочват властта към това да създаде строг режим с редица препятствия за изплъзване от тези такси.

Още в най-ранните разпоредби от XV в. за пристанището Галиполи изрично се нарежда капитаните на търговските кораби, на западноевропейските кораби (köke), на местните кораби или на всякакви големи кораби, влезли в това пристанище, да не разтоварват и товарят добитък и стоки без разрешението на съответното длъжностно лице (в случая амила, т. е. лицето, взело на откуп пристанищните такси). В противен случай нарочен чиновник, натоварен да въдворява ред в градове и пристанища, т. нар. ясакчия, е в правото си да конфискува и добитъка, и стоките на нарушителите. Той може да наложи строго и унизително наказание на провинилите са капитани — да нареди да ги разкарват из пазара и в града, водени с връв, прекарана през носа им.[247] В споменатите вече разпоредби от 1520 г. се съобщава, че търговците, дошли от различни черноморски пристанища в Браила, отказвали да плащат два пъти митото си (gömrük), в случай че плащали в Никопол, Силистра или кое да е друго пристанище. Те се позовавали на това, че продали в Браила стоките си и оттук са натоварили зърнени храни. По същия начин постъпвали браилски и други търговци, които товарели в Никопол, Видин и другаде зърнени храни и пр. При пристигането си в Мачин те отказвали да платят гюмрука и плащали само бач за преминаването, позовавайки се на това, че Браила е пристанището, за което се били насочили. Законът нарежда те да плащат полагаемия се гюмрук в Мачин. За корабни капитани, дошли откъм Черно море в Браила, се изисква да им се свалят платната и да бъдат заставени да се издължат на румънския бряг. Само след това можели да продават стоките си.

Все с оглед да обезпечи ред във фискалния режим на пристанищата със специални разпоредби властта уточнява прерогативите и на ясакчиите. Така напр. разпоредби от 6. VII. 1482 г. за Видин и Смедерево изясняват, че ясакчията на тия пристанища има право да действува само в съгласие с местните военноадминистративни органи — санджакбейовете. Ако той наложи наказание без това съгласие, случаят трябва да се отнесе за разглеждане до султана.[248]

Законодателните паметници за българските и балканските земи свидетелствуват и за грижата на османската власт да обсеби част от приходите на една характерна за прибрежните градове стопанска дейност — риболова. Почти във всички кануни за икономическия режим на населените места фигурират разпоредби за системата на фискално облагане на риболова — ценен приходоизточник на османските управляващи среди. И в този сектор завоевателите унаследяват стара практика. Познати са напр. такси върху риболовищата по време на византийското владичество в българските земи, както свидетелствува епистоларното творчество на охридския архиепископ Теофилакт. По тези данни византийският прахтор облагал риболовищата (στροῦγγαι или βιβάρια), чиито стопани били византийски духовници, с по-големи такси, отколкото тези, принадлежащи на българи.[249]

В дарствените грамоти на средновековните български владетели на някои места между недвижимите имущества, предадени с пълен имунитет на определени феодали или феодални институции, се споменават и риболовища, подлежащи на таксуване.[250]

Най-обширните сведения за фискалния режим над риболова, наложен от османската власт, съдържа дунавският кодекс. Това едва ли е случайно. И до наши дни Долни Дунав се откроява с интензивния си риболов. Изгодите от това са насочили властта още отрано да изработи и утвърди правила за облагането на този риболов, които са по-подробни и по-нюансирани, отколкото за Черноморието и Беломорието.

Обикновено риболовът се облагал с натурален десятък, зачислен към доходите на местни спахии и други властници.[251] Някои източници сочат, че вместо десятък бил събиран на места и паричен данък (resm-i mahi), може би паричен еквивалент на десятъка.[252]

Нито в Подунавието, нито в Черноморието, нито пък в някои езерни и речни пристанища във вътрешността имало единен режим в облагането. Твърде често се предвижда $^1/_4$ от дунавския риболов да бъде събиран от пристанищните емини за държавното съкровище.[253] Докато според Никополския и Силистренския кодекс режимът на десятъчното облагане засягал риболова в езерата на румънския бряг, разпоредбите за Оряхово изискват 4% от рибата, уловена във влашките езера и натоварена на кораб.[254] В кодекса за Тулча, Исакча и Мачин, от една страна, се разпорежда пристанищните емини да събират $^1/_4$ от риболова в Дунав и езерата, а, от друга страна, да се задържат по три акчета на сто от продажната цена на уловената в Дунав риба, както и десятък от риболова в езерата и тесните — приход на местния субашия,[255] управляващ хасовете, към които били зачислени назованите пристанища. Тези разпоредби позволяват да се допуска, че риболовът по Дунав и влашките езера е бил обложен с двойно облагане, различно по размер — в полза на държавното съкровище и в полза на местните поземлени господари Това личи още по-ясно в кодекса на Хърсово, където таксата в размер на $^1/_4$ е за фиска, а таксата 3% върху дунавската риба и десятъкът от тази, уловена в езерата, са за санджакбея.[256]

В най-ранните засега достигнали до нас разпоредби за Подунавието от 1520 г. се обосновава задължителността на таксата 1/4 от улова с това, че тя се събирала в този размер по традиция. Все там се добавя, че в някои дунавски пристанища, канали и езера се вземал десятък. Наредено е в бъдеще да се събира половината.[257]

Що се отнася до фискалния режим за черноморския риболов, докато в Гьозлю и Месемврия уловените в морето риби и стриди подлежали на облагане с десятък, в Ахтопол и Василико десятъкът следвало да се събира само от риболова в даляните, а рибата, хваната в морето, се таксувала по друг порядък — в първия случай в размер едно на седем (може би е думата за всеки седем акчета от стойността ѝ), а във втория — по две акчета на всеки петнадесет акчета от стойността ѝ.[258] По-различен е канунът за риболова в солунското пристанище. Според този канун риболовът следвало да се облага с таксата mağeriye, и то минимална по размер.[259]

По данните на законодателните паметници по-особено е облагането на риболова в езерото при гр. Костур. Независимо от риболовните методи (даляни, ъгръб и други съоръжения) от улова се събирала такса в размер едно на три.[260] Официални сведения на османския кадастър от XV—XVI в. доказват, че приходите от тези риболовни такси в Костур са били действително едно голямо перо, за да отдаде законодателят специално внимание на тяхната регламентация. Така за XV в. те заемат второ място наред с приходите от гюмрука (23 000 акчета годишно) от целия доход, записани към везирските хасове, към които се числял и самият град. През XVI в., когато градът е включен в султанските хасове, риболовните такси от Костурското езеро заемат първо място между всички приходи — те достигат 56 000 акчета годишно.[261]

В законодателството на крайбрежните селища най-често са включени обособени разпоредби за специалните риболовни съоръжения — даляните.[262] И в случая е налице прастара риболовна техника, усвоена от османците дори с византийското ѝ название (от ἀλιάνειον).[263] Тези обичайни приспособления из много реки, езера и морски заливи в българските земи през османската епоха, употребявани в риболова до наши дни, се облагат често с десятък върху улова в даляните.[264]

Този режим, разбира се, не изключва и някои регионални различия. По данните на общоимперските разпоредби в кодекса на Мехмед II и на Сюлейман I от даляните, заложени в реката Морава, следвало да се прибира половината от улова, и то в полза на санджакбея.[265] В известни случаи облагането на даляните ставало в парична форма като глобална такса, събирана ежегодно. Може би това е било предимно в случаите, когато даляните се оказвали не особено добивни и съответният властник, комуто бил зачислен този доход, бил заинтересуван да го събере наведнъж глобално, и то в пари, както е случаят напр. със селището Читроз, каза Караферия, по данни от началото на XVI в. [266]

В Солунския кодекс, където фигурира отделен канун за даляните, десятъкът се събира при продажбата на рибата, и то върху продаденото от нея количество. Таксата следва да се внася в митническия пункт. Наред с това върху същия риболов в даляните населението е заставено да дава и по едно акче на всеки сто акчета от продажната цена в полза на солунския субашия. Тези постъпления били зачислени като доход към тимара му.[267]

Залагането на даляните ставало с разрешение на властта. Всяко изпълзване от това я ощетявало. Ето защо напр. в кануна за Скопие е предвидена разпоредба, която гласи: „Когато придойде водата и се заложат даляните във Вардара [268] в чертата на града, доходът им е зачислен на субашилъка.[269] Ако се заложат даляни без позволение, да не се укрива десятъкът им."[270] Броят на даляните в редица прибрежни селища е бил официално регистриран в подробните регистри понякога с паричния еквивалент на дължимото от улова в тях, събирано като такса в полза на поземлени господари или държавна власт.

Тук-там в законодателството се споменават натурални и парични такси и върху други видове риболовни съоръжения. Системата на облагане, изглежда, и тук не е еднотипна. Понякога таксуването е върху самия улов, а понякога в парична форма върху съоръженията. Така напр. в кануна за Костур, както видяхме, риболовът, извършван не само с помощта на даляни, но и на обикновени мрежи, със съоръжението, наречено „ъгръб", се облагал по системата едно на три.[271] В разпоредби за риболова в Пелопонес пък режимът за даляни, мрежи и ъгръб е диференциран — в първия случай за държавното съкровище се задържа половината от улова, а във втория и третия — една четвърт (Amma dalyan olmayub ağ ve ıgrıb ile avlanursa rub' alınur).[271a]. В посочения вече регистър от началото на XVI в. в описа на феодалната рента от селата Перитор и Езрани, Преспанско, са вписани разнородни парични такси върху различните риболовни съоръжения — за обикновена мрежа — по две акчета, за мрежа, наречена „бродник" — по шест акчета. Там се сочат и такси върху малки мрежи и ъгръб.[272] Таксуването на ъгръб се отбелязва и в селото Услонич, пак Преспанско.[273]

Законодателството за дунавските пристанища пък предвижда парична такса от 300 акчета, когато се използувало друг вид риболовно приспособление — т. нар. „гарда".[274] Нетурските наименования на всички тия съоръжения и методи за риболов подсказват предосманския произход на риболовната техника, усвоена от османците. И нещо повече, много от тези съоръжения носят славянски наименования, указание може би за това, че са наложени още от времето на славянизацията на Балканския полуостров.

Обилието на риба по морски и речни крайбрежия в Балканския полуостров насочило властта към това да утвърди известни порядки, може би повсеместно, а може би само в придунавските селища, чрез които да си обезпечи монополно право на част от риболовния добив, и то не само чрез такси и мита. Видинският кодекс напр. съдържа един раздел от разпоредби, които разкриват малко известни подробности за провеждането на риболов, върху който държавата имала монополно право.[275]

През определено време — в течение на посочени от пристанищните функционери четири дни, местните рибари били задължени да ловят риба, предназначена за държавата. Ловът се организирал с участието на рибарите от двата дунавски бряга. Една седмица по-рано возарите разгласявали на риболовците за предстоящото мероприятие и се възползували за целта от намиращите се в пристанището кораби, с които се превозвали храни. В организирането на риболова участвували и видинският мартолосбашия[276] и кетхудата[77], по чието нареждане били съоръжавани една шайка и два насада, за да обслужват риболова. Събраните по списък рибари били задължени да ловуват четири денонощия. Тук пристигали и риболовци от прибрежните села, които плъзвали по реката с по една, две или три ладии и изпращали улова си в пристанището. На шест места, познати в района, се извършвал риболов с големи мрежи. И там се поставяли хора, които четири денонощия хващали риба, която предавали пак на пристанищните власти. По време на този риболов за държавата били набирани и онези риболовци, които ловели риба не по обичайному, а с харпуни и други съоръжения. Както за останалите, принудително ангажирани риболовци, така и за тях пристанищният емин назначавал лице, което да ги надзирава, след като бил съставян поименен списък. Уловената по този начин риба властта разпродавала незабавно В това я подпомагали градските търговци на риба. От тези големи количества риба властта несъмнено получавала обилни приходи. Когато държавният улов на риба не намерел купувачи, за да не претърпи загуби, властта го продавала на търговците на риба, които от своя страна поемали грижата да го пласират. И тук законодателството предохранява интересите на градските търговци на риба в случаите, когато отвън идвали спекуланти, за да закупуват неразпродадения държавен улов и да търгуват с него.

Разпоредбите забраняват такава практика, която лишава видинските търговци на риба от стока и ощетява интересите им

Същевременно законодателството предвижда мерки, които имат за цел да поставят частната търговия с риба под прекия ѝ контрол. Заинтересувана да събере своя дял от такси в тази търговия, властта е наложила законодателното предписание, познато по данни от 1520 г., според което риболовците следвало да продават улова си само в пристанищата. Емините пък били задължени да следят за спазване на разпоредбата, а кадиите да регистрират улова в сиджилите.[278]

Значителните такси[279] и мита върху риболова и търговията с риба обясняват и усърдието на османската власт, отразено ясно в законодателните паметници, да сложи ръка върху тия приходи от възможно повече езера и канали, дори и от онези, които се образували към румънския бряг при разливането на реката.[280]

В стремежа си да обхване във фискалната си система цялата стопанска дейност в рамките на пристанищата, османската власт е въвела и узаконила чрез нарочни разпоредби специални такси върху строителството на плавателни съдове и евентуалната търговия с тях. Така напр. в Никополския кодекс се предписва събирането на десятък върху продажбата на новопостроени плавателни съдове, дошли в пристанището Никопол.[281] Съществуват податки и в други източници, от които може да се види, че през XVI в. в Подунавието е съществувало корабостроителство. Напр. през 1566 г. видинският бей е предупреден от върховната власт, че трябва да подготви дървения материал, необходим за постройката на кораби, които щели да се строят край Видин, за да се прехвърлят с тях турските войски на отсрещния бряг.[282] Пак през същата 1566 г. от никополския бей било изискано да се построят поръчаните кораби и изпратят в Белград.[283] А в официален документ, отправен до силистренския кадия, се споменава за сечене на дървен материал за градиво на невоенни кораби.[284]

Канунът за Месемврия предвижда друг начин на облагане: по 10 акчета на аршин от новопостроения кораб под формата на бач, който следвало да се налага върху дървения материал.[285] Макар и оскъдни засега, и някои други източници сочат за наличността на строителство из черноморските пристанища. Най-често се споменава Анхиало. Султанска заповед от 1566 г., отправена до кадията на Анхиало, се занимава с един немюсюлманин, строител на кораби в Анхиало.[286] Изграждането на кораби в това българско черноморско селище постоянно е заставяло властта да се грижи за доставянето на дървен материал. За това подсказва и султанска заповед от 1566 г. все до анхиалския кадия, комуто се напомня, че не бива да допуска недостиг от дървен материал.[287] Капацитетът на анхиалските корабостроителници не ще да е бил незначителен, щом с ферман от 1577 г. се нарежда там да бъдат построени кораби за султанския флот, който се готвел да излезе в открито море вероятно във връзка с войната за Кипър.[288] Изисква се обаче строителните материали да бъдат насечени, приготвени и доставени на място от раята в околността, от юруци-военнослужещи[289] и мюселеми.[290]

Анализът на законодателните паметници, които са основно документално градиво на настоящия труд, разкрива и грижата на управляващите среди да обложат с такси и налози като приход на съответните пристанища и други сектори на стопанската дейност в рамките на тия пристанища извън търговската дейност. Данни за това предлагат предимно кануните за дунавските пристанища. Интензивният стопански контакт между двата бряга откривал възможности за османската власт да си осигури приходи чрез него. Просторните и тлъсти крайречни и крайезерни паши на румънския бряг предлагали на скотовъдците от българска страна благоприятни условия за отглеждане на добитък. На по-защитената от зимни студове и виелици българска страна стадата от румънски земи идвали да презимуват. Много често те търсели паша из крайбрежните пасища. Затова в Никополския кодекс се нарежда пролетно време да се събира от овцете, докарани от Влахия, в границите на Никополската крепост по една овца на стадо в полза на османското държавно съкровище. За докараните на същото място свине от Влашко следвало да се плаща на никополския емин по 15 акчета налог за презимуване.[291]

Проучените тук разпоредби кодифицират установения в практиката порядък да се зачислят като доходи за някои пристанища и още други данъчни постъпления. Особено показателни са в това отношение разпоредбите на Никополския закон, където се изброяват редица налози като приходи на властта в рамките на Никополската крепост, десятък от сеното и тръстиката в районите, съседни на влашките езера Маменд и Белско; от околността на останалите езера, прилежащи към никополското пристанище — десятък от сеното, налозите ява и качкун,[292] бейт-юл мал, мал-и гаиб, мал-и мевкуд,[293] данък за зимно пасище[294] и пр. Все в същите разпоредби се предвижда да бъдат задържани за властта чрез пристанищните органи и наследствата на лица, починали по време на пътуване с кораби, които попаднели в пределите на определено пристанище, а така също и налогът сватбарина[295] за дъщерите на участниците в никополския крепостен гарнизон. Изгубен безстопанствен добитък на близките острови също попадал във властта на пристанищните функционери.

Според Видинския закон на пристанищния емин се падало да прибира десятъка от лена и зеленчуците, засадени по островите и бреговете на Дунав откъм влашка страна, както и от събраното сено. Ако някой, чиято стока била натоварена на кораб, умрял на кораба, акостирал във видинското пристанище или в селата, стоката му на кораба бивала задържана от пристанищния емин.[296]

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

ЧИНОВНИЧЕСКИ АПАРАТ И РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ПРИХОДИТЕ ОТ ТЪРГОВСКИТЕ ТАКСИ И МИТА

Правните паметници, които са обект на нашето изследване, съдържат много оскъдни сведения за устройството и прерогативите на онзи апарат на властта, посредством който били прилагани в действие разпоредбите на върховната власт и било контролирано тяхното съблюдаване. Във връзка с поддържане на установения порядък по градските пазари се споменава познатият в градската стопанска дейност мухтесиб.[297] Макар и пръснати из разпоредбите в различни кануни и законодателни кодекси и не винаги достатъчно ясни, предписанията относно прерогативите на мухтесиба позволяват все пак да се създаде известна представа за неговото място и роля. Една от основните му дейности е определянето на максималната пазарна цена за стоките, появили се по градските тържища — били те сурови продукти, добитък или занаятчийски произведения. „Онзи, който е мухтесиб, постановява Селимовият кодекс, да определя пазарната цена при посредничеството на кадията!“[298] Разбира се, нито кадията, нито мухтесибът били в правото си самоволно да определят размера на максималните пазарни цени. Това, както ще видим, ставало с участието и съдействието на еснафите и вещи професионалисти съобразно с редица обстоятелства.

Мухтесибът узаконява и официалните мерки и теглилки на пазара, като им поставя печат. Пак в Селимовия кодекс изрично се указва: „Килето, аршинът и камъните за теглилка да бъдат подпечатани!“[299] За тази си именно функция мухтесибът събира такса върху мерките и теглилките, която съставлява част от фискалната категория ихтисаб.

Канунът за Одрин от Баязидово време недвусмислено разкрива контролната роля на мухтесиба във всички отрасли на търговско-занаятчийската дейност в градовете,[300] обобщена по следния начин в Селимовия кодекс: „Мухтесибът да контролира при продажбите и покупките във всички занаятчийски браншове, да задържи онези, които продават с недостиг, и да събира глоба по едно акче на всеки дирхем!“[301] Глоби се налагат и в случаите, когато се нарушат нормите за размера на пазарните цени. Глобите са също част от ихтисаба, а телесните наказания за нарушенията на реда мухтесибът налага според предписанията на законите със съдействието на кадията и с помощта на асесбашията.[302]

В компетентността на мухтесибите е и контролирането на качеството на стоките и хигиената на търговско-занаятчийските места, както личи от редица норми най-вече в Одринския канун и в Селимовия кодекс.[303] Тяхното вмешателство и власт в този сектор са толкова големи, че по предписанията на законите те имат право да следят дори и най-дребните подробности в техниката на занаятчийското производство. За това свидетелствува напр. една разпоредба в кануна за Одрин, където се казва, че в случаите, когато касапите дерат кожите на заклан добитък не със специалния нож „касабане“, а с влашки ножове и поради това я засегнат, мухтесибът има право да налага санкции.[304] Мухтесибът е определен да следи и за правилното снабдяване на занаятчийските и търговски корпорации. В кануна за Одрин от времето на Баязид II има едно предписание, което предвижда снабдяването да става под надзора на мухтесиба посредством кехаите на еснафите с предимство пред обикновените купувачи. Предвиденото за еснафите може да се разпродава едва след като стане ясно, че съответният кехая не ще го купи.[305]

Длъжността на мухтесиба е подчинена на кадията, който провежда цялостно в провинциите мероприятията и заповедите на върховната власт. Той е най-важен орган, контролиращ изпълнението им, и то не само в икономиката на градовете, но във всички области от живота на османските провинции.

Тази йерархия на чиновническия апарат, в чиято власт е целият порядък на градския живот, отвежда пряко до върховното управление. Така то държи в непосредствено подчинение и под свой надзор целия механизъм на градската икономика, направлява го съобразно с основните насоки в стопанската си политика и до определен период е в състояние да преодолява сътресенията в този сектор. Тази централизация се поддържа и чрез участието и вмешателството на специални чиновници на върховното управление, изпратени да налагат съблюдаване на закони и разпоредби и да проверяват прилагането им. Това са т. нар. ясакчии, чиято роля изясняват споменати вече по друг повод нормативни актове от XV в.[306]

Мухтесибът, както се долавя от законодателните паметници и допълнителните данни за българските и балканските земи през XV—XVI в., е подпомаган в дейността си от други чиновници. Такъв е бил асесбашията, който, както видяхме, имал право да събира като свое възнаграждение някои такси от градската стопанска дейност и изпълнявал известни полицейски функции.[307]

Засега ни е трудно да установим наличността и прерогативите на други, пряко свързани с мухтесиба функционери през ранния период из нашите градове.

Органи на властта, обслужващи системата на мита и такси, са били, както личи от някои източници, т. нар. баждари, събирачи на пазарните такси, и капанджии, натоварени със събирането на капанската такса.[308] Лично място сред градските чиновници на централната власт са имали, както изглежда, гюмрук емините. В рамките на всеки кадълък под върховния контрол на кадиите е имало такива специални чиновници по събирането на гюмрука. Документи от първите години на XVII в. отбелязват напр. такава служба в каза София.[309] Тя очевидно съществува и в другите кадийски центрове.

За митнически управления се споменава тук-там из разпоредбите, засягащи режима на някои пристанища в българските земи. Едновременно с това в кануните за прибрежните селища се изтъкват на преден план функциите на пристанищните емини.[310] Това са очевидно фискални чиновници на централната власт, натоварени с длъжността да контролират водния трафик и търговския внос-износ, за да налагат и събират надлежните такси и мита от плавателни съдове и транзитно минаващи или внасяни и изнасяни от пристанището стоки.

Контролната роля на пристанищните емини в икономическия живот на пристанищата е регламентирана още в най-ранните разпоредби на върховното управление за емина на цариградското пристанище.[311]

И нещо повече — на места правата им на данъчни чиновници се простират не само върху фискалните облагания на специфичната за пристанищата дейност. Така според Силистренския кодекс и разпоредбите за Кара Харманлък на тях бил възложен контролът над дърводсека по дунавските острови. Освен това те били в правата си да охраняват пашата за добитък по същите острови, да събират глоби и такси от съвсем друга категория — ява и качкун, бейт-юл мал, и то не само в обсега на прилежащите острови, но дори дотам, докъдето достигал Дунав при разливане.[312]

Тези чиновници по данните на Видинския кодекс имали между другото и задължението да организират риболова, предназначен за върховната власт. Тези функции преди създаването на еминската служба в пристанищата изпълнявали, както вече видяхме, т. нар. возари.[313] Пристанищните емини, както всички подобни органи на властта в провинциите, били под прекия контрол на чиновника с най-широки прерогативи и компетентност в провинциалната администрация — кадията.

Корабоплаването в цялост из пристанищата в провинциите, в това число и в българските пристанища, е било поверено на специални ведомства — капуданствата. Дунавските пристанища са били под надзора на специални чиновници, възглавяващи двата дяла на Tuna kapudanlığı (дунавското адмиралтейство).[314] В Солунския канун разпоредбите за пристанищните такси са обособени в специален дял „Канун за солунския капудан".[315] Очевидно законодателят е искал да изтъкне с това, че цялостният живот (такси, мита, трафик и пр.), свързан с корабоплаването в солунското пристанище, е под разпореждането на адмирала на това голямо прибрежно егейско селище.

В нередки случаи още през XV—XVI в. приходите от редица пристанища или от пазарни такси били обособявани в мукатаи и предавани на откуп.[316] По данни от края на XV в. под такъв режим е била поставена мукатата, която обхващала приходите от покритите тържища за плодове и зърнени храни (kapan-i meyva ve kapan-i gallât) и пътния бач (bac-i narh) в гр. Одрин.[317] При същите условия е била и мукатата от приходите на гюмрука в Одрин;[318] през XV—XVI в. такъв е бил режимът за управлението и на приходите от кантарската такса в покритото тържище за зърнени храни в Одрин,[319] мукатата от приходите на бача в Серес (по сведения от 1482—1483 г.) и пр.[320]

Още през последните десетилетия на XV в. доходите от пристанищата на Цариград, Галиполи и др. са били дадени на откупчици.[321] По данните на неотдавна открит в Софийската турска колекция откъс от регистър приходите от гюмрука, събиран в черноморските пристанища Анхиало, Варна, Балчик, Калиакра, Мангалия, Керсич, Кара Харманлък, Гюлбаба и др., били отдадени на откупчици между 1569—1579 г. Между тези откупчици (емин-и мюлтезим) се споменават имената на немюсюлмани — българи и може би гърци: Андронико Михал, Дедо Михал, Йорго Рали пр.[322]

По всяка вероятност споменаваните в нашите законодателни паметници за някои пристанища „хасови“ емини ще да са именно откупчиците на приходи, зачислени към султански или везирски хасове.[323]

При условията на откупничеството (iltizam) всички прерогативи, засягащи прибирането на пазарни и пристанищни такси и мита, са прехвърлени от държавните фискални чиновници върху откупчиците (амили, мюлтезими). Според разпоредбите от XV в. за Цариград и Галиполи амилите, изглежда, са облечени с правото да контролират и следят за законното облагане и да прибират таксите върху търговско-занаятчийската дейност в откупените от тях обекти.[324] При все това те не са пълновластни. Както недвусмислено личи от разпоредбите за Цариград, Галиполи и др., централната власт упражнявала контрол над тях не само посредством кадиите, но и чрез емините, а в известни случаи дори и чрез ясакчиите.

Нарочни разпоредби от XV в. разграничават правомощията на емина и амила в обсега на цариградското пристанище и определят тяхната служебна взаимозависимост. Изрично се изтъква, чееминът трябва да следи действията на амила. Амили, които предприемат каквото и да било в отсъствието на емина, подлежат на наказание от султана. При смяната на амилите в промеждутъка от времето, когато изтича срокът на стария откупчик, а новият не е поел още, еминът е, който със съдействието на кадията поема грижа да постави едно доверено лице за временно управляващ.[325]

Върховната власт следи дейността на откупчиците и чрез ясакчиите. Редица нормативни актове от времето на Мехмед II и Баязид II разкриват ролята им като изпълнителни и контролно-полицейски органи в обсега на взетите под илтизам градове и пристанища.[326] Така напр. в един подобен акт за галиполския пазар се нарежда ясакчията не само да налага наказания при всички опити за изплъзване от системата за пазарни такси и мита, но и да се вмесва в процеса на самото им налагане и събиране, осъществявано от амилите.[327]

Но докато ясакчиите могат да изискват глоби, конфискации на стоки и налагат наказания на нарушители в областта на стопанския живот (неизправни корабни капитани, търговски посредници и пр.), местните административно-военни и съдебноадминистративни функционери — санджакбейове и кадии, само са във властта да наказват крадците, бойците от крепостните гарнизони, войниците от Проливите и спахиите.[328]

Разпоредбите на върховната власт точно разграничават правомощията на ясакчии и амили от тези на санджакбейове, емини и кадии. Изрично се подчертава, че санджакбейовете и емините трябва да подпомагат ясакчиите и амилите, когато се касае до наказания на лица, нарушители на установените обичаи. Но в случаите, когато подведомствените на санджакбейове и амили задържат някое лице, санджакбеят следва да наложи наказанието според престъплението, но да предостави на амила да събере от наказания глобата за кръвно обезщетение (kanlık).[329]

В разпоредби от 1482 г. за режима на пристанището Видин изрично се изяснява зависимостта на ясакчията от санджакбея по отношение на изпълнителната власт: той не може да налага наказания без съгласието на санджакбея. В случай че ясакчията наруши това, стига се до прякото вмешателство на върховната власт, на султана.[330]

Чрез този бюрократичен механизъм централното управление не само си осигурявало през първите векове възможност да следи зорко откупчиците на толкова обилните приходи от фискалния режим, наложен върху градската стопанска дейност, но и да осъществи взаимоконтрол на собствените си органи — централни и местни, при управлението на този сектор от живота на провинциите.

Приходите от фискалното облагане на градската стопанска дейност, особено в Европейския Югоизток, са голям и важен източник на средства за османската власт поради географското положение на този район, участвуващ най-активно в оживения търговски обмен на Леванта и открояващ се с многобройни градове и развити стоково-парични отношения. Затова проблемът за тяхното редовно и пълно набиране заема толкова важно място както в законодателната дейност на султаните, така и в практиката на местните органи, ангажирани в системата на набирането. Но едновременно с това не по-маловажен е и въпросът за разпределението на тези богати приходи както в регионален, така и в общоимперски мащаб.

Въпросът за вътрешното разпределяне на приходите във финансовия живот на османската държава е все още недостатъчно изяснен в цялост. Известна по-конкретна представа за подробностите от тази сфера на османския икономически живот създават обнародваните неотдавна от проф. О. Л. Баркан приходо-разходни регистри (бюджетни дефтери).[331]

При все това твърде трудно е да се съди за начина на разпределението и използването от властта в обсега на българските земи на приходите от разглежданата тук фискална категория само по законодателните паметници, главна опора на нашето изследване. Но съпоставени със сведенията (макар и в повечето случаи откъслечни за този период) на османския кадастър и върховно финансово управление, те придобиват друго, по-ясно звучене и смисъл.

Ако се съди по разпоредбите, с които разполагаме засега относно редица селища в българските земи, несъмнено е, че единен режим на разпределение и ползуване тези приходи от градската и пристанищната стопанска дейност не съществувал. Властта се е нагаждала според обстоятелствата и нуждите на местните феодали, държавни служители, фиска и султанската каса. В общите кодекси от времето на Мехмед II и Сюлейман I тази материя е съвсем слабо засегната. Но още там се долавя тенденцията да се задели по-големият приход за висшестоящите функционери на провинциалната власт, които били държатели на крупни спахилъци. Така напр., докато за спахиите е отреден само десятъкът от риболова в езерата, регистрирани към дирлиците им, половината от риболова на даляните в р. Морава се пада на санджакбея.[332] Същевременно се предвижда и такса в натура за нуждите на санджакбейските функционери: в Мехмедовия кодекс е постановено от всяка кола, идваща за продан в града, да се прибира задължителна такса — по едно дърво „за хората на бея“[333].

В кануните за различните селища на много места съвсем определено е зафиксирана подялбата между различните представители на османската управляваща класа, чиновниците и държавното съкровище.

Трудно е обаче да се каже, от една страна, дали те са напълно изчерпателни в това отношение и, от друга страна, дали изискванията им са били съблюдавани в живота, като се има пред вид гъвкавостта и изменчивостта на османската фискална практика не само в течение на столетия, но дори и на десетилетия. Във всеки случай и при най-бегъл преглед на сведенията е несъмнена основната насоченост в държавната политика по този въпрос: да задели и запази за фиска най-значителната част от този род данъчни облагания.

Ето какво подсказват свидетелствата от кануните за някои селища. В кодекса на такива значителни дунавски селища като Силистра и Хърсово напр. са включени в обособени дялове таксите и митата от търговската и пристанищната дейност, определени като доход на фиска и на силистренския санджакбей, към чиито хасове спадали и двете селища през XVI в.[334] За държавното съкровище е заделено по закон голямо перо от този род приходи — най-вече такси върху водния трафик — корабни такси за преминаване, за прекарване на стоки между румънския и българския бряг или откъм морето, гюмрук и броднина (а може би и магерие), традиционния дял от влашката каменна сол, обявен за държавен монопол, та дори и таксата за преминаването на пешеходците. Правата на фиска в силистренското пристанище се простират дори в такъв сектор, който няма пряка връзка с таксуването на пристанищната и градската дейност — глобите за нарушение режима на дървосека по дунавските острови и различни други глоби и такси (ява, качкун, бейт-юл-мал) по същите острови и дори в рамките на онези предели, до които се разлеела реката.[335] Впрочем едва ли случайно държавата се е стремяла да сложи ръка на тези приходи, които, макар и от друг характер, не пропуснала да регламентира като свое право между останалите такси и налози от пристанищния трафик. Контрабандният дървосек по островите по всяка вероятност бил забранен поради постоянно изникващите нужди на властта от корабостроене. При все това нарушенията не ще да са били редки поради частните нужди на крайбрежното население от изграждане на обикновени плавателни съдове в услуга на личната им стопанска дейност и постоянната необходимост от дърва за огрев. С оглед на това и глобите за нарушенията не ще да са били незначителен приход, поради което законодателят не случайно не ги е пренебрегнал.

От друга страна, роботърговията по Дунав и наличността на роби в османските владения по двата дунавски бряга откривали често възможността тия роби да търсят убежище из многобройните дунавски острови и островчета. Понеже тяхното залавяне и предаване на роботърговците или робовладелците им било свързано със заплащането на таксите качкун ве ява или кул ве джарие мюждегянеси, които робовладелците били длъжни да дадат, законодателят е преценил, че и тези немаловажни приходи заслужава да бъдат включени наред с останалия дял от данъци и такси от силистренското пристанище като приход за фиска.

Към държавното съкровище се насочва дори и половината от таксата, предвидена за заплащане на пристанищните чиновници — возарите, при прекарване на овце през Дунав и по-голямата част от същата такса при прекарване на коне и едър рогат добитък.[336]

На силистренския мир-и лива са зачислени според законодателството предимно приходите от вътрешния градски пазар — бачовете от всевъзможните търговски сделки в града. Едновременно с това може би за да се прегради пътят на някои държавни фискални чиновници да посягат върху полагащите се на местния феодал приходи от риболова, разпоредби от 1569 г. за Силистра запретяват изрично следното: държавното съкровище да не лишава спахията[337] (вероятно местния държател на спахилък), в чието владение (хас) е и Силистра (през същата тази година Мехмед бей[338]), от полагаемата му се част рибодобив на даляните в силистренското пристанище.

Твърде показателни са данните на Хърсовския кодекс по разглежданата тук материя. От тях е съвсем ясно, че едно от най-доходните пера в пристанищната икономика — таксите за преминаването на най-често участвуващите в трафика кораби донбаз и за бъчвите вино, с които постоянно се търгувало в Подунавието, са били разпределени с подчертани предимства за фиска. Така напр., докато за санджакбея (мир-и лива) се предвиждат 16 акчета такса за преминаването на кораб донбаз, за държавното съкровище се заделят 32 акчета; 32 акчета се задържат за фиска и при внос в пристанището за търговия със силистренска бъчва вино, докато за санджакбея се предвиждат при това таксуване само девет акчета; а когато бъчвите са никополски или русенски, според качеството на виното фискът следва да получи 80—70—60 акчета, а за санджакбея са отредени пак само 9 акчета. И таксите, които се налагали върху прекарвания през Дунав добитък, следвало да се поделят също предимно в изгода на фиска: по 4 акчета на глава добитък, докато на мир-и ливата и возарите се полагало от същото таксуване само по едно акче.

Огромна е разликата между онзи дял от таксите върху вноса на килими, който се предвиждало да прибира държавното съкровище и местният феодален господар: 100 срещу десет. Наравно следвало да се поделят между фиска и мир-и ливата пристанищните такси от натоварени кораби неврад и кораби, идващи откъм морето, таксите върху докаран за продан суров гьон и пр. Правата на мир-и ливата според Хърсовския кодекс се простирали предимно върху пазарните бачове за стоки от първа необходимост, докарвани на пазара в касабата Хърсово; за овцете, довеждани на паша по близките острови, му се предвиждал дял от такса, по-голям от държавния — по две овце на всеки сто, а и за фиска—по една; от стадо, закарано из хърсовските острови мир-и ливата имал право да прибира по 30 акчета.[339]

Макар и далеч по-оскъдни, разпоредбите и за други селища в българските земи сочат, че значителният дял мита и такси се прибирал от чиновниците на държавното съкровище. В някои от тях обаче не е изрично посочен делът на местните феодали и онзи, който оставал за заплата на чиновниците, обслужващи тази система. Това ни затруднява, разбира се, да говорим със сигурност за съотношението между тези дялове. Все пак налице е грижата на законодателя да не пропусне предписанията, засягащи фискалните права на държавата в сферата на градската и пристанищната стопанска дейност.

Така напр. в Никополския кодекс е посочено дори, че бачът от колите, натоварени със зърнени храни, и от керваните със сол в малкия дунавски пристан Сомовит (а там вероятно постоянно приижддали те откъм Румъния и бачът ще да е бил немалко приходно перо) следва да се събира за държавното съкровище.[340]

Според разпоредбите за Оряхово пристанищният емин бил длъжен да облага дори празните коли, идващи от отвъддунавските земи, след като заплатели надлежния гюмрук. Когато бивали с търговски товари, режимът на подялбата от таксите бивал по-различен: следвало да се събира такса от 6 акчета, от които двете се считали такса за товара (денк акчеси, без указания, кой има право над нея) и две за возарска такса.[341] Без съмнение останалите две ще да са били заделяни за фиска.

От законодателните паметници за Тулча, Исакча и Мачин личи, че и там е бил в сила режимът, познат от Хърсовския кодекс, относно таксите за преминаване на кораби през пристанищата. И там субашията на зиамета, към който се числели тези придунавски селища, облагал в полза на хасовите господари корабите, идващи от морето, с 50 акчета и корабите неврад, натоварени с риба, с по 16 акчета. Тук има и едно допълнение, което липсва в Хърсовския кодекс — и таксата от 10 акчета върху плавателните съдове черник е определена също за местния заим. Шестнадесетте акчета за всеки кораб донбаз, на които в Хърсово имал право силистренският санджакбей, по кодекса на Тулча, Исакча и Мачин били събирани от субашията на заима, държател на тия пристани, наполовина (по осем акчета) в Тулча и в Исакча.[342]

Но и в този кодекс се долавя тенденцията да се увеличава делът от таксите в полза на съкровището. Там е отбелязано напр., че в миналото при прехвърляне на овце през Дунав в пристанищата Тулча, Исакча и Мачин събираните по едно акче на четири овце били определени само за возарите. Но по-късно била въведена промяна. Нея законодателят свързва с определен чиновник — софийския назър (надзирател на приходите и разходите) Синан челеби. Вероятно по почин на този чиновник, който ще да е изпълнявал някаква служба в посочения придунавски край, половината от возарската такса била заделяна за държавното съкровище. Направена е и изричната уговорка, че това става, ако овцете наброяват повече от сто.[343] Като се знае в какъв голям размер се е прекарвал добитък из тия области от джелепи и други търговци, лесно е да си представим в каква степен отбелязаната промяна в полза на фиска допринасяла за увеличаването на приходите му.

В същия кодекс е отразена и друга подобна промяна в полза на държавното съкровище. Там се отбелязва, че в старите регистри половината от resm-i piyade (такса за пешеходци) е предназначена за такса в полза на возарите. След това обаче били въведени изменения — за емините и возарите не се заделяло нищо, а цялостните постъпления от resm-i piyade отивали в държавното съкровище.[344] Същата тенденция се долавя и във Видинския кодекс. Според него таксата магерие, която, изглежда, преди била право на санджакбея, била зачислена после като доход на фиска. „Санджак бейовете нямат в това никаква намеса. То е изцяло за съкровището.“[345]

Поради това, че при подялбата на пазарните и пристанищните мита и такси между по-крупните феодали и държавното съкровище не съществувала ясна и строго съблюдавана граница, се пораждат и конфликти между върховното управление и санджакбейовете. Такива конфликти има пред вид един текст в цитираните вече разпоредби за Подунавието от 1520 г. При събирането на таксата „грощина“[346] се намесили и функционери на санджакбея. Те насила започнали да събират $^2/_3$ от тази такса, като предоставяли на пристанищните емини $^1/_3$. Нарежда се да се възстанови старият режим и таксата да се взема в полза на съкровището, а на санджакбея да не се дава нищо. По-късно обаче този порядък претърпял известни промени, както може да се съди от допълнителната бележка към текста: $^1/_3$ да се дава на санджакбея, а $^2/_3$ да се задържат за съкровището.[347]

Ако добавим към посочените вече досега доходи на фиска от системата на пристанищни такси и мита традиционната $^1/_4$ от риболова[348] и гюмруците, става съвсем ясна голямата заинтересуваност на върховната власт от развитието на стопанската дейност в градовете и пристанищата. Оттам между другото и непрестанната грижа за спазване и за регламентиране на този ред, който би обезпечил благоприятни условия за оживена търговия и занаяти.

Засега не сме в състояние по липса на кануни и повече паметници на османския кадастър и върховното финансово управление относно български селища нито да проследим разпределението на този род данъчни задължения за други градове извън споменатите в използуваните от нас материали, нито пък да установим цялостния обем от постъпленията им в бюджета на върховната власт и мястото им в него, съпоставени с останалите приходни пера на държавата.

Както вече видяхме, немалка част от градските и пристанищни такси и мита властта предоставяла на местните феодали. За онези селища, за които няма достатъчно данни в кануните относно това, кому били зачислени част от разглежданите тук приходи, следва да прибегнем към познатите и достъпни досега данни на османския кадастър. По тези данни напр. Видин[349], Никопол[350], Търново[351], Месемврия[352], Айтос[353], Провадия[354], Казанлък[355], Нова Загора[356], Хасково[357], Чирмен[358], Хърсово[359] и Силистра[360], Серфидже[361], Карафerия[362], през XV в. — Скопие[363] и Костур[364] фигурират във феодалните регистри към хасовете на висши османски сановници. Между тях са и видинският, никополският и силистренският санджакбей.

Някои от селищата, чийто стопански живот регламентират анализираните от нас кануни, спадали към по-малки спахилъци — зиамети, какъвто е случаят напр. с Ловеч[365], Тулча, Исакча и Мачин[366], управлявани от субашиите на съответните заими, Йенидже Вардар[367] и пр.

Следователно всички тези властници събирали част от изследваните тук приходи от облаганията на стопанската дейност в зачислените към владенията им градове и пристанища. Тия приходи по обем ще да са били твърде обилни, ако се съди само по някои, макар и съвсем откъслечни данни. Така напр. в един съкратен регистър (icmal defteri) от края на 70-те и началото на 80-те години на XV в. е вписан внушителен приход от бача на гр. Никопол — (11 000 акчета) към личните постъпления на санджакбея (an kist-i bac-i şehr-i Niğbolu hassa-i mir-i livâ)[368]. През XV в. хасовият владетел на гр. Костур получавал само от гюмруците и риболовните такси доход от 23 000 акчета при общ годишен доход 102 804 акчета.[369]

В края на XV и началото на XVI в. владетелят на хаса, към който спадал гр. Серес, получавал само от пазарните такси (бач) в града, таксата за прекарването на овце по моста на р. Струма и от таксите върху трафика на плавателни съдове по р. Струма 111 000 акчета.[370] Според сведенията на споменавания вече подробен регистър от 20-те години на XVI в. държателят на гр. Костур е имал приход от таксите ихзар, събирани в града, и от същата такса и ихтисаба на Колония в размер на 10 000 акчета при общ доход от всички зачислени му данъчни облагания — 125 604 акчета.[371] От цялостния доход на гр. Серфидже, възлизащ на 52 351 акчета, господарят на селището получавал само от пазарния бач 10 000 акчета.[372] При доход 18 569 акчета от гр. Хурпище неговият хасов държател прибирал 7297 акчета от пазарните бачове.[373]

Тези богати доходи, които придобивали държателите на градовете — винаги представители на най-влиятелната прослойка от средите на служебните феодали, допринесли между другото за по-бързото укрепване на икономическата им мощ.

Предимството на тези едри спахии да владеят доходи от оживената градска икономика главно посредством наложените върху нея такси и мита съдействувало покрай другите фактори да се задълбочи разслоението сред самото спахийство. Обикновените тимариоти разчитали предимно или единствено на ограничената рента главно от поземления доход в тимарските си села, понеже рядко им били зачислявани доходи от градове,[374] и понасяли последствията от невинаги навременното ѝ и пълно събиране поради екстензивността на раятското стопанство и примитивната производствена техника с чести неурожаи, природни бедствия и глад. Демографската лабилност, постоянните единични и масови преселвания на раите също понижавали доходността на тимарите. При това, непрестанно заети в походи и със задължени то да поддържат екипировката си и бойната си готовност с необилните си приходи, тимариотите не успявали да се грижат по-непосредствено за повишаване приходоносността на тимарите си. Напротив, едрите служебни държатели, много от които и висши органи на провинциалната администрация, пребивавали постоянно в градовете и имали възможност и власт да контролират и си осигуряват редовните и богати постъпления от таксите и митата върху градската и пристанищната стопанска дейност. Между другото и особено чрез тези постъпления те успявали да натрупат значителни парични средства. От края на XVI в. нататък започнали да влагат тия парични средства в откупничеството или в закупуване на спахилъци с тенденцията по-късно все повече да ги откъсват от контрола и служебната им зависимост от централната власт.[375] Това е един от пътищата, по които засилващата се от XV в. нататък търговска дейност и развиващият се градски живот в българските, респ. в балканските земи повлиява върху облика на спахилъка и допринася за подкопаване устоите на служебното феодално владение от XVI в. нататък. В този процес, както установяваме, играят известна роля системата на пазарните такси и мита и режимът на тяхното разпределение между представителите на османската управляваща класа. Но тази система има своето място и в средите на друга категория от управляващите — сред потомствената аристокрация, чиито представители са вакъфските управления и мюлковите господари. Тази категория още през ранния период на османското господство е особено свързана с градското стопанство. Редица градски средища са зачислени към големи мюлкови или вакъфски домени. И нещо повече — приходоносни градски недвижимости (дюкяни, цели чаршии, ханове, кервансараи и пр.) са много често под пряката власт на мюлкови и вакъфски господари.[376] По силата на тези обстоятелства и приходите от таксите, налагани върху градската стопанска дейност, изцяло се стичали в съкровищниците на тези господари. От градовете, чиято икономика регламентират анализираните тук правни паметници, такъв е случаят с Варна. Зачислена към вакъфа на джамията на султан Селим,[377] в полза на този вакъф се събират и всички пазарни и пристанищни такси и мита, за които е дума в поместените тук разпоредби.

Все вакъфски приходи (за вакъфа на Ибрахим паша) са и пазарните, дюкянски такси и целият ихтисаб от оживеното селище Разград по данни от османския кадастър от средата на XVI в.[378] В много градове, които са в обсега на друг род владения (спахилъци или султански хасове) за мюлкови или вакъфски господари са официално заделени пазарни такси. Тази категория приходи от касабата Бури при Гюмюрджина били определени за вакъфите, учредени от султан Мурад II.[379] В гр. Караферия, който през XV—XVI в. е ту спахийско владение, ту към султанските хасове, и вакъфите имали права върху някои такси от градската икономика. Бачът от ежеседмичния пазар, който от време ставал там, бил зачислен като доход на един от местните вакъфи.[380] Бачът от кланицата в друго градско средище бил зачислен като доход на вакъфи на султан Селим.[381] В трето градско средище пък целият пазарен бач бил вакъфски доход.[382] Тези приходи заедно с наемите на градски недвижимости и др. мюлковите и вакъфските господари рядко влагат в производителна стопанска дейност — занаяти и търговия. Те се стремят да ги оползотворят по начин, който би изисквал наймалки усилия и рискове. Затова сравнително рано вакъфите започват да играят ролята на кредитно-лихварски институции. Тази дейност има двояко въздействие. От една страна, тя допринася за развитието на градското стопанство дотолкова, доколкото вакъфските кредити улесняват създаването и напредъка на занаятчийски работилници и търговска обмяна. А това насърчава по-широкото разгръщане на парично-стоковите отношения. От друга страна, лихварските операции на вакъфите с течение на времето причиняват обедняването и разоряването на част от населението в селата и града.

По този път мюлкови и вакъфски господари забогатяват и улеснени от широките имунитетни права на тази категория владения, се обособяват като главна центробежна сила в османската феодална система. Ето как системата на пазарни и пристанищни мита и такси участвува в процесите на разгръщане парично-стоковите отношения, от една страна, и, от друга — на измененията в османския феодален режим.

Пазарните и пристанищните мита и такси на значителна част от селищата, споменати в поместените тук кануни и кануннамета, били отредени като приходи на султанските хасове.[383] Не е случайно, че дворът е сложил ръка именно на такива селища с развито градско стопанство и най-вече на пристанища с богати приходи от търговски мита и такси. Познат е стремежът му да зачислява към домените си най-приходоносни обекти: мини, пристанища, градове и особено плодородни земи. И нещо повече — при бързо стопанско замогване на такива обекти, когато те се числели към други категории владения, върховната власт посягала на тях, като ги обхващала в султанските хасове. Тази политика е регламентирана още в законите на Мехмед II: „Дефтердарите ми, се казва там, у когото и да намерят подходящо за мен (т. е. за султана, б. м.) владение хас, било то у везирите ми или у друго лице, вземат го от ръцете им, като в замяна на това му дават някое неприходоносно мое владение хас.“[384]

В духа на тези предписания би могло да се тълкува и развитието в статута на някои селища от градски тип, които през XV и началото на XVI в. били към везирски хасове и зиамети, а по-късно били включени в султанските хасове. Такъв е случаят със Скопие, Костур, Караферия и пр.[385] Без съмнение засилващата се търговско-занаятчийска дейност в тези селища и нарастващите успоредно с това приходи от търговски такси и мита са в основата на тия промени, изгодни за султанската каса.

Твърде често в разпоредбите за българските селища се обозначава, че определени приходи от пазарните такси и мита са предопределени за пристанищата вероятно за поддържане на пристанищните учреждения и администрация.

Но предписанието, което се среща понякога в законодателните паметници, че тези такси се падат на пристанищните емини, не означава, че те ги събират винаги в полза на пристанищните управления. В законодателството личи грижата, наложена от нуждите на практиката, да се разграничи и определи онзи обсег, в който пристанищните власти имали право да прибират определените за съответните пристанища приходи от такси, налози, мита и пр. Така напр. в Никополския закон изрично се уговаря, че устието на реката Янтра е пределът между никополското и русенското пристанище и че гюмрукът и данъците на корабите, натоварени отвъд този предел, се падат на пристанището Русчук. В известни случаи пристанищата си поделяли приходите от някои такси.[386]

Част от постъпленията в пристанищата са определяни за възнаграждение на споменатите вече возари. Този дял от пристанищните такси, който бил предназначен за возарите, носел наименованието „возарие“. Ако се проследят предписанията на кануните, се установява, че тези такси били събирани най-често от импортираната влашка сол, от кораби с търговски товар и с едър рогат добитък. Трудно е да се установят засега точно функциите на возарите. Оскъдните податки в законодателните паметници подсказват, че се касае до лица, които били в услуга на пристанищните управления, и то не само във връзка с търговския трафик, но и при други дейности в стопанския живот на пристанищата. Видинският кодекс отбелязва напр., че известно време возарите участвували в организирането на риболова в полза на държавата.[387]

Както и при събирането на други данъци и такси и при системата от пазарни мита и такси властта заделяла част от тези приходи за възнаграждения на чиновниците, обслужващи въпросната система. Такова непосредствено отчисляване е налице при възнагражденията не само на возари, но и на мухтесиби (с таксите ихтисаб), асесбашии (с нарочни дюкянски такси) и пр. В приходно-разходните документи (бюджети) на върховната власт е зафиксирана тази фискална практика. В един такъв документ от по-късен период от приходите на пристанището Килия, обособени в муката, е заделена годишно сумата 12 000 акчета за заплащане на риболовците — може би онези, които обслужвали държавните даляни, заложени в пристанището.[388]

Обичайните фискални чиновници — емините, получавали възнаграждението си от централното финансово управление. От XVI в. нататък тяхното място все по-често заемат мюлтезимите поради разраснапия се обхват на илтизама, насърчен между другото от финансовите затруднения на централната власт. Илтизамът получава все по-голямо място и в сферата на градския пазарен и пристанищен режим.[389]

Трудно е да се каже дали мюлтезимите са получвали от приходите на взетите на откуп пазарни и пристанищни мита и такси някаква сума извън онова, което незаконно се стремели да изтръгнат, за да покрият разноските по предварително внесената в съкровището вноска при наддаването на търг за правото на откупуване. В закона за Видин, издаден от Хамер, се отбелязва, че половината от таксата „сарие" върху влашката сол събирал мюлтезимът.[390]

От законодателните паметници за дунавското крайбрежие се вижда, че в подялбата на приходите от пристанищните такси и мита участвувал и влашкият владетел. Вече се спомена, че в търговията с влашка сол за държавното съкровище на Влахия се заделяла известна част от таксите, с които тя бивала облагана в дунавските пристанища. Тази такса, наречена „вам", както видяхме, прибирали самите влашки фискални агенти — „вамош", чието присъствие е засвидетелствувано в дунавските пристанища на българския бряг. Освен това в разпоредбите на някои български пристанища османската власт е предоставила на влашкия господар част от пазарните такси, събирани в тези пристанища и върху добитък, идващ откъм Влахия.[391] По всичко изглежда, че в процеса на консолидирането си османската власт се стремяла да ограничи все повече онзи дял от такси, който първоначално била отстъпила на васалните ѝ отвъддунавски княжества.

Тази тенденция се долавя дори в кодекса на пристанища на румънския бряг. Типичен е случаят, зафиксиран в кануна на Гюргево. В него изрично се съобщава, че преди новата регистрация на вилаета Нийболу $^1/_3$ от бача в това селище бил задържан за Влахия и $^2/_3$ се падали на султана. Но по времето, когато бил създаден канунът, с ферман било наредено тия такси изцяло да се събират в полза на султана.[392] Този стремеж на османската власт да сложи ръка и да оспорва приходите от пристанищни и прибрежни такси, върху които имали известни права влашките и молдавските владетели, проличава още в ранните разпоредби от 1520 г. В една от тях се съобщава, че в пределите на османските владения срещу пристанището Исакча на молдавска земя имало 15 езера. От тях две със заповед били дадени като владение (в текста beylik) на молдавския войвода. В разпоредбите се отбелязва, че тамошното население не давало гюмруците и десятъка от риболова за останалите в османско владение езера под предлог, че те са длъжни да издължават на османската власт тия такси от езерата, които не били отстъпени на Молдавия.[393] Все така спорен бил случаят с приходите от даляните, залагани недалеч от пристанището Силистра. В близката теснина, наречена Мош, когато Дунав придойдел, се разливал към влашка страна и образувал езера. Там влашкото население залагало даляни и ловяло риба. Тия езера принадлежали на Влашко, но над тях имало права османското държавно съкровище, а за известно време и силистренският диздар. Ето защо нарежда се да се изискат от влашка страна документи за владение. Ако такива не бъдат представени, османските емини да сложат ръка и върху тия приходи в полза на съкровището.[394]

Срещу пристанището Мачин пък имало приток Боянгьолю, в който раздвоеният срещу Хърсово Дунав се слива в едно русло. Там браилчани устройвали даляни на девет месеца веднъж и ловели риба. Върховното управление преценило, че има интерес да сложи ръка върху прихода от този риболов, и наредило в бъдеще от тези даляни да се събира за него една трета от улова.[395] В допълнителна бележка към този текст обаче е отбелязано, че тия даляни се намират на територията „на неверниците“ (т. е. са във владение на Молдавия) и че не е удобно да се изисква това облагане от османска страна.

ГЛАВА ПЕТА

ТЪРГОВСКО-ЗАНАЯТЧИЙСКАТА ДЕЙНОСТ В ГРАДОВЕТЕ, ОТРАЗЕНА В ЗАКОНОДАТЕЛНИТЕ ПАМЕТНИЦИ

Законодателните паметници разкриват не само облика на османската фискална система в сферата на градската стопанска дейност. Те позволяват да се направят и някои наблюдения върху характера на тази дейност в българските земи през XV—XVI в. Разбира се, подобни наблюдения не могат да бъдат цялостни и категорични поради обстоятелството, че все пак се основават на един тип източници — законодателни паметници, където не е отразена в действителната си пълнота и многообразие търговско-занаятчийската дейност във всички градове. Известно е, че с консолидирането на османското господство в Европейския Югоизток българските земи заели в известен смисъл средищно място сред европейските владения на империята. Старите балкански пътища, които прорязвали и областите, населени с българи, се превърнали в живи артерии на общия стопански обмен в Европейския Югоизток. Османците използували много от старите пътища, които усърдно поддържали, открили и навсякъде нови съобразно с новоизникналите нужди. Тия пътища улеснявали стопанския контакт на българските земи не само с балканските страни, но и със Средна Европа, далечна Русия и Азия. Покрай древните Via Militaris и Via Egnatia не запустял и старият път през Североизточна България — от Дунав през източнобалканските проходи, Карнобат, Айтос[396] за Родосто и Цариград. Голяма част от външнотърговския експорт дебуширал в пристанището Родосто и бивал отправян оттам с кораби към главните търговски спътници на балканските земи — Дубровник и италианските морски търговски републики.[397]

След разпростирането на османските владения по бреговете на Черно море през XVI в. това море придобило особено значение за търговския обмен в империята. Чрез него се осъществявала лесна връзка между азиатските и европейските владения на османците.

По него се стичал към Цариград и оттам към Азия или Северна Африка притокът от стоки, идещи не само от Молдавия, Влахия и Източна България, но чак от южноруските области, Полша и Централна Европа през Дунав.[398]

Река Дунав, както вече се изтъкна по друг повод, улеснявала оживената търговия с Влахия, Молдавия, Унгария, Полша и други средноевропейски страни. Румънското и Българското Подунавие били изпълнени с мрежа от пътища, свързващи Средна Европа с големите имперски центрове — Цариград и Солун. Пристанищата пък по двата дунавски бряга обслужвали търговския внос и износ от и към Черно море.[399] По българското крайбрежие на Дунав вървял стар път, който минавал и през Видин, Никопол и други градове край голямата река.[400] Този път също допринасял за поддържане на добри стопански контакти между придунавските български селища. Интензивните икономически връзки между Българското и Румънското Подунавие през XVI в. се обясняват с редица благоприятстващи обстоятелства.

Установените от османската власт режим, институции и крепостни гарнизони в отвъддунавските прибрежни земи улеснили непосредствената обмяна между селищата и пристанищата по българския и румънския бряг.

Възникналата при тези условия необходимост да се обезпечи постоянно продоволствие на придунавските османски крепостни гарнизони и функционери на османската власт създала условия и възможности за усилена и постоянна стопанска обмяна между двата бряга. За това съдействували и непрестанно нарастващите консумативни нужди на големите имперски градове в Румелия и на самия Цариград. За тях не били достатъчни крупните и чести принудителни доставки на провизии от балканските земи. Ставало нужда да се прибягва към внос на артикули от първа необходимост — зърнени храни, добитък и сол от Влашко и Молдавия.[401] При това тяхната васална зависимост улеснявала тия необходими за османската държава доставки, давала възможност на османците по-безпрепятствено да търсят и да използуват стопанските ресурси на днешните румънски земи посредством водния път по Дунав.

През пристанищата на Егейско море, най-вече Солун и Кавала, българските земи поддържали търговски връзки с цялото Източно Средиземноморие.[402]

В южнобългарските области през XVI в. се споменават като плавателни артерии, обслужващи търговията, реките Марица (до Пловдив и Пазарджик) и Струма в долното си течение.[403] За значението на последната в търговския обмен на българските земи свидетелствува сам френският учен и пътешественик Пиер Белон. Посещавайки града Серес, той видял, че по р. Струма прониквали на цяла левга навътре по устието ѝ кораби, дошли от Дубровник, Хиос, Венеция и Египет. Те докарвали тук стоки, за да ги разпродадат, оставали по два месеца през зимата. Закупували и натоварвали пшеница, вълна и кожи,[404] които без съмнение били докарвани в Серес и района му от прилежащите селища и области.

Но не само сухоземните и водните пътища съдействували за търговското оживление на градските средища в българските земи. Развиващото се из градовете занаятчийско производство също допринасяло за това. Значителният брой население в градовете, което нараствало през XVI в.,[405] и особено непроизводителният слой всред него — главно османски чиновници, гарнизони и пр., налагали местният пазар да изобилствува от провизии и необходими занаятчийски произведения. А това било, от една страна, подтик за развоя на занаятчийството и, от друга страна, изисквало установяване на постоянен стопански контакт със селския хинтерланд, откъдето се докарвали най-вече зърнени храни и др. провизии за нуждите на местния пазар, както и суровини за местните занаятчии. Но и селата имали нужда от поддържане на стопански връзки с градовете. Оттам селяните си набавяли редица оръдия за селскостопанския инвентар, които не били в състояние сами да изработят, а също и известни необходими артикули, намиращи се най-вече из градовете (сол, захар, зехтин и пр.).[406] По градските тържища селяните продавали своя добив, за да изплатят немалкото си парични данъци. Там те продавали и излишъците от този свой добив, ако се съди по това, че в много свои начинания те боравели с пари.[407]

Стопанските връзки между селото и града се осъществявали най-вече чрез търговски обмен по градските пазари. Този именно търговски обмен регламентират нашите кануни и кануннамета, които косвено свидетелстват за неговия значителен ръст. От тези законодателни паметници се долавя ясно и непрекъснатото прииждане в градовете на стоки, докарани от други имперски провинции или чужди страни, пренасяни с коли, кочии, коне, магарета и дори с камили. Водният търговски трафик бил обслужван, както вече се отбеляза, от разнообразни плавателни съдове, като се почне от обикновените салове и лодки и се стигне до големите морски кораби. За оживлението на търговската дейност в Подунавието, Черноморието и Беломорието през XVI в. свидетелствуват красноречиво и нашите юридически паметници, които предвиждат таксуване на трафика с черноморски кораби в Браила или западни кораби в Черно море и Солун[408] или позволяват да се долови наличието на постоянни търговски връзки между българските пристанища или между селищата из вътрешността.

Обилни са сведенията на кануните за стоковия асортимент в търговията на българските градове и пристанища. В светлината на тези сведения найобичайни артикули, предлагани за продан из пазарите в българските земи, са преди всичко различни видове зърнени храни (пшеница, лимец, ръж), бобови растения, брашно, фураж (ечмик, овес, зелен ечмик, детелина, трева, сено, жълъди), разнообразни свежи плодове (между тях различни сортове сливи — „кара арслани“, „кемаскене“, кайсии „каплани“, обикновени и горчиви зарзали, южни плодове — нарове, смокини, бадеми), зеленчуци, съестни продукти от първа необходимост(масло,мед,с ирене, яйца, мляко,кисело мляко,осолена мас),риба,хайвер,маслини, зехтин,памуково масло и друг вид растителни масла, оцет, сол, шира, вино, мастика, ракия, пестил, петмез, нишесте, восък, борина, светилно масло, едър и дребен добитък, коне, кобили, магарета, камили, птици, заклан добитък, някои суровини — найчесто животински кожи (говежди, овчи, кози, агнешки), кожи от дивеч (лисичи, вълчи, от белка),[409] вълна, дървен материал за огрев и строителство (дъски — бичени и цепени, греди, колове, върлини, летви, талпи, линови кори и пр.), лен, коноп, коприна (необработена и пресукана), метали (желязо, стомана, олово, мед, калай), някои занаятчийски произведения — тестени: хляб, бьореци, питки; сладкарски: халва, шербети; месни: пастърма; текстилни: сукно, аба, платове (от Солун или Бруса) или вносна манифактура (богасия, тафта), платно, плъстена материя — разни видове рече:

за конски чулове и обшито, за торби; кебета; различни качества кюркове и други видове обработени кожи — сахтияни, мешини, булгарини, лимони и гьон, ботуши (по-скъпи в червен цвят и по-евтини в други цветове), пантофи (червени „еничарски“, цветни с биволски гьон и с тока, по-скъпи от тези с волски гьон), сандали тип „персийски“, чехли, чорапи, готови дрехи; такета, калпаци; железарски изделия: клинци, гвоздеи, подкови, налчета за подковаване на обувки и ботуши, перустии, палешници, лопати; сарашки: всевъзможни седла (тип „османи“ в червено и бяло и най-скъпи — тип „шаркъ“ — червени, цветни седла от сахтиян, т. нар. „акънджийски седла“), конски такъми — наочници, юзди със и без наочници, юзди тип „османи“ с двукатен оглавник и със синджир, с обикновен оглавник и пр. Нашите кануни подсказват и за това, че оръжията са били твърде обичайна стока из вътрешните пазари в българските земи. Споменават се саби — дамаскини и от европейски тип, „влашки“, „дамаски“ ножове с кожени капии, боздугани, лъкове и стрели (борови стрели с гъшо перо, с орлово перо и с перо от орел — тип „зайчар“, пръстени стрели и пр.).

Естествено присъствието на селскостопански съоръжения и домашна посуда из пазарите е също отразено в законодателните паметници: обръчи за бъчви, дръжки за лопати, дървени паници, копанки, корита, синии (софри), каруци, рогозки, пръстени съдове (от бяла глина), обикновени паници и гърнета, „йонийски съдове“, лъжици, кошници, метли, решета, чекръци, люлки (обикновени и с украса), дебели въжета, казанджийски изделия. По-редки стоки ще да са били въглищата (вероятно дървени), тръстика и някои растения, използувани като дъбилни вещества, или билки и масла (смрадлика, плодът на смрадликата, шафран, хвойна), защото законодателят малко ги споменава.

Сред този стоков асортимент не са липсвали източни подправки — черен пипер, кимион, карамфил, канела, джинджифил, а така също бои, нишадър, стипца, катран, индиго, смола, живак, арсеник, лепило, кънà, сапун (сочи се черен и тип „ърак“(?)). Известно място има и кинкалерията — предвиждат се разпоредби за продажната цена на разни видове копчета (с осем, девет и десет ъгъла), а така също и златарските творби, очевидно твърде разнообразни по качество и изработка (споменава се вито сребро, обикновена и ажурна изработка от чисто злато, обикновена верижка и верижка с украса).

Но наред с набелязаните тук артикули в изследваните от нас законодателни паметници се споменава често и една друга стока — робите. Кодексът на дунавските пристанища предвижда приток на роби по Дунав. За роботърговци се говори изрично в султан Селимовия кодекс. Едва ли е необходимо да се подчертава, че това е достатъчно красноречиво указание за размерите на робската търговия из градовете в българските земи през XVI в. Този факт е обясним: XVI в. е период на най-големи териториални завоевания за османската държава. Всеки от многобройните походи в чужда страна бил съпроводен с нов приток на военнопленници. В по-значителните имперски градове са съществували робски пазари.[410]

Наличността на роби, постоянното прииждане на робски групи през българските земи в XVI в. са отразени и в други източници.[411] Сведенията в кануните само подсказват, че търговията с роби в българските земи не е била съсредоточена изключително в Одрин и Солун, но съществувала и във всички градски средища с по-незначителни или по-оживени тържища.

Голямото място, което роботърговията заема в търговската обмяна на Подунавието напр., ако се съди по честите разпоредби върху тази материя в кануните за дунавските пристанища, се обяснява с това, че през XVI в. завоеванията на османците в Средна Европа увеличили притока на роби, които били отправяни към робските пазари на империята, било по големия път Белград—Цариград, било из по-краткия път откъм Унгария — по р. Дунав към прибрежните османски пазари. В разпоредбите може би става съвсем определено дума за роби, докарвани от румънските земи, над които в една или друга форма се разпростряло османското господство. От друга страна, известно е, че отвъддунавските земи са били още от XV в. транзитен район за италианските роботърговци, които докарвали роби от земите на Северното Причерноморие.[412] На пръв поглед изглежда странно, че този трафик с роби по Черно море към Източното Средиземноморие и Северна Африка, особено Египет,[413] не е намерил отражение в кануните за Българското Черноморие. По всяка вероятност това се дължи на обстоятелството, че трафикът е бил директен към Цариград и Леванта, без да преминава през българските черноморски пристанища.

За обсега и интензивността на търговската дейност в българските земи говорят някои, макар и откъслечни податки в нашите законодателни паметници. Там често се споменава за циркулация на платове и килимчета от Бруса, които били прехвърляни чак по пазарите на румънските княжества. Известно е, че през XVI в. Бруса е била производително средище на вълнени платове и поддържала интензивни търговски връзки и с Азия, и с Европа.[414] По данни от закона за Гюргево личи, че тамошни търговци слизали чак до Одрин и Бруса, за да закупуват дрехи и други стоки.[415] В кануна за Скопие са посочени търговци, които отивали чак в Бруса, купували там килимчета и ги докарвали на скопския пазар.[416] Според Никополския кодекс през Никопол бил изнасян за Влахия и Унгария брусенски плат.[417] „Солунският" плат, който се споменава в законодателните паметници, е вероятно прочутото сукно — производство предимно на евреите в Солун. С този плат особено често търгували евреи из българските предели през XVI в.[418] Известно е, че вълнените тъкани на Солун се изнасяли по пазарите на далечни имперски провинции. По данни от 70—80-те години на XVI в. напр. на тържището в Буда се продавала солунска аба.[419]

В законодателните паметници се споменава често за циркулацията на обработени кожи от Одрин — одрински юфт, изнасян и във Влахия, одрински сахтияни, с които се търгувало из дунавските пристанища. Кожарският занаят, а и свързаното с него сарачество в Одрин се ползуват с голяма известност в империята. Пътешественикът А. Пигафета напр. (1567 г.) разказва, че „кожата тук се обработва по-изящно откъдето и да е другаде."[420]

В кануни от XV в. за Цариград се отбелязва присъствието на тамошния пазар на прочутите, изработвани в България кожи „булгарини". Споменати са заедно с т. нар. кожи „лимони".[421] Това указание е още едно потвърждение за широкото търговско разпространение на посочените кожи извън познатите вече сведения за участието им в търговията на Дубровник и италианските морски републики.[422]

Широка популярност са имали по имперските пазари и кожите от Загория (вероятно Източна България) и София, а така също и произвежданото в София сирене. Те се споменават отделно и с подчертано внимание в кануните за Цариград и Бруса от XV в. — началото на XVI в.[423]

Към същите наблюдения за качествата и известността на кожите от добруджански овце ни навеждат изричните разпоредби за нормирането на цените им на пазара в Одрин през XV в.[424]

Доста често в нашите законодателни паметници в потока от стоки, идващи отвъд Дунав, са причислени и „влашки" ножове. По данните на Скопския канун още през XV в. те фигурират сред стоковия асортимент на скопското тържище. Според най-нови изследвания тези „влашки" ножове не били производство на Влахия, а идели от по-далечни земи — Щирия и Трансилвания. Закупени от влашки търговци из пазарите на Сибиу и Брашов, те били прехвърляни по тържищата на Влахия, откъдето местни или идещи от Османската империя търговци ги разпространявали из европейските имперски провинции.[425]

Според законодателството по Дунав от Унгария били внасяни сурови бакър и лен. Характерът на този търговски внос е засвидетелствуван и в пътеписите на Катарин Цен — 1550.[426] Не е изключено вносът на подобни метали от Унгария да е прониквал на юг чак до Македония, защото в закона за Костур се говори за стомана и калай, дошли от чужди земи, и вместо бач се предвижда за тях гюмрук.[427]

Изследваните тук кануни хвърлят най-обилна светлина върху облика на търговската дейност между пристанищата по десния и левия дунавски бряг. Внимателният анализ на паметниците възстановява редица подробности около търговската циркулация в този район.[428]

Както личи от законодателството, особено важен артикул, който участвувал в тази циркулация, е била влашката сол, внасяна, както видяхме вече, в османските отсамдунавски владения.

Наред с нея все така ценен вносен артикул е бил дребният и едрият добитък.

Едновременно с добитъка между двата бряга се обменяли постоянно месо и животински кожи. Но докато месото и домашните птици по-често се споменават като внесени откъм румънски земи, с животинските кожи е обратното. Но ако се вземат под внимание сведенията на Одринския канун от XV в., по тамошните, а вероятно и на други имперски пазари са се ползували с особено добра репутация качествата на кожите от молдавски и влашки овце. За тях била определена най-висока пазарна цена — за първите — на 1000 кожи 300 акчета, а за вторите — 270 акчета.[429]

Зърнените храни в големи количества били също обичаен артикул в подунавската търговска дейност. През дунавските пристанища и особено през Браила зърнените храни бивали откарвани по Черно море най-вече за Цариград.[430] Славата на румънските княжества като „житница" на империята е била толкова утвърдена, че и чужденците съобщават за това. Така напр. в 1664 г. А. Холцен отбелязва: „Ако турците нямаха трите провинции (разб. Влахия, Молдавия и Трансилвания) и Срем, не знам откъде... биха намерили храни за живот...“[431]

Немалко място в стопанската обмяна по двата бряга на реката заемала търговията с разнородни тъкани, както може да се установи от привлечените в това изследване кануни. Още в ранните разпоредби от XVI в. се говори за жителите на Браила, които идвали на отсамния бряг и натоварвали платове на кораби и салове от Никопол, Видин и др., като ги откарвали по реката към Мачин. Все от пристанищата Никопол, Видин и Силистра търговци товарели платове и ги откарвали за продан на отвъдния бряг в селището Капуджипазар.[432]

По кодекса на други дунавски пристанища може да се съди за честия внос на платове, сукно, дрехи, ямурлуци и пр. По обратния път — от Влахия и изобщо от придунавските селища на румънска земя до българския бряг — в нашите източници е отбелязан внос на произведени във Влахия кебе, груба козинява материя — кече и дрехи, откарвани през Гюргево чак до Одрин.[433] От други източници е познат внос на тъкани в Османската империя от Влахия, но идещи от по-далечни земи (от Трансилвания или средноевропейските земи. В кодекса на Кара Харманлък напр. се говори за брашовско кебе).[434]

В законодателството за Подунавието е отразена сравнително ограничена търговска циркулация на други занаятчийски произведения: откъм Влахия — ботуши от различно качество (от влашки или одрински юфт, от мешина), пантофи, сандали, споменатите вече „влашки“ ножове, а откъм българските земи — кюркове за подплата и украса за дрехите.

Според законодателството много често обменяни артикули между земите по двата дунавски бряга били провизии от първа необходимост (масло, мед, плодове, вино), както и разнообразен дървен материал от Влахия, някои суровини — лен, бакър и пр., внасяни през Влахия чак от Унгария.

Този бегъл анализ, направен предимно върху данни от кодекса за дунавските пристанища откъм българска страна, показва, че стоковият асортимент в търговията между отвъд- и отсамдунавските земи бил сравнително ограничен. Той обхващал предимно продукти от първа необходимост, тъкани (твърде много груби вълнени материи), очевидно за масово потребление, по-малко занаятчийски произведения и сурови материали.

По данните на използуваните тук източници може да се предполага, че в Подунавието е била позната и търговска обмяна в натура. В разпоредбите от началото на XVI в. се предвиждат случаи, когато търговци преминават от отвъдната страна отсам през дунавските пристанища с платове и дрехи за размяна.[435] Разбира се, това са единични случаи, в преобладаващата си част търговската обмяна се извършвала посредством парите.

В процеса на нашето изследване възниква един основен въпрос, върху който дори оскъдните данни на нашите законодателни паметници хвърлят известна светлина: кои са носителите на тази търговска дейност в градовете.

Несъмнено е, че търговията на селищата в българските земи в обсега и интензивността, която ни представят сведенията на Скопския и Одринския закон от XV в., е обусловена от едно сравнително по-високо ниво на производителните сили, от по-значително обществено разделение на труда. Предпоставките за това естествено трябва да се търсят в унаследените от времето на средновековната българска държава традиции на значително икономическо развитие в градовете.[436]

Ако се съди по данните на нашите кануни, несъмнено е, че в градовете из българските земи през XV—XVI в. е съществувала обособена категория местни търговци извън онези, които идвали от чужди страни. Не само Селимовият кодекс отразява недвусмислено това. Понеже би могло да се допуска, че неговите разпоредби регламентират преди всичко пазарния режим в столицата, по-правдиви наблюдения биха могли да се направят, ако се привлекат и съпоставят обилните сведения на Одринския канун и податки от други законодателни паметници. По тези данни е очевидно присъствието в градовете на известни хора, които търгували в свои дюкяни със стоки, непроизведени от самите тях (ehl-i dükân).[437] Това присъствие се потвърждава косвено и от други сведения за наличността на множество дюкяни в градовете (споменати напр. в сиджилите във връзка с покупко-продажбите им, даването им под наем или ремонтирането им) или из вакъфнаметата и други вакъфски документи (също за даване под наем на владени от тях дюкянски помещения).[438]

Най-недвусмислени сведения за самостоятелно обособени търговци, чиято дейност не ще да е била случайна и незначителна, за да се наложи на вниманието на законодателя, са сведенията за градски бакали. В Одринския канун дори намираме немалко подробности за някои стоки, с които те търгували[439]: мед, масло, сирене, зехтин, гроздова шира, сок от нарове, нишесте, пестил, петмез, сапун, орехови ядки, плодове, разни сортове сливи и кайсии, зарзали, „европейски" и „трапезундски" лешници, дъбилни и билкови растения (смрадлика, хвойна). Наред с бакалите се сочат атари със стоков асортимент от рода на подправките (черен пипер, кимион), бои, стипца, захар, шафран, хартия (сочи се „дамаска" хартия).

В Одринския канун се поменава като определена търговска категория роботърговците, продавачи на зърнени храни и брашнени изделия и продавачи на сено, търговци на разнообразни копчета и продавачи на сол. В кодекса на Видин пък търговците на риба са представени също като обособен слой, различен от самите риболовци по своята професионална дейност.[440]

Нашите кануни обозначават с отделен и съвсем определен термин „търговец" (bazirgân, tucar) лица, които търгували предимно с тъкани. В Одринския закон са посочени самостоятелно търговци на платна, на тафта, очевидно хора, които имали дюкяни с манифактурни стоки.

В градовете законодателят е посочил и други чести търговци — кръчмарите.

Кануните регламентират и дейността на друга категория хора, свързани с градската търговия, чиято наличност най-красноречиво говори за немалките размери на тази търговия особено в по-многолюдните градове. Това са търговските посредници, т. нар. теляли, които привличали клиенти за стоките и улеснявали покупко-продажбите най-вече на едър добитък, коне, роби.

Покрай тези местни уседнали търговци в кануните се говори и за лица, които сновели с търговска цел между имперските провинции, разнасяли из нашите пазари стоки от тези провинции (напр. вино от Трапезунд, солунски платове, тъкани от Бруса и пр.). Такива търговци се появявали често и в отвъддунавските земи. Споменават се и търговци, проникнали откъм Влахия (може би и от по-далеч в отсамдунавските пристанища).

В Селимовия кодекс се отбелязват като съвсем обичайни действуващи лица в търговията на градовете, т. нар. джамбази — търговци на добитък.[441]

В анализираните тук закони и разпоредби се предвижда и появата на чужди търговци (назовавани от законодателя с неясните термини harbi или frenk kâfirleri). В османските документи първият термин обозначава лице, търговец от страна, която принадлежи към лагера на османските неприятели (dar ül-cihat). Законодателят несъмнено е искал да отличи чуждите търговци от държавите, с които Османската империя нямала търговски споразумения. Вторият термин по-скоро има пред вид търговци от страните — постоянни търговски партньори на империята през XV—XVI в.: Дубровник и италианските морски търговци републики. Известно е, че тези търговци постоянно кръстосвали българските и балканските земи и създали свои търговски кантори и колонии из градовете, а някои от тях отсядали из тези градове и участвували със свои дюкяни в градската стопанска дейност. Във връзка с тях се обособил и укрепил един слой от български търговци, които доставяли на чуждите търговци суровини и се грижели за пласмента на чуждите стоки.[442]

Обстоятелството, че нашите законодателни паметници отделят сравнително малко място на чуждите търговци, не буди недоумение. Известно е, че техният статут се уреждал с нарочни документи — ахтнамета, а от XVI в. нататък и с т. нар. капитулации, където подробно се уговарял и фискалният режим, наложен върху дейността им.

В кануните за българските градове е зафиксирано и участието на джелепи в търговията с едър и дребен добитък. В Османската империя през XVI в. те били вече обособен слой, заети предимно с овцевъдство и ползуващи се със специален статут на фискални облекчения.[443] Тази категория население, която изхождала най-вече от средите на немюсюлманските поданици в европейските османски владения, е достигнала още в този ранен период значително материално благополучие и обществено влияние поради голямото си участие в общественото продоволствие в имперски мащаб. Дейността на джелепите е засвидетелствувана най-вече в кодекса на дунавските пристанища. По данните на този кодекс е ясно, че в дунавската търговия те изпълнявали едновременно ролята на доставчици и търговци на добитък. Този добитък, закупуван според сведенията на други източници от населението на Влахия и Молдавия по минимални цени,[444] джелепите докарвали, както сочат данните на нашите законодателни паметници, в пристанищата Видин, Никопол, Свищов, Излаз и пр., за да го отвеждат към Цариград и Одрин.[445]

Въпреки липсата на достатъчно податки в кануните с основание трябва да се предполага, че лицата, които донасяли в града или изнасяли хранителни продукти и най-разнообразни суровини, са в голямата си част самите производители от селата и градските средища. Артикулите, които предлагали за продан, са съставлявали излишъка от техния добив след издължаването на натуралните данъци към властта и разнообразните принудителни изкупувания и доставки (ищира и сюрсат). Чрез законодателните си мероприятия, засягащи пазара, властта ги улеснявала в известен смисъл в пласирането на този излишък, ръководена от грижата да осигури редовното и достатъчно снабдяване на градовете. Такъв е смисълът на разпоредбата, която освобождава от бач лицата, изнесли за продан шира, приготвена от добива на собственото им лозе, след като са издължили надлежния си десятък към своите спахии и други поземлени господари. Няколко съображения още доказват, че основната част от тия артикули, които били обект на търговска дейност в нашите градски средища, са съставлявали излишъка от селскостопанския добив на дребните производители в селото и града.

1. Количествата, с които се търгува, са неголеми — в законодателството техните размери се предвиждат най-често в коли или конски товари. Тия количества са обясними, като се знае до каква степен излишъкът е бил ограничен поради значителните по размер и вид данъци в натура (десятък и извънредни данъци).

2. Селяните, както и трудовите жители в градовете боравели постоянно с пари — в пари те изплащали значителна част от данъците си към спахии, мюлкови господари, вакъфски управители и пр. и към държавата. Немалко парични суми изплащали те при покупко-продажба на недвижими имоти. Такива покупко-продажби нерядко са регистрирани в сиджилите на кадийските съдилища. Всичко това е още и несъмнено указание за свързаността на раята с пазара. То показва, че парично-стоковите отношения заемали вече немалко място в стопанския живот на българските земи.

Наред с търговците и дребните стокопроизводители от селото и града в търговията със земеделски произведения участвували и местни господари на спахилъци, мюлкове и вакъфи. От Скопския канун се долавя, че те са разпродавали зърнените си храни,складирани в хамбарите им.[446] Без съмнение това са онези постъпления от селскостопанския добив, които по-крупните държатели на спахилъци, мюлковите господари или вакъфските управители натрупвали под формата на десятък, адет-и харман, саларие и пр., събрани от подвластната им рая. И други източници споменават за вплитането на османските държатели на по-едри спахилъци или по-големи домени тъкмо по този път и начин в търговския обмен на империята.[447]

Все според споменатите разпоредби за Скопие на тържището на този град се явявали като търговци и т. нар. амили — вероятно откупчици. Те разпродавали ориза, насъбран по всяка вероятност от по-близките до Скопие челтуци,[448] взети може би на откуп от споменатите амили. Според Скопския канун изглежда, че амилите препродавали даже ориз на трети лица, които от своя страна го предлагали за продан на скопския пазар.[449]

В законодателните паметници се долавя ясно грижата на държавната власт да насърчава носителите на търговската дейност. Вече многократно се изтъкна, че това е в духа на основните насоки в стопанската ѝ политика. Оживената търговско-занаятчийска дейност обезпечавала продоволствието на градовете и била източник на обилни приходи от многобройните фискални облагания върху нея. Във връзка с това е напр. наредбата за някои градове в българските земи да не се събира в течение на три месеца бачът върху стоките, докарани с конски товар от търговци, които са „открили пазарище“, т. е. които са открили за пръв път сергии.[450]

От друга страна, властта взема всички мерки, за да попречи на ония прояви, които биха задушили дейността на обикновените търговци и биха създали условия за спекула и затруднение в градското продоволствие. Затова в Одринския канун изрично се запретява едно лице да изкупува вероятно с търговска цел цялото докарано на пазара количество овощия, лен и може би и други суровини. Законодателят изтъква, че вече са били изпитани отрицателните последствия от такава система — населението понасяло щети.[450а] По този начин спекулантите са възпрепятствувани, търговците — с осигурена възможност да се снабдяват със стоки, а населението — предпазено от това да търпи неочаквани повишения на цени за продукти от първа необходимост поради спекула.

Нашите законодателни източници разкриват внушителна картина на развито занаятчийско производство, особено в по-големите градове. Най-красноречиви в това отношение са Селимовият кодекс и Одринският канун, които отразяват състоянието на занаятите в столицата и в един от най-многолюдните градове на Европейска Турция. Техните обилни данни свидетелствуват за наличността и развитието на многобройни занаяти, за които създава представа следното графично изображение:

Занаяти в големите градове през XVI в. по сведения на законодателните паметници

Занаяти, свързани с производство на храни	Занаяти, свързани с производство на облекло и тъкани	Занаяти, свързани с направа и поддържане на селскостопански инвентар, домакински потреби, оръжие и строителство	Други занаяти
Месари	Абаджии и чохаджии	Железари	Бръснари
Хлебари	Башмакчии	Подковачи	Лекари
Бюрекчии	Чехлари	Казанджии	Хирурзи
Млекари	Кожари	Калайджии	Подвързвачи
Производители на туршии	Такеджии	Ножари	
Шербетчии	Калпакчии	Сабяри	
Халваджии	Шивачи	Ковачи	
Гостилничари — готвачи на печени меса и и карантия	Производители на кечета	Златари	
	Мутафи	Сапунджии	
	Дръндари	Свещари	
		Производители на стрели и лъкове	
		Дюлгери	
		Дърводелци	
		Кърпачи	

Данните в кануните за занаятите в по-малките градове са по-оскъдни. Но самият факт, че редица техни разпоредби предвиждат твърде често внос на суровини в градовете (кожи, необработени метали, вълна, основа за тъкане и пр.), е твърде показателен за наличието на занаятчийство в тези селища. Този внос е бил наложен от нуждите на занаятчиите, които използували и преработвали посочените суровини.

В кануна за Ловеч се споменава за занаятчии, произвеждащи емении, които били заинтересувани от набавянето на овчи кожи за своята производствена работа. В кануните за Варна и за Хаджиоглу Пазарджик се споменава определено и за грънчарите, които изпичали произведенията си във фурни по домовете си.

В законодателните паметници за нашето Подунавие е засвидетелствувана често занаятчийска дейност, свързана с преработката на риба (осоляване за консервиране). За наличността на разнообразно занаятчийство из по-малките градове подсказват честите споменавания в кануните и канунаметата не само за майстори на сандали и ботуши, касапи, опинчари, халваджии, керемидчии и пр., но и за асортимента от занаятчийски произведения.

Производството на спиртни напитки (вино и ракия), както и на сапун, за които непрестанно се говори в кануните, едва ли ще да е било само на нивото на домашна промишленост, толкова повече, че законодателят изисква не само пазарни такси и мита за тях, но и такса върху производството им.

В кодекса на прибрежните селища, както вече се спомена, срещаме сведения за корабостроителството, което предполага и развитието на други, свързани с него занаятчийски услуги.

Разбира се, не трябва да се забравя, че законодателните паметници не изчерпват списъка на занаятите в българските градове. Но за тази ранна епоха те са сравнително най-обилните и най-меродавните източници по въпроса.

Все там в разпоредбите за Анхиало се загатва за статута на лица, свързани с производството на морска сол в прочутите и до днес анхиалски солници. Това е категорията на т. нар. тузджии, на които властта обезпечавала фискални облекчения заради тежката им служба по солодобиването.[451] Законодателят им е отредил специално внимание в черноморския кодекс поради това, че дейността им е заемала важно място в стопанския живот на Анхиало.

Трудно може да се съди за размерите и равнището на занаятчийското производство само по нашите закони. При все това прегледът на занаятчийските произведения, изброени в тия закони, говори за развоя на занаяти, породени от не особено високи битови и производствени изисквания. Тия занаятчийски произведения са предназначени очевидно да задоволяват основни потребителни нужди на градското население от облекло (платовете са в голямата си част от груба материя — ямурлуци, аби, понякога украсени с кюркове и обработени кожи, сукно), от селскостопански инвентар (плъстени материи за конете, подкови, клинци, конски такъми, лопати, палешници, чували и всевъзможни торби), неголеми изисквания, свързани с домашно обзавеждане (покривала, килимчета, рогозки, корита, софри, домакинска посуда).

Ако се съди по факта, че в кануните за по-малките градове често се предвижда внасянето отвън в някои градски средища на кюркове, ямурлуци и други тъкани (напр. в Никопол, Търново, Шумен, Русе и пр.), би могло да се предполага, че местните занаяти в тия средища не задоволявали потребителните нужди на населението в тях. Няма никакви указания в кануните, че занаятчийските произведения били пласирани чрез търговци — най-вероятно е те да са намирали път до потребителя направо от занаятчийската работилница. За производители на хранителни продукти (хлебари, месари, винари) това е било несъмнено така. За занаятчиите, заети с друг вид производства, има някои изрични свидетелства на съвременници. Така напр. пътешественикът Ханс Дернщвам съобщава, че занаятчиите, които срещнал из кервансараите в балканските османски провинции, „носят за продан, каквото изработят“[452].

Разпоредбите и законите за градовете в българските земи както и за цялата империя, узаконяват практика и порядки, типични за средновековната организация на градските занаяти и търговия. Основните насоки тук са: да се осигури продоволствието на града чрез постоянен и сигурен приток на продукти от първа необходимост и суровини за местните занаятчии; да се осигури пласментът на занаятчийски произведения за пазара в съответното селище, като се приспособи занаятчийското производство към изискванията и нуждите на местните потребители; с оглед на това да се поддържа: 1) ниво в качеството на разпродаваните сурови продукти и в изработката на занаятчийските произведения; 2) контрол срещу нелоялната конкуренция и условия за спекула, които биха разстроили целия строго направляван от държавната власт механизъм на градската икономика, от която имали своя дял приходи редица представители на управляващата класа. Тези основни насоки в стопанската политика по отношение на градовете се долавят ясно в анализираните тук законодателни паметници. С оглед на тях нееднократно и настоятелно се изисква произведеното от градските занаятчии да намира потребление преди всичко вътре в града. Затова Одринският канун нарежда кожарите в Одрин да продават изработените от тях кожи само на гражданите, за да не се изнасят вън от града.[453] От друга страна, не е пропусната и настоятелната повеля, която закриля професионалните интереси на градските занаятчии, затвърдена като неотменно правило в регламентацията на еснафите: първично обработените суровини и въобще сурови материали да бъдат изкупувани най-напред от занаятчиите. „[Кожарите] да продават сахтияна си на башмакчиите“[454], заповядва Одринският канун. „Какъвто и да е вид суровата кожа, да не я продават на друг извън кожарите. Ако [се продаде], да продадат на лица, които работят в града!“[455], изисква Селимовият кодекс. В Скопския канун са зафиксирани и случаи на строг режим при снабдяване със суров материал на занаятчийски предприятия, от чиито приходи са пряко заинтересувани представители на управляващата класа. Канунът напр. изисква всички производители на восък или занаятчии, които боравели с восък, да не го продават другаде, освен в свещарниците, чиито доходи са зачислени на скопския субашия. Властта определя изкупвателните цени. По-различно се заплащали, както личи от кануна, ония количества восък, които били внасяни отвън и изкупувани от свещарницата, в случай че там имало недостиг на тази материя. Тогава восъкът се заплащал не по фиксирани от властта цени, а съобразно с пазарните цени, които без съмнение били по-високи от цените, определяни при принудителните изкупувания. Но османската власт не само вземала мерки да обезпечи суровина, необходима за производството на скопската свещарница, а така също се стремяла да осигури монополно положение на тази институция в търговията с восък в Скопие. Такъв смисъл има разпоредбата всички занаятчии, които боравят с восък, да изкупуват само производството на местната свещарница.[456]

Контролът над качеството на стоките, предлагани на градския пазар, важно условие за снабдяването на градовете и за опазване изработените в средите на различните производствени групи (търговци и занаятчии) задължителни правила за съвестна работа и предлагане на качествени стоки, е основна повеля в нашите кануни.

Преди всичко се изисква да не се продава каквото и да било в недостатъчен размер и тегло със спекулативна цел и с цел понякога да се намалят пазарните такси. Тук са взети под внимание обичайните опити за изкористяване: у гостилничарите — употреба на некачествено месо (с жили и кости), потапяне във вода месото, предназначено за печене, за да тежи повече, некачествено приготвяне на храната, употреба на нечиста посуда и нечисти престилки за готвене; у бюрекчиите — поставяне на повече лук, отколкото месо, гранясала мас, нечист квас, замяна на по-добро с по-некачествено месо; у бакалите — предлагане на развалени плодове и зеленчуци; у роботърговците — опити да разкрасяват изкуствено предлаганите за продан робини, очевидно за да ги продадат по-скъпо и полесно; у ножарите — случаите, в които те се опитват да представят за дамаскини изработените от тях по европейски образец саби; у златарите — вмъкването на чужда примес при претопяването и изчукването на благородния метал; у свещарите — производство на проядени свещи, приготвени от некачествена лой с примеси; при атарите — предлагането на лош шафран, продажба на лоша захар като качествена; при манифактуристите — опити да мерят тъканите с по-малък от узаконения аршин или да вмъкват между хубавата и лоша коприна, за да я продадат по-лесно.[457]

Всяка небрежност, която причинява понижение на качеството, подлежи на наказание. Селимовият кодекс предвижда да се предават на кадията за наказание онези занаятчии, за които при проверка се окаже, че работят безсъвестно.[458]

Усърдието на държавната власт в тази насока достига до поразяваща педантичност, ако се съди по това, че законодателят е предвидил дори запрещение бояджиите да не удрят платната, предназначени за боядисване, върху камък, за да не ги късат, и да не простират оцветените от тях тъкани на пътя, очевидно за да не ги замърсят. В същия дух е и забраната за атарите да не увиват продаваната захар в повече от три хартии, без съмнение за да не изкористяват така с неточно теглене.[459]

Не е пропусната и грижата за постоянния и необходим транспорт, който обслужвал градската стопанска дейност — товарния добитък. Изрично се нарежда коне, катъри и магарета, които докарвали по пазарите главните търговски товари, да бъдат грижливо подковавани и да не се претоварват.[460]

В рамките на този режим от правила и изисквания законодателят включва и условия, които свидетелстват за съществуващата в тази сфера на градския живот религиозно-народностна дискриминация. Така напр. забранява се немюсюлмани да бъдат помощници в гостилниците. „Да няма по тезгяхите неверници!“ Същото фанатично изискване се изразява по отношение на баните и бръснарниците. В баните се запретява да бъдат обслужвани мюсюлмани и немюсюлмани с едни и същи кърпи. Нарежда се върху кърпите на немюсюлманите да има знак, а бръснарите да не бръснат с едни и същи бръсначи главите на мюсюлмани и немюсюлмани.[461]

Законодателството, което е основно градиво и обект на нашето изследване, регламентира в подробности и други важни порядки в икономическия живот на градовете — определянето на пазарни максимални цени. Тези порядки са съвсем познати в средновековните градове на Изтока.

Неведнъж в научната литература е изтъкван смисълът на тази контролирана и дирижирана от държавната власт градска икономика и вмешателството в най-важния сектор на пазарния режим — цените.[462] Главната цел на тази практика е да се обезпечи добро и сигурно снабдяване на градското население чрез установяването на разумни цени, отговарящи на покупателните му възможности.

От друга страна, определянето на задължителни за всички пазарни цени е сериозна пречка за спекулантите и е в духа на общата стопанска политика в градовете, насочена срещу усилията на известни търговци или занаятчии да спечелят повече в ущърб на събратята им по професия. Целта е да има равни условия на търговска дейност за търгуващите от един и същ бранш.

Какво значение отдава властта на нормираните пазарни цени, личи особено ясно у един по-късен източник — политически трактат. В него не друг, а османският политически писател Саръ Мехмед паша обръща внимание на самия султан, че едно от важните условия за добрия ред в стопанския живот е правилното определяне на пазарни цени. Всяко нещо трябва да се продава по реалната му цена.[463] Нашите законодателни паметници сочат, че определянето на пазарните цени се е извършвало с участието и съдействието на самите търговско-производителни групи в градовете. От Одринския канун е съвсем ясно, че при създаването му и зафиксиране в него на пазарните цени е била извършена проверка на съществуващото дотогава ниво на цените за различни стоки и това е станало със съдействието на търговци и занаятчии от съответните браншове. Така напр. пазарната цена на мешини и кожи била определена „единодушно от всички башмакчии, чехлари и кожари“[464], т. е. от всички ония занаятчии, които боравели с кожи и били заинтересувани от цените им. За цените на конските такъми и др. подобни законодателят бележи: „Тези пазарни цени на посочените сарашки произведения са пазарни цени, които те (занаятчиите) сами приеха по общо съгласие.“[465] Същият ред е съществувал и за другите търговско-занаятчийски браншове, при все че в кануна се споменава изрично само за златари и казанджии.[466]

Очевидно в посочения паметник не е отразена във всички подробности практиката на определяне цените, която е известна от други документи. Но и тук е подчертана ролята на кадията и мухтесиба като овластени органи с решаваща дума при установяването на цените след внимателно събиране на сведенията от търговците и занаятчиите. Така както законодателят представя различните категории търговци и занаятчии и тяхната роля и участие в набелязаното важно мероприятие — определяне на цените, което засяга професионалните им и жизнени интереси, те изглеждат обединени и организирани. Без да е споменат терминът „еснафи“, се долавя наличността на тези професионални корпорации, които очевидно са имали вече продължително съществуване и установени правила и порядки доста преди съставянето на Одринския канун и Селимовия кодекс. Нещо повече дори — в одринските разпоредби във връзка с определяне цените на хлебните произведения се споменават и кехаи на професията,[467] несъмнено указание за наличност на еснаф със съответна вътрешна йерархия.

При липсата на други изрични указания за времето на възникването на еснафите нашите законодателни паметници са известна опорна точка за по-обосновани догадки.

Но законодателството изобилствува с подробности, които осветляват механизма на определяне пазарните цени. Ясно е преди всичко, че размерът на тези цени зависи от няколко основни условия: 1) качеството на стоките; 2) вложения труд и направените разноски за подготвянето на тези стоки; 3) сезона и 4) когато се касае до занаятчийски произведения — дали те са поръчка на потребителите.

Качеството е първото неотменно условие за определяне по-висока цена. За редица хранителни и занаятчийски произведения са предвидени официално три цени според три категории качества: първостепенно, средно и най-ниско.[468] Изисква се педантична проверка на качеството, която задължава мухтесиба и кадията сами да вкусват хляба, питките и баниците или гозбите по местата, където те се приготовляват. Най-точно се посочва напр. как трябва да бъдат ушивани дрехи, предвиждат се различия в цените според кройката и се държи да се спазва приетата мода в това отношение. Със същата прецизност се набелязват различия в оценката на златарските произведения според приложените при изготвянето им технически прийоми и, разбира се, според качеството на изработения метал. Аналогичен е критерият при определяне цената на казанджийските произведения, както подсказва Одринският канун.

Властта предвижда и друго обстоятелство при установяване размера на цените — сезона. „[При определяне] пазарната цена трябва да се държи сметка за сезона!“[469] — изрично изисква Селимовият кодекс. Според Одринския канун касапите в Одрин следвало да променят на шест месеца цената на месото[470] — очевидно в зависимост от това, че през определено време от годината месото е по-качествено, от по-млад и охранен добитък.

Нашите законодателни паметници подсказват, че при установяването на пазарните цени се е държало особено много сметка за направените разноски при изкупуване на суровите продукти, предназначени за продан, или при изготвянето на занаятчийските произведения и вложения в тях труд. За да се избягнат спекулации, и тук с участието на съответния еснаф се проверяват конкретно всички набелязани подробности. Тази практика е ясно отразена в Одринския канун в случая с хлебарите. От текста е ясно, че споменатите занаятчии прегледали заедно с кехаите си разноските при изготвянето на хляба и установили, че той излиза върху 15 акчета килето. От тях единадесет акчета е цената на брашното, три акчета са разноски и едно акче остава печалба при продажбата.[471] При такива изчисления законът определя за различни търговци и занаятчии размерите на максималната печалба — между $^1/_2$ и 2 акчета.[472] Не е пропусната в този сектор дори следната подробност — търговци и занаятчии да си служат при продажбата със същата по размер мярка или теглилка (т. е. със законно въведената на пазара), с която се е отмервало количеството на стоката, когато те сами са я изкупували. Според Одринския канун напр. кебеджиите установили, че понасят загуба два пула (1 акче) на десет за всеки аршин от разликата между аршина, по който са купили кебетата и по който ги продават.[473]

С това регламентиране и контрол върху печалбата върховната власт цели, от една страна, да предпазва градското население от последствията на произволни повишения на цените със спекулативни цели и да потвърди цеховите ограничения срещу всички опити за замогване на едни техни членове за сметка на други.

Един пасаж в Одринския канун позволява да се допуска, че за специалните поръчки при занаятчиите се отреждала по-висока цена, отколкото за обикновено произведеното. Такъв случай е отбелязан за казанджиите — установено било изработваните от тях гевгири да се продават по седем акчета хилядата парчета. В случай че са по поръчка, същото количество следвало да се продава по десет акчета.[474]

Регламентацията на цените засяга и надниците на други занаятчии, чийто труд не бил обвързан с постоянни занаятчийски работилници. Одринският канун съдържа интересни подробности за нормиране надниците на майсторите — дърводелци и строители, които се залавяли тук и там за временна работа. Предвиждат се ежедневно по десет акчета за всеки от тях, от които три задължително за храна. Същевременно им се запретява да изоставят зиме започната вече работа под страх на наказание от страна на мухтесиба.

Властта взема мерки, за да обезпечи сигурни и постоянни занаятчийски услуги. В такива случаи, ако занаятчиите изоставят работата по уважителни причини, тя да бъде довършена от други. При това се предвижда майсторите да бъдат принудително докарани от съответни длъжностни лица.[475] Такива строги правила са между другото обусловени от загрижеността управляващите да осигурят квалифицирана работна ръка за големите строежи в градовете на обществени сгради или сараи на чиновници и крупни феодали.

Всичко това е още едно свидетелство за усилията на властта да регулира и поддържа в определен порядък всички сектори на градския икономически живот и особено онези, от които зависели градското снабдяване, обществените строежи и пр.

Оползотворяваните в нашето изследване законодателни паметници, колкото и едностранчиви да са те, разкриват картина на сравнително твърде оживена търговска дейност и занаятчийско производство. Тази картина попълват и потвърждават твърде откъслечните засега данни от други източници за някои от селищата, споменати в нашите кануни и кануннамета.

Съпоставени с анализираните, тези сведения показват недвусмислено,че кануните за съответните селища са създадени, за да наложат порядък в една действително съществуваща оживена търговско-занаятчийска дейност в тези селища.

Сведенията от други източници потвърждават напр. представата за крайдунавските български градове като богати и значителни стопански средища, което долавяме от законодателните паметници. Така във Видин по данните на най-стария намерен у нас подробен регистър от 1542 г. всред видинското население е имало много занаятчии. Записани са напр. сарачи, казанджии, майстори на такета, на цървули, на самари, хлебари, баничари, калафатчии и пр. Калафатчиите обслужвали корабите във Видинското пристанище — ремонтирали ги, като пълнели със смола и кълчища цепнатините им.[476]

Видин е бил средище и на дубровнишката търговия. Търговските връзки на този град с адриатическата република датират още от времето на втората българска държава.[477] През XVI и XVII в. тази търговия става твърде оживена, в нея участвуват и български търговци, кираджии и обикновени производители, доставчици на експортираните от дубровничаните кожи от тези места.[478]

Никопол, това значително пристанище, е търговско кръстовище между двата дунавски бряга, откъдето иде приток на стоки не само от румънски земи, но и от Средна Европа. Участието на никополските търговци в търговията на отвъддунавските райони с Леванта е отразено в румънски архивни документи от последните десетилетия на XVI в[479]. А между 1614—1617 г. в Сибиу (Херманщат) са дошли по търговия доста никополски търговци. Между тях се споменават Добре, Иван, Марко, Балинт, Първан, Симеон, Давид, Пете, Йона, Петру, Никула, Данила, Янкул, Станчо, Захул ,Тирку и др.[480]

От сведенията на Дубровнишкия архив е несъмнено, че Никопол не само бил посещаван от дубровнишки търговци, но тук възникнала и дубровнишка колония, която вземала дейно участие в стопанския живот на селището. И тук главно износно перо на дубровничаните са били вълната и кожите. Дубровнишкият внос в града се състоял предимно от италиански манифактурни произведения.[481]

Това търговско оживление на селището е засвидетелствувано и в сведенията на един хронист — Балтасар Валтер, от края на XVI в. По тия сведения, когато влашкият владетел нахлул през 1594 г. в България и опожарил Никопол, той бил „голям и пълен с различни стоки и други неща град, отбраняван от много здрава крепост“[482].

За значителната търговска дейност в Никопол говорят и сведенията за големия брой дюкяни в града. Според един подробен регистър за мюлкове и вакъфи в Никополския санджак от средата на XVI в. в Никопол са били в действие множество дюкяни, които принадлежали на различни вакъфи и били давани под наем от вакъфските управители. В регистъра са отбелязани значителни доходи за съответните вакъфи от ежемесечните наеми на тези дюкяни.[483] Все такива дюкяни са посочени в същия регистър и в гр. Оряхово.[484]

Още през 70-те години на XVI в. Русе е представен от съвременници като търговско средище. Така напр. френският пътешественик Пиер Лескалопие, който посетил Русе през 1574 г., съобщава за него следното: „Този град е много населен. Има много стоки от всякакъв род, хранителни продукти в изобилие и евтини.“[485]

Голяма търговия разгърнали дубровничаните още през XVI в. в Силистра. Тук се обособила една група български търговци,свързани с дубровнишката търговия — износители на кожи (сурови и обработени) и вносители на манифактура. В дубровнишките архиви се споменават имената на някои от тия силистренски българи, които работели с големия дубровнишки търговец от София Бенедето Рести: Коста Димов, Нико Киров, Киро Пульов, Яни Гинов, Яни Гьока, Мишо Димитров, Мицо Тодоров, Стамо Янев, Андрея и Яни Гьоков, Мильо Маринов, Георги Кираджия и пр. Обстоятелството, че от Силистра, както и от Русе били изнасяни много „кордовани“ (обработени кожи), говори за несъмнено развитие на кожарството в тия селища.[486] По сведения на дефтер от 1573 г. от Силистра са регистрирани официално 105 джелепи (от тях само 25 турци и 80 немюсюлмани, предимно българи). Те несъмнено са участвували в една или друга степен в търговията с едър добитък. Освен това между тях се споменават хора с различни занаяти: всред турците — сарачи, дръндари, кожари, халваджии, сапунджии, всред немюсюлманите — продавачи на лен, железари, рибари на даляни, казанджии, кожари, шивачи, рибари, майстори на чекръци, бакали, сапунджии, свещари, търговци на тъкани.[487]

Тези допълнителни, макар и бегли податки са още едно свидетелство за многообразието на градските стопански дейности в Силистра.

В оживените крайдунавски селища Хърсово, Исакча и Мачин, за които не случайно законодателят е създал отделни кануни, са записани доста джелепи: в Хърсово — 23 (от тях 6 турци и 17 немюсюлмани, предимно българи), в Исакча — 39 (от тях само двама турци и 37 християни), в Мачин — 24 немюсюлмани, в Тулча — 35 души (33 българи, един турчин и един немюсюлманин с неясен произход).[488]

През XVI в. Разград, за който се отбелязва в кануна за Шумен, че е имал свой самостоятелен канун, уреждащ пазарния му режим,[489] става един от главните износителни пунктове на кожи за дубровнишките търговци. Тук големият търговец Бенедето Рести основал търговска къща, с която били свързани и български търговци — износители на кожи. Между тях засега са известни имената на Дедо Пенков, Андрей Стоянов и сина му Петър, Гошо Канов, Стоян Стамов, Кано Кустов, Лека Гьога и пр.[490] Развитието на Разград като търговско-занаятчийско средище се долавя още от данните от периода (около средата на XVI в.), когато Разград е бил още село. В споменатия вече mufassal defteri от това време в Разград са записани доста лица, чиито занаяти са посочени: кожари, кюркчии, грънчари, градинари и търговци. За сравнително по-развити стоково-парични отношения тук говори и наличността на пазарни такси, събирани от селището bac-i panair и ihtisab (първите очевидно във връзка с периодически устройвания панаир тук).[491]

През 70-те години на XVI в. дубровнишка колония е съществувала в Провадия. Център на богат район с развито земеделие и скотовъдство, Провадия събирала на пазара си притока от този добитък, предлаган за продан на местното население или откарван от чужди търговци. За наличността на търговия с добитък подсказва и присъствието на едри овцевъди, едновременно и търговци на добитък — т. нар. джелепи. По сведенията на джелепкешански регистър от 1576 г. в Провадия е имало 27 джелепи, задължени да доставят на държавата отглеждания или закупуван от тях добитък.[492] Дубровнишките търговци организирали в голям размер и размах износа на кожи от Провадия, като използували в това посредничеството и на местни български търговци (в досега достъпните дубровнишки документи се сочат напр. Пульо Киров, Георги Киров, Тодор Янев и Петър Гьоргов).[493]

За търговско-занаятчийското оживление на Провадия през XVI в. споменават и някои чужди пътешественици. Така напр. през 1597 г. на Г. Дуза направило впечатление, че тук се стичат много дубровнишки търговци заради търговията с биволски кожи, които са изобилни в тези краища.[494] Малко по-късно — през 1635 г., полският пътешественик Освиецим описва Провадия като каменно градче с голям безистен, със занаятчии и дубровнишки търговци.[495]

Шумен, който в светлината на законодателните източници се откроява, като значително търговско-занаятчийско средище, е познат с мястото, което заемал в дубровнишката търговия.[496] Според данни на османската регистрация в града е имало и местни хора, които несъмнено са участвували в търговската дейност — доста джелепи (между тях са отбелязани кожар и сарач).[497]

Като твърде голямо търговско-занаятчийско средище през XV—XVI в. се откроява и Търново по откъслечните данни, с които разполагаме сега извън вече анализираните кануни. Старата българска столица, цветущ център на търговска и занаятчийска дейност през средновековието, въпреки тежкото разорение и сътресение при османското завоевание се съвзема след това. Съвсем оскъдни сведения на османския кадастър още от XV в. свидетелствуват за наличността на разнообразни занаяти в града. Колкото и непълни да са тези сведения, все пак те са указание за съществуването в Търново на занаяти, свързани най-вече с ежедневните нужди на населението от храна, облекло, посуда, стопански инвентар. Сред турците напр. се отбелязват даракчии, касапи, хлебари, сарачи, а сред българите — железари, казанджии и един златар. В подробен регистър от края на XV в. срещаме податки за „търновската чаршия“, за занаятчии, които живеели в дюкяните си, данни, подсказващи все наличността на занаяти като обособен сектор на стопанския живот в града.[498] Българите — железари и строители, били толкова необходими на османската власт непосредствено след завладяването, че тя им обезпечила някои фискални облекчения.[499] Регистраторът посочва, че тези занаятчии, образували „общност“ (cemaat), по всяка вероятност били организирани в еснафска корпорация.[500] Съществувало е очевидно търговско оживление. За него подсказват между другото и сведения в използувания тук подробен регистър на мюлкове и вакъфи от средата на XVI в. Там са отбелязани 77 дюкяна само от тези, които принадлежали на вакъфи в града.[501] Дубровнишките търговци, които още през XIV в. идвали в Търново, продължили да го посещават и през XV в. През следващото столетие тяхната дейност изглежда вече добре организирана, те имат и своя колония в селището.[502]

Но не само суровините (предимно кожи и восък) от Търново са обект на търговската обмяна. По близки и далечни пазари са били разнасяни и някои местни занаятчийски произведения. С голяма популярност се ползували „schiavini di Tarnova“ — прости груби вълнени тъкани, с които се търгувало по вътрешните пазари на Османската империя.[503] Произведените в Търново кебета достигали през XVI в. чак на пазара в Буда.[504]

При все че не бил дейно свързан с дубровнишката търговия, и Ловеч не бил отстранен от нея.[505] Известни податки за търговията в града предлага и споменатият вече mufassal defteri от средата на XVI в. В него са посочени 34 дюкяна само от онези, които някога ловешки вакъфи давали под наем.[506]

Макар и по-ограничена, документацията за икономическия живот на селищата по Българското Черноморие ги представя като немалки търговско-занаятчийски центрове. Онова, което ярко се откроява в икономическия им облик в светлината на техния законодателен кодекс, е търговската им дейност предимно със зърнени храни, вино и риба. Честите споменавания на гюмруци в черноморската търговия са косвено указание за това, че оттук се изнасят или пък се внасят насам през XV—XVI в. артикули за и от чужди страни.

По указанията на някои кануни, съставени вероятно още през XV в., анхиалската пшеница е била между добре познатите по имперските пазари хранителни стоки.[507] Тази търговска дейност е продължение на съществуваща и преди идването на турците практика. През XIV в. търговията със зърнени храни е обичайна за Българското Черноморие. С него отдавна са в оживени търговски връзки Генуа и Венеция.[508] Така напр. Варна е бил добре познат през XIV в. център за търговия с жита и восък. Житата, експортирани от Анхиало, са се ползували с широка известност и по данните на флорентинеца Fr. Pegolotti се продавали по-скъпо, защото се запазвали по-добре при плуване.[509] Откъм Загория през черноморските български пристанища се товарел и продавал най-доброкачествен въск. Когато в 1366 г. по Българското Черноморие се появили рицарите на Амедей VI Савойски (Зеления граф), те попаднали тук на оживени търговско-занаятчийски средища. Показателни са в това отношение сведенията на един от участниците в похода, самия касиер на Амедей VI — Барбериус.[510] В Месемврия, Анхиало и Созопол кръстоносците намерили обилие от зърнени храни, мед, восък, сол, насъбрани в големи складове за храни. В Месемврия е съществувало немалко местно производство на тъкани. Имало е шивачи на горни дрехи, обущари, кожари, железари, каменоделци, строители, мазачи на сгради, занаятчии, които произвеждали гвоздеи, златари. Засвидетелствувано е присъствието на такива важни и необходими за ежедневието занаятчии като хлебарите. От оскъдните сведения на Барбериус се долавя дори, че те са били организирани в свой еснаф, което вероятно е било и за други производствени браншове.

Все от сметководната книга на Барбериус се узнава за съществуване на шивашки, кожарски и кожухарски занаяти във Варна през XIV в., за бъчварство в Анхиало.

Набелязаните данни подсказват, че онова стопанско оживление в търговско-занаятчийската дейност на черноморските градове, което регламентира османският законодател чрез нарочни кануни и кануннамета от XVI в., е съществувало и в прежните столетия, че между него и стопанския живот през доосманския период има пряка връзка, несъмнена приемственост.

През XVI в. Варна е активно включена в търговията на Дубровник с балканските земи.[511] Към оскъдните сведения за стопанския и обществения облик на града през това време се прибавят данните на посочения вече джелепкешански регистър от 1576 г. В него са регистрирани 50 джелепи (между тях са посочени железар, златар, каменар, кожухари) — 78 турци и 43 немюсюлмани (българи, гърци и др.).[512] Немалко джелепи (35) са засвидетелствувани в същия регистър и в града Хаджиоглу ПазарѢ. Между тях са споменати кожухари, касапи и пр.[513], които подобно на джелепите от всички краища били обвързани с търговската дейност не само в селищата, отгдето произхождали, но и в по-широк обсег.

Сведения за живо участие в дубровнишката търговия през XVI в. са известни и за друго черноморско селище, с чийто канун разполагаме. Това е Кара Харманлък, сполучливо отъждествен от А. Кузев със средновековното българско черноморско пристанище Чрънград (дн.с.Ваду, Румъния).[514]

В дубровнишки документи се споменават дейни български търговци от това селище, които търгували из вътрешните пазари: Димитър Георгиев, Тодор Пульов, Лазар, син на Гьока, Димо Янев.[515] За стопанското оживление на Кара Харманлък, зачислен към каза Хърсово, подсказват и данни от споменатия по друг повод джелепкешански регистър: там са зачислени 32 джелепи (между тях лица с български имена).[516]

По официални сведения на османския кадастър със занаяти и търговия била заета още през XV в. немалка част от населението на Скопие. Тези сведения сочат, че по това време занаятите там са били предимно в ръцете на турците. През XVI в. в Скопие са познати повече от 50 занаяти: напр. кожари, обущари, ботушари, кожухари, шивачи, златари, подковачи, железари, производители на саби, седлари, бояджии, грънчари, касапи, свещари, бръснари, хлебари, дърводелци, зидари, строители, бозаджии, халваджии, шапкари и пр. По същите сведения от tahrir defterleri към 1528 г. в Скопие е имало 831 дюкяна — 80% от населението разполагало с дюкяни, факт, който говори за интензивна градска стопанска дейност.[517] И други, макар по-откъслечни свидетелства потвърждават това. Известно е, че още през XV в. в Скопие се стичали дубровничани, които внасяли изобилно всевъзможни тъкани. Оттук се изнасяли доброкачествени кордовани, което говори за високо развито кожарство в града.[518] Не случайно един пътешественик още през XVI в. отбелязва, че една от реномираните стоки в оживената търговия на Скопие са кордованите и че тамошният восък бил изнасян през Леш към Анкона и Венеция. Същият източник отбелязва присъствието на дубровнишка колония в града и на много евреи, както се знае и от други извори.[519] И през XVII в. кожарството в Скопие прави силно впечатление на чужденците. През 1669 г. д-р Браун съобщава, че намерил тук 700 кожари, чиито произведения се изнасяли в други страни.[520] Значителните приходи от търговски такси и мита в Скопие, зачислени на владетелите, в чиито домени спадал градът, са още едно свидетелство за нивото и интензивността на търговско-занаятчийската дейност в него.

Сведенията на османския кадастър от началото на XVI в. утвърждават също нашата представа за облика на стопанския живот в Костур, изградена предимно върху разпоредбите на изследвания тук канун за същия град. По тези сведения в Костур са отбелязани доста занаятчии — сапунджии, чехлари, касапи, сарачи, строители, бояджии, кожухари, производители на саби и пр.[521] Все по данни на tahrir defterleri в края на XVI в. са засвидетелствувани 153 занаятчии: кожари, обущари, подковачи, шивачи, калайджии, дръндари, хлебари, сапунджии, бояджии, дюлгери, ботушари, бръснари и пр.[522]

Сведенията на подробния регистър от 30-те години на XVI в. говорят за значителна търговска дейност и в гр. Караферия, ако се съди по размера на пазарните такси (при доход от всички данъци 55 219 акчета само от бачове в Караферия и Джума Пазар в Саръгьол — 23 792 акчета). Между жителите на града са посочени в списъка им чехлари, гайтанджии и бояджии.[523]

В светлината на същия регистър обаче Серфидже и Хурпище не изглеждат толкова дейни търговско-занаятчийски средища, каквито бихме могли да си ги представим по данните на техните кануни (бачът от Серфидже е 10 000 акчета от общ доход 52 351 акчета, а на Хурпище е 7297 акчета от 18 569 акчета).[524]

Данните на друг подобен регистър, пак от началото на XVI в., отразяват, макар и непълно, участието на солунското население в търговско-занаятчийската дейност на този голям пристанищен град. В регистъра се посочват множество шивачи, кожари, сарачи, касапи, хлебари, баничари, обущари, опинчари, казанджии, мутафчии, дограмаджии, дърводелци, подковачи, майстори на саби, златари, продавачи на конци, на пасмантерия, халваджии и пр.[525]

Картината на търговско-занаятчийската дейност през XV—XVI в., която ни представя Одринският канун, макар и непълна, е правдива. Тя е отразена в непосредствените впечатления и възпоминания на пътешественици, минали през Одрин по това време. Повечето от тях изразяват удивлението си от оживлението на търговско-занаятчийските чаршии. Така в средата на XVI в. Катарин Цен отбелязва, че само улицата на сарачите, дълга според него на разстояние от един пушечен изстрел, била пълна с дюкяни от единия край до другия. Очевидно пътешественикът е видял занаятчийските работилници на сарачи и др., защото пише, че тук се продавали седла, юзди и „всички най-изискани конски принадлежности". На същата улица имало и дюкяни за лъкове, стрели и кутии за стрели, работилници за шпори и стремена. Срещу султанския сарай от другата страна на реката той видял да се продават дрехи и златарски произведения. Цен се възхищава от одринския безистен и го сравнява с цариградския. „Това е здрава постройка. . ., пълна с дюкяни отвътре от единия край до другия и в средата — улици. В тия магазини има всякакви скъпи стоки — злато, сребро, коприна. . . Има стражи отвътре и отвън, които пазят цяла нощ и ден всички скъпи неща, като роби и коне, ако ги доведат за продан."[526] За улицата на седларите пише и А. Пигафета — 1567 г. В дюкяните на тази дълга улица той също намерил седла, юзди, лъкове, кутии за стрели, софри, кожарски изделия (кожата според Пигафета тук „се обработва по-изящно откъдето и да е другаде"[527]). През 1583 г. Волф подчертава, че Одрин бил два и повече пъти по-голям от Виена, „хубаво търговско средище"[528]. Венер — 1616 г., също посочва, че в Одрин имало „оживени търговски сгради"[529].

Все на големия стар военен път като Одрин по данните на нашите кануни се откроява като търговско-занаятчийско средище в западните покрайнини на българските земи и градът Ниш. И него чужденците сочат като град с известно търговско оживление.[530]

Към всички тези допълнителни сведения трябва да се добави, че в някои от селищата, за които се отнасят разработените в този труд кануни и канунамета, и евреите били активни деятели в областта на търговията и занаятите. Достатъчно е да се припомни тук добре проучената вече роля на евреите в стопанския живот на Солун, въведените от тях нови форми на организация на занаятчийския труд, участието им във вътрешната и външната търговия, кредитната им дейност,[531] за да се разбере какъв значителен дял имат те в голямото търговско-занаятчийско оживление на града.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В светлината на изследваните тук османски законодателни паметници се открояват ярко някои основни черти и тенденции в градската стопанска дейност.

Преди всичко ясно е как завоевателите прозорливо са доловили изгодите за своята власт от заварените на Балканите, респ. и в българските земи, традиции на градски живот и парично-стокови отношения. В редица сектори на градската и пристанищната стопанска дейност те усвояват където непосредствено, където с известни видоизменения съществуващи и през балканското средновековие фискални институции и порядки.

Османската държава подобно на всички източни държави през средновековието развивала особено много фискалните си функции. Ето защо османските управляващи среди били живо заинтересувани да запазят и поставят в своя услуга усъвършенстваните фискални институти на Византия и балканските страни, които можели да ги улеснят в упражняване на феодалната експлоатация над зависимото население.[532] А османското върховно управление преценило, че фискалната система върху градската стопанска дейност може да бъде източник на големи приходи.

Със завладяването на Европейския Югоизток феодално разпокъсаните преди тукашни страни, набраздени от безбройни митнически бариери, се включват в общата стопанска конюнктура на империята. Търговската дейност, парично-стоковите отношения и градският живот се разгръщат сега на по-широк икономически план. Тези промени османците съумяват да използват сполучливо чрез налагането и развиването на голяма система от търговски такси и мита. Набелязаната система, както всичко в империята, е централизирана. Върховната власт направлява нейните механизми, контролира правилното ѝ действие така, както се стреми да направлява и самата градска стопанска дейност, обложена с разгледаните тук фискални тежести. Такъв е смисълът и на създаденото от нея подробно законодателство, което регламентира, поставя определени рамки и насоки в този сектор.

Цялата тази система от търговски такси и мита и узаконяващи я кануни и канунамета, както видяхме, обслужват големите цели и насоки в икономическата политика на върховната власт:

1. Обезпечаване обилни и постоянни приходи за държавното съкровище от развитите търговия и занаяти в Европейския Югоизток — това голямо кръстовище на стопанския обмен между Запада и Изтока.

2. Обезпечаване доходи за по-висшите представители на управляващата класа в провинциите и заплащане на чиновническия апарат, обслужващ този сектор от османската фискална система.

3. Насърчаване търговско-занаятчийската дейност — източник на обилни приходи за властта и насъщно необходима за обществото.

4. Осигуряване и опазване продоволствието на градовете.

Нашето изследване недвусмислено установява, че централната власт разпределя по такъв начин богатите приходи от търговските такси и мита, та да задели за съкровището и двора най-добрата част от тях. Значителна част се отрежда за едрата феодална аристокрация, към чиито домени най-често са зачислени градовете, а с тях и приходите от облаганията върху градското стопанство. При такава интензивна дейност представителите на тази феодална аристокрация получават големи парични суми от търговски такси и мита. Покрай другите им парични приходи и тези приходи увеличават благосъстоянието им. По този път системата от пазарни такси и мита участвува и в един голям и важен процес — измененията в османския феодален режим на Балканите от края на XVI в. нататък. Именно бързо забогатяващите едри османски феодали са между онези фактори, посредством които търговско-лихварският капитал подкопава устоите на военноленната система — на спахилъка.

Натрупали значителни парични средства между другото особено от търговски и пристанищни такси, те стават откупчици и лихвари, като се стремят да изоставят досадните си служебни задължения към централната власт. По пътя на кредитно-лихварската си дейност те съдействуват, от една страна, за по-нататъшно развитие на парично-стоковите отношения, като субсидират откриване и поддържане на занаятчийски работилници и търговски предприятия. Но, от друга страна, и те допринасят за разорението на зависимото население поради намаляващите му възможности да погаси тежки заеми и лихви. Освен това с участието си в откупната система и незаконното изкупуване или заграбване на обикновените тимари, с отклонението си от служебните си задължения тия едри феодали допринасят за разклащане на спахилъка.

Покрай тези проблеми нашите законодателни паметници осветляват и някои основни аспекти на градския стопански живот. Те свидетелствуват преди всичко за значителното ниво на производителните сили и общественото разделение на труда в градовете. Самото тяхно създаване говори красноречиво за съществуването на развита търговско-занаятчийска дейност, за наличност на търговски обмен, поддържан не само от външни търговци, а и от вътрешни потребности, от един уровен на производителните сили, който налагал това.

Проучените тук законодателни паметници са най-меродавен източник за режима на строга регламентация за занаятите и търговията. Те разкриват онова почти неограничено вмешателство на централната власт в усилията ѝ да следи най-малката подробност в организацията на градския стопански живот с цел да осигури снабдяването, да попречи на спекулациите, да опази режима на цеховото устройство — най-пригодна за нея форма на организация на занаятчийския труд и търговска дейност.

Нашето изследване потвърждава в последна сметка значението и мястото на градовете като средища на интензивно развити стоково-парични отношения, такива, каквито ни се разкриват в светлината и на други източници. Именно с ръста на тези отношения градското стопанство със специфичните за него дейности стои в основата на всички процеси, подкопали устоите на османската феодална система и подготвили почвата за развоя на капиталистически отношения.

БЕЛЕЖКИ

[1] Срв. напр. *Claude Cahen*, Pre-Ottoman Turkey, London, 1968, p. 163—171, 189 сл.

[2] За градовете през османската епоха на Балканите и особено в българските земи срв. *Iv. Săkăzov*, Bulgarische Wirtschaftsgeschichte, Leipzig, 1929, p. 217—237; *Ив. Пастухов*, Българска история, II, София, 1934; *Д. Бојанић* (Шопова), Подаци о Скопљу из 951 (1544) године, POF, III—IV, 1952/53, p. 607—609; *Ö. L. Barkan*, Quelques observations sur l'organisation economique et sociale des villes ottomanes des XVIe et XVIIe siecles. La Ville, 2, Recueils de la Société J. Bodin. VII, Brussel, 1955, p. 289—311; *Х. Крешевљаковић*, Градска привреда и еснафи у Босни и Херцеговини од 1463 до 1851, ГИД, 1, 1949, с. 168—209; *Б. Цветкова*, Принос към изучаването на турския феодализъм в българските земи през XV—XVI в., ИИБИ, V, София, 1954, с. 93 сл.; *Б. Цветкова*, Материали за селищата и строителството в българските земи през XV—XVI в., ИИГА, VII—VIII, 1955, с. 459—518; *H. Duda*, Üsküb im 17 Jahrhundert, Balkantürkische Studien, Wien, 1949, p. 14—63; *M. T. Gökbilgin*, Kanunî sultan Süleyman devri başlarında Rumili eyaleti livâları, şehir ve kasabaları, Belleten, XX, 78, p. 247—285; *Н. Тодоров*, По някои въпроси на балканския град през XV—XVIII в., ИПр, XVIII, 1962, 1, с. 32—58; *R. Mantran*, Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siecle, Paris, 1962; *Б. Цветкова*, За етническия и демографски облик на Видин през XVII в., ИЕИМ, VII, 1964, с. 11—24; *B. Cvetkova*, Sur le sort de Tărnovo, capitale bulgare au Moyen Age après sa prise par les Osmanlis, Byzantinobulgarica, II, Sofia, 1966, p. 181—198; *Х. Шабановић*, Турски извори за историју Београда, I, 1, Београд, 1964; *M. Sokoloski*, Le développement de quelques villes dans le Sud des Balkans au XVe et XVIe siècles, Balcanica, I, Beograd, 1970, p. 81—106; *B. Cvetkova*, Vie économique de villes et ports balkaniques aux XVe et XVIe siècles, REI, XXXVIII/2, 1970, hors série, p. 5—103. Напоследък бе подготвена дисертация на тема: „По някои въпроси на града в българските земи през XV—XVII в." от З. Пляков. За съжаление тази работа не се извисява над нивото на досегашната литература по въпроса. Наблюденията на автора не се отличават в основни линии от това, което е отдавна известно в историческата наука, а изводи почти липсват.

Неотдавна Н. Тодоров защити докторска дисертация върху проблемите на балканския град през XV—XVIII в., която излезе от печат сега у нас. Части от изследванията му са обнародвани в следните публикации: La différenciation de la population urbaine au XVII s. d'après des registres de cadis de Vidin, Sofia et Ruse, Studia Balcanica, 3, Sofia, 1970, p. 45—62; Балканский город XV—XIX вв. в составе Османской империи, Etudes balkaniques, VII, 1971, № 4, p. 28—54.

[3] Срв. напр. tahrir defterleri, издадени в том XIII, Извори за българската история Турски извори за българската история, серия XV—XVI в., т. II, съст. и ред. Н. Тодоров и Б. Недков, София, 1966 г.; регистри на Ориенталския отдел при *НБКМ* — НПТА XVI/1, I, II, III; Сн 16/35; фонд 122, а. е. 261; Бл 3/6, (изд. от Б. Цветкова, С. Димитров и Р. Стойков в Родопски сборник, I, София, 1966, с. 283 сл.); *M. T. Gökbilgin*, op. cit., и др.

[4] За това срв. *А. С. Тверитинова,* Восстание Кара Языджи—Дели Хасана в Турции, Москва—Ленинград, 1946; *B. Cvetkova,* L'évolution du regime féodal turc de la fin du XVIe jusqu'au milieu du XVIIIe siècle. Etudes, historiques, I, Sofia, 1960, p. 172—206; *Б. Цветкова,* Откупната система (iltizam) в Османската империя през XVI—XVIII в. с оглед на българските земи, ИИПН, XI/2, 1960, с. 196—221; *В. Мутафчиева,* Откупуването на държавните приходи в Османската империя през XV—XVII в. и развитието на парично-стоковите отношения, ИПр, XVI, 1961, 1, с. 40—56; *B. Cvetkova,* Recherches sur le système d'affermage (iltizam) dans l'Empire Ottoman au cours du XVIe—XVIIIe s. par rapport aux contrées Bulgares. Roczink Orientalistyczny, XXVII/2, Warszawa, 1964, p. 111—132; *Б. Цветкова,* Залезът на спахийството, София, 1964; *С. Димитров,* За аграрните отношения в България през XVIII в., сб. Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762—1962), София, 1962, с. 129—167; *B. Cvetkova,* Quelques problèmes du féodalisme ottoman à l'époque du XVIe au XVIIIe siècle. Association Internationale d'études du Sud-Est européen, III, Sofia, 1969, p. 709—720; *B. Cvetkova,* Changements intervenus dans la condition de la population des terres bulgares (depuis la fin du XVIe jusqu'au milieu du XVIIIe s.). EH, V, 1970, p. 291—318 и пр.

[5] Срв. напр. *Д. Ангелов,* Борбите на българския народ против османската власт през първата половина на XV в. и походите на Владислав Варненчик, сб. Варна 1944 г., София, 1969, с. 9—54; *Б. Цветкова,* Паметна битка на народите, София, 1969, с. 7—30.

[6] За значението на османските законодателни паметници като извори срв. *Br. Djurdjev,* Die Kanunnames der Osmanen für die Wirtschaftsgeschichte der Balkanländer, GIDBH, VII, p. 5—15; *Б. Цветкова,* Принос към изучаването на турския феодализъм, ИИБИ, V, 1954, с. 75—76; *J. Kabrda,* Les codes (kanunname) ottomans et leur importance pour l'histoire économique et sociale de la Bulgarie, Сборник в чест на акад. Н. В. Михов по случай осемдесетгодишнината му, София, 1959, с. 183—190.

[7] *Fr. Kraelitz—Greifenhorst,* Kānūnnāme Sultan Mehmeds des Eroberers. Die ältesten osmanischen Straf- und Finanzgesetze, MOG, I, Wien, 1921, p. 13—48; *Mehmed Arif,* Kanunname-i Al-i Osman, TOEM, fsc. 15—19 (Istanbul, 1912—1913), p. 1—72. Този кодекс М. Ариф погрешно приписва на Сюлейман Законодател. Неотдавна Н. Белдичеану, съпоставяйки този кодекс с други негови ръкописни версии, установява, че той е от времето на Мехмед II и по-точно от края на 70-те години на XV в. *Code* de lois coutumières de Mehmed II. Kitāb-i qavānīn-i örfiyye-i 'osmānī. ed. *N. Beldiceanu,* Wiesbaden, 1967. Срв. специално с. 17—18. Същият кодекс по изданието на М. Ариф е преведен на български език от Г. Гълъбов и А. Христов в: Турски извори за историята на правото в българските земи, т. I, съст. Г. Гълъбов, София, 1961, с. 28 сл. В настоящата работа съм използвала и приложила в превод разпоредбите за търговията и пазарните такси и мита според версиите, обнародвани от Н. Белдичеану (по фотокопия на оригинала), и тази на Ф. Крелиц. Кодексът, обнародван от Крелиц, е преведен на български език от *Б. Цветкова и Н. Попов* в ИИПБЗ, I, с. 20 сл.

[8] *Книга* законов султана Селима I, изд. А. С. Тверитинова, Москва, 1969, с. 120—135.

[9] *X. Хаџибегић,* Канун-нама султана Сулејмана Законодавца, ГЗМС, 1949—1950, с. 322—325, 327.

[10] За епохата на Мехмед II срв. *Fr. Babinger,* Maometto il Conquistatore e il suo tempo, [Torino], 1957.

[11] *Ö. L. Barkan,* XV-asrın sonunda bazi büyük şehirlerde eşya ve yiyecek fiyatların tesbit ve teftişi hususlarını tanzim eden kanunlar. TV. Nr 5, 1942, c. I, p. 330 сл; Nr 7, 1942, c. II, p. 25 сл.; Nr 9, 1942, c. II, p. 168—177; Ръкопис на Парижката национална библиотека, *Fonds Turc* 85, f° 323v—328v.

[12] *Парижка национална библиотека* (по-нататък BNP)-Fonds Turc 85, f° 265—278 v., изд. от *Б. Цветкова.* За режима на стопанската обмяна между румънските и българските придунавски земи през XVI век, сб. Българо-румънски връзки и отношения през вековете, I, София, 1965, с. 137—141; *I. Beldiceanu—Steinherr* et *N. Beldiceanu,* Acte du règne de Selim I concernant quelques échelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et de Dobroudja, Etudes Ottomano-Roumaines, SOF, 1, XXIII, München, 1964, p. (64—108+7 facs.)

[13] *J. v. Hammer,* Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung, I, Wien, 1815, p. 282—321.

[14] *H. Tunçer,* Osmanlı Imparatorluğunda toprak hukuku, arazi kanunları ve kanun açıklamaları, Ankara, 1962.

[15] *Ö. L. Barkan,* XV ve XVI ıncı asırlarda Osmanlı imparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları, Istanbul, 1945, p. 257—258 (само три закона, засягащи материята, обект на настоящото изследване, които се отнасят до българските земи); Срв. и *М. Соколоски,* Пет закона за пазарните такси и ушорот от времето на Сюлейман Величествени, ГИНИ, II, 1, Скопие, 1958, с. 297—321; *М. Соколоски,* Закон за градот Ниш, ГИНИ, I, 2, 1957, с. 195—196; *Б. Цветкова,* Един неиздаден закон за Шумен от XVI век, сб. Шумен—Коларовград, II, 1962, с. 167—172 + 2 факс.; *Б. Цветкова,* Към въпроса за пазарните и пристанищните мита и такси в някои български градове през XVI в., ИИЗИ, XIII, 1963, с. 214—260; *Б. Цветкова,* Към икономическата история на градовете в българските земи през XV в., ИИЗИ, XIV—XV, 1964, с. 254—262; *I. Beldiceanu—Steinherr* et *N. Beldiceanu,* op.cit., p. 96—108; *Б. Цветкова,* За режима на стопанската обмяна. . ., с. 137—141; *Б. Цветкова,* Материали за стопанската история на селищата по Черноморието и в някои прилежащи области от XVI в., ИНМВ, III (XVIII), 1967, с. 151—163; *J. Kabrda.* Le kanunname du „sandjak„ de Nikopol, SbPFFBU, 1967, с. 14; *Б. Цветкова,* Закон за санджака Видин от 1542 г. в ТИИПБЗ, I, с. 257—261; *Б. Цветкова,* Непроучен османски законодателен паметник за Видинския санджак, ИБИД, XXVII, 1969, София, 1970, с. 340—357.

[16] Разпоредбите за Ниш са познати засега по ръкопис от 1497 г. (срв. *М. Соколоски* в: ГИНИ, I, 2, 1957, с. 195).

[17] Разпоредбите за Скопие са познати по препис от 25. IX. 1546 г. *BNP — Fonds Turc* 35, f° 152 bisr-155r), изд. от *Б. Цветкова* в : ИИЗИ, XIV—XV, 1964, с. 254—262. По данните, които съдържат, биха могли да се отнесат към по-ранна епоха, преди 80-те години на XV в. Разбира се, твърде е възможно в преписа на закона от XVI в. да има и някои по-късни интерполации. Това е съвсем обичайно явление в развитието на османското законодателство и изобщо в правното развитие на всяко общество. Трудно е обаче само въз основа на този единствено познат засега препис да се отличи най-ранният законодателен текст от по-късните допълнения. От друга страна, при изясняване датировката на кануна би трябвало да се вземат пред вид и други указанния. Несъмнено е,че поместените в него законоположения не представляват най-ранният правен режим на Скопие, защото законодателят непрестанно се позовава на някакъв, „стар закон". Едновременно с това изглежда, че известни порядки са намерили едва в този закон кодификацията си, ако се съди по това, че в подобни случаи законодателят се основава на „стария обичай" (срв. *Б. Цветкова* в: ИИЗИ, XIV—XV, с. 243—244).

[18] *НБКМ* — Ор. отдел Сн 16/35, л. 1б. Регистърът не носи дата. По някои податки обаче (по водния знак и по това, че в него фигурира отделна махала от испански евреи, преселени тук в края на XV в.—срв. *J. S. Emmanuel,* Histoire des israélites de Salonique, I. Paris, 1936; *M. Franco,* Essai sur l'histoire des israélites de l'Empire Ottoman depuis les origines jusqu'à nos jours, Paris, 1897, p. 35—37), би могъл да се датира към първото десетилетие на XVI в., и то по-скоро към края му. Регистърът е преведен от Н. Попов с

научен коментар от Б. Цветкова в том III Турски извори за българската история, съставила Б. Цветкова, под ред. на Б. Цветкова и А. Разбойников, София, 1972.

[19] *М. Соколоски* в: ГИНИ, II/1, 1958, с. 297—321.

[20] *НБКМ* — НПТА XVI 11/2, I, II, III.

[21] *Ö. L. Barkan.* op. cit., p. 257—258.

[22] *НБКМ*—ОАК 3/36, издаден от Б. Цветкова в: Турски извори, т. III.

[23] *M. T. Gökbilgin,* XV—XVI asırlarda Edirne ve Paşa livâsı vakıflar — mülkler — mukataalar, Istanbul, 1952, p. 209—210.

[24] BNP — Fonds Turc 85, f° 106v—116r, 117r—118r, 261rv; *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 146v—154r, 156v—158r, 159v—168r, 174r—185v, 187r—191r.

[25] Срв. напр. *BNP — Fonds Turc* 85, f° 118v.

[26] *M. T. Gökbilgin,* Kanunî sultan Süleyman..., p. 255.

[27] *НБКМ* — ОАК 217/8, л. 11а.

[28] *J. Bongarsius.* Ein Beitrag zur Geschichte der gelehrten Studien des 16—17 Jahrhunderts v. H. Hagen, Bern, 1874, p. 71; *P. Matković,* Putovanja po Balkanskom poluotoku u XVI vek. RJA, CXXX, 1897, p. 107.

[29] *N. Beldiceanu,* Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris, I, Paris, — La Haye, 1960, p. 38—39.

[30] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 203v—205v; Срв. *Ö. L. Barkan,* op. cit., p. 197—200; Defter-i mufassal vilâyet-i Gürcistan, ed. S. Djikia. I, Tbilisi, 1947, p. 1—5.

[31] *ÖNB — Wien* AF 77, f° 163r. Това е датата на един ферман, на който се позовава законодателят, за да потвърди специалния статут и фискалните облекчения на една категория от местното население — т. нар. туззджии.

[32] *H. Tunçer,* op. cit., p. 127.

[33] *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 198r—211r.

[34] *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 211r.

[35] Срв. *B. Cvetkova,* Mouvements antiféodaux dans les terres bulgares sous domination ottomane du XVIe au XVIIIe s. Etudes historiques, II, Sofia, 1965; Хайдутството в българските земи през XV—XVIII в. ИПр, XXIV, 1968, 4, с. 41—42; *Б. Цветкова,* Хайдутството в българските земи през XV—XVIII в., София, 1971, с. 43 сл.

[36] *H. Tunçer,* op. cit., p. 374.

[37] *H. Antoniadis—Bibicou,* Recherches sur les Douanes à Byzance, Paris, 1963, p. 97 сл.; срв. и *Fr. Dölger,* Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung besonders des 10 und 11 Jahrhunderts, Leipzig—Berlin, 1927, p. 62.

[38—39] *H. Antoniadis—Bibicou,* op. cit., p. 112, 123 сл.

[40] *Вл. Гордлевский,* Государство Сельджукидов Малой Азии, Москва—Ленинград, 1941, с. 152.

[41] *Вл. Гордлевский,* пос. съч., с. 68; *B. Spuler,* Die Mongolen in Iran. Politik, Verwaltung und Kultur der Ilchanzeit, 1220—1350, Leipzig.

[42] Die altosmanische Chronik des Ašikpašazāde auf Grund mehrere neuentdeckter Handschriften, von neuem herausgegeben von Fr. Giese, Leipzig, 1929, p. 19—20. Откъсът е предаден тук свободно, а не текстуално. В един канун за режима на мини в Босна от 1489 г., в който се изтъква, че османските господари запазват някои порядки и институции от времето на свободната босненска държава, се отбелязва, че и бачът на гр. Фойница остава такъв, какъвто е бил при „босненския крал“ (Kanuni i kannuname za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak. ed. Br. Đurđev, N. Filipović, H. Hadžibegić, M. Muić, H. Šabanović, I, Sarajevo, 1957, p. 16—17; срв. и *N. Beldiceanu,* Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris. II. Règlements miniers 1390—1512, Paris, 1964, p. 275—276).

[43] *Йорд. Иванов,* Български старини из Македония. София, 1931, с. 578 586, 599; *Ив. Дуйчев,* Из старата българска книжнина, II, София, 1944, с. 49, 136—137,, 194; Срв. *Стр. Лишев,* Българският средновековен град, София, 1970, с. 119 сл.

[44] *N. Beldiceanu,* Les actes des premiers sultans. . . , I, p. 104—109, 110—118, 126—136, 151—153; *Fr. Babinger,* Sultanische Urkunden zur Geschichte der Osmanischen Wirtschaft und Staatsverwaltung am Ausgang der Herrschaft Mehmeds II des Eroberers, I, München, 1956, p. 130—166, 197—216; *R. Anhegger—H. Inalcık,* Kānūnnūme-i sulṭanī ber mūceb-i ʿörf-i ʿosmānī, Ankara, 1956, p. 40—50, 57—65, 78—81.

[45] *Ö. L. Barkan,* ср. cit., в бел. 11; *N. Beldiceanu,* Règlements miniers, doc. 7, 9, 10, 15, 18, 19, 20, 21.

[46] *BNP—Fonds Turc* 35, f° 155r. И в други документи се изтъква законността на този порядък: „[ачът] се взема [само] от стоки, докарани с товар на пазара за продан (yük ile bey olmak pazar yerine gelen.) е отбелязано в документ от един ръкописен сборник, запазен във Виенската национална библиотека (*ÖNB—Wien,* AF 370a, 177v). А в кодекса за дунавското пристанище Никопол изрично е посочено, че щом не се извърши продажба, не се събира и бач (*Fonds Turc* 85, f° 107r). За да се попречи на използването по този повод, законите и разпоредбите многократно запретяват да се облагат с бач провизиите в градовете и пристанищата (споменават се зърнени храни и сол), предназначени за държавни доставки (iştira), а не за продан (*BNP — Fonds Turc* 85, f° 106v, 107v, 112v, 115v).

[47] *Fr. Kraelitz—Greifenhorst,* op. cit., p. 31.

[48] *Книга* законов султана Селима I, с. 123.

[49] *Ор. отдел на НБКМ* — НПТА XVI 11/1 — в селата в района на Преспа и Колония, каза Гориче—Езрани, Услонич, Карахали (?), Кеман, Поварина (или Полачи) Ристе, Юсодар, Върбеник, Шивач, Гранивос, Драгоще, Белкова, Радовище, Продин, Върлани, Венигра, Ланка, Кясич, Варибоб, Русали, Гранче, Пешковие, Попощиче, костурските села Кърпеин, Младорум (?), Юкару Орешиче, Зепища, Търпаничко (или Радонище), Сетинче, Айо Димитри, Круша дервент, Слатина, Варибоб, Брадовиче дербент, Безринджe, Харвилимия, Устадиче, Жалова, Чернохуище, Граждани, Толани, Видохова, Клисура дервент, Плаче, берските села Чукурова (или Новосел), Катотище, Урумери, Ставрос, Доброс, Айо Яни, Клисура, Молова, Болин, Девалари, Кояно, Менлик, Доляни, Домсари, Явринче, Богат, Миршош, Бурарян, Кърбутер, Дикочище, Даре, Раисо Маник, Калоберобикал (?), Ексеролевад, Викоч, Макаричова, Нихор, Кастание, Фотра, Лефтомере, Прашинак, Ексерак, Миладин, Ниси, Асомат, Ковачлъ, щипските села Дисничко, Грамос (Езмекси), Ревани, Йорчико, Русин, Жужали, Мирославиче, Кючук Мирославиче, Каловище, Искамичко, Боганджи, Песяк, Венет (?), Чердербент, Ракичко, Костаничко, Кошиза, Гурша дервент, Бишева с махала Черак, йениджe вардарските села Бергаз и Айо Расто и др. Регистърът в две части не е още обработен и пагиниран цялостно, поради което съм принудена да соча самите населени места; ОАК 107/1, л. 4б; фонд 122, арх. ед. 261, л. 4а, 5а, 6а; Бл 3/6, л. 1а, 10б; ОАК 217/8, л. 14а; *H. Tunçer,* op. cit., p. 299 (за села в нахия Добриче, санджак Охрид, които се занимават особено много с риболов).

Вписаните в рег. *НПТА* XVI 11/1 изрични разпоредби за характера и размера на събирания бач върху рибата от преспанското село Драгоще свидетелствуват за методите на османската фискална власт относно налагането на пазарните такси по селата. Очевидно при извършената тогава регистрация се е оказало, че в селото има налице оживена търговия с риба. Затова регистраторът не е пропуснал да зафиксира в правни норми съвсем конкретно пазарните такси върху тази търговия. Случаят с Драгоще е показателен донякъде и в друго отношение. Тъкмо по този път са възникнали вероятно кануните за пазарния режим в отделните селища, след като органите на регистрацията съвсем отблизо са установявали характера и размера на търговско-занаятчийската дейност. С нейното развитие се умножавали и ставали по-подробни и разпоредбите, които по-сетне законодателят е обособил в цялостни кануни. Очевидно властта и тук като в повечето сектори на фискалното управление е имала съвсем конкретен, реалистичен подход към всички местни условия и обстоятелства в стопанския живот из балканските провинции, които ѝ откривали възможности за увеличаване на доходите било на държавното съкровище, било на местните феодали.

[50] Срв. напр. *ÖNB — Wien,* AF 370a, f° 179r, II; вж. и *H. Tunçer,* op. cit., p. 299.

[51] *M. T. Gökbilgin,* XV ve XVI asırlarda Edirne ve Paşa livâsı vakıflar. . . , p. 308, n. 369.

[52–56] *НПТА XVI* 11/1.

[57] *ОАК* 217/8, л. 14а.

[58] Р. Мантран твърди, че това са две различни такси в случая с Цариград, но не се позовава на данни от източниците (*R. Mantran,* op. cit., p. 313). В известен смисъл това потвърждава и една разпоредба в кодекса за дунавските пристанища Тулча, Исакча и Мачин. Тя задължава всеки местен жител, който внесе отвън в набелязаните селища вино за свои нужди, да плати осем акчета бач (*ÖNB — Wien,* AF 77, f° 146v—147v). Обстоятелството, че таксата осем акчета засяга товари, внасяни в града не с търговска цел, навежда на мисълта, че е съществувало някакво таксуване при влизането в градовете независимо от бача. По липса на повече данни въпросът остава все още не напълно изяснен.

[59] *НБКМ — Сн* 16/35, л. 1а.

[60] *BNP — Fonds turc* 85, f° 115r—118r; *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 157rv—158r, 203v; *H. Tunçer,* op. cit., p. 212.

[61] За разнообразни тържища, обособени според вида на артикулите, с които се търгува по тях, има повече сведения за Цариград през XV в. Очевидно тази практика е унаследена от византийския Цариград. Турски разпоредби от това време регламентират условията на търговска дейност по житния (tahıl bazarı), конския (at bazarı) и робския (esir bazarı) пазар в Цариград (срв. *N. Beldiceanu,* Actes des premiers sultans. . . , I, No 43). Безсъмнено подобни специални тържища е имало и в други балкански селища.

[62–63] *Книга* законов султана Селима I. . . , с. 123—124.

[64] Срв. тук бел. 60.

[65] Срв. напр. данни от *ÖNB — Wien,* AF 370a, f° 174v. По един от поместените в този ръкописен сборник документи може да се съди, че това и по-късно е било единствено меродавната практика за определяне размера на бача. От сведенията личи, че в „новия" (т. е. съставения при последната регистрация) дефтер размерът на бача върху зърнените храни, солта и други стоки, докарвани в Солун, е бил точно обозначен и събирачите му (баждарите) следвало да го налагат именно в този размер. Отбранявайки накърнените си права върху бача за бъчви вино тимариотите се позовават на това, че приходите от него са зачислени в дефтерите към техните спахилъци (*ÖNB — Wien,* AF 370a, f° 179r, II). Все данните от дефтерите са основание за един забит на хасови села със стари големи пазарища да доказва правата на хасовия господар върху бачовете от тия пазарища (пак там, f° 179v, I, срв. и f° 180v, III).

[66] Вж. напр. посочените дефтери в бел. 49.

[67] Срв. напр. *ÖNB — Wien,* AF 370a, f° 180v, III; 181rv, I.

[68–69] *Книга* законов султана Селима I, с. 121.

[70] *BNP — Fonds Turc* 35, f° 152 bis r.

[71] *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 151v—152r.

[72] Прави се разлика между конски товар, дошъл на самар или на седло, като в първия случай бачът е по-висок поради обстоятелството, че самарите са нарочно приспособени за товари и следователно пригодни да пренасят артикули — обект на търговската обмяна.

[73] За официално измерване на зърнени храни килето е предпочитана мярка. Обикновено това измерване при изчисляване на данъци и такси, какъвто е и случаят с бача, се извършвало с подпечатано от властта киле, за да се избягнат всякакви опити за изнудване. (Срв. напр. *Б. Цветкова,* Извънредни данъци и държавни повинности в българските земи под турска власт, София, 1958, с. 105.) Във Видинския закон изрично се отбелязва, че единицата мярка, върху която би могло да се налага бач от зърнени и бобови храни, е килето, а не шиникът. За всяко киле от тия храни следва да се дава по едно акче (*ÖNB — Wien,* AF 77, f° 203r). Разпоредбите в Селимовия кодекс изрично изискват мерките и теглилките, употребявани из пазарите, да бъдат строго проверени. „Килето, аршинът и камъните за теглилки да бъдат подпечатвани “, се казва там (*Книга* законов султана Селима I, с. 134—135).

[74] *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 159v.

[75] *BNP — Fonds turc* 35, f° 154v.

[76] *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 157v—158r.

[77] *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 160r.

[78] *Fr. Kraelitz—Greifenhorst,* op. cit., p. 30; *N. Beldiceanu,* Code. . . , f° 17r.

[79] *ГИНИ,* I/2, 1957, с. 200.

[80] *BNP — Fonds Turc* 35, f° 152 bis r.

[81] *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 203v.

[82] Законодателят, без да се споменава, че се касае до селяни, противопоставя тия лица, назовани просто „раи“, на „граждани и спахии“. Следователно се касае до неградски жители, дошли от селския хинтерланд на града.

[83] *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 202r.

[84] Изключения срещаме в някои кануни като този на черноморското селище Василико. Там се определя бач за дъски и греди процентно без съмнение върху продажната цена в размер 5% и за летвите в размер 2% (*ÖNB — Wien,* AF 77, f° 165r). Канунът за Скопие също предвижда най-вече паричен бач върху дървения материал. Може би това би трябвало да се обясни с изобилието на дървен материал в района (до Скопие е планината Шар, а недалеч от Василико — Странджа).

[85] В потвърждение на това свидетелствува напр. една съвсем недвусмислена разпоредба в законника на Мехмед II, където се казва, че от магарешки товар дърва се взема по едно дърво „за хората на бея, които излизат и пристигат в града“ (*Fr. Kraelitz—Greifenhorst,* op. cit., p. 30). Очевидно чрез тези натурални бачове властта е снабдявала с гориво сновещите по служба из градовете служители на местните висши управници (санджакбейовете).

[86] Срв. напр. *J. S. Emmanuel,* Histoire de l’industrie des tissus des Israélites de Salonique, Paris, 1935; *Еврейски извори* за обществено-икономическото развитие на балканските земи през XVI в. Изд. *А. Хананел и Е. Ешкенази,* I, София, 1953; II (за XVII в.), София, 1960.

[87] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 112r. В Скопския закон се предвиждат в натура бачове върху тревния фураж (от кола прясна трева по два наръча), върху борината (на кола по

три парчета), върху обръчи за бъчви (на кола един обръч). Срв. *BNP — Fonds Turc* 35, f° 155r.

[88] *Fr. Kraelitz—Greifenhorst,* op. cit., p. 29.

[89] В кануннамето за Силистра законодателят подчертава, че в някои кази resm-i obruçina, т. е. такса за обръч (очевидно в турската фискална номенклатура наименованието е взето от местната практика, от славянската дума „обръч“) се наричала още и espine (*Ö. L. Barkan,* Kanunlar, I, p. 284). Espine произхожда от италианската дума spanna (бъчва). Следователно терминът е идентичен с турското fuçu, нещо, което, позволява да се приеме равнозначността на resm-i fuçu с espine. От друга страна, фактът, че във фискалната практика resm-i obruçina се отъждествява с espine, ни задължава да приемем за тъждествени и resm-i obruçina с resm-i fuçu. Очевидно славянското, турско и италианско наименование на една и съща такса в източниците се дължи на това, че османците усвояват във фискалната си система местни наименования.Италианският термин вероятно иде по пътя на търговските контакти с вековните търговски партньори на балканските земи — италианските морски търговски републики. За resm-i espine срв. *J. Kabrda,* Contribution à l'étude de la rente féodale dans l'Empire Ottoman, I. SbPFFBU, c. 10, 1963, p. 47, n. 12.

[90] *Ö. L. Barkan,* op. cit., p. 284.

[91] *H. Tunçer,* op. cit., p. 213.

[92—95] *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 160v, 164v, 147r.

[96] *H. Tunçer,* op. cit., p. 212.

[97] *НБКМ—ОАК* 3/36.

[98] Затова той се нарича в източниците ayak bacı, т. е. „бач на крак“, за жива овца. В закона за Ямбол ясно е изтъкната отликата между бача за кланицата и обичайния пазарен бач, назован ayak bacı, но в размер по едно акче на овца, вместо на две овце (*ÖNB — Wien,* AF 77, f° 167r.). Само на едно място — във Видинския законник, терминът се употребява и като бач, събиран при продажбата на овчи кожи (на две овце по едно акче). (*ÖNB — Wien,* AF 77, f° 203r).

[99] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 113v.

[100] *ÖNB — Wien,* AF 370a, f° 180r, I. От този документ се вижда ясно, че приходите от bac-i kanara в селища, числящи се към вакъфите на султан Селим (не е посочена казата), се считал от старо време приходи на тези вакъфи.

[101—102] *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 157rv, 159v.

[103] Срв. напр. *ГИНИ,* I/2, Скопје, 1957, с. 200; *ГИНИ,* II/1, Скопје, 1958, факс. 300, с. 310, факс. 312, с. 305—306; *BNP — Fonds Turc* 85, f° 112v, 261v, 115v, 117v, 118v; *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 146v—147v, 154r, 157r—158r, 160v—161r, 162v, 166v; *H. Tunçer,* op. cit., p. 212.

[104] *N. Beldiceanu,* Règlements miniers..., doc. 18.

[105] В кануна за Силистра се обяснява тази разлика в таксуването: едно акче — при конски товар на седло, и две — на самар (*ÖNB — Wien,* AF 77, f° 153v—154r).

[106] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 261v.

[107] *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 163v.

[108] *R. Mantran,* op. cit., p. 311.

[109] Лице, натоварено да подпомага дейността на мухтесиба и да оглавява нощната стража в градовете (срв. напр. *BNP — Fonds Turc* 35, f° 154r; *Fonds Turc* 42, f° 7rv).

[110] *BNP — Fonds Turc* 42, f° 7rv.

[111] *НБКМ — ОАК* 217/8, л. 14а.

[112] Срв. *M. Sokoloski,* op. cit., p. 88.

[113] *N. Beldiceanu,* Règlements miniers, doc. 3, 9, 10, 18.

[114] *Книга* законов султана Селима I, с. 123.

[115] *ÖNB — Wien* AF 77, f° 157rv—158r.

[116] *ÖNB — Wien* AF 77, f° 164r, 166v и др.

[117] *ÖNB — Wien* AF 77, f° 166v; *M. T. Gökbilgin*, op. cit., p. 308, n. 369. От един по-късен документ личи ясно, че таксата за покритото тържище е била самостоятелно обособена такса, събирана при това от чиновници, назначени за тази цел — т. нар. kapanci (*ÖNB — Wien*, AF 370a, f° 181rv, II).

[118] Такси от този род са познати и във Византия, т. нар. καμπανιατικόν, такса за ръчен кантар, ζυγαστικόν, такса за теглилка (*H. Antoniadis — Bibicou*, op. cit., p. 137).

[119] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 206v—207r.

[120] *BNP — Fonds Turc* 35, f° 154r.

[121] Срв. напр. *Fr. Kraelitz—Greifenhorst*, *op*. cit., p. 30—31; *BNP — Fonds Turc* 35, f° 154r; Книга законов султана Селима, с. 123. *Х. Хаџибегић*, пос. съч., с. 322—323; *Ö. L. Barkan*, Kanunlar, I, p. 257; *BNP — Fonds Turc* 85, f° 112r; *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 162r, 157r—158r, 167v.

[122] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 163v.

[123] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 261r.

[124] Това изрично се изисква напр. в една от разпоредбите на кануна за Скопие (*BNP — Fonds Turc* 35, f° 152 bis r).

[125] *N. Beldiceanu*, Les actes, I, doc. 46.

[126] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 207r.

[127—128] *ÖNB — Wien*, AF 370a, f° 181rv, AF 77, f° 207r.

[129] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 162v; *НБКМ*, Цариград — Дефтерхане, тимари, края на XVI в. Аналогични такси са познати още в средновековните балкански страни. Във Византия са събирани напр. таксите μετριατικόν (при измерване с мярка за течности), παχιατικόν (при измерване с пика = 72 см). *H. Antoniadis — Bibicou*, op. cit., p. 137.

[130] Такива такси са съществували още във Византия: γομαριατικόν (за стоки на бали), σαμαριατικόν (за стоки, докарани на коли или с товарен добитък. *H. Antoniadis — Bibicou*, op. cit., p. 137. В Османската империя извън бача върху колите и търговските товари не е събирана отделна такса върху тях.

[131] *Ö. L. Barkan*, Quelques observations sur l'origine de l'organisation économique. . . ; *Ö. L. Barkan*, TV, c. I, 1942, No 5, p. 327 сл., c. II, No 9, 1942, p. 168 сл. *R. Mantran*, op. cit., p. 323—329.

[132] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 154rv.

[133] *ÖNB — Wien*, AF 370a, f° 179v, II, 180r, II, 181rv, I; AF 77, f° 154rv, 158r; *НБКМ — ОАК* 217/8, л. 14а и др.

[134] В този размер е събиран ихзарът и по данни от други документи (срв. *ÖNB — Wien*, AF 370a, f° 180r, II).

[135] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 154rv, 158r. Съвсем погрешни са обясненията за „ихзар" и „ихтисаб", дадени от В. Мутафчиева, Феодалната рента, присвоявана от ленния държател в Османската империя, с оглед на нашите земи при XV—XVI в., ИИБИ, VII, 1957, с. 194. Първата тя счита някакво мито за артикули, „внесени отвън в тържището на лена", а втората — за такса, която населението заплащало срещу гарантиране от органите на феодала на сигурността в търговията на пазарните места. Явна е несъстоятелността на такива твърдения, които не са обосновани документално.

[136] *НБКМ* — НПТА XVI 11/1.

[137] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 261v; *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 157rv — 158 r.

[138] Срв. *Д. Шопова,* Подаци о Скопљу..., с. 611.

[139] *H. Tunçer,* op. cit., p. 212—213; *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 165v. В разпоредбите за Кара Харманлък тази такса е предвидена в размер едно акче на бъчва. В същия размер се налага тя и за варената от населението „медовина" (в турския текст стои славянската ду́ма). Срв. *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 151rv; *H. Tunçer,* op. cit., p. 214.

[140] Срв. напр. *Ö. L. Barkan*: Recueils de la société Jean Bodin, VII, La ville, Brussel, 1955, p. 297; *Ö. L. Barkan:* TV, II, 9. Istanbul, 1942; *G. I. Brătianu,* Etudes sur l'approvisionnement de Constantinopole et le monopole du blé à l'époque byzantine et ottomane. Etudes byzantines d'histoire economique et sociale. (Paris, 1938), p. 129—181; *L. Güçer,* Le commerce intérieur des céréales dans l'Empire ottoman pendant la seconde moitié du XVIe siècle. Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l'Université d'Istanboul, XI, 1—4, 1950; *L. Güçer*, XVIII yüzyıl ortalarında Istanbul 'un iaşesi için lüzumlü hububatın temini meselesi. IFM, XI, 1—4 (1949—1950), p. 397—416; *R. Mantran,* op. cit.; *M. M. Alexandrescu—Dersca,* Contribution à l'approvisionnement en blé de Constantinople au XVIIIe siècle. SAO, I, Bucarest, 1958, p. 13—37; *B. Cvetkova,* Le service des celep et le ravitaillement en bétail dans l'Empire Ottoman (XVe—XVIIIe s.) EH, III, Sofia, 1966, p. 133—172.

[141] *Б. Цветкова,* Извънредни данъци и държавни повинности в българските земи под турска власт, с. 81—82.

[142] Това засяга изключително продукти от първа необходимост (храни, вино, дърва за огрев) и се предвижда в голяма част от кануните. Между другото се сочи изрично и в нормите, които определят статута на минните работници (срв. *N. Beldiceanu,* Les actes des premiers sultans, II, p. 121, 124). От някои по-късни данни може да се заключи, че някъде провизиите, събрани от различни феодални господари под формата на десятъци и разпродавани по градските пазари, били освобождавани от бач. Така напр. в един документ се отбелязва, че било забранено да се облагат с бач и др. такси дворцовите чауши и писари, които продавали десятъците от зиаметите и тимарите си. (*ÖNB — Wien,* AF 370a, f° 175v, doc. III.)

В друг документ е отразено оплакването на един заим от това, че баждарите незаконно му изисквали бач, когато изкарал за продан на пазара набрания си десятък (*ÖNB — Wien,* AF 370a, f° 179r, doc. I). По тези данни е несъмнено, че е имало някакъв узаконен режим от такова естество. В досега познатите ни кануни и кануннамета не намираме обаче разпоредби в такъв смисъл. Напротив, в Скопския канун има съвсем противоположни сведения. Там се предвижда бач по 10 акчета на всеки муд храни, набрани в хамбарите на тимариоти, мюлкови владетели и вакъфски управления и разпродавани на пазара (*BNP — Fonds Turc* 35, f° 159 bis v). Може би този порядък за освобождаване от бач на господарските юшури да се е наложил по-късно — към XVI—XVII в., когато оживлението на търговската дейност в градовете е обезпечавало достатъчно приходи от таксите, налагани върху сделките на обикновеното население, за да става нужда да се налага бач и върху десятъка на феодалите. Данните за освобождаването на този юшур от пазарски такси е още едно указание за покровителствената политика на държавната власт спрямо представителите на експлоататорската класа.

[143] Срв. особено кануните за Шумен, Търново, Оряхово, Никопол, Русе.

[144] *НБКМ* — Сн 16/35, л. 1а.

[145—146] *Книга* законов султана Селима I..., с. 124.

[147] *М. Соколоски,* Пет закона..., с. 302, срв. *НБКМ* — регистър НПТА XVI 11/1.

[148] *ÖNB — Wien,* AF 370a, f° 176v, doc. I.

[149] Трудно е тази тенденция да се проследи и по отношение на други видове артикули, защото в законите рядко се споменава за износни пазарни такси. Това не позво-

лява на изследвача да направи съпоставки между вносния и износния бач на всички артикули.

[150] Срв. напр. кануните за Чирмен, Акче Казанлък, Йенидже Загра (*Ö. L. Barkan*, Kanunlar, p. 257—258), Караферия и Йенидже Вардар (*М. Соколоски*, Пет закона..., с. 304—306). Срв. *НБКМ* — НПТА 11/1, Месемврия (*ÖNB — Wien*, AF 77, f° 161r — 162v). (Същата разпоредба фигурира още в Мехмедовото законодателство — *Fr. Kraelitz—Grefenhorst*, op. cit., p. 30.)

[151] *НБКМ* — ОАК 3/36, л. 2б.

[152] *H. Tunçer*, op. cit., p. 212.

[153] Срв. напр. кануните за Русе, Търново, Враца, Ловеч, Шумен, Месемврия и т. н.

[154] Срв. кануните за тези селища.

[155] Срв. напр. *A. Refik*, Türk idaresinde Bulgaristan, Istanbul, 1933, № 40, p. 29; *Die Protokollbücher* des Kadiamtes Sofia, bearb. *G. Gălăbov*, München, 1960, No 255—256, 470, 558.

[156] *ÖNB — Wien*, AF 370a, f° 181r или v, doc. II.

[157] *Ö. L. Barkan*, Kanunlar, I, p. 258.

[158—160] *N. Beldiceanu*, Les actes..., I, No 32, 43, 46.

[161] *BNP — Fonds Turc* 35, f° 153r, 154r. От други източници е известно, че този приход е важно перо от доходите на султанските хасове, към които е зачислен гр. Скопие през XVI в. поради бързото си стопанско издигане, след като е бил дълго везирски хас, (ср. *M. Sokoloski*, Le développement de quelques villes dans le Sud des Balkans au XVe et XVIe siècles, p. 88.)

[162] В приложените тук закони за Русе, Търново и Шумен напр. се предвиждат пазарни такси и при продажбата на агнета и ярета в околностите на градовете.

[163—164] *ÖNB — Wien*, AF 370a, f° 175v, doc III, f° 175r.

[165] *НБКМ* — НПТА XVI 11/1.

[166] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 112v — 113v.

[167] *НБКМ* — фонд 122, а. е. 261, л. 2б.

[168] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 205r.

[169] *H. Tunçer*, op. cit., p. 213,

[170] *E. Braudel*, La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, t. I, Paris, 1966, p. 253 suiv.

[171] *Ch. Verlinden*, Le commerce en Mer Noire des débuts de l'époque byzantine au lendemain de la conquête de l'Egypte par les ottomans (1517). XIII Congrès International des sciences historiques, Moscou, 1970. Изворните данни ни позволяват смело да прекратим предложената и от Ш. Верлинден граница за „затварянето" на Черно море. То в същност и по-късно не престава да бъде оживена водна и търговска артерия не само за Леванта, но и за по-далечни страни.

[172] За тези такси срв. *G. Rouillard*, Les taxes maritimes et commerciales d'après des actes de Patmos et de Lavra. Mélanges Ch. Diehl, I, Histoire, Paris, 1930, p. 281—283, и *H. Antoniadis — Bibicou*, op. cit., p. 134—135.

[173] За различните видове плавателни съдове, използувани при османците, срв. *I. H. Uzunçarşılı*, Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilâtı, Ankara, 1948, p. 455—479; Cf. aussi *H. and R. Kahane — A. Tietze*, The lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin, Urbana, 1958.

[174] Срв. напр. разпоредбите за пристанищата Тулча, Исакча и Мачин (*ÖNB — Wien*, AF 77, f° 147v — 148v).

[175] *I. H. Urzunçarşılı*, op. cit., p. 458, 403; *L. Fekete.* Die Siyaqāt-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung, I, Budapest, 1955, p. 138 сл.; *НБКМ* — Видински кадийски регистър 305, л. 11а.

[176] Името е заимствувано от унгарската навигационна терминология и означава малък военен кораб (срв. *L. Fekete,* op. cit., p. 64). Трудно е обаче да се каже дали по вид и предназначение „насад" са били подобно на „шайка" военни кораби. Във всеки случай от данните на османското законодателство през XVI в. е несъмнено, че „насад" са пренасяли по Дунав всевъзможни товари.

[177] По-мъчно е да се изясни какви са плавателните съдове „неврад", за които също се споменава в привлечените тук правни паметници. Ако се съди обаче по смисъла на самия термин, следва да се допусне, че това е някакъв речен съд, който кръстосвал между пристанищата на срещулежащите брегове.

[178] *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 146v. Не ми се удаде да намеря в източниците и литературата повече подробности за вида и отличителните особености на корабите çernik.

[179] Законодателят има пред вид два вида ладии (с кормило и с гребци).

[180] За този трафик вж. повече подробности по-долу.

[181] Срв. кодекса на Силистра, Хърсово, Исакча, Тулча и Мачин (*ÖNB — Wien,* AF 77, f° 149rv, 146v сл.; 151v сл. *H. Tunçer,* op. cit., p. 212—213.

[182—183] *N. Beldiceanu,* Les actes des premiers sultans, I, No 45, p. 135; No 36, p. 115.

[184] *I. H. Uzunçarşılı,* op. cit., p. 468. Това са малки търговски кораби с една мачта. Карани били с платна, но и с гребци (*A. Jal.* Glossaire nautique, Paris, 1848, p. 802, 803; *N. Beldiceanu,* op. cit., I, p. 129).

[185] *НБКМ* — Сн 16/35, л. 1а.

[186] Не всички разпоредби определят достатъчно ясно тези такси като „пристанищно" право. Тълкувам ги като такива само в случаите, в които изрично е казано, че таксата се предвижда не при продажба, а само при пристигане на стоките.

[187] Срв. напр. кодексите на Оряхово, Хърсово, Тулча, Исакча и Мачин и пр.

[188] В известни случаи тази такса се нарича съвсем определено бач. По съвпадение в размера ѝ с бача, налаган при търговски сделки с овце по тържищата в българските земи, се явява съмнение, че и в двата случая става дума за обичайната пазарна такса. Против това обаче говорят сведенията, според които на две овце следва да се събира по едно акче дори в случаите, когато не е изрично указано, че прехвърляните от и във Влахия овце са предназначени за продан или са вече продадени. Тази такса по-скоро трябва да се счита като такса за преминаването на овцете през пристанищата по двата дунавски бряга. Това се потвърждава от един пасаж в разпоредбите за Подунавието от 1520 г., където ясно се отбелязва, че разглежданата тук такса била събирана именно при преминаването на овцете в дунавските пристанища (*BNP — Fonds Turc* 85, f° 275v.) Дори в кануна за Гюргево тази такса се нарича resm-i gezer (*BNP — Fonds Turc* 85, f° 114rv).

[189] Срв. напр *M. Z. Pakalın,* Osmanlı tarih deymieri ve terimeri sözlüğü, I, fsc. XIV, 1953, p. 393.

[190] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 110r.

[191] *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 205v.

[192—195] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 109v, 113v.

[196] Наименованието произхожда от κομμέρκιον. По всичко изглежда, че гюмрукът не е само мито върху търговския внос и износ от и в чужди страни. В кодекса на Видин напр. се казва, от една страна, че платове, суровини и др., изнесени от Видинското пристанище в чужди страни, се облагат с гюмрук, а от друга страна, предвижда същото облагане и за стоки, докарани от други санджаци. Това са податки, които свидетелствуват

за наличност на митнически бариери за търговската обмяна и във вътрешността на самите османски владения. В потвърждение на това е и едно допълнително сведение от XVI в. за гр. Скопие. Между приходите от градската стопанска дейност, зачислени на султанските хасове, към които спадал Скопие, в регистър от това време е записан голям доход от 11 000 акчета от гюмрука, налаган върху сукното, внасяно в града от Солун. (Срв. *M. Sokoloski,* Le développement de quelques villes..., p. 88). Към това може да се добави и едно по-късно сведение. В един от софийските кадийски регистри е вписан документ, в който се съобщава, че еминът на гюмрука за софийския данъчен район се оплакал по следния повод. Той обвинил някои кожари от Златица, че не плащали гюмрука си, когато търгували с кожарски изделия. Кожарите възразили, че сами те са само занаятчии и не търгуват, а предават кожите на търговци. Следователно те няма и защо да плащат гюмрук (Софийски кадийски регистър 4, л. 14б., д. I).

[197] Само в кануна за Скопие има едно указание за гюмрук, налаган върху товар сукно, докарано от „западни" търговци в размер на 25 акчета от всеки товар (*BNP — Fonds Turc* 35, f° 154v).

[198] *Fr. Kraelitz—Greifenhorst,* op. cit., p. 30; *M. Arif,* TOEM, No 16, p. 22; *Code* de lois coutumières..., ed. N. Beldiceanu, f° 18r.

[199] *N. Beldiceanu,* Les actes des premiers sultans..., I, № 36. Това е трайна практика, както личи и от по-късни документи. В един от тях се отбелязва изрично, че за стоките, които отивали в Белград по Дунав и Сава, след като веднъж се платяло мито в Цариград, Одрин или Солун, втори път то не се изисквало (*НБКМ* — инв. № 2011).

[200] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 276r.

[201] *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 162r.

[202] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 107v—109r; *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 151 v — 153r.

[203—205] Срв. напр. *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 204v, 161v, 164r, 165r, 204r.

[206] За случая в законодателните паметници е употребен терминът harbi, което значи „военен". Тук терминът има друг смисъл — лице от страна, която принадлежала към лагера на османските неприятели (dar ül-cihat). Може би законодателят е искал да обозначи с това наименование чужди търговци от държави, с които Османската империя нямала търговски споразумения.

[207] *N. Beldiceanu,* op. cit., I, No 56.

[208] *W. Heyd,* Histoire du commerce du Levant au Moyen Age, II, p. 315—317; *Ив. Божић,* Дубровник и Турска у XIV и XV веку, Београд, 1952, с. 220; срв. и *Х. Хаџибегић,* пос. съч., с. 324.

[209] *W. Heyd,* op. cit., II, p. 318—320; 322—327; *Ив. Божић,* пос. съч., с. 321.

[210] *N. Beldiceanu,* op. cit., I, p. 56.

[211] *Ив. Божић,* пос. съч., с. 225.

[212] *Fr. Kraelitz—Greifenhorst,* op. cit., p. 30; *M. Arif,* TOEM, No 16, p. 22; *Code* de lois coutumières, ed. Beldiceanu, f° 18r.

[213] *Х. Хаџибегић,* пос. съч., с. 324.

[214] *N. Filipović,* Nekoliko dokumenata o trgovini za vrijeme turske vladavine u našim zemljama. POF, II, 1951, p. 63—66; *Дубровнишки държавен архив.* Acta Turcarum A 8/28; срв. и *Б. Цветкова,* Документи за българската история в Дубровнишкия държавен архив, ИДА, X, с. 153—154.

[215] *Дубровнишки държавен архив,* Acta Turcarum A 8/28.

[216] *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 159v.

[217] Срв. напр. *НБКМ,* ОАК 129/3, л. 18 аб, 20 а, 21 а, 23 а, 24 б,25 б; срв. *Б. Цветкова,* Извънредни данъци и държавни повинности, с. 108.

[218] *Code* de lois coutumières..., f° 18v.

[219] *Х. Хаџибегић*, пос. съч., с. 327.

[220] *M. T. Gökbilgin*, op. cit., p. 209—210.

[221] *Д. Джуреску*, Об экспорте соли из румынских государств на Балканский полуостров при феодализме, RESEE, I, 1953, 3—4, p. 431—433.

[222] За тези селища срв. подробните бележки в коментара на законниците във втората част на книгата.

[223] Срв. кануна за пристанището Никопол (*BNP — Fonds Turc* 85, f° 107v — 109r) и кануна за солта, докарвана в Силистра (*L. Güçer*, XV—XVII asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz Inhisarı ve Tuzların Işletme Nizami. IFM, XXIII (1962—63), 2, Istanbul, 1963, p. 114.

[224] Срв. разпоредбите за таксуването на солта в Силистра, Никопол и Видин, *L. Güçer*. op. cit., p. 113 сл.; *BNP — Fonds Turc* 85, 107v—108r, 109v; *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 205rv.

[225] *Istoria* Romîniei, II, Academia Republici Romîne, Bucureşti, 1962, p. 785 сл.

[226] В кануна са посочени сто къса, но при условие, че таксуването се извърши върху количеството, останало след отделянето на двадесет къса задължителна такса.

[227—230] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 110v, 108r, 113r; *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 150r, 205r; cf. *L. Güçer*, op. cit., p. 113—114, 117.

[231—232] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 107v — 108r, 113r.

[233] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 205a.

[234] Едва ли произходът на термина vozariye може да се свърже с арабската дума vizr (товар), както мислят някои специалисти (срв. *I. Beldiceanu—Steinherr et N. Beldiceanu*, op. cit., SOF, XXIII, München, 1964, p. 97, n. 36). Той е по-скоро от славянски произход (от возя, возар). Ако се осмисли така, може би се касае за лица, ангажирани с превоза и прекарването в пристанищата на редица артикули в големи количества. По такъв начин, изглежда, го схваща *L. Güçer*, op. cit., p. 116. Във Видинския кодекс е показана мимоходом една функция на „возар“ във връзка с организирането на риболова, предназначен за държавата. Там се отбелязва, че „возар“ се явяват като органи на пристанищния емин, за да подготвят наличните в района рибари за предстоящия риболов (*ÖNB — Wien*, AF 77, f° 205a). Авторът на тези редове бе изтълкувал тази такса като „везирска“ такса (приемайки термина, изписан като vzr за vezir), т. е. такса, събирана в полза на санджакбейовете в Подунавието (срв. *Б. Цветкова* в: т. XIII, ИИЗИ). По-късно същият автор коригира това си тълкуване, като възприе предложеното от *I. Beldiceanu—Steinherr et N. Beldiceanu* (срв. *B. Cvetkova*, Le régime de certains ports dans les terres balkaniques aux XVe et XVIe siècles. RHES, Paris, 1967, p. 37, n. 30).

[235] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 110v — 111r. Предназначението на тази такса nessacan, която фигурира понякога като ücret-i nessacan, не е ясно засега; може би е свързана с възнаграждение на някои работници или чиновници от типа на возарите.

[236] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 107v, 110v — 111r. В някои пристанища по Дунав е имало дори влашки митнически чиновници vamoş, които прибирали полагаемия се за влашкото княжество дял от митата, в това число и от влашката сол (срв. кануна за солта във Видин у *L. Güçer*, op. cit., p. 115, 116). При докарването на солта османските фискални чиновници — емините, плащали на коларите по 16 акчета на 100 къса (*ÖNB — Wien*, AF 77, f° 150r).

[237] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 107v.

[238] *BNP — Fonds Turc* 85, f 109v: в текста този „чатал“ сол е назован със славянското наименование „иеднак“ (от едно, т. е. единствен).

[239] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 112v — 113v.

[240] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 150r.

[241] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 108r.

[242] Срв. *Fr. Babinger*, Sultanische Urkunden zur Geschichte der osmanischen Wirtschaft und Staatsverwaltung am Ausgang der Herrschaft Mehmeds II des Eroberers, p.84—104; *R. Anhegger — H. Inalcık*, Kānūnnāme-i sulṭani ber mūceb-i ʿɔrf-i ʿɔsmāni, p. 28—35; *N. Beldiceanu*. Les Actes des premiers sultans. . . , I. p. 20—24.

[243] Ферманът не носи дата. Може би трябва да се отнесе към XV в., ако се съди по някои податки, отнасящи се до формата, стиловите особености на документа (назоваването „моят роб" на лицето, изпратено да приведе в изпълнение заповедта, наименованието на самата заповед — yasakname, употребявано за такъв род документи през XV в.). Ферманът е включен в споменатия вече сборник *Fonds Turc* 85, f° 250rv. Друга версия от същия документ с малки текстуални различия фигурира в ръкопис на *BNP — Fonds Turc* 35, f° 142rv.

[244] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 275v — 278v.

[245] И. и Н. Белдичеану правилно обърнаха внимание, че казанлъшкият кадия неточно е посочил местоположението на Исакча. Тя е на десния дунавски бряг, а не в Молдавия (*SOF*, XXIII, p. 101, n. 65).

[246] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 327r.

[247—248] *N. Beldiceanu*, Les actes des premiers sultans. . . , I, № 46, 60.

[249] *D. Xanalatos*, Beiträge zur Wirtschafts-und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida, 1937, p. 42—43.

[250] Срв. напр. Виргинската грамота на цар Константин Асен, Мрачката грамота на цар Ив. Александър и др. по изд. на *Ив. Дуйчев*, Из старата българска книжнина, II, София, 1944, с. 58, 132.

[251] *НБКМ — Сн* 16/35, f° 1r; *НПТА XVI* 11/1, с. Търнова, Преспанско; *BNP — Fonds Turc* 85, f° 111r, 261rv.

[252] *НБКМ — НПТА* XVI 11/1, с. Перитор и с. Драгоще, Преспанско.

[253] *Ö. L. Barkan*. Kanunlar, I, p. 278; *BNP — Fonds Turc* 85, f° 107v—109r, 113v; *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 148r.

[254] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 109—110r, 111r; *Ö. L. Barkan*, op. cit., p. 278.

[255] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 147v, 148r.

[256] *H. Tunçer*, op. cit., p. 212—213. Може би този порядък не е наложен навсякъде, защото в Никополския канун се изтъква, че десятъкът от рибата, уловена в езерата Маменд и Белско на влашка страна, се задържа за държавното съкровище (*BNP — Fonds Turc* 85, f° 109v).

[257] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 276r. Изглежда, че по-късно бил възстановен старият порядък на облагане риболова в полза на фиска, защото в една заповед от края на XVII в. до кадиите на Русе и Силистра, в която се определят рамките на мукатата от пристанищата Силистра, Русе, Тутракан, Хърсово и пр., се нарежда между другото от рибата, уловена по Дунав в блатата и теснините, да се събира за съкровището 1/4. Ако пък от друго място дойде солена риба, да се взема десятък (срв. Русенски кадийски регистър R/2, л. 74б, д. II).

[258] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 165rv.

[259] *НБКМ — Сн* 16/35, л. 1а.

[260] *М. Соколоски*, Пет закона. . . , с. 302; фотокопие на с. 310.

[261] *M. Sokoloski*, op. cit., p. 97.

[262] Dalyan, talyan.

[263] Срв. *H. et R. Kahane—A. Tietze*, The lingua Franca..., p. 477—481; *K. Devedjian*, Pêche et pêcheries en Turquie, Constantinopole, 1926, p. 302—318.

[264] Срв. напр. *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 165rv; *BNP — Fonds Turc* 35, f° 154r; *НБКМ — Сн* 16/35, л. 1а.

[265] *Code* de lois..., f° 18v; *Х. Хаџибегић*, пос. съч., с. 327.

[266] *НБКМ — НПТА XVI*, 11/1.

[267] *НБКМ — Сн* 16/35, л. 1а.

[268] Реката Вардар минава през гр. Скопие.

[269] До 80-те години на XV в. върховен управител на града е бил субаши. Много от приходите от градската стопанска дейност са отредени за субашията (срв. *Д. Шопова—Бојанић*. Кога Скопје било центар на санџак во периодот от пага њто под турска власт до крајот на XV в. ГИНИ, I, 1, с. 90. Вж. с. 216, бел. 24.

[270] *BNP — Fonds Turc* 35, f° 154r°.

[271] *М. Соколоски*, Пет закона..., транскр., с. 300—302, фотокопие — с. 310.

[271a] *Ö. L. Barkan*, Kanunlar, I, p. 329.

[272] *НБКМ — НПТА* XVI 11/1.

[273] *Пак там*. Ъгръб, вероятно от славянското „гребя“, се използува и до днес в риболовната практика из българските крайбрежни селища. По данни от XVI в. жители от охридските махали Канео и Летово били натоварени със султанска заповед да обслужват ъгръбите в Охридското езеро (вероятно да ги поправят и поддържат), срещу което били освободени от „извънредните“ данъци avariz-i divaniye ve tekâlif-i örfiye). Срв. *М. Соколоски*, Градско и селско население со специјални задолженија во дел од Охридскиот санџак во втората половина од XVI в. ГИНИ, X, 1966, 2—3, с. 181—198.

[274] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 110r°; за „гарда“ срв. *C. C. Giurescu*, Istoria pescuitului şi pisciculturii în Romînia. I, Bucureşti, 1964, p. 107.

[275] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 206 rv.

[276] Началник на мартолосите — категория население, натоварено да охранява пътища, проходи, уязвими гранични зони. Срещу службата си се ползували от известни данъчни облекчения. Част от тях били на заплата, а друга част имали освободена от данъци бащина (срв. *R. Anhegger*, Martoloslar hakkında, TM, VII—VIII. Istanbul, 1942, p. 282—320; M. Vasić, Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom. Sarajevo, 1967).

[277] Срв. тук, част II, закон за лива Видин.

[278] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 276r°.

[279] Заслужава да се отбележи, че бачът за рибата, налаган по пазарите на българските крайдунавски селища, е значително по-нисък от бача върху същия артикул из селищата във вътрешността на страната. Няма съмнение, че това трябва да се обясни с изобилието на риба в прибрежните райони и лесното ѝ доставяне на пазара.

[280] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 278r°.

[281] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 109r°.

[282] *A. Refik*, Türk idaresinde Bulgaristan (973—1955), Istanbul, 1933, № 4; *Документи за българската история*, III, София, 1940, № 7. Все през същата година с по-късна дата е изпратена повторна заповед до видинския бей да натовари завършените вече кораби и да ги изпрати. (*Gl. Elezović*. Iz carigradskih turskih arhiva. Mühimme defteri. Beograd, 1950, p. 368.) По данни на османския кадастър от 1542 г. корабостроителството и корабоподдържането е привлякло във Видин цяла категория кораборемонтни работ-

нищи — т. нар. калафтчии (срв. *НБКМ* — ОАК 3/36; вж. и *Б. Цветкова*, За етническия облик на Видин през XVI в...., с. 18).

[283—284] *Gl. Elezović*, op. cit., p. 368, 383.

[285] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 162r°.

[286—287] *Gl. Elezović.*, op. cit., p. 359, 356.

[288] *A. Refik*, op. cit., No 22; *ДБИ*, III, № 19.

[289] Полуномадски турски поселници, които участвували във военнопомощните корпуси на армията срещу определени данъчни облекчения. (Срв. *M. T. Gökbilgin*, Rumeli' de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân, Istanbul, 1957).

[290] Бойци от старата османска племенна конница, които по-късно се включват във военнопомощните корпуси на армията. Те служат срещу дял земя (чифлик), освободен от данъци (*TOEM*, № 17—18, p. 44—49).

[291] Този порядък се запазил столетия наред. От една заповед, издадена на 4. X. 1758 г. до кадии и наиби по дунавските брегове близо до Влахия и до тогавашния влашки войвода, се узнава, че по стар обичай населението от крайбрежните градчета и села, войскари, търговци и пр. изпращали през зимата овцете си да пасат по мери и отлаци във Влахия. Османската власт се видяла принудена да признае на влашкия владетел правото да събира за такава паша по 15 акчета налог (oparina или opariet); и нещо повече — тя полагала усилия да охранява това право и да улеснява фискалните органи на влашкия владетел, когато срещали затруднения при събирането на налога (срв. *Видински кадийски регистър* 62, с. 24, д. II). Споменатият тук налог е познатият от румънски източници ŏkarit, събиран върху добитъка. (*М. Губоглу*, Турецкий источник о Влахии, Молдавии и Украине, ВИИНЮЦЕ, Москва, 1964, с. 135, 154, б. 20).

[292] Такса, плащана от стопанина на изгубен добитък или избягал роб, за да си ги получи обратно от феодала. С нея го обезщетявал за прехраната на задържания добитък или роб. Срв. 226, бел. 227.

[293] Такси, свързани с наследствата на отсъстващи лица. Срв. 226, бел. 228.

[294] Налог, събиран от пришълци, незачислени към определено феодално владение, в чийто обсег тези пришълци използуват пасища за стадата си. Срв. с. 226, бел. 229.

[295] Данък, плащан при бракосъчетание. За посочените в бел. 293—295 фискални задължения срв. *Б. Цветкова*, Икономиката на България до социалистическата революция, София, 1970, с. 174—175. Аналогични са разпоредбите и за пристанището Кара Харманлък (срв. *H. Tunçer*, op. cit., p. 215).

[296] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 205r.

[297] Функциите на мухтесиба са добре изяснени и утвърдени в други мюсюлмански страни още преди османците (срв. *W. Behrnauer*. Mémoires sur les institutions de police chez les arabes, les persans et les turcs. JA, XVᵉ série, t. XVI (1860), p. 120 сл.; XVII (1861), p. 5—76).

[298] *Книга* законов султана Селима I, с. 124. За тази функция на мухтесиба срв. и кануна за Одрин *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 323 сл.; вж. и *Ö. L. Barkan*, Bazi büyük şehirlerde... TV, II, 1942, No 9, p. 126 сл.

[299] *Книга* законов султана Селима I, с. 135.

[300] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 323v сл.

[301] *Книга* законов султана Селима I, с. 135.

[302] *BNP — Fonds Turc* 42, f° 7rv.

[303] *Книга* законов султана Селима I, с. 124 сл.; *BNP — Fonds Turc* 85, f° 323 сл.

[304—305] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 324r°, 328v°.

[306] *N. Beldiceanu*, op. cit., No 43, 46, 60, и пр.

[307] *BNP — Fonds Turc* 42, f° 7rv; *Fonds Turc* 35, f° 154r°; *Софийски кадийски регистър* 1-*бис*, л. 55а, д. III.

[308] *Софийски кадийски регистър 1-бис*, л. 74б, д. VI; *ÖNB — Wien*, AF 370a, f° 175r°, d. I; 175v, d. III; 181r (v), d. II и пр.

[309] *Софийски кадийски регистър* 4, л. 14б, д. I, *1-бис*, л. 87а, д. I.

[310] Вж. напр. *ÖNB — Wien*, AF 370a, f° 176v, f. III; *BNP — Fonds Turc* 85, f° 110v — 111v; *Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia*, bearb. v. G. Gălăbov, hsg. v. H. Duda, München, 1960, № 693. Тук между другите чиновници в казата наред с гюмрук емина се споменава и пристанищният емин. Очевидно се касае до фискален чиновник, натоварен с грижата да събира доходите от пристаните по водните пътища и езера в целия санджак Паша, към който се числяла и София.

[311] *N. Beldiceanu*, op. cit., I, No 27.

[312] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 153r; *H. Tunçer*, op. cit., p. 215.

[313] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 206r.

[314] *I. H. Uzunçarşılı*, op. cit., p. 403.

[315] *НБКМ* — Сн 16/35, л. 1а.

[316] За откупничеството срв. *B. Cvetkova*, Recherches sur le système d'affermage (iltizam) dans l'Empire Ottoman au cours du XVIe—XVIIIe s. par rapport aux contrées Bulgares, RO, XXVII/2, Warszawa, 1964, p. 112—132, и пос. там литература.

[317—320] *M. T. Gökbilgin*, op. cit., p. 104 сл.; 107, 108 сл., 141 и пр.

[321] *N. Beldiceanu*, op. cit., I, No 27, 33, 36.

[322] *НБКМ* — Ан 1/2, л. 1б—5а.

[323] Оскъдицата на сведения в кануни и кануннамета за откупната система на събиране приходите от градската и пристанищната стопанска дейност е обяснима. Към илтизама се прибягвало не по правило, а според държавните фискални нужди в момента.

[324—325] *N. Beldiceanu*, op. cit., No 27, 33, 34, 36, 37, 46.

[326] Срв. редица документи у *N. Beldiceanu*, op. cit., I.

[327—330] *N. Beldiceanu*, op. cit., No 46, 60.

[331] *Ö. L. Barkan*, Osmanlı Imparatorluğu Bütçeleri'ne Dair Notlar. IÜIFM, 15, 1953—1954, No 1—4, p. 238—329; 17, 1955/56, p. 193—224; *Ö. L. Barkan*. 1079—1080 (1669—1670) Mâlî Yılına âit Bir Osmanlı Bütçesi ve ek'leri. IÜIEM, 17, 1955/56, p. 225—303, и пр.

[332] *N. Beldiceanu*, Code de lois coutumières. . . , f° 18v; *Х. Хаџибегић*, пос. съч. с. 327.

[333] *Fr. Kraelitz—Greifenhorst*, op. cit., p. 30.

[334] *H. Tunçer*, op. cit., p. 212—213; *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 151v сл.

[335—336] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 153r°; 151v°. Аналогичен режим е зафиксиран и в разпоредбите за пристанището Кара Харманлък (срв. *H. Tunçer*, op. cit., p. 215).

[337] *Ö. L. Barkan*, Kanunlar, p. 278.

[338] По сведения на османския кадастър от 1569—1570 г. Силистра и Хърсово се числели към хасовете на силистренския санджакбей Мехмед бей (Силистра: с 20 махали, където обитавали 447 мюсюлмански домакинства, и 15 махали с 633 немюсюлмански домакинства; извън тях имало евреи, цигани и бойци от крепостния гарнизон; Хърсово: със 71 мюсюлмански и 84 немюсюлмански домакинства, извън 69-те бойци от крепостния гарнизон — *M. T. Gökbilgin*, Kanunî sultan Süleyman devri. . . , p. 267, бел. 56 и 58).

[339] *H. Tunçer*, op. cit., p. 212—213.

[340] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 107v°.

[341] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 111r.

[342] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 146v сл.

[343—344] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 147v сл.

[345] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 206r.

[346] Когато влашките и молдавските овцевъди докарвали стадата си за презимуване по островите и край езерата в района на османските дунавски пристанища, османската власт ги облагала в такива случаи с определени фискални задължения: те били заставяни да дават по три овце на всеки сто глави такса „грощина“ (*BNP — Fonds Turc*, 85, f° 277r).

[347] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 277r.

[348] Срв. напр. *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 147v сл.

[349] *M. T. Gökbilgin*, op. cit., p. 259, 279.

[350] *M. T. Gökbilgin*, op. cit., p. 255—268; *Ор. отдел* — ОАК 45/29, л. 4а.

[351] *M. T. Gökbilgin*, op. cit., p. 255, 269.

[352—360] *M. T. Gökbilgin*, op. cit., p. 254, 255, 256, 264, 267, 268, 269, 270.

[361] По сведения от 1519 г. селището с 49 мюсюлмански и 646 немюсюлмански домакинства е било зачислено към зиамета на Мехмед Ахмед Челеби. Според други сведения по едно време част от доходите му принадлежали на везирски хас, а друга — на султанските хасове (*M. T. Gökbilgin*, op. cit., p. 264, бел. 40).

[362] В 1519 г. градът с 231 мюсюлмански и 578 немюсюлмански домакинства е бил към зиамета на Мехмед, братов син на Али паша (Хадим, Атик). По други сведения през XVI в. градът е бил везирски хас, а част от доходите му се числели към султанските хасове (*M. T. Gökbilgin*, op. cit., p. 264, бел. 39).

[363] *M. Sokoloski*, Le développement de quelques villes dans le sud des Balkans, p. 87—88; през 1526—1528 г. градът принадлежи вече на султанските хасове (*M. T. Gökbilgin*, op. cit., p. 253).

[364] Към средата на XV в. Костур спада към хаса на Караджа бей, субашия на града (*M. Sokoloski*, op. cit., p. 95.). През 1519 г. е зачислен към зиамета на одабашията Мехмед бей и на солунския серпиаде Хъзър. После се включва в султанските хасове).

[365] *M. T. Gökbilgin*, op. cit., p. 255, 268.

[366] *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 146v.

[367] *M. T. Gökbilgin*, op. cit., p. 254.

[368] *НБКМ* — ОАК 45/29, л. 4а.

[369] *M. Sokoloski* op. cit., p. 97.

[370] *НБКМ — фонд* 122, *а. е.* 261, л. 26.

[371] *НБКМ* — НПТА XVI 11/1.

[372] *НБКМ* — НПТА XVI 11/1.

[373] *НПТА XVI* 11/1.

[374] Редки са случаите, когато в някои тимари се числели селища с оживена търговска дейност. Така в регистъра от 20-те г. на XVI в. селото Бабапан, Берско, е записано към тимар с доход от даляните — 2950 акачета, от бач на пристана и такса за кръчмите — 1100, при общ годишен доход от цялостната феодална рента 5226 акчета (НПТА XVI 11/1).

[375] За тези процеси срв. *B. Cvetkova*, L'évolution du régime féodal turc de la fin du XVIe jusqu'au milieu du XVIIIe siècle. Etudes historiques, I, Sofia, 1960; Quelques problèmes du féodalisme ottoman à l'époque du XVIe au XVIIIe s. Actes du Premier Congrès International des études balkaniques et sud-est européennes, III, Sofia, 1959.

[376] Повече подробности у *M. T. Gökbilgin*, XV—XVI asırlarda Edirne ve Paşa livâsı..., p. 232—233; 262—263; 284 и др.; *Ор. отдел — ОАК* 217/8, л. 34б сл.

[377] *M. T. Gökbilgin*, Kanunî sultan Süleyman..., p. 255.

[378] *ОАК* 217/8, л. 11а сл.

[379] *M. T. Gökbilgin*, XV ve XVI ıncı asırlarda Edirne..., p. 209—210.

[380—382] *ÖNB — Wien*, AF 370a, f° 176r, I, 180r, I, 181r или v, III.

[383] По данните на османския кадастър редица селища от градски тип в българските земи се числели към султанските хасове: Солун, Русе, Враца, Шумен, Килия, Анхиало, Свищов. (*M. T. Gökbilgin*. Kanunî sultan Süleyman devri..., p. 254, 255, 265, 267, 268, 269).

[384] *M. Arif*, Kanunname-i Ali Osman. TOEM, No 14, p. 28.

[385] *M. T. Gökbilgin*, op. cit., p. 253, 254, 264, бел. 39; M. Sokoloski, op. cit., p. 87, 95.

[386] *Fonds Turc* 85, f° 107v, 113r.

[387] Вж. по-горе, с. 62.

[388] *Ö. L. Barkan*. 1079—1080 (1669—1670) Mâlî Yılına âit Bir Osmanlı Bütçesi ve ek'leri. IÜIFM, 17, 1955/56, No 1—4, p. 242.

[389] *Б. Цветкова*, Откупната система (iltizam) в Османската империя през XVI—XVIII в. с оглед на българските земи. ИИПН XI/2, с. 196—223; *B. Cvetkova*, Recherches sur le système d'affermage (iltizam) dans l'Empire Ottoman au cours du XVIe—XVIIIe s. par rapport aux contrées Bulgares, p. 111—123.

[390] *J. v. Hammer*, op. cit., I. p. 315—316.

[391] В Никополския кодекс напр. таксата върху овцете, дошли от Влахия, в размер на 1 акче за всеки 2 глави да се подели наполовина между султанската каса и влашкия господар. Тази част прибирали „хората на влашкия войвода", очевидно фискални чиновници на Влахия. Такава подялба се предвижда и за пазарни такси върху едър рогат добитък и коне, докарани за продан от Влахия (*BNP — Fonds Turc* 85, f° 110 v.).

[392—395] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 115r, 276v, 277r.

[396] Не е случайно, че тъкмо на този път се развиват икономически твърде интензивно селища като Карнобат и Айтос, чиято търговска дейност е регламентирана с нарочни кануни (срв. *ÖNB — Wien*, AF 77, f° 160r, 167v).

[397] За тези пътища срв. *Ив. Сакъзов*, Търговията на България с Анкона през 16 и 17 в. по нови извори, ИБИД, IX, 1929, с. 24—27; 29—30; *Ив. Сакъзов*, Стопанските връзки между Дубровник и българските земи през 16 и 17 столетия, София, 1930, с. 56, 64—65, 80, 84.

[398] За значението и ролята на Черно море през този период срв. *F. Braudel*, op. cit., p. 100 сл.; срв. и *I. Beldiceanu—Steinherr* et *N. Beldiceanu*, SOF, XXIII, p. 92. *Istoria* Romînei, II, p. 814; *Б. Цветкова*, За режима на стопанската обмяна..., с. 113; *Ch. Verlinden*. Le commerce en Mer Noire, p. 1—11.

[399] *C. C. Giurescu*. Istoria Românilor, II, 2, Bucurest, 1940, p. 549; *Д. Джуреску*. Об экспорте соли..., с. 431—433; *S. Goldenberg*. Der Südhandel in den Zollrechnungen von Sibiu (Hermannstadt) im 16 Jahrhundert. RESEE, II, 1964, 3—4, p. 414; *M. Dan et S. Goldenberg*, Le commerce balkano-levantin de la Transylvanie au cours de la seconde moitié du XVIe siècle et au début du XVIIe siècle. RESEE, V, 1967, 1—2, p. 102—103. Движението и търговската обмяна между двата дунавски бряга продължавали дори и тогава, когато той замръзнел. Нееднократно в законите се предвижда прекарването на дървен материал с коли и стада овце по ледовете на замръзналата река (срв. напр. Никополския кодекс — *BNP — Fonds Turc* 85, f° 107v — 109r; срв. и разпоредбите от 1520 г. *BNP — Fonds Turc* 85, f° 276v—277r.

[400] Срв. напр. *А. Кузев*, Приноси към историята на средновековните крепости по Долния Дунав, ИНМВ, III (XVIII), 1967, с. 53.

[401] Известно е, че османската държава, ползувайки се от правата си на сюзеренна държава, наложила монополна търговия върху тези артикули и, от друга страна, често прибягвала към системата на принудителните им изкупувания (iştira, mubaya). В законодателството неведнъж се споменава за прекарване на така набрани провизии. Дори в някои разпоредби се сочи изрично, че държавните доставки са освободени от пристанищни мита и такси. От други източници се знае, че османската държава през XVI в. е имала право на изкупуване големи количества зърнени храни и добитък (год. около 12 000 говеда и много овце) от Молдавия (*J. Nistor*, Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV, XV und XVI Jahrhundert. Gotha, 1911, p. 220; срв. Istoria Romîniei, II, p. 785—787). Към тия сведения се прибавят и някои неоползотворени данни от цариградските архиви. Така със султанска заповед от 1565 г. до кадиите на Акерман и Килия се нарежда да уредят закупката на овце за изпращане в Цариград. С друга заповед от 1566 г. до молдавския владетел османското върховно управление изисква да бъдат изпратени в столицата 1000 глави говеда за клане (*Gl. Elezović*, op. cit., p. 181, 327).

[402] Срв. *Gl. Elezović*, op. cit., II, p. 98, 134, 139; *Б. Цветкова*, За стопанския облик и за феодалните задължения на някои селища в Родопите и прилежащите райони през XV—XVII в. Родопски сборник, I, София, 1965, с. 52—53.

[403] *НБКМ* — фонд 95, а. е. 23, л. 81б; *Б. Цветкова*, пос. съч., с. 53.

[404] *P. Belon du Mans*. Les observations de plusieurs singularités et choses mémorables trouvées en Grèce, Asie, Iudée, Egypte, Arabie et autres pays etranges, redigées en trois livres. A Paris, превод Сф, 1955.

[405] Този феномен е общ за цялото Средиземноморие. Срв. *F. Braudel*, op. cit., I, p. 299 сл. и *Ö. L. Barkan* YESHO, I, 1, p. 23 сл.

[406] Срв. *Б. Цветкова*, Принос към изучаването на турския феодализъм в българските земи..., ИИБИ, V, с. 102—103.

[407] Срв. напр. Софийски синджил от XVI в., изд. от *G. Gălăbov*. Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia...

[408] *BNP* — *Fonds Turc* 85, f° 278rv. Посоченият брой на черноморските кораби, акостиращи в Браила, е вече указание за немалък търговски трафик откъм морето по долното течение на голямата река. За стопанското развитие на Браила срв. *C. Giurescu*, Istoricul oraşului Braila, Bucureşti, 1967. Дали тези черноморски кораби са прониквали през XVI в. навътре в далечните дунавски пристанища по българския и румънския бряг, не е известно от използуваните тук източници. Ако се съди обаче по някои по-късни известия в турски документи, морските кораби не винаги били пригодени за плаване по Дунав, особено в зоните, където имало водовъртежи, поради което товарите на тия кораби били прехвърляни за извозване върху дунавските кораби (*НБКМ*, *Видински кадийски регистър* 9, л. 10б, д. I).

[409] По данни от Дубровнишкия архив дубровничаните търгували особено много с такива кожи и ги изнасяли често от българските селища (*Ив. Сакъзов*, пос. съч., с. 136—137).

[410] Срв. напр. *Б. Цветкова*, Робството в Османската империя и по-специално в българските земи под турска власт, ИПр, X, 1955, 2, с. 82—100.

[411] Срв. нар. *H. Dernschschwam's* Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553—1555), ed. Fr. Babinger, München und Leipzig, 1923, p. 247—249, 252, 254, 256; *Lettres du baron de Busbec*, ambassadeur de Ferdinand I, roi des Romains, de Hongrie

etc. auprès de Soliman II, Empereur des Turcs, I, Paris, 1748, p. 195—196; *St. Gerlach.* Türkisches Tag—Buch, Frankfurt, 1647. p. 514, 54 и др.

[412] *J. Nistor*, op. cit., p. 177. За роботърговията в Подунавието срв. *Л. Фекете*, Торговля в Буде в период турецкого господства во второй половине XVI в. ВИИНЮЦЕ, Москва, 1964 с. 113—114.

[413] Срв. *Ch. Verlinden*, op. cit.

[414] Срв. *W. Heyd*, Histoire du commerce du Levant au Moyen Age, II. Leipzig, 1923, p. 704—705; *H. T. Dağlıoğlu*, On altıncı asırda Bursa, Bursa, 1940; *H. Inalcık*, Bursa and the commerce of the Levant. JESHO, III, Leiden, 1960, No 1.

[415] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 114r — 115r.

[316] *BNP — Fonds Turc* 35, f° 152 bis r.

[417] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 106v.

[418] *S. A. Rosanes*, Histoire des Israélites de Turquie (Turquie, Hongrie, Serbie, Bulgarie, Bosnie, Albanie et Grèce) et de l'Orient (Syrie, Palestine, Egypte, etc.), III (1575—1640). Sofia, 1933, p. 392; *Еврейски извори*, I, с. 21; II, с. 205; срв. *M. Lascaris*, Salonique à la fin du XVIIIe siècle, Athènes, (1939), p. 62—63. Дубровнишките търговци често търгували с него из българските пазари (срв. *Ив. Сакъзов*, пос. съч., с. 183; *Б. Цветкова и З. Шундрица*, Из документалните богатства на Дубровнишкия държавен архив, ИНБКМ, София, 1967, с. 440—447).

[419] *Л. Фекете*, пос. съч., с. 104.

[420] *P. Matković*, Putopis Marka Antuna Pigafette u Carigrad od god 1567, Starine, XXII, 1890, с. 162—163.

[421] *Ö. L. Barkan*, XV asrın sonunda bazi büyük şehirlerde..., TV, No 5, 1942, c. I, p. 332, 334.

[422] *Пак там*, p. 334.

[423] *Ö. L. Barkan*, op. cit., TV, No 7, 1942, c. II, p. 25.

[424] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 323v; *Ö. L. Barkan*, op. cit., TV, No 9, 1942, c. II, p. 168.

[425] Срв. *R. Manolescu*, Relaţiile comerciale ale Ţării Romîneşti cu Sibiul la începutul veacului al XVI-lea. Analele Universităţii „C. I. Parhon". Bucureşti, seria ştiinţelor sociale, istorie, 5, 1958, p. 211, 234, 253; *R. Manolescu*, Schimbul de mărfuri dintre Ţara Românească şi Braşov în prima jumătate a veacului al XVI-lea. Studii şi Materiale de Istorie Medie, II, Bucureşti, 1957, p. 156, 158.

[426] *P. Matković*, Dva talijanska putopisa po balkanskom poluotoku iz XVI vieka, Starine, X, 1878, p. 216.

[427] *ГИНИ*, II, 1, с. 299.

[428] За тази циркулация срв. *D. C. Giurescu*, Relaţiile economice ale Ţarii Româneşti cu ţările Peninsulei Balcanice din sec. al XIV-lea pînă la mijlocul sec. al XVI-lea. Romanoslavica, XI, Historie, 1965.

[429] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 323v.

[430] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 287rv, 110rv; срв. *C. Giurescu*, Istoricul oraşului Braila, p. 50 сл., 72.

[431] *N. Iorga.* Acte şi fragmente cu privire la istoria Românilor adunate din depozitele de manuscrise ale apusului de Neculăi Jorga. Bucureşti, I, 1895, p. 256.

[432] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 278rv; вж. и *I. Beldiceanu—Steinherr et N. Beldiceanu* в: SOF, XXIII, p. 104—105, и *Б. Цветкова*, За режима на стопанската обмяна..., с. 130, 139—140.

[433] Срв. напр. *BNP — Fonds Turc* 85, f° 106v; 107v — 109r, 113rv, 114r — 115r.

[434] *R. Manolescu,* Schimbul..., p. 155—156; *срв. Tunçer,* op. cit., p. 214; *ÖNB—Wien,* AF 77, f° 151rv.

[435] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 276v.

[436] Срв. по-подробно *Стр. Лишев,* Българският средновековен град, София, 1970, с. 27 сл.

[437] Срв. напр. *Ö. L. Barkan,* Kanunlar, p. 257—258.

[438] Срв. напр. *G. Gălăbov,* Die Protokollbücher...; *M. T. Gökbilgin,* XV—XVI asırarda Edrine..., p. 232—233; 262—263; *НБКМ* — ОАК 217/8, л. 34б сл.; *Гл. Елезовић,* Турски споменици, I, Београд, 1940 (срв. там някои вакъфнамета) и пр.

[439] Срв. кануна *BNP — Fonds Turc* 85, f° 323 сл.

[440] *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 206v.

[441] *Книга* законов султана Селима I, с. 130.

[442] Срв. по-подробно *Ив. Сакъзов,* пос. по-горе съч.

[443] За това вж. *B. Cvetkova,* Le service des celep et le ravitailement en bétail... Срв. и *B. Cvetkova,* Les celep et leur rôle dans la vie économique des Balkans à l'époque ottomane (XVe—XVIIIe s.). Studies in the Economic History of the Middle East from the rise of Islam to the present day, ed. M. A. Cook. London, New, York, Toronto, 1970, p. 172 сл.

[444] Срв. *Istoria Romîniei,* II, p. 786, 789. В 1591 г. напр. само в областта на Черньуци и Сучава турски джелепи изкупили 24 500 овце (*J. Nistor,* op. cit., p. 159).

[445] Тази практика е засвидетелствувана напр. в един, макар и много по-късен документ, който все пак отразява наложени от векове порядки. Ферман от 2—31. V. 1773 г. до везирите на придунавските райони от Видин до Сулина и до други длъжностни лица нарежда раите от тези райони и най-вече от Влахия и Молдавия да продадат овцете си на джелепите. Тези джелепи ще ги откарат в столицата, за да се преодолее появилият се там недостиг на овнешко месо (срв. *НБКМ* — Видински кадийски регистър 46, л. 47а, д. II).

[446] *BNP — Fonds Turc* 35, f° 152 bis v.

[447] Срв. напр. *B. Cvetkova,* L'évolution du régime féodal turc de la fin du XVIe jusqu'au milieu du XVIIIe siècle, p. 176.

[448] За съществуването на челтуци в Скопския район още през XV в. свидетелствува една разпоредба, съгласно която в много румелийски санджаци, между които и скопския, бил изпратен нарочен yasakçi, за да приложи на дело заповедите за режима на челтуците (срв. *N. Beldiceanu,* Les Actes des premiers sultans..., I, No 50).

[449] *BNP — Fonds Turc* 35, 152 bis v.

[450] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 118rv.

[450a]. *BNP — Fonds Turc* 85, f° 328v.

[451] *ÖNB — Wien,* AF 77, f° 163rv. Специалният им статут е бил узаконен на основание на султанска заповед от 7. V. 1567 г. Те били освободени от извънредните данъци и повинности (avariz-i divaniye) и от страшното девширме (събиране деца за еничери). И задомени, и незадомени били натоварени с данъка испенче от 25 акчета на глава, по 12 акчета налог за слама и дърва и за шурата от лозята — по 15 акчета на кадус или федус (?) (вероятно някаква старинна мярка). За статута на тузджиите срв. *L. Güçer,* XV—XVII asırlarda Osmanlı Imparatorluğunda Tuz Inhisarı ve Tuzların Işletme Nizamı, İÜIEFM, p. 101 сл.; вж. и регистър на тузджиите от Анхиало и пр. от XV в., *НБКМ*—ОАК 121/9.

[452] *H. Dernschwan,* op. cit., p. 23.

[453] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 324r.

[454] *Пак там.*

[455] *Книга* законов султана Селима I, с. 131.

[456] *BNP — Fonds Turc* 35, f° 153v.

[457] За всичко това срв. султан Селимовия кодекс в *Книга* законов султана Селима I, с. 124 сл., и Одринския канун, *BNP — Fonds Turc* 85, f° 323 v. сл. С регламентацията на градските занятия до възрожденския период се занимава *З. Пляков,* За регламентацията на градското занаятчийско производство в българските земи през XV — средата на XVII в., ИИЗИ, 21, 1970, с. 87—147, който се е потрудил да опише прилежно установени преди това положения и порядки.

[458] *Книга* законов султана Селима I, с. 25.

[459] *Пак там,* с. 133.

[460] *Пак там,* с. 125.

[461] *Пак там,* с. 134, вж. и *BNP — Fonds Turc* 85, f° 325r, 327r.

[462] Срв. *Ö. L. Barkan,* Quelques observations . . . , *R. Mantran,* op. cit., p. 323—324 и др.

[463] *Ottoman Statecraft,* The Book of Counsel for Vesirs and Governors of Sari Mehmed Pascha, the Defterdar. Turkish Text with Introduction, Translation and Notes by *Walter Livingston Wright.* Princeton, 1935, p. 77.

[464] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 323v.

[465] *Пак там,* f° 324v.

[466] *Пак там,* f° 327rv.

[467] *Пак там,* f° 324v.

[468] За всички тези порядки срв. Селимовия кодекс в *Книга* законов султана Селима I и *BNP — Fonds Turc* 85, f° 323v сл.

[469] *Книга* законов султана Селима I, с. 125.

[470] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 323v.

[471] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 324v.

[472] *Пак там.*

[473] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 326r.

[474] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 327v.

[475] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 326rv.

[476] *НБКМ — ОАК* 3/36; срв. *Б. Цветкова,* За етническия и демографски облик на Видин през XVI в., с. 18.

[477] *P. Petrov,* Le commerce entre la Bulgarie et Dubrovnik (Raguse) au XIVème s. Association Internationale d'études de Sud-Est Européen. Ier Congrès International d'études Balkaniques et sud-est européennes, Sofia, 1966, p. 209 (Résumés); *П. Петров,* Търговски връзки между България и Дубровник през XIV в. ИБИД, XXV. 1967, с. 93 сл.; *Стр. Лишев,* пос. съч., с. 137—138.

[478] *Ив. Сакъзов,* пос. съч., с. 108—112; вж. и някои документи на Дубровнишкия архив: *Diversa cancellarie,* v. 109, f° 124, док. от 4. VIII. 1517; *Diversa notariae,* v. 85, f° 170′, док. от 18. IX. 1506 г. В първия документ е отбелязано, че Пиеро де Георгио Клобуцар е заложил имотите си срещу дължимата от него сума от 6000 акчета на Пиеро де Марино де Гради за сопрамани (вълнени платове — *Ив. Сакъзов,* пос. съч., с. 168). Срокът на изплащането се определял по времето, когато щели да дойдат дубровнишките пратеници с харача. Вторият документ споменава, че дубровничанинът Хелиа Райкович дал заем от 6500 акчета на видинския санджакбей Хасан бей, син на някогашния алайбей Али бег Михалбегович. От друг документ от 1534 г. научаваме за създаденото във Видин търговско съдружие между П. Радович с прозвище Мещрич и Марино Мих. Радонич (*Diversa notariae,* v. 103; f° 1′; срв. и *Б. Цветкова,* Документи за българската история в Дубровнишкия държавен архив, ИДА, X, с. 149).

[479] *M. Dan, S. Goldenberg,* op. cit., p. 91, 95.

[480] *S. Goldenberg,* op. cit., p. 414; *M. Dan, S. Goldenberg,* op. cit., p. 95.

[481] *Ив. Сакъзов,* пос. съч., с. 104—108; срв. и документи от Дубровнишкия архив — *Diversa cancellariae,* v. 100, f° 84′, док. от 6. X. 1507. В него се съобщава, че някой си Мустафа Екстрегениоглу (?) от Никопол дал в заем на Радослав от Алегрето 309 дуката за закупка на кордовани и 2058 — за монтонини. Срокът за погасяване заема бил 6 месеца. От делово писмо от Никопол, 12. V. 1563 (срв. *Diversa cancellariae,* v. 152, f° 107) се вижда, че Даниело ди Матео Форнари е изпратил за племеника на Вукичо Юрович четири товара волски кожи (101 парчета) и пет парчета биволски кожи. Срв. и *Diversa cancellariae,* v. 136, f° 115—116). Тези документи и двата други, споменати в бел. 478, ползувах в оригиналния им текст, който ми бе предоставен от Йоанна Списаревска. Тя ги е издирила и дешифрирала от Дубровнишкия архив. Изразявам ѝ благодарност за колегиалната ѝ отзивчивост.

[482] *A. P. Illarianu,* Tesauru de monumente istorice pentru România, I, București, 1862, p. 25.

[483—484] *НБКМ — ОАК* 217/8, л. 34б—36а.

[485] Ръкопис на Университетската библиотека в Монпелие. Voyage fait par Moy Pierre Lescalopier l'An 1574... f° 44v; срв. *Б. Цветкова,* Един френски пътепис от XVI в. за българските земи (Pierre Lescalopier — 1574), ИБИД, XXVI, 1968, с. 266.

[486] *Ив. Сакъзов,* пос. съч., с. 84, срв. и док. от Дубровнишкия архив, Diversa cancellariae v. 136, p. 115—116; v. 140, f° 200—201′.

[487] *НБКМ — фонд* 20, а. е. 261е, л. 2б—3а.

[488] *Пак там,* л. 16а, 19б, 20б.

[489] *BNP — Fonds Turc* 85, f° 118v.

[490] *Ив. Сакъзов,* пос. съч., с. 93.

[491] *НБКМ — ОАК* 217/8, л. 11а—14а.

[492] *НБКМ — фонд* 20, а. е. 261в, л. 1б.

[493] *Ив. Сакъзов,* пос. съч., с. 66.

[494] *P. Matković* в Rad jugoslovenske akademije..., CXXXVI, p. 85.

[495] *Х. Кесяков,* Пътуванье в 1635 г., ПСп, 19—20, 1886, с. 65—66.

[496] *Ив. Сакъзов,* пос. съч., с. 94 сл.

[497] *НБКМ — фонд* 20, а. е. 261д, л. 1б.

[498] *НБКМ — ОАК* 4/57; срв. *B. Cvetkova,* Sur le sort de Tărnovo, capitale bulgare au Moyen age, après sa prise par les osmanlis. Byzantinobulgarica, II, Sofia, 1966, p. 181 сл.

[499] *НБКМ — Д*/649, с. 6.

[500] *НБКМ — ОАК* 45/29, л. 5а.

[501] *НБКМ — ОАК* 217/8, л. 37а—38б.

[502] Срв. напр. *Ив. Сакъзов,* пос. съч., с. 98 сл., 129. Срв. и *Б. Цветкова,* Документи за българската история в Дубровнишкия държавен архив, с. 147 сл.; срв. и *Diversa cancellariae,* v. 108, f° 21—21′.

[503] *Ив. Сакъзов,* пос. съч., с. 183, Срв. и *Diversa cancellariae,* v. 121, f° 240v—242; *Б. Цветкова и З. Шундрица,* пос. съч., с. 446.

[504] *Л. Фекете,* пос. съч., с. 104. Изглежда, че тази търговия с отвъддунавските земи и Централна Европа обслужвали и местни търновски търговци. Тяхното присъствие напр. в Сибиу е засвидетелствувано още в края на XVI в. А в началото на XVII в. се споменават като посетители на тамошния пазар търговците Лазар, Дима, Йота, Нико Станчул, Илия, Димитро, Зота, Гина, Стефан, Герге (срв. *M. Dan, S. Goldenberg,* op. cit., p. 95, 96).

[505] *Ив. Сакъзов,* пос. съч., с. 163.

[506] *НБКМ — ОАК* 217/8, л. 36аб.

[507] *Ö. L. Barkan,* в TV, No 5, 1942, c. I, p. 330.

[508] *Ив. Сакъзов,* Стопанските връзки на България с чужбина през XIV в., ГСУ юф, XXX, 7, 1934/35, Сф, 1935, с. 3—100; *Стр. Лишев,* пос. съч., с. 128 сл.

[509] *Fr. Pegolotti,* Pratica della mercatura, Lisbona e Lucca, 1766, p. 25.

[510] *F. Bollati, di St. Pierre,* Illustrazioni della spedizione in Oriente di Amedeo VI. Torino, 1900. Този сметководен дневник е използуван за охарактеризиране търговско-занаятчийския облик на черноморските градове от *Ив. Сакъзов,* пос. съч.; *Л. В. Горина,* Города болгарского Причерноморья в середине XIV в. по дневнику Антона Барбери. Источники и историография славянского средновековья, Москва, 1967, с. 72—83; *Стр. Лишев,* пос. съч., с. 84—85. Оползотворените от нас данни са взети от оригиналния текст и посочените публикации.

[511] *Ив. Сакъзов,* пос. съч., с. 74, сл.

[512—513] *НБКМ — фонд* 20, а. е. 261б, л. 1б, 2б.

[514] *Вж. А. Кузев,* Чрънград — едно изчезнало добруджанско пристанище. Корабостроене и корабоплаване, 1970, № 10, с. 30—32.

[515] *Ив. Сакъзов,* пос. съч., с. 132.

[516] *НБКМ — фонд* 20, а. е. 261е, л. 18а.

[517] *M.Sokoloski* в: Balcanica, I, Beograd, 1970, p. 84. За внушителния брой на занаятчии-специалисти в Скопие говори и фактът, че оттук властта често набирала принудително такива занаятчии, за да работят в Цариград и Одрин. Така според един документ от 1568 г. от Скопие били изискани зидари и дюлгери, за да работят в споменатите големи градове. За да се осигурят услугите им, се заповядва да се набележат техни гаранти, които да отговарят вместо тях при евентуалното им отклонение от работа (*Д. Шопова,* Македонија во XVI и XVII век. Документи од цариградските архиви (1557—1645), Скопје, 1955, № 12).

[518] Срв. напр. *Ив. Божић,* Дубровник и Турска..., с. 233, 277, 287, 289, 337; *S. Antoljak,* Prilog proučavanju trgovačkih veza između Dubrovnika i Skopja u 15 i 16 stoljeću. GZ, 10—11, Skopje, 1959.

[519] *P. Matković* в: Rad, LXXXIV, p. 69—70; *P. Matkovic* в: Starine, X, p. 253.

[520] *P. Matković* в: Rad, CXXIV, p. 47—48.

[521] *НБКМ — НПТА XVI* 11/1. По сведения от XV в. още тогава в града са засвидетелствувани кърпачи, дръндари, производители на коприна, чехлари, сарачи, манифактуристи (голяма част от тях християни и евреи). Нещо повече — костурските махали дори носели имена на занаяти — шивашка, рибарска, кожухарска, сарашка, търговска, златарска, казанджийска, касапска и др. (*M. Sokoloski,* op. cit., p. 95).

[522] *M. Sokoloski,* op. cit., p. 96.

[523] *НБКМ — НПТА XVI* 11/1.

[514] *Пак там.*

[525] *НБКМ — Сн* 16/35, срв. *Турски извори* за българската история, т. III, състав и ред. *Б. Цветкова.*

[526] *Starine,* X, p. 215—218.

[527] *Starine,* XXII, p. 162—163; 165—166.

[528] *Rad,* CXXIX, p. 37.

[529] *A. Wenner.* Ein gantz new Reysebuch von Prag ausz bisz gen Constantinopel..., Nürnberg, 1622, p. 41—42.

[530] *St. Gerlach,* op. cit., p. 18, 524.

[531] *J. S. Emmanuel,* Histoire de l'industrie des tissus des israélites de Salonique, Paris, 1935; *Еврейски извори* за обществено-икономическото развитие. I—II; *J. S. Emmanuel,* Historire des israélites de Salonique, I, Paris, 1936, p. 111—115; *J. Tadić,* Jevrei u Dubrovniku do polovine XVII stoljeća, 1937; *Сн. Панова,* Стопанската дейност на евреите на Балканите през XVI—XVII в., Годишник. Обществена културно-просветна организация на евреите в НРБ, I/1, София, 1966, с. 106—119; *Сн. Панова,* Търговска и финансова дейност на евреите на Балканите през XVI и XVII в., ИПр., XXIII, 1967, с. 30—60 и др.

[532] *B. Cvetkova,* Influence exercée par certaines institutions de Byzance et des Balkans du Moyen Age sur le système ottoman. Byzantinobulgarica, I, Sofia, 1962; срв. и *Sp. Vryonis,* The byzantine legacy and ottoman forms. Dumbarton Oaks Papers. 23—24, 1969—1970, p. 253—308.

ЧАСТ ВТОРА

ДОКУМЕНТИ

1

ИЗ ЗАКОННИКА НА МЕХМЕД II

За бача. Ако мюсюлмани и неверници дойдат отвън и продадат кебе, вълнен плат, гьон, мед, масло и други подобни, на всеки четиридесет акчета да се взема по едно акче.

Обаче от товар платове, платно, конци, сукно, копринен плат, лен, памук, калай, олово и каквото и да е друго да се вземат по две акчета на товар. Каквото пристигне от Ефляк[1] и от Ислямбол[2], да се вземат две акчета на всеки сто [акчета]. От товар ранни плодове да се взема по едно акче. При изобилие да се взема по едно акче на два-три товара. От товар борина, продадена за петнадесет акчета, да се взема едно сурети (?)[3] или един къс от борината. От магарешки товар дърва да се взема едно дърво за хората на бея, които излизат и пристигат в града. От продажба на говедо да се вземат по две акчета от двамата (от продавача и от купувача). При продажба на роб да се вземат четири акчета от двамата (т. е. две от продавача и две от купувача).

От добитък, който се мери на тегло, на [всеки] кантар[4] добитък се вземат по две акчета: едно акче от продавача и едно от купувача. От кола сол да се вземат по осем акчета; от кола ориз да се вземат по осем акчета. Ако пристигне кола овчи кожи, да се вземат пет акчета, а от конски товар кожи да се вземат две акчета. От това, което пристига от Ефляк, Ислямбол и Френк,[5] да се вземат две на сто акчета. Ако пристигналите от Френк са от Дубровник, постановява се, щото при . . . и ако отношенията с неверниците от Дубровник са такива, [постъпва се] съгласно обичая, одобрен от падишаха. От товар вълнен плат да се вземат две акчета. Ако пристигнат овце отвън и бъдат заклани, на всеки две овце се взема едно акче. Ако са доставени от местни касапи и бъдат заклани, взема се едно акче на четири овце. Ако отвън бъдат донесени смокини и бъдат докарани овце, от това, което се продаде в Ислямбол, да се взема едно акче на [всеки] две от докараните овце. Това да се събира под формата на аяк баджѣ. От продадените извън границата смокини да се взема по едно акче. От пристигналите за продан в града [смокини] да се взема бач от продаваните смокини. От заклано говедо да се взема едно акче. При продажба на личен недвижим имот — лозе, воденица, овощна градина или къща и дюкяни бач не се взема. Каквото и да се продаде в село, [от продаденото] бач не се взема.[6]

* * *

Ако мюсюлманин или неверник докара кебе, ямурлуци, гьон, вълна, мед, масло и тям подобни и се продадат, да се взема по едно акче на четиридесет акчета. За вълнени платове, платно, конци, сукно, лен, памук, калай, олово и тям подобни да се вземат две акчета на товар. На товар ранни плодове да се взема едно акче. Ако са в изобилие, да се взема по едно акче на два-три товара. На товар борина да се взема по едно парче. Ако някой влезе в крепост с магарешки товар, вратарят да му взема едно дърво налог. Ако се продава говедо, да се вземат две акчета. При измерване в покритото тържище за добитък да се вземат от продавача и от купувача две акчета от кантар: едно акче от купувача и едно акче от продавача. Ако отвън докарат овце, заколят ги и ги продадат, да се взема едно акче на две овце. Ако местен касапин заколи, да се взема едно акче на четири овце. Ако се заколи говедо, да се взема едно акче на говедо. Ако се продава личен недвижим имот, не се взема бач, т. е. за лозя, воденици и тям подобни и каквото се продава по селата. От корабен товар да се вземат по тридесет акчета. От кола кромид да се вземат четири акчета. От кола риба да се вземат осем акчета, от кола ориз — пак осем акчета. Ако се продава роб, да се вземат четири акчета от двамата: две от продавача и две от купувача. Каквото и да се внесе от Ефляк, Френк, Дубровник и други земи, да се вземат по две акчета на сто. От кола дъски да се взема една дъска. От бъчва вино, внесена в града, да се вземат петнадесет акчета. Ако се охранва свиня за клане, да се взема едно акче на свиня. . .

Закон за река Морава, Дрин и Ибри[7]

От конник, преминал с кораб по Морава, Дрин и Ибри, да се взема по едно акче на кон, на двама пешаци — едно акче, за колело на кола — едно акче и за всяка бъчва — по четири акчета и на конски товар — две акчета. На две овце — едно акче, на четири агнета — едно акче, на свиня — едно акче. Не се взема нищо повторно от конник, преминал и върнал се [в срок] от три дни. Ако се върне, след като са изминали три дни, да плаща целия налог! Да се взема половината от рибата, придобита от даляните[8] във водите на Морава, регистрирани като доход на санджак бея.[9] От рибата в езерата, регистрирана [като доход] на спахиите, да се взема десятък.[10]

2

ЗАКОН ЗА (ГРАДА НИШ)

От конски товар хранителни продукти и облекло, каквото и да е, което се докарва в гр. Ниш и се изнася, се вземат по две акчета: от коларски товар — по осем акчета. Ако се продаде роб или кон — по четири акчета, за говедо — две акчета, на две овце — едно акче, за закланите — едно акче на четири, ако се заколи говедо, се взема едно акче. От говежди гьон, щом се продаде, [се взема] половин акче. За едно кебе — половин акче, от кола дъски — едно акче, от кола трева — половин акче, от кола дърва — едно дърво.

Когато стане панаир, [според] стария закон тези такси се събират в по-малък размер. По време на вършитба раята дава за всяка бащина[11] по половин лукна пшеница и половин лукна ечемик и по две акчета такса за зеленчукова градина. По време на коситба дават по една кола сено, а на Божик — по една кола дърва. Ако не вземат в определения сезон сеното и дървата, вземат налози, вписани в регистъра: седем акчета за сеното и три акчета за дървата. Не вземат повече. На две овце се взема едно акче. По отношение на авариза[12], имами[13] и куриери, които хранят коне, или онези, които са регистрирани като оризари,[14] дервентджии[15] и неженени[16] не плащат аваризи. Извън споменатите женените мюсюлмани и неверници плащат аваризи на основание на султанската заповед.[17]

3

ЗАКОННИК ЗА ЗИАМЕТА ЮСКЮБ, ЗА БАДЖ-И КАНТАР, ЗА ДАЛЯНИТЕ, ГРЕДИТЕ И ДРУГИ

Колкото и добитък да дойде в града за покрития пазар, мери се на държавния кантар. На кантар да се взема по едно акче налог от продавача и едно акче от купувача и да се пресмята според това, дали е в повече, или е по-малко. Добитъкът за теглене да не се мери другаде освен на държавния кантар и никой да не държи кантар извън държавния кантар. Това е стар закон. [Сега] е забранено. Закон е на товар масло, когато влезе в града, да се вземат четири акчета на товар, на товар мед — три акчета; като се продава и претегли на кантара, закон е от купувача да се взема на всеки кантар по едно акче. Колкото и ямурлуци, килимчета, аба, кебе и изобщо тям подобни да дойдат в града във вид на товари и се продадат, стар обичай е на четиридесет акчета да се взема едно акче. Когато е в повече или по-малко, пресмята се на тази база. Освен ако търговците купят от Бруса такива килимчета и ги докарат, като понесат трудности, от тях се вземат две акчета. Колкото и товари памук да дойдат, на товар се вземало от мюсюлманите по шест акчета, от неверниците — осем акчета. Чрез признание на хората и със свидетелство на достоверни свидетели се установи и доказа, че това е стар закон. Стар закон е колкото и товара суровини да дойдат отвън с товар и суровините се продадат, да се вземат на два [товара] едно акче. Ако кожарите докарат отвън суров гьон и го продадат, на два [къса] се взема по едно акче. Стар закон е от товар собственоръчно изработено [произведение] да се вземат две акчета, на кола — осем акчета. Закон е от онова, което е наполовина [изработено], да се вземат на четиридесет акчета — едно акче.

Нужно е и е стар закон от произведеното от вакъфи[18] и мюлкове[19] в пределите на града — изобщо от каквито и да са категории, които обработват земята — от зърнодобива им и зеленчука да се взема десятък. Освен ако такива вакъфи и мюлкове са били създадени в пълна собственост със султански мюлкнамета.[20] Ако се продадат зърнени храни, събрани в града или в района на града и складирани от владелци на вакъфи, мюлкове и тимариоти[21], на един муд[22] да се дава по десет акчета бач. От зърнени храни, дошли с камилски товар, се вземат на муд по десет акчета. От ориза, докаран от амилите[23], и от ориза, който други закупуват от амилите и докарват, да се вземат по две акчета бач на товар. Колкото вакъфски и мюлкови воденици да има в града и в градския район, те се регистрират като приход на субашилъка[24]. От тия, които работят цяла година, е закон да се взема половин муд ечемик и половин муд пшеница, измервани с одрински муд; от тия, които работят шест месеца — половината от това. Но от тия, които работят по цяла година, са се вземали по тридесет акчета. При продажби за воденичния десятък да се вземат бачове по десет акчета на муд. Владеенето на празните места в градския район и в града зависи от разрешението на субашията. Ако се владее без разрешение, това е недопустимо. Който притежава земи, подлежащи на земеделска обработка и годни за разработване веднъж в три години, ако в течение на три години не ги засее, без да има препятствие за това, на четвъртата година му се отнемат и се дават на наематели, които ще ги обработват. От керемидчийска пещ в чертата на града да се вземат на всяка пещ по 30 акчета годишно. Стар закон е да не се разрешава [отдаване] с тапия[25] за „хаса“[26] ливада, тимариотът да я владее. Но ако се съблюдава анадолският закон по отношение на раятска ливада на онзи, комуто е вписан цял чифт[27], се дават два дьонюма[28], на онзи, комуто е вписан половин чифт — един дьонюм ливада. Останалото да се дава на тимариота. Стадото коне се полага на субашилъка. Най-напред стадото коне се закарва на местата за извеждане. Забранено е на ония, които пречат и се вмесват при [определяне] местата за резервати. Пъдарщината също се полага на субашилъка. Пъдар става лице, което е достойно за доверие. Ако бъде хванат добитък в нива, лозе, овощна градина и ливада, [на нарушителя] се удрят пет тояги и се вземат пет акчета. Ако по водите на Вардар дойдат дърва за греди, като наближат моста и достигнат пристанището, след като се събере десятъкът, тогава да се продават; такива, които не са дошли в пристанището, е забранено да се купуват на брега. Когато някои лица от раите, които без оправдание напускат земи, годни за обработване, отиват си и обработват земя навън, бъдат заплашени, а те след заплаха пак не обработват, а отиват и обработват земя навън, присъждат им се два десятъка. Обичай е единият да се дава на господаря на земята, а другият на господаря на раята. Пак обичай на този район е било раи, които нямали своя земя, а обработвали [земя] на други места, да им се взема саларлък[29] три килета[30] на [един] муд, а останалото — за десятък. От раи, които са в пределите [на града], се е вземало на сто медрета[31] три медрета саларлък. Сега това е намерено за неподходящо.[32] Преценено е, че е подходящо да не се взема споменатият саларлък. Но неверници от раята, които дошли отвън и се настанили, ако [тия] неверници имат лозя в друг тимар и докарат ширата си в града за продан, да се вземат на товар по две акчета бач, да не се взема саларлък. Стар закон е неверник, дошъл отвън, който притежава бащина, да плаща изцяло испенчето[33]. От неверник, който подлежи на облагане с харач[34] вън от [този район], да се взема испенче. Закон е от вдовици, когато се замогнат, да се вземат по шест акчета испенче. Но от ония, които не са се замогнали, да не се взема. Стар закон е неверник, дошъл отвън, който няма бащина, да дава

12 акчета тютюн ресми[35]. Понеже свещарницата в града е придадена към субашилъка, колкото и восък да имат халваджии, медари и други боравещи с восък лица, да го дават на свещарницата. На сто дирхема[36] да се дават по две акчета; след като восъкът се разтопи, да се продава по четири акчета сто дирхема и да не се търгува с восък другаде освен в свещарницата. Да не отива восък от града в чужд район. Ако отвън дойде в града восък и има недостиг в свещарницата, да се изкупува по текуща (пазарна) цена. Да се проконтролира, щото градските майстори на сандали и чизми и изобщо ония, които обработват восъка, и ония, които купуват восъка, да не купуват восъка от друго място, а ония, които произвеждат восъка, да не продават восъка навън. Ако се постъпва така, да се наложи заплаха. През периода на „монополие“[37] да не се отваря вино другаде освен в механата на [местния] господар и да не се пие и отвън да не идва в града вино. Да няма вино по домовете на спахии и граждани. Да се претърси по местата, където се точи вино, и ако се намери, да се забрани категорично. Ако някой се държи разумно и не вреди никому, асесбашията[38] и наибът[39] да не го задържат и мъчат под предлог, че бил пиян. Градското население, което [живее] на отвъдната страна на моста, има лозя, овощни градини и ниви; когато придойде водата и се заложат даляни във Вардара и в чертата на града, доходът им е зачислен на субашилъка. Ако се заложат даляни без позволение, да не се укрива десятъкът им. Забранява се на онези, които се изплъзват [от плащане] на бач, да занасят зърнените си храни на пазара, а нарушителите да продават зърното от хамбара си, да внасят в града и да изнасят вълна, като се изплъзнат от бач; на онези, които продават добитък, подлежащ на теглене, да нарушават режима на кантара, да продават на ока [артикули с тежест] от четвърт кантар нагоре. Онези нарушители, които продават роби,[40] коне, овце, волове, и тям подобни и които вършат нарушения при купуване, онези, които без общо позволение обират овощни градини, лозя и зеленчукови градини и вършеят, онези, които продават вино, преди да са платили данък, които са купили от западни неверници гьон, сахтияни[41], оръжие и коне, да не се изплъзнат. Забранява се нощем да се влиза [в града]. В квартала да няма човек без поръчител. Стар обичай е да се издирят виновният и виновната и ако бъдат намерени, да се изгонят от града и да се запрети [това]. Ако се продава роб, закон е да се вземат две акчета бач от купувача и две акчета от продавача. Ако се продава товарен кон, закон е пак да се вземат две акчета бач от купувача и две акчета от продавача. Ако се продава вол, закон е да се вземат две акчета от продавача и едно акче от купувача, ако се продава овца — на две овце [се взема] едно акче, от един товар шарлаган — осем акчета, от товар дървено масло — осем акчета, от товар брашно — две акчета, от товар пшеница, от товар просо, от товар ечемик, от товар лук, от товар сахтиян, от товар сирене, от товар сол — по две акчета, от товар подкови и клинци — две акчета, от товар маслини — две акчета, от товар ориз — две акчета, от товар солунски плат — две акчета, от товар брусенски плат — две акчета. Ако се продават магаре, катър, камила, обичай е да се вземат две акчета от купувача и две акчета от продавача. Ако западни неверници докарат сукно от други страни, закон е [да се взема] на товар по двадесет и пет акчета; ако ги докарат местни неверници, на товар — две акчета. От товар леща[42],

нахут и изобщо зърнени храни — по две акчета, от товар риба — по две акчета, от товар обработен каиш, хартия и пресукана коприна, от товар платно, дебели въжета, от товар ботуши, чехли и мешина — по две акчета. От товар орехи, кестени, дъбови храсти и листа по две акчета. От товар портокали и нарове, дошли с товар уреди за . . . ,[43] и от товар сапун и от дошли на товари корита, копанки и изобщо от дървени съоръжения — по две акчета, от саби, влашки ножове, боздугани и други оръжия, изработени от желязо, се вземат на товар по две акчета. Обичай е от кола суха трева да се взема половин акче, ако дойде кола прясна трева, обичай е да се вземат два наръча, а от товар прясна трева — един наръч трева. Бачът за един товар дъски е половин акче, ако дойдат дъски с кола — едно акче; от товар малки греди — два пула[44], от товар дърва за строеж — половин; ако дървата дойдат с кола — две акчета, ако дойдат с кола дини и любеници — две акчета; ако дойдат на товари — по два пула, от дърва за огрев, дошли с кола — едно дърво, от дошли на товар — пак едно дърво, от кола, дошла през моста — две дървета, на товар — две дървета; от товар карнабит — два пула, ако дойде с кола — едно акче; ако дойде с кола борина — три нарчета борина, на товар обръчи за бъчви — един обръч, на осем рогозки — едно акче, на киле зърнени храни, дошли с торба — половин [акче]. Ако в града се свърже товар и излезе навън, на товар — две акчета. Изобщо от онова, което дойде в града за продан, е закон да се взема бач, според както е било обичай. Закон е. Край.[45]

4

ЗАКОННИК ЗА ИХТИСАБА НА ГРАДА[46] ЕДИРНЕ

Това е било записано в миналото. Не е било писано неотдавна.

Така например касапите да продават шест месеца 350 дирхема по едно акче, а шест месеца да продават 300 дирхема [по едно акче]. Агнешкото месо винаги да се продава с петдесет дирхема в по-малко количество от овчото месо. [Това] докато стане шиле. Да го продава тогава наедно с овчото месо (т. е. колкото овчото месо). Такъв е обичаят на сегашните [хора].[47] Ако се продават агнешки кожи от най-добро качество, [струват] стоте по сто акчета, тези от средно качество — деветдесет акчета, тези от най-лошо качество — до осемдесет акчета.

Най-добро качество овча кожа е от молдавска овца — стоте — 300 акчета, кожа от влашка овца е до 270 [акчета] стоте [парчета]; кожа от добруджанска овца струва: най-високо качество — стоте — до 160—150 [акчета]; средно качество — стоте до 130 акчета; долно качество — стоте до 80 [акчета].

Щом мешините, след като е спазено необходимото време [за обработка] на най-доброкачествените, се продават без избор [на доброкачествени и лошокачествени], пет[48] среднокачествени [струват] по шест, а долнокачествените по пет [акчета парчето]. Най-добро качество сурова волска кожа струва 35—40, средно качество — 25—30 и най-долно качество — 10—15[49] [акчета]. Ако е обработена — най-доброто качество до 70 [акчета], среднокачествената — до 60—50 [акчета], а долнокачествената — до 40—30 [акчета]. Тази пазарна цена бе определена единодушно от всички башмакчии, чехлари и кожари.

Суровата биволска кожа се продавала стоте [парчета] върху 90—80 [акчета] от най-доброто качество, 60—70 [акчета] за средно качество, 50—55 [акчета] за долно качество, ако е обработена — най-доброкачествената — стоте парчета върху 150—140 до 165 акчета, среднокачествената — 120—135 [акчета], най-долнокачествената — 115—125[50] [акчета].

Ако се купи сух гьон и се свърже [на свитъци] ; на продавача да се изчисли на тази база. Касапите да одират кожите с „касабане“[51], да не дерат с влашки ножове. Ако при одиране засегнат кожата с нож, мухтесибът да наложи наказание. Суровите кожи да продават на кожарите, да не продават никому другиму. А пък кожарите, като направят кожата, да не продават вън от града, да продават на граждани. Сахтияните да продават на башмакчиите. А ако им останат, да ги продават на търговци, да не създават затруднения на градското население. Козите кожи, щом са сурови, [да се продават] до осем [акчета] най-доброкачествените, до седем [акчета] — от средно качество, а от пет до пет и половина — най-долнокачествените.

Щом червените [кожи], след като е спазено необходимото време [за обработката им], се продават без избор, като се извади доброкачественото, да продават онова, което подлежи на продажба по двадесет — двадесет и две акчета. Червените еничерски пантофи[52] са според момента — до осемнадесет, петнадесет и тринадесет [акчета]. Останалите цветове, ако са от най-добро качество, от биволски гьон и са с тока — до дванадесет [акчета]. Но ако са с волски гьон, най-доброкачествените — до десет, средните — до девет-осем, а най-долнокачествените — до седем-шест [акчета]. Ако се свалят и извадят . . . [53], пресмята се надлежно.

Обущарите [да продават] червените чизми — най-доброкачествените — по тридесет, средните — по тридесет и най-долнокачествените — по двадесет — двадесет и шест. Останалите цветове [да продават] най-доброкачествените по двадесет и две, средните — по двадесет и едно, най-долнокачествените — по двадесет [акчета]. „Персийски“[54] сандали от най-добро качество — по двадесет и четири, от средно качество — по двадесет и две [акчета].

Ако кожарите купят кожа за петнадесет [акчета] и има още пет акчета разноски, като се обработи, щом е говежда кожа, са я продавали до двадесет — двадесет и пет акчета. Същото да бъде и за конска кожа. Но за кожа от катър — купували са я върху двадесет и пет — тридесет, а понякога и тридесет и пет [акчета] и с разноските са я продавали върху петдесет и пет [акчета]. Така се и потвърди.

При сарачите, ако седлото „османи“[55] е изцяло в червен цвят и е с хубави връзки, най-доброто качество [да струва] до шестстотин и петстотин и петдесет [акчета], средното — до петстотин — четиристотин и петдесет, а най-долното качество — четиристотин до триста и петдесет. Ако е бяло „османи“ — до петстотин акчета. За „шаркъ“[56], което е изцяло в червен цвят, за най-доброкачественото до шестстотин — петстотин и петдесет, за долнокачественото — до четиристотин — триста и петдесет. А в други цветове най-доброто качество от сахтиян — до сто и десет — сто [акчета], средното качество — до осемдесет. Ако сахтиянът е добър,[57] бил той цветен и извън този за седло на барабанджии[58], за най-доброкачествено — до сто и двадесет, за среднокачествено — до сто и десет и за най-долнокачествено — до сто [акчета]. Акънджийско седло, ако е дотъкмено — до деветдесет — осемдесет — седемдесет [акчета]. Или ако е червена говежда кожа с подшити и подвити краища, доброто качество — до осемдесет акчета, средното до седемдесет, а долното — до шестдесет. Ако червената говежда кожа е с кости и е чиста (т. е. без допълнителна обработка) — до петдесет и пет акчета. Такъми за слепите очи, които са с два реда пирони, за най-доброкачествените до шестдесет акчета, за среднокачествените — до петдесет и пет акчета и за долнокачествените — до четиридесет и пет — четиридесет акчета. За такъми за слепите очи, боядисани с къна̀, за най-доброкачествените — до четиридесет и пет [акчета], за среднокачествените — до четиридесет и за най-лошокачествените — до тридесет и пет [акчета]. Юзди без такъми за слепите очи — по тридесет акчета, а за такива с такъми за слепите очи — . . . . . .[59] за най-доброкачествените — четиридесет акчета, за среднокачествените — тридесет и пет акчета, за долнокачествените — тридесет акчета. Ако е само юзди от тип „османски" — до тридесет акчета или до осемнадесет акчета.[60] Нови „османски" юзди с два реда пирони — за най-доброкачествените — двадесет, за среднокачествените — осемнадесет и за долнокачествените — шестнадесет. Ако оглавникът е двукатен и е със синджир, за най-доброкачествените — четиринадесет акчета, за среднокачествените — дванадесет акчета, за най-долнокачествените — десет акчета. Ако е обикновен оглавник — за най-доброкачествените осем—седем акчета, за среднокачествените — шест—пет [акчета], а за долнокачествените — четири акчета. Тези пазарни цени на посочените сарашки произведения са пазарни цени, които те [занаятчиите] сами приеха по общо съгласие. Поддържана е [до сега] цената на едно киле хляб при производителите на хляб. „Ние смирените се явихме, явиха се и кехаите и след като прегледахме разноските на всички ни, хлябът се оказа по петнадесет акчета килето: единадесет акчета е цената на брашното, три акчета разноски и за самите [хлебари] остава едно акче. На муд се падат по двадесет акчета. От седем години повишихме пазарната цена на хляба, съобразно с това и накарахме да се действува така. Решено бе да няма спор. И продавачите на животински главички са по същия начин: когато е за месо, ако е четиристотин дирхема — по едно акче; продавачите на животински главички купуват четири главички с пача за едно акче. Варената глава дават за пет пула. Ако месото е триста и шест [дирхема], седем главички с пачата купуват за две акчета; едната [продават] за пет пула; ако месото е триста [дирхема], купуват три глави с пачата за едно акче, а продават главата за шест пула; ако месото е двеста и петдесет [дирхема], купуват пет глави с пачата по две акчета. Една варена главичка продавали за седем пула, а някога се случвало и двете главички с пачата им купували за едно акче. Тогава едната продавали за едно акче. Потвърдено бе същото положение. Агнешки глави да се продават двете за едно акче. А що се касае до варените, двете са продавали за едно акче. А когато купели пет за едно акче, всяка варена глава продавали за седем пула. Ако купели четири за едно акче, продавали [едната] за шест. Ако купели трите за едно акче, продавали едната за седем пула. Този финансов закон е бил постановен по времето на султан Мехмед хан, лека му пръст! Този утвърден закон и сега се потвърди!

Когато двете овчи главички били по едно акче, едната говежда глава е била купувана за две акчета. А когато трите овчи глави са били по едно акче, говеждата глава била по три акчета. Понеже те заявиха, че в миналото такъв е бил законът, затова се потвърди същият [порядък].

Готвачите да готвят чисто приготвяните от тях ястия. А чиниите да се мият с чиста вода! По тезгяхите им да няма неверници. Да не готвят нищо с лой. Месото, което струва едно акче, каквото и количество да купят, да го продават по пет пари. А готвено, което струва едно акче, ще добавят към [цената] му една пара. Продават също към него и хляб за два пула. Ако купуват за повече или по-малко от едно акче, продават по същата сметка. Това бе проверено [и прието] с общото съгласие на всички готвачи в Едирне.

А бакалите, когато кантарът мед се купува за 150 [акчета], оката мед продават за четири акчета. Ако се касае за повече или по-малко, цената се определя пак по тази сметка. Когато кантарът чисто масло се купува по 210,[61] шестстотин дирхема, наричани юнки[62], стрували на тях по осем, а го продават за девет. Когато кантар сирене струва 70, да го продават двеста дирхема за едно акче. Ако е в повече или в по-малко [цената му] да се определя според горното.

Ако кантар прясно грозде е по 30, оката му да се продава по едно акче. При по-висока или по-ниска стойност и [продажната цена] да се определя по това.

Понеже кантарът бадеми в същност е по 210 [акчета], прие се да продават оката по шест [акчета]. При по-висока или по-ниска стойност [продажната цена] да се определя според това.

Понеже кантарът смокини е по шестдесет и осем акчета, прие се 230-те дирхема[63] да се продават за едно акче. Това правило се въведе. При по-висока или по-ниска стойност [продажната цена] се определя според това.

Когато кантарът гроздова шира струва 50 акчета, 300 драма [да се продават] за 1 акче. Понеже кантарътречел, включително разноските, струва 93 [акчета], 160-те дирхема да се продават по едно акче.

Понеже кантарът „европейски" лешници, включително разноските, е 93 [акчета], прие се 160-те дирхема да се продават по едно акче. При по-висока или по-ниска стойност [продажната цена] да се определя според това.

Понеже кантарът кайсии „каплани" се продава за 200, прието бе оката им да се продава по пет.

И другите[64] сортове кайсии се оценяват по същия начин.

Понеже [кантарът] зарзали с разноските е по 90 [акчета], прие се 160-те дирхема да се продават за акче.

Сливите от сорта „кара арсланъ" са се продавали с разлика повече от десет от кантара сливи от сорта „кемасекене"[65]. Примерно, ако приемем за сто „кара арсланъ", „кемасекене" да се продава по две и половина [акчета].

Ако кантарът сапун „раки" струва 200, оката му да се продава по пет [акчета]. По тази сметка да се оценява, ако [стойността] на кантара е по-голяма или по-малка.

Ако кантарът петмез струва шестдесет, прие се 200-те дирхема от него да се продават по едно акче.

Ако кантарът нишесте е по 120,[66] прие се оката му да се продава по 3 ½.

Когато кантарът дървено масло е 241,[67] прие се оката му да се продава по шест [акчета].

Ако кантарът. . . се продава върху 120,[68] прие се оката му да се продава по три [акчета][69].

Понеже кантарът хвойна, включително разноските, струва 148 акчета, прие се 250-те дирхема да се продават по едно акче.

Понеже кантарът на трапезундските лешници струва 70 [акчета], прие се 200 дирхема да се продават по едно акче.

Ако кантарът наров сок се купува по 200, прие се оката му да се продава по пет акчета.

Ако кантарът. . . се купува по 150, прие се оката му да се продава за четири акчета.

Ако кантарът плод на смрадликата е по 110 [акчета], прие се оката ѝ да се продава по две акчета.

Ако 800 дирхема и сто драма отгоре оцет се купува за едно акче, по обичай да се продават на такава цена осемстотинте дирхема. Това бе прието.

Ако кантарът орехови ядки е 110, прие се оката им да се продава по три [акчета].

Ако кантарът пестил струва 110, прие се оката да се продава по три [акчета].

Общият за халваджии и шербетчии ред се състоял в следното: мухтесибът, като провери какви са разноските и продукцията, съобразно с това да определи пазарната цена с едно на десет печалба.

Когато шербетчиите купуват бяло грозде върху едно акче, да продават 600-те дирхема шербет за едно акче.

Шивачите да шият [горна дреха] от чоха, подплатена с хастар при условие, че е от среден ръст, да я продават по 25 акчета. Ако се ушива в по-големи или по-малки размери, да я дават за 25 акчета. Да шият горна дреха от сукно с украса от вълна по 30 акчета. Да ушиват мирахорски[70] дрехи било от дамаска или кадифе по 30 акчета. Ако е в квадратни форми, да се ушива между 32—35[71] акчета. Ако сукното е фестонирано, да се шие по десет акчета; а когато е от дамаска и от кадифе — 25. Женска горна дреха с ширит да шият за 20[72] акчета. Била тя права, надиплена или богасия[73] — да ушиват най-доброкачественото до 30 акчета, средното — до 25 акчета и най-долното — за 20 акчета. А права горна дреха от пълноценно най-добро качество да се ушива за 30 акчета; средното му качество — за 25 акчета, а долното — за 25 акчета.[74] Когато се продава суконена горна дреха, това да е при условие полите от сукното да са цели, а в някои случаи яката може да бъде по-малко от половин аршин, а плохата пък по обичая да бъде [в размер] пет руба. Подгъвите да не са недостатъчни. Частта, която е върху корема, която наричали „дявола“, да бъде по обичая.

Предната и задната част [въобще] да бъдат нормални. Колкото кадифе слагат за яките на мюсюлманите, толкова и за евреите.

Професионалистите да не създават пречки [в това отношение]. Ако създават, мухтесибът да наложи наказание. Кафтаните на пазара да бъдат с копчетата им и така да ги продават на народа.

Дръндарите да разбиват памука сто дирхема за акче. Да не се държи сметка за цената на [памука]. Ако се купи кантар памук върху 308 [акчета], оката им идва (т. е. на дръндарите) върху седем акчета. Да я продават върху осем [акчета]. Ако продадат [памука] разбит, да го продават с печалба четири акчета, да бъде върху единадесет [акчета].

Бояджиите да боядисват хубав пешкир за едно акче, ако боядисват със синило, да боядисват плат за горна дреха — 7—8 акчета. Ако е с боя, и тогава да се работи по тази фиксирана цена! Професионалистите да не казват, че е употребена черна боя, че хубавите бои не са истински. Ако има подменени [бои], мухтесибът да наложи наказание!

А кебеджиите, с какъвто аршин купуват кебетата, да продават с този аршин. Понеже заявиха, че при продажбата имат загуба на аршин два пула на десет, това бе прието.

Ако продават ушито, да бъде хубаво ушито, да не се чувствува нужда от поправка. И него мухтесибът да проконтролира.

Надницата на дърводелците майстори и строителите да бъде десет акчета; по две акчета да бъдат за храна. Ако започнат някаква работа зиме, да не я изоставят и да не си отиват; ако, без да са получили законно разрешение, по уважителни причини изоставят и си отидат, мухтесибът да наложи наказание.

Ако напуснат по законни причини, други дърводелци-майстори и строители да се явят и довършат работата.[75]

Ако след като бъдат приканени, не се явят, съответните длъжностни лица да ги доведат!

Продавачите на овес по стар обичай, колкото струва едно киле овес, да го продават с $^1/_2$ акче надбавка. Това бе постановено.

За колкото купят килето нахут, леща, уров, бакла, булгур, тарана и тям подобни, да го продават с едно акче надбавка. Така бе постановено.

Ако атарите купели кантар чер пипер за 950, оката им излизала върху 20 $^1/_2$.[76] Да я продават по 24. Но червената боя, стипцата, черната боя, кимона, захарта и тям подобни неща, които са от първа необходимост, да ги продават десетте за единадесет [акчета]. Ако се купува топът дамаска хартия сто за десет, тестето ѝ да се продава по шест [акчета].

Кечеджиите да дават една ока вълна за едно акче. Да продават обшито кече по осем. Да продават върху пет акчета кече за кон, а покривалата за добитък, които се поставят под седлата, да продават по две и половина [акчета].

А мутафите да продават по 28 акчета черния чул с яка — най-добро качество на дължина десет лакътя и на ширина — седем. А чула без яка [на дължина] девет лакътя, а на ширина шест лакътя да продават върху 20 акчета. А много доброкачествената черна торба да бъде по пет акчета, среднокачествената по четири акчета и най-долнокачествената — по три акчета.

Ако подковачите купуват подковите по 70 акчета за сто копита, да ги подковават по за 75 [акчета]. А такива подкови, които купуват за 60 [акчета] за сто копита, да ги подковават за 64 акчета. Ако изпаднат гвоздеите на подкованото, грижата за това да падне върху подковачите. Ако търговците, продавачите на платно, такеджиите. . . . . , продавачите на тафта докарат отвън платовете си, да продават десетте за единадесет или с половин акче надбавка. Когато са дали пари за работа, да не продават за повече от 12 на десет.

Продавачите на коприна да продават копчета със седем ъгъла за едно акче, а комплекта от копчета с девет ъгъла — за едно и половина, а доброкачествените за две акчета. Ако са десетоъгълни, да ги продават за две и половина, а доброкачествените [за три].[77]

Ако златарите работят чисто сребро, да вземат по акче на дирхем. Ако работят вито сребро, да вземат по две акчета на дирхем. Ако работят чисто злато, на един мискал[78] да вземат по три акчета; ако го работят ажурно, да вземат по осем акчета; ако е изработена обикновена верижка, да вземат мискала по четири акчета; ако пък е [верижка] с украса, да вземат по шест акчета на мискал.

Ако изработката е гладка, от обикновеното изработено да вземат по три акчета на мискал. Ако го изработват с украса, да вземат по шест акчета. Ако изработват с гравюри, да вземат по осем акчета. За простата изработка да вземат мискала по три, а ако е с украса — по пет акчета. Ако е с инкрустация, [да вземат] по осем акчета. При обработка на цилиндрични предмети да ги смятат като отворени [незавършени]. Отливките от сребро да работят крайно чисто; ако прибавят бакър, мухтесибът да ги наказва. При отливки от злато на мискал да вземат пет акчета независимо дали от един мискал се отрязват десет, петнадесет или двадесет; когато копчета за горна дреха се изработват от чисто сребро, произвеждали са сто; среброто да [дават] по три акчета и по шест пула. Ако за акчета и за жълтицата се изразходва сребро. . . . [79] по едно акче, целите разноски са 50 акчета — две копчета са ги давали за едно акче. За тях се виждала печалба 8 акчета на сто копчета. С тяхно съгласие това се прие. Мухтесибът да следи. Ако работят ерзац, да налага наказания. За проста изработка сребро и злато дирхемът да е до едно акче, а ако е гравирано — за пет акчета. И това се вписа със съгласието на златарите.

Баняджиите да държат много чисти кърпите си; да мият и баните и да ги чистят. Теляците да имат добри бръсначи. Кърпите, които дават на неверниците, да не дават на мюсюлманите.

Солничарите пък за колкото и да купят килето, да продават с едно акче печалба или солта, която наричат „влашка“ сол, лятно време да продават 400 дирхема за едно акче, а зимно време 350 или 300 дирхема да продават за едно акче, понеже зимата е ранна.

Дърварите купували дългите „източни“ дървета, които по обичай са 30 лакътя, по 10—9—8 и 7 акчета. Да ги продават според случая с едно акче надбавка. Твърдите били по 25 лакътя, ако се купували по пет, да ги продават по 5 $^{1}/_{2}$. Ако се купуват по 6, да ги продават по седем. Ако пък ги купуват по четири, според случая да ги продават по тази сметка. Да продават стоте летви върху единадесет на десет!

Ако се касае за бичени дъски с дължина 12 педи, за колкото се взема едната дъска, да я продават два пула или два пула и половина в повече. Цепените дъски с дължина 16, 15 или 14 педи да се продават с печалба по два пула и половина. Мухтесибът обаче да следи и да забранява на доставчиците да режат маломерни [дъски].

Казанджиите да не изработват нищо от стар бакър. Да изработват от стар [нов][80] бакър. Когато се работи с чук, за тях е оставала печалба извън разноските двеста акчета. При този случай едната ока от [изработения бакър] изработеното, което бъде изработено с чук, да се продава по осем [акчета]. И за останалата изработвана посуда цената да се определя според горното. [Произведени] в повече или по-малко [от единица суров материал] и в този случай цената да се определи по същия начин. „Гевгирите, били те с калай или без калай, хилядата гевгира продаваме по седем, заявиха те (т. е. занаятчиите). Но ако са по поръчка, добавиха те, тогава хилядата ги даваме за десет. В тези случаи, казаха те, се изразходва повече желязо“. Това положение се утвърди с общо съгласие. Когато продават на търговеца хилядата за седем търговецът да го продава за седем и половина. Производителите на стрели, когато издялват от борово дърво стрелата и ако перото ѝ е от гъша перушина, по тяхна си преценка дават пет стрели за едно акче. Това бе утвърдено. При случаите обаче, когато перката е от орлово перо на орел-зайчар, да продават по две акчета. При изработка на стрели от пръст да продават двете за едно акче. Що се отнася до стрели с отрова, продавали са се и по три акчета; да се продават по четири. Открай време за производителите на лъкове са били купувани здрави лъкове по 15—20 [акчета]. Някои хора са полирали тези купени по 15 акчета [лъкове] и са ги пускали [на пазара]; продавали са ги наравно с долнокачествените — до 100—125 [акчета]. От страна на Худавендигяр,[81] бог да благослови царуването му, веднъж е била издадена забрана и е било запретено. Да се възстанови редът и да не се изменя. Отново тази султанска разпоредба бе утвърдена. Който се възпротиви на нея, мухтесибът да го накаже. При онези, които продават лъка за повече от четиридесет, да се вземе надвзетото от продавача.

Търговците на пирони да купуват хилядата бедуински пирона за десет и да ги дават по десет и половина. Същите, на каквато цена ги вземат, да ги продават с надценка по половин [акче]. Гвоздеи за дъска, които са най-доброкачествени, да продават хилядата за 35—34 [акчета]. А купените от тях за 25—24 — хилядата от тях да продват за тридесет.

Ако кантарът гвоздеи [за дърво] бъде купен за 120, оката на същите да се продава върху три и половина. Ако купят кантара върху сто, оката им се продава по три [акчета].

Ако купят кантара желязо на пръчки по шестдесет, да продават 200-те грама за едно акче. Ако кантарът европейска стомана бъде купен върху триста и петдесет, оката ѝ да дават по десет. Ако цената на един кантар се повиши или спадне, да се постъпи съобразно с горното. Плуговете, колкото ги купят, да ги продават по десет или по единадесет. Железарите (ковачи) да зачукват подковици на „османските“ сандали и ботуши за едно акче. На „хорезъмските“ ботуши да бъде по едно и половина. А на детските обувки и ботуши да зачукват за едно и половина [акче]. Ако е найдоброкачествено, да бъде за едно акче.

Свещарите и сапунджиите да купуват кантара масло върху сто. На сто дирхема свещи фитилът да бъде намаслен; върху сух памук да не изливат свещи и да не оводняват маслото. А сапунът да изваряват твърд, да не го оставят суров! Ако работят недобросъвестно, мухтесибът да наказва!

Ако кетенджиите купят кантара лен върху сто, оката му да продават върху две и половина.

Сабярите и ножарите да не изработват [едновременно саби и ножове] дамаски образец и европейски. Да не изработват дамаски образец, който да представят за европейски. Тези образци да продават всеки поотделно и да обявят добре вида му! Едното тесте дамаски ножове да се купува за сто [акчета] и да се продава по цена десет и единадесет. Ако ги продават, след като са им направили кожени ножни (капии), продавали са хубавото им качество по 15, средното им качество по 14, а долнокачествените кога наполовина от печалбата, кога на костуемата цена. Това се възприе и реши с тяхно съгласие. Ако ги продават, след като са им направили капии, да ги продават с една прибавка от две акчета и най-много три акчета, като се вземе пред вид тяхното хубаво, средно и долно качество. Ако бъдат изработени по европейски образец, да съблюдават и за тях качеството им — хубаво, средно и долно и ги продават с печалба от едно тесте (дузина) — съответно от три, четири и пет акчета.

Чекръкчиите пък, ако бъде направен един прост чекрък, [при което] се направят разноски от пет акчета и са го работили два дни, да продават долнокачестените за 12 акчета, среднокачествените за 13—14, доброкачествените за 15, 16, 17 и най-вече 18 [акчета]. Според оценката, дадена от сведущи лица при изработката на проста люлка, разноските са седем акчета. Да я продават [съответно] по 8, 9 и 10 акчета. Според качеството на люлката — ако я изработват с украса, да я продават по 30, 40, 50 [акчета]. По оценката на сведущи лица, ако изработят просто „дюзге“, да го продават по едно акче.

Каквото и да пристигне отвън в града за продан, следва това да пристигне до определеното му място. Например ако на пазара пристигне каквото и да е от овощията там, трябва [да могат] да го видят всички мюсюлмани и всеки според количеството му да може да вземе дял. Да не бъде изкупено цялото му количество [само] от едно лице. Прочее до въвеждането на това правило е имало обичай това изкупване да го наричат „йеклик“. От него населението е било ощетявано. Мухтесибът трябва да следи и да не допуска да се върши [такова изкупване]. Ако си позволят, да накаже виновния. Също ако на пазара пристигне риба или хайвер, и тях да купуват чрез разпределение. И лен ако дойде на лененото тържище, и него да купуват чрез разпределение. Цялото количество да не бъде купувано от едно [само] лице. Тези, на които средствата позволяват, трябва да получат дял. Ако вече не останат купувачи, тогава е позволено цялото количество да бъде купено от едно [само] лице. За да не бъде забавян онзи, който докара [на пазара], да не му се казва „да остане днес, утре ще купим“. Имало и такива, които не идвали навреме на пазара. След разпродажбата идват там и искат дял от тези, които са купили. Ако същият този не е лице с напреднала възраст, което да е дошло нарочно, поиска това, което е в ръцете на купувачите, казвайки да извадят от своите дялове и дял за него, да не му дават. Ако не е дошъл навреме по уважителна причина, в такъв случай и на него да дадат едно дялче. Или пък когато на кехаята на дадена корпорация бъде заделен дял за корпорацията, който дял той вземе, като се яви, и накрая не го купи, да се продаде. Подковите, гвоздеите и кожите също са като тези, които се споменаха вече.

Край на книгата.[82]

Средните десет дни на зилхидже, 907 г.[83] (17—26. VI. 1502 г.).

5

ИЗ ЗАКОННИКА НА СЕЛИМ I

Раздел [*Бач*][84]

От товар иракски сапун да се вземат две акчета, от товар черен сапун — 1 1/2 акчета. Да се вземат пет акчета кантарска такса. От товар нишадър — 10 акчета, от товар мастика — 4 акчета и 2 акчета кантарска такса. От товар сантолово дърво — две акчета и пет акчета кантарска такса. От товар стипца — две акчета и едно акче кантарска такса. От товар черна боя — едно акче.

Относно всичко това се взема под внимание онова, което е записано в регистъра на казата. Ако в регистъра не е записано, действува се по съществуващия обичай.

От товар съдове от бяла глина — едно акче. От товар глинени паници и гърнета — половин акче, от товар риба — едно акче, от товар йонийски съдове — едно акче, от товар корита — половин акче, от товар орехи — половин акче, от товар бадеми — две акчета, от товар лешници — две акчета, от товар гьон — половин акче, от товар сухо грозде — две акчета, от товар пестил — две акчета, от товар смокини — две акчета, от товар кайсии и зарзали — две акчета, от товар горчиви зарзали — едно и половина акчета, от товар триножни столчета — едно и половина акчета, от товар дюли — две акчета, от товар ябълки — едно и половина акчета, от товар дренки — едно акче, от товар маслини — две акчета, от товар ориз — две акчета, от товар лен — две акчета, от товар сол — три акчета, от товар лук — две акчета, от товар масло — четири акчета, от товар мед — две акчета, от кошер — едно акче, от мех [с мед] — едно акче, от товар сахтияни — две акчета, от товар гьон — две акчета,[85] от суров гьон — едно акче, от товар мокър гьон — половин акче, от товар кюркове — две акчета, от товар леблебии — едно акче, от товар петмез — две акчета, от товар оцет — две акчета, от товар бакър — две акчета, от товар желязо — две акчета, от товар перустии — две акчета, от товар палешници — две акчета, от товар лопати — две акчета, от товар подкови — четири акчета, от товар гвоздеи и клинове — две акчета, от товар лен — две акчета, от товар на дисаги — 4 акчета, от товар памуково масло —

две акчета, от товар плъстена материя (рече) — две акчета, от товар кебета — две акчета, от товар платно — две акчета, от товар сукно — осем акчета, от товар пресукана коприна — десет акчета, от товар ушито сукно — пет акчета, от товар аба — две акчета, от товар богасия — две акчета, от платно за кафтани — две акчета, от товар килимчета — две акчета, от товар кожени седла — едно акче, от товар дебели въжета — едно и половина акче, от товар чорапи — едно и половина акче, от товар вълна — едно акче, от товар арсеник — две акчета, от товар цветя — две акчета, от товар катран — едно и половина акче, от товар смола — едно акче, от товар живак — две акчета, от товар жълъди — едно акче, от товар лепило — едно акче, от товар рогозки — едно акче, от товар пъпеши и дини — едно акче, от товар чесън — две акчета, от товар зеленчук — две акчета, от товар восък — две акчета, от товар трева — един наръч, от товар зелен ечемик за фураж — два наръча, от товар детелина — два наръча детелина, от товар дъски — една дъска, от товар перустии — две акчета, от товар моркови и от товар ряпа — едно акче, от ока чисто масло — два пула, от товар череши — едно акче, от товар круши и ябълки — едно акче, от товар прясно грозде — едно акче, от товар дръжки за лопати — една дръжка, от сто лъжици — една лъжица, от двадесет яйца — едно яйце, от товар кисело мляко — половин акче, от товар метли — една метла, от товар кошници — една кошница, от товар растително масло — две акчета, от товар осолена мас от касапи — две акчета, от цял кантар — две акчета. От ока пипер — пет акчета, от кола ориз — осем акчета, от кола лук — три акчета, от кола риба — четири акчета, от кола сол — пет акчета, от кола рогозки — три акчета, от кола дъски — две дъски, от кола дърва — едно акче, от кола пъпеши — три акчета, от кола зелен ечемик — едно акче, от кола детелина — едно акче, от кола прясно грозде — три акчета или две акчета. Ако се продава по едно киле на муд пшеница, ечемик, леща, бакла и уров, от продавача и от купувача да се вземат по две акчета. Ако се продава катър или кон, да се вземат две акчета, както [се вземат] на говедо — по едно от продавача и едно от купувача. Ако месар заколи говедо, да се вземат две акчета на говедо, ако заколи овце — едно акче на три овце. Ако се продават лозя, овощни градини, воденици и тям подобни недвижими имоти, не се взема бач. Каквото и да се продава по селата, не се взема бач. Там, където няма дюкяни, от търгуващите да се събира пул сергийско право. От онова, което се измерва на покритото тържище, да се вземат две акчета на кантар — едното от продавача и другото от купувача. След като се прибере бачът от нещо и то се продаде, каквото и да се продаде после от това в града, да не се взема повторно бач. Освен когато се продадат повторно роби и добитък — тогава пак се събират бачовете им. Ако някой гражданин достави на пазара неща от рода на ечемика и пшеницата и продаде, не подлежи [на облагане] с бач. Да не допуска да се продават на друго място освен по пазарите.

[На бялото поле]: Няма забрана! Да не бъдат угнетявани [в този смисъл]! За растящите в града трева, детелина и зелен ечемик, когато ги докарват на пазара, няма бач.

Раздел

Онзи, който е мухтесиб, да определя пазарната цена при посредничеството на кадията! Да опита качеството на хляба! Да се наложи пазарната цена на базата 14 на сто, цената на овчото месо да бъде от три[ста] [акчета], а за козьото месо — триста и петдесет, за агнешкото месо — двеста акчета, за говеждо месо — четиристотин. Да определи пазарната цена на морковите, лука, зелето и чесъна. Ако докарат риба, да й се определи пазарната цена според рибата. На онова, което купувачът купи на муд, да се определи пазарната такса на муд с по пет акчета повече.

Ако отвън бъде докаран добитък, търговците на пазара да не го пресрещат и купуват! Ако някое лице докара отвън и накара да продадат..., не се налага пазарна цена. Но на онзи, който го е купил от него за продан, да дадат пазарна цена [в размер] единадесет на десет. Ако е за добитък, да дадат пазарна цена дванадесет на десет, ако се продаде охранен добитък — тринадесет на десет. [При определяне] пазарната цена трябва да се държи сметка за сезона.[86]

Ако се продаде още по-охранен добитък — четиринадесет на десет. След като се определи пазарната цена, на онзи, който се противопоставя и продава с недостиг, следва да се наложи наказание.

Ако са зеленчуци — да се взема едно акче на два дирхема, а от другите продукти да се взема едно акче на дирхем. Ако бъде забелязано, че търгуващите на пазара продават с голям недостиг, кадията да накаже мухтесиба, а да накаже и тези, които продават с недостиг. Да се определи пазарната цена на всичко — за плодовете и за онова, което се продава. Да се провери всеки занаятчия и като се види добрият и небрежният, щом се намери, да се предаде на кадията, който да провери и да накаже. Да се следи да не се подкарват неподковани конете, катърите и магаретата и да не се натоварват в повече. Неподчиняващите се да бъдат наказвани със съдействието на кадията. Да не се допуска използуването на хилави домашни животни. Да се провери хлябът у хлебарите, питките у производителите на питки, баниците у баничарите; да не са черни и кисели. В случай че са в недостатъчно количество, кадията да наложи наказание и да се взема глоба на дирхем едно акче.

Решетата да бъдат ситни. Ако се окажат недобре изработени, недобри или пробити, [занаятчиите] да бъдат строго наказани. Те да не се считат сами за майстори, а да бъдат от категорията на безделниците. Питките да се правят в половин обем. Да се поставят седем оки масло на един муд брашно. Да се обработва извънредно чисто. Да се установи пазарната цена на питките съобразно с пазарната цена на баниците. Никога да не се допуска недостиг! Да се издири!

Раздел месари

[На лявото бяло поле]: За месарите.

Месарите да отделят овцете си от козите и да не ги смесват помежду им. Да наредят да се разпредели месото на четири качества съобразно с определената цена и да не допускат противопоставяне [на това].

Да се натрупа [лой] у овцете, да не допускат да бъдат клани слаби [овце]. Онези месари, които се противят да доставят постоянно месо на населението и не намират [такова месо], да бъдат затваряни и наказвани, докато не се съгласят да доставят месо. Откъдето и да мине някой човек, те веднага да заколят.[88] Да не се извиняват и оправдават! Да не продават под пазарната цена! Ако продават, да бъдат строго наказани и порицани и да им се вземе глоба по едно акче на дирхем. Сготвеното от готвачите месо да не бъде жилаво, а вареното да не бъде солено, да не бъде и безсолно. Паниците да бъдат чисти. Да бъдат съвсем чисти и кърпите, и водата. Казаните да не са некалайдисани. Чиниите да не са стари и негледжосани. Престилките им (на готвачите) да бъдат чисти! Неверници да не са им слуги. Ако нещо от посоченото бъде нарушено, да бъдат наказани. [Някои готвачи] най-напред потапяли във вода печеното (бирян). Да се забрани това! Да се забрани и печено (бирян) от агнешко и да не го топят [и него във вода]. То (агнешкото) да се пече цяло. Пазарната цена на биряна, [изпечен] в печка, и на месото за яхния е половин. Да се следи печеното или пачата на онези, които продават варени глави, да държат чисто, да ги варят добре и чисто, да няма косми и жили. Да се определя пазарната цена на овца и агне според сезона. [Цената] на пачата винаги да бъде едно акче на четири [овчи крака]. Да не бъде повече! Да няма косми и жили. Да накажат нарушителите! Продавачите на шкембе-чорба да очистват и да готвят с чиста вода и... [89] без оцет. Да поставят чеснов лук, колкото е нужно. Чиниите им да бъдат чисти, да са чисти и кърпите и престилките им. Да бъдат проверени бюрекчиите. В бюрека за супа, в който овчото месо следва да бъде 250 дирхема, нека бъде 200 дирхема. А в бюреците на отделни парчета да има 280 дирхема. Да не поставят в тях глава лук. Да не смесват друго месо извън овчото. Да не намаляват месото заради лука. Вътре да няма много празно място (т. е.без месо). В противен случай да ги (т. е. бюрекчиите) накажат! Посудата им да е чиста. Квасът им да е чист. Маста им да не бъде миризлива и горчива. Да бъдат проверени [и] бакалите. На техните пресни и сухи плодове и други съестни продукти, на гроздето, смокините и тям подобни да се наложи пазарна цена единадесет на десет акчета. Като купят плодове, след като се установи пазарната цена за продавачите, и те престоят и [плодовете] им се развалят, ако дойдат повторно, да не искат [пак] пазарна цена. Ако купувачът установи недостиг в нещо, след като се премери, да се наложи наказание на продавача. Постоянно да се проверяват теглилките. Едната им страна да не е дефектна или по-тежка. Двете страни да бъдат еднакви. Да се контролират оките им. Да няма различия между тях в теглото. Да не продават, като смесват с доброто [лошо] качество. Иначе да бъдат порицани и да запретят [продажбите]. Да се следи да не докарват мухлясали плодове, пъпеши, любеници, грозде и плодове. Да бъдат безупречни. Да не се продават на друго място освен на пазара. Да се накажат противящите се [на това]. Онези, които продават ечемик и пшеница в махалите, да бъдат наказани; да се взема глоба за всеки удар с тояга — едно акче. И тези, които купуват, да бъдат наказани. За два удара с тояга да се взема глоба едно акче. Обаче докато не се разгласи на пазара и предупреди, никой да не бъде притесняван! Да определят според сезона пазарната цена на киселото мляко за продавачите на кисело мляко. Да се следят туршиите на продавачите на туршия. Да не продават с недостиг и да не продават, като допълват хубавото с гнилото. Да се определи пазарна цена за продавачите на прясна и суха риба и краставици според техния сезон. Да се проконтролират халваджиите! Ако оката мед е четири [акчета], халвата да бъде върху шест [акчета]. Халвата с бадеми да струва по седем [акчета]. Но медът в нея да бъде много хубав. Домашната халва,която трябва да бъде с мед, да не надвишава четири акчета на ока. Халвата с грозде и петмез да се продава по три [акчета] оката. Цената на гроздовия сладкиш да бъде съобразно с цената на гроздето. [Тази цена] е в зависимост от нея (т. е. от цената на гроздето). Колкото и да е гроздето, [цената] да не надвишава единадесет на десет [акчета], но то трябва да е узряло, да не е развалено, мискетно, сочно, вкусно и не кисело, а приятно. Да се проверяват добре и смокините. Да не бъдат кисели и воднисти. И любениците да бъдат такива. Да се проконтролират и шивачите. Поръчаните им сукнени дрехи да бъдат с кадифена украса, да бъдат дълги, да ги шият за до петнадесет акчета, да шият вълнени дрехи с украса за 25 акчета, да шият вълнена дреха за мирахора за 35 акчета, да шият дрехи от дамаска и кадифе за 20 акчета. Кафтаните и фистаните да бъдат с тесни тегели — за 30 акчета. Женските пантофи да се шият за 15 акчета. Другите дрехи, които са с памучен тегел [да бъдат] по 20 акчета. За останалите да бъде като за тези. А шивачите трябва да бъдат наказани, ако нарушат поетите обещания. Ако се противят, да бъдат наказани.

И майсторите също да изпълняват точно поетите обещания. Ако повредят нечия дреха или не я ушият, да ги накажат чрез кадията. Да бъдат проконтролирани чохаджиите. Да се проверяват и шивачите на пазара! Сукнените дрехи, дрехите от платно, дрехите от богасия да бъдат от една-две ширини. Украсата им да не бъде от парчета. Каквато и да е яката, украсата ѝ да бъде най-добра и да бъде по новия обичай, та след това да е годна да се направи рокля. Шивач, който не шие по обичая, да бъде строго наказан! Да се събира по едно акче на удар с тояга. Ако не ушива сам, а привлече и купи от друг, да не се упражнява вмешателство! Но ако, знаейки какъв е законът, купи или го продаде на друг, да се събира по едно акче глоба за всеки удар с тояга.

Да бъдат проверени и търговските посредници. Да изпълняват сигурно и точно службата си, да не преувеличават от себе си стоките, да не лъжат при продажба и никого да не измамват. Да вземат едно на сто акчета от продадените артикули. Да вземат по подобие на това по едно акче на сто от коне, катъри, роби и робини. И джамбазите на коне да постъпват по този начин. Да не се противят! Ако правят това, да бъдат наказани. Търговците на робини да не натриват лицата на робините с белило и червила. С каквато дреха продават предназначените за продан роб и робиня, с такава да я предадат. Да не ги пресъбличат! Да се проверяват такетата на такеджиите! Да се проконтролират и продавачите на калпаци. Да ги шият от нов плат, а шевът да бъде добър. Да бъдат проверени продавачите на ботуши!

[На бялото поле]: *Раздел — За майсторите на ботуши*

Подплатата на ботушите да не бъде по-широка и [цената] да не надвишава единадесет на десет [акчета]. Да се проверят и майсторите на ботуши! За пурпурните и червени ботуши от най-добро качество да се вземат до 30 [акчета], за тези от средно [качество] — до 20, за най долнокачествените — до 18 [акчета]. Ако пантофите или други обувки се развалят, преди да са изтекли два дни, има виновник, да го накажат или да го порицаят; да се взема глоба по едно акче за два [удара] с тояга. Но ако се продъни гьонът или сахтиянът, вината е на кожарите.

Да бъдат проверени и подвързвачите, работата им, [извършена] с усърдие, да бъде добра! Да бъдат проконтролирани и продавачите на стари обувки. Гьонът и сахтиянът им за кърпене да бъде много добър! Да не бъде от коремна кожа и мешина! Шевът да бъде добър. Два. . . да бъдат точно за две акчета. Да не бъдат за повече. Какъвто и вид да е суровата кожа, да не я продават на друг извън кожарите. Ако [се продаде], да продадат на лица, които работят в града. Да не продават на чужденци, които, щом купят, си отиват. Онези, които не се покоряват, да бъдат наказани! Козите кожи да бъдат червени и пурпурни: хубавите — по двадесет и две [акчета], средните — по осемнадесет и долнокачествените по шестнадесет [акчета]. А козите кожи с други цветове да бъдат доброкачествените — по 16 акчета, среднокачествените — по 14 акчета и долнокачествените — по десет акчета. При препродажба да не се продава по-високо от дванадесет на десет акчета. Касапите да продават овчите кожи от първо качество по 2 1/2 акчета, тези от средно [качество] — по 2 акчета и долнокачествените — 1 1/2 акчета. Суровите волски кожи и телешките кожи да бъдат: доброкачествените — по 10 акчета, среднокачествените — по 10 акчета и долнокачествените — по девет акчета. Дължината на черния конски чул да бъде 12 каръша,[90] а ширината му — осем каръша; най-доброкачественият да бъде по 26 акчета. Кечето с дължина десет каръша да бъде с ширина седем и да струва 20 акчета. Най-доброкачествените, среднокачествените и долнокачествените черни конски торби да бъдат по три [акчета]. Да бъдат проверени и дръндарите. Да разчесват за едно акче 15 дирхема памук. Да бъдат проконтролирани и железарите. Произведенията им да не бъдат недоброкачествени. Да бъдат проверени и казанджиите. Казаните и дръжките на казаните да не бъдат от желязо, да бъдат от бакър. Калайджиите да калайдисват добре и да не допускат недоброкачествена и дефектна [работа]. Да не определят за калая, желязото и тям подобни материали по-висока цена от 11 на 10 акчета. Да продават върху 11 на 10 [акчета]. Да следят у дошлите отвън да няма повече подправено, в недостиг или развалено [нещо от стоките].

[На бялото поле]: *Раздел подковачи*

Да се проконтролират подковачите. При цена седемдесет акчета на сто подковани крака да подковават конете — за пет, катърите — за четири и магаретата — за три акчета. Ако някой каже, че гвоздеите на добитъка са изпаднали, [вината] пада върху налбантите. Да бъдат наказани! Да бъдат проверени и ножарите! Да не правят саби по европейски тип, като ги наричат дамаскини. Най-добрите ножници за мечове да бъдат по 60 акчета, средните — по 50 и най-долнокачествените — по 40.

Да бъдат проверени и златарите. Произведенията им да бъдат без примес. Техният дирхем да се купува по три акчета, мискалът злато да се купува по три акчета. А на мискал за тънки изделия да се вземат пет акчета. На дирхем за изливане и за украса на мечове и каквото и друго подобно да има, да се взема по 1 1/2 акче. При претопяване и изчукване изделието трябва да е без примес. На дирхем да се взема по 1 1/2 акче. Дирхемът позлатени изделия да се купува по три [акчета]. Да докарват [на пазара] пшеница, ечемик и каквито и да са зърнени храни; да не биват спъвани [в това].

Да бъдат проверени търговците на сено! Ечемикът им да бъде зрял. Да не си служат с по-малко по размер киле. [Ечемикът им] да не бъде със слама. В противен случай да бъдат наказани, да се събира глоба по едно акче за [всеки] удар с тояга. Килето да бъде подпечатано.

Да бъдат проверени сапунджиите и свещарите. [Работата им] да бъде много добра. Свещите им да не бъдат проядени и да не са от вмирисана лой, а да бъдат здрави и без примеси. Товарът на товарните животни трябва да обема съобразно с количеството, да не бъде повече. Подковите им да бъдат в пълна изправност! Самарите им да бъдат цели! Онези, които се противят [на това разпореждане], да бъдат наказани!

Да бъдат проконтролирани атарите! Техните шафрани да не бъдат мръсни и развалени. Каквато и стока да се продава, да не струва повече от единадесет на десет [акчета]. Да не увиват една глава захар в повече от три хартии. Да не продават лошата захар като глава напълно качествена [захар].

Да бъдат проконтролирани манифактуристите, за да не продават, като примесват към хубавата коприна [лоша]. Аршините им да не бъдат с недостиг. Търгуващите с непълен аршин да бъдат наказани и да [им[се събере глоба едно акче на тояга.

Да бъдат проверени бояджиите! Какъвто и цвят да боядисват, да бъде добре направено, да не бъде дефектно. Да не слагат платното на камък и да го удрят с прът и да не простират над пътя боядисаните тъкани.

Да бъдат проконтролирани банялжиите. Баните и водите им да бъдат чисти и умерено [топли], а теляците им — умели и сръчни. Бръсначите им да бъдат остри. При бръснене на главата да бъдат сръчни и изправни, да не създават никому безпокойство. Кърпите на. . .[91] да бъдат чисти. Кърпите, които се дават на неверници, да не се дават на мюсюлмани. На кърпите за неверници да има отделен знак. Онзи, който се противопоставя, да бъде наказан.

Да бъдат проверени и бръснарите. Да не бръснат главите на мюсюлманите със същия бръснач, с който бръснат главите на неверниците. Да не изтриват лицата на мюсюлманите със същите кърпи, с които изтриват лицата на неверниците. Бръсначите им да бъдат остри.

Да бъдат проконтролирани и лекарите. Да показват на лекарите домовете за луди. Нека направят преглед. Ако някои не се съгласят [на това], да попречат!

Да бъдат проверени и хирурзите! Да бъдат изправни в професията си.

Да бъдат проверени мелничарите. Да не хранят кокошки във водениците си, за да не нанасят щети на брашното и пшеницата на населението. Да не вземат повече, отколкото е обичайно! Да не мелят едро и да не подменят пшеницата с плява. В противен случай да бъдат строго наказани!

Да бъдат проверени алемдарите![92] Да се проконтролират и другите пазачи на големите градски порти. Да не пазят при големите градски порти в други дни освен в понеделник и четвъртък. Да не разгонват бедняците в джамиите. Килето, аршинът и камъните за теглилка да бъдат подпечатани. Да не бъдат без печат! Мухтесибът да контролира при продажбите и покупките във всички занаятчийски браншове, да задържи онези, които продават с недостиг, и да събира глоба по едно акче на всеки дирхем. Да следят приходите и разходите на всеки и да внимават... да не бъде по-малко от 11 на 10 [акчета]. Да определят пазарната цена на тази база! При много трудоемки работи да не надвишава 12 на 10 [акчета]. И нищо да не се продава, без да се определи пазарна цена чрез кадията и мухтесиба.[93]

6

РАЗПОРЕДБИ ЗА ПРИСТАНИЩНИ ТАКСИ В ПОДУНАВИЕТО ОТ 1520 Г.

Преписът от регистъра е, както следва.

Според регистъра на мевляна Кючук Пири, кадия на Акча Казанлък, [тук] са изложени основните гюмруци,[94] возарски такси[95] и др. на дунавските пристанища, които са хас. Станало на 26 реби II 926 г. (15. IV. 1520 г.).

Когато возарите прекарат овце през дунавските пристанища, след като се събере едно акче на две овце, вземат пак на пет овце по едно акче. Заповядано е половината да се задържа за съкровището. Тъй като в някои пристанища се вземало по [1 акче] на шест [овце], наредено е да се събира по една четвърт.

От рибата, уловена в дунавските пристанища, каналите и някои езера, се вземало десятък. Заповядано е в бъдеще да се взема половината.

Заповядано е от лицата, които са купили зърнени храни откъм Ефляк и са натоварили на кораби, да се взема гюмрук при пристигането в едно пристанище. Наредено е да им се връчи документ, за да не им вземат пак [гюмрук] в друго пристанище.

На риболовците е заповядано да не продават рибата другаде освен в пристанището. Издадена е разпоредба да се продават чрез емините[96] и кадиите да го регистрират в сиджилите.[97]

Наредено е, като дойдат с кораби материали, да не се преглеждат корабите, а да се преглеждат [пристигналите] материали. Като се приведат в известност намиращите се вътре материали, съобразно с това да се събират бачовете.

Заповядано е според закона от робите от двата пола, преминали от отвъдната страна, от големи и малки да се събира пенджиек.[98]

Заповядано е пенджиекът да се отмени, да се събират по 20 акчета.[99]

Заповядано е, ако през пристанищата преминат коне, след като се вземе налог, на отсамната страна и повторно дойдат и преминат от отвъдната страна, пак да се взема налог.

Заповядано е, когато търговци с платове преминават през пристанищата било оттук за нагоре или отгоре за насам, и стоките им, когато преминат от отвъдната страна било за размяна, било за продан, от платовете и от дрехите да се събира гюмрук.

Срещу пристанището Исакча в Богдан[100] в нашите предели имало 15 езера и със султанска заповед две езера от тези езера били дадени на бившия войвода на Богдан като „бейлик“[101]. По силата на това те владеели петнадесетте езера, без да дават нито гюмрук, нито десятък. Направена е била проверка. Заповядано е да се задържат според закона десятъкът и данъкът от езерата за риболов извън езерата, дадени на войводата на Богдан. Наредено е, ако не дават, да не принадлежат на Богдан, [тази страна] да се откаже от [тази езера].

В споменатите пристанища има някои езера и острови и когато настъпи зима и Дунав замръзне, неверниците от Богдан и Ефляк са прехвърляли овцете си покрай посочените езера и на [тия] острови и са зазимували [там]. На всеки сто овце се събирали по три овце като „грощина“ и се задържали за съкровището. През тия последни две години хората на санджакбея са помагали при събирането и са взели за себе си насила две трети, а дали една трета на емините. Заповядано е пак да се задържа за съкровището, както е било отпреди по обичай и закон, и на санджакбея да не се дава нищо.

Една трета да се дава на санджакбея, две трети да се задържат за съкровището.[102]

На отсамната страна населението на Добринче[103] срещу [104] пристанището Исакча има сто овце за разплод. Давали са им фураж и храна на отсамната страна. Но [непрестанно] се е купувала и се е давала на овцете за ядене сол от Богдан. Заповядано е необходимата сол да се дава от пристанището, да не се дава от друго място.

Наредено е на лицата, които осоляват риба в Подунавието, за рибата, която ще осоляват, да не вземат морска сол, да вземат от пристанището.

Заповядано е в пристанището Силистра да се вземат возарието и налогът от овце, коне и говеда, както се е вземало в пристанищата — то Нийболу[105] и Рахова.[106]

Срещу пристанището Мачин има канал, познат под името Боянгьолю, в който раздвоеният срещу Хърсова[107] Дунав се слива пак в едно. Браилските неверници са устроили в посочения канал на девет места даляни и ловели риба. Ако се взема една трета от уловената риба, се получава значителен приход. Заповядано е в бъдеще от споменатите даляни да се взема една трета.

Това е на кяфирската страна, не било удобно да се събира.[108]

Когато неверниците от Ефляк докарат с коли сол от пристанището Рахова, от всяка кола сол се вземал по един чатал сол като такса за кораб със странични гребла. [Това] не се е събирало в пристанището Нийболу. Заподявано е занапред да се събира и в споменатото пристанище.

След като в пристанищата Рахова и Видин се събере налог по едно акче на две овце, взема се возарска такса на пет овце по едно акче. Половината се е задържала за съкровището.

За коне и говеда се дава по четири акчета налог — вземат се акчета за возарска такса. Половината се е задържала за съкровището.

В пристанището Йеркьоки[109] пък, ако са по-малко от сто овце, половината возарие не се събирало. Заповядва се отсега нататък в пристанището Йеркьоки да се вземат возарие и друга [такса], както се вземат те в пристанищата Нийболу, Рахова и Видин.

В пристанището Видин един къс сол се е продавал за две акчета. Когато било направено запитване, отговорили, че те са принудени да го продават по-скъпо, защото са го купили в Ефляк на по-висока цена. Заповядано е занапред, ако се купува пак купената от Ефляк сол, да се продава с едно акче повече (по-скъпо).

Заповядано е от рибата, която живеещите в Капуджипазар[110] неверници улавяли по Дунава с кораби, да се взема десятък.

Когато търговци натоварват на кораби и салове платове и бъчви в пристанищата Видин, Нийболу и Силистра и ги изнесат за продан в Капуджипазар, заповядано е и откъм страната на Ефляк да се събират гюмруци за съкровището.

Когато неверници от Ефляк докарали сол в пристанището Рахова, от всяка кола се е вземал по един чатал сол като такса за кораб. Заповядано е занапред и в пристанището Видин от всяка кола сол да се взема по един чатал сол.

В пристанището Видин по време на „несние“[111] на един къс сол, купена от Ефляк се е давала цена по едно и половина акче, а по [режима] „несние“ се е продавала по две и половина. След това било отменено „несние“ и се продавала в пари по две акчета и два пула. Заповядано е занапред, когато се купува къс сол, добита от Ефляк, да се продава с по едно акче в повече.

При канала, известен под името Мош, в пристанището Силистра, когато Дунав придойде, се разлива към страната на Ефляк и се образуват доста езера. След това при оттеглянето на водите неверниците от Ефляк преграждат този канал, слагат даляни и ловят риба. В миналото този канал известно време бил за силистренското население във властта на държавното съкровище, а известно време бил владение и на силистренския диздар,[112] а в същност принадлежал на Ефляк. Заповядано е да се провери сега, ако притежават документи [за владение] на езерата, да се пише и да се докладва, ако не — емините да сложат ръка на доходите за съкровището.

В търговския център, именуван Ибраил,[113] постоянно идват черноморски кораби от Трапезунд, Кафа, Синоп, Самсун, Истанбул и други градове. Като дойдат от Дунав в Ибраил, те се противят да дават два пъти гюмрук, както в Нийболу, Силистра и други пристанища. Те не давали гюмрук на емините под предлог, че напускат Ибраил, продавали са стоките си и са натоварили зърнени храни. Жителите на споменатия Ибраил и от другите категории [население] — ренчберите, като пристигнели в Нийболу, Видин и в други пристанища, натоварели на кораби и салове платове и зърнени храни, щом дойдели до Мачин, не плащали гюмрук, давали само транзитния бач от кораби и салове. Противели се [да платят гюмрука]: „Ние не продаваме тук, ще продаваме, като отидем в Ибраил.“ Специално за пристанището Мачин, ако емините вземат гюмрук от бъчви, платове и други стоки, хората на влашкия войвода вземат [от другата страна] един гюмрук. В Ибраил се случва от морето да идват 70—80 кораба, докарват стоки, продават ги и като натоварват пак зърнени храни, се връщат. Когато емините им поискали гюмрук, те се противпоставяли, казвайки: „Продадохме в Ибраил и в Ибраил натоварихме“, и не давали гюмрук. Нарежда се в бъдеще за съкровището да се събира една трета от рибата, уловена в даляните, устроени в каналите.[114] И от стоките, дошли с кораби в Ибраил, да се взема гюмрук, както в другите пристанища. Наредено е жителите на споменатите тържища и от други категории и ренчберите, като пристигнат в Нийболу, Видин и други пристанища, натоварят на кораби и салове платове и зърнени храни, щом дойдат в Мачин, да се вземат според закона гюмруците от стоките. Заповядано е, ако се докара стока от Черно море в Ибраил и се продаде, от натоварените зърнени храни пак в пристанището Мачин да се вземат гюмруците. В случай че притежателите на корабите упорствуват да дават, заповядано е да им се свалят платната, да дойдат да платят горните гюмруци и след това да се разпореждат със стоките си и да ги продават.[115]

7

ИЗ ЗАКОННИКА НА СЮЛЕЙМАН I

Трети раздел

Разказва за бача и бейт-юл-мала[116]

Мюсюлмани и немюсюлмани, които идват отвън докарват и продават кебе, сукно, гьон, вълна, мед, масло и каквото и да е тям подобно, да се взема [бач] едно на четиридесет акчета.

От товар платове, платно, копринени конци, сукно, лен, памук, калай, олово и тям подобни да се вземат две акчета на товар. От товар същите узрели плодове да се взема едно акче.

От товар борина да се взема парче борина.

Когато магарешки товар дърва влезе в крепостта, да се взема едно дърво като налог за вратара. Ако се продаде говедо, да се вземат две акчета от купувача и две акчета от продавача.

От стока, която се тегли на покритото тържище, да се вземат две акчета на кантар — едно акче от купувача и едно акче от продавача.

Ако някой отвън докара овце и ги заколи и продаде, да се взема едно акче на две овце. Ако местен месар заколи, да се вземе едно акче на четири овце. А ако се заколи и продаде говедо, да се взема едно акче.

Ако се продаде мюлк,[117] т. е. лозе, воденица и къща, няма бач. Каквото и да се продава в селата, няма бач. От товар на една ладия да се вземат 130 акчета. От кола лук да се вземат четири акчета. А от кола риба да се вземат осем акчета и от кола ориз — осем акчета. Ако се продаде роб, да се вземат четири акчета и от двете страни — две от купувача и две от продавача.

Каквото и да дойде от Ефляк, от западните страни, от Дубровник и от други места, да се вземат две акчета на сто.

От кола дъски да се взема една дъска.

От бъчва вино, дошла в града, да се вземат 15 акчета.

Ако се угояват свине за клане, да се взема едно акче на свиня. От онези пък, които са на свобода, да се взема едно акче на две.

Закон за реките Морава, Дрин и Ибри

От конник, който прехвърли с лодка реките Морава, Дрин и Ибри да се взема едно акче на кон и от двама пешеходци — едно акче. Да се взема на кола по едно акче на колело, от всяко буре — четири акчета, от конски товар — две акчета. Да се взема едно акче за говедо, едно акче — на две овце и на четири агнета — едно акче. За всяка свиня поотделно да се взема по едно акче.

Ако конник, който е преминал, дойде пак след три дни, не се взема нищо. А ако дойде след три дни, да даде пълна такса.

От река Морава, от даляните, които са регистрирани като приход на санджакбея, да се взема половината от уловената риба като дял. А от езерата, които са регистрирани на спахиите, да се взема десятък от уловената риба.[118]

8

ЗАКОН ЗА ПАЗАРНИЯ БАЧ В САМИЯ ЙЕНИДЖЕ ВАРДАР[119]

Ако на пазара дойдат с конски товар мед, масло, сирене, ориз, лен, пипер, дървено масло, маслини, шарлаган, сусам, сухи плодове и пресни плодове, прясна риба, сол, орехи, плат, коноп, кюркове, ямурлуци, краставици, червена боя, черна боя, желязо, подкови, пирони, олово, калай, мешина, гьон, индиго и тям подобни, се вземат по две акчета бач на товар. Ако пристигнат разни зърнени храни, пресни плодове, кестени, се взема по едно акче на товар. Ако пристигнат с кола сол, ориз, зеленчуци, лук и сухи плодове, се вземат на кола по четири акчета. Ако дойдат с конски товар дъски и летви, на товар се вземат два пула. Ако дойдат с кола други дърва, на кола се взема едно акче бач. Ако дойдат с кола пъпеши и дини, на кола се взема едно акче. Ако дойдат ямурлуци, килимчета, торби и тям подобни и се продадат на парче, на парче се взема едно акче. Ако докарат аба и тя се продаде на парче, от такова количество аба, което е нужно за два чифта потури, се взема едно акче. От биволски гьон се вземат две акчета, от волски гьон — едно акче, а от кравешки гьон — половин акче.

Ако се заколи говедо, се взема едно акче на говедо. Ако местни касапи заколят овце, на четири овце се взема едно акче. На две овце, докарани отвън и заклани, се взема едно акче. Ако се продаде жива овца, на овца се взема едно акче. Когато се заколе агне или се продаде живо, на четири агнета се взема едно акче. Ако се продаде роб, кон и вол, се вземат две акчета от продавача и две акчета от купувача. Ако се продаде крава и магаре, се вземат едно акче от продавача и едно акче от купувача. Ако пристигне с конски товар памук, на товар се вземат четири акчета. Ако доячи докарат мляко и продадат, през дните, когато продадат, се взема едно акче седмично.[120]

9

ЗАКОН ЗА ПАЗАРНИЯ БАЧ В САМАТА КАРАФЕРИЯ[121]

Ако на пазара пристигнат мед, масло, сирене, сухи плодове, дървено масло, маслини, хайвер, лакерда, орехи, сол, прясна риба, сукно, платно, кебе, кюрк, чувал, корито, сахтияни, гьон, индиго, кънà, алена боя, черна боя, стипца, жълъди, шарлаган, саби, желязо, подкови, клинци, калай, стомана, олово и тям подобни, се взема бач по две акчета на товар. Щом дойде с конски товар лен и памук, се вземат четири акчета на товар. Ако пристигнат дъски с конски товар, се взема едно акче на четири товара. Ако дойде с кола сол, се вземат четири акчета на кола. Ако дойдат с конски товар кестени и дойдат ябълки, череши, круши и сливи, се взема едно акче на товар. Ако дойдат с конски товар пъпеши и дини, на товар се взема по половин акче.

Ако дойде с конски товар борина, на товар се взема едно акче.[122] Ако дойде товар. . . , се взема едно акче на товар. Ако дойде товар рогозки, се взема едно акче. Ако пристигне с кола кромид, се вземат четири акчета на кола.

Ако пристигнат ямурлуци, кебета за покриване, килими и торби и се продават на парче, се взема половин акче.[123] Ако дойдат с конски товар покривала за добитък, които се поставят под седлата, се взема половин акче на товар. Ако от града излязат с конски товар пешкири, саби и тям подобни и отидат [другаде], се вземат по две акчета на товар като бач за износ.

Ако се заколи говедо, на говедо се взема едно акче. Ако местни касапи докарат овце и ги заколят, на четири овце се взема едно акче. Ако външни докарат, на две заклани овце се взема едно акче. Ако се продадат роб и кон, от продавача се вземат две, от купувача две акчета. Ако се продадат живо говедо и магаре, от продавача се взема едно и от купувача едно акче. Ако доячи докарат мляко в града и го продадат, през дните, когато продават, се взема по едно акче седмично. Ако се заколи агне или пък се продаде живо, се взема едно акче на четири агнета. Ако дойде с товар вино и оцет, се вземат по две акчета на товар.[124]

10

ЗАКОН ЗА ПАЗАРНИЯ БАЧ В САМАТА КЕСТОРИЕ[125]

Ако пристигнат с конски товар отвън сукно, платно, сол, масло, мед, дървено масло, маслини, сирене, ориз, сухи плодове, суха риба, хайвер, прясна риба, коприна, кожа за кюркове, говежди гьон, кебе, памук, лен, аба, ямурлуци, желязо и восък, се вземат по две акчета бач на товар.

Ако пристигнат брашно, пшеница, ечемик и други зърнени храни, кестени и пресни плодове, се вземат по две акчета на товар.

Ако пристигнат дини, краставици, зеле, рогозки, борина и грънци, се взема по едно сурети на товар.

Ако пристигне с кола лук, се взема едно акче на кола. Ако пристигнат с кола ямурлуци, килимчета и тям подобни и се продават на парче, от всяко се взема по едно акче. И за власесто кебе е също като при онези [стоки]. От товар лук и чесън се взема пак по едно акче. Когато местни касапи заколят, на три овце се взема едно акче. Ако се продаде свиня, за всяка се взема едно акче. Ако се заколи говедо, се взема едно акче на говедо. Ако се продаде живо говедо, от продавача се вземат две акчета и от купувача — едно акче. Ако се продаде роб и кон, от продавача се вземат две акчета и от купувача — две акчета. Ако се продаде магаре, от купувача се взема едно и от продавача едно акче.

Ако дойдат овце и се продадат, на две овце се взема едно акче. Ако се продаде агне, на агне се взема едно сурети. На товар оцет се вземат две акчета, на товар вино — едно акче. Ако излезе вън от града риба, се събират две акчета на товар шарани като износна пазарна такса.

От товар дребна риба се взема едно акче. Ако излезе товар вино, се взема едно акче на товар. Ако излязат кюркове, щитове[126] и сарашки инструменти, се вземат по две акчета на товар.

Ако неверници, които не са облагаеми с харач, докарат от западните страни платове, сукно, стомана, калай и тям подобни, каквото и да докарат, се събират по четири акчета на сто. Ако доячи докарат мляко и то се продаде, се взема едно акче седмично. . . [127]

Закон за облагане с десятък на лозята, зърнените храни, налог върху рибата и тютюнлюк[128]

За рибата, ловена в езерото с даляни, ългъб[129] или други мрежи, колкото и да се улови, да се взема налог едно на три.[130]

11

ЗАКОН ЗА ПАЗАРНИЯ БАЧ В САМОТО ХУРПИЩА [131]

Ако пристигнат с конски товар сукно, платно, сол, масло, мед, дървено масло, маслини, сирене, ориз, сухи плодове, суха риба, прясна риба, хайвер, коприна, кожа за кюркове, говежди гьон, кебе, памук, лен, аба, ямурлук, желязо, восък, брашно, пшеница, ечемик и други зърнени храни, кестени и пресни плодове, се вземат по две акчета бач на товар. Ако дойдат пъпеши, дини, краставици, зеле, рогозки, дъски, борина, грънци, се взема по една мостра от товар.

Ако пристигне лук с кола, се взема едно акче на кола. Ако пристигнат ямурлуци, килими и тям подобни и ако се продават от ръка, от всяко се взема по едно акче. От власесто кебе [се взема], както от тях.

От товар лук и чесън също се взема по едно акче. Ако се продаде свиня, от всяка се взема по едно акче. Ако се продаде живо говедо, се вземат две акчета от продавача и едно акче от купувача. Ако се продаде роб и кон, и от продавача, и от купувача се вземат две акчета. Ако се продаде магаре, от продавача се събира едно [акче] и от купувача едно акче. Ако се продаде живо агне, се взема едно сурети на агне.

На товар оцет се вземат две акчета, а на товар вино — едно акче. Ако доячи докарат мляко и го продават, през дните за продан се събира едно акче в седмицата.[132]

12

ЗАКОН ЗА ПАЗАРНИЯ БАЧ В САМИЯ СЕРФИДЖЕ[133]

Ако пристигнат с конски товар мед, масло, риба, сол, орехи, сахтияни, платно, кестени, сирене, лен, памук, кебе, желязо, подкови и клинци, да се взема бач по две акчета на товар.

От товар брашно, пшеница и ечемик да се взема по едно акче. Ако пристигнат ямурлуци и кебета за покриване и се продават на парче, се взема по едно акче от всяко. От товар пресни плодове се взема едно акче. От биволска кожа се вземат две акчета за кожа, от волска кожа — едно акче. Ако докарат на товар зеле, краставици, пъпеши и дини, се взема едно сурети на товар. Ако дойдат с кола, се взема едно акче на кола. Ако дойдат дъски с конски товар, се взема една дъска на товар. От товар борина се взема едно парче борина. Ако се заколи говедо, се вземат две акчета на говедо. Ако се заколи овца, на четири овце се взема едно акче.[134] Ако се продаде живо говедо, се взема едно акче от продавача и едно акче от купувача. Ако се продадат говедо и магаре, се взема едно акче от продавача и едно акче от купувача. Ако се продаде роб, се вземат четири [акчета] от продавача и четири акчета от купувача.

Ако се продаде кон, се вземат две [акчета] от продавача и две акчета от купувача. Ако се продаде жива овца и агне, на овца и на агне се взема едно сурети. Ако докарат платно и го продават на аршин, на четиридесет акчета се взема едно акче. От дърва и вълна не се взема нищо. Ако пристигнат свине и се продадат, се взема по едно акче за всяка. От товар кожи за кюркове и от товар лен се вземат като бач за износа по две акчета на товар, а от товар вино се взема едно акче.[135]

13

РАЗПОРЕДБИ ЗА БАЧОВЕ В СЕЛА

I. [Село Драгоще,[136] от нахия Преспа, каза Гориче,[137] тимар. Сред доходите на тимариота е записан и налог върху езерната риба и бач. По повод на бача е отбелязана следната разпоредба]:

Обичайното вземане бач върху рибата [се събира] по следния начин: за товар докарани и продадени шарани се вземат две акчета, а за товар дребна риба се взема по едно акче.[138]

II. *Вакъфи на султан Мехмед II, от чиито доходи се издържат джамията и имаретът на същия султан в Цариград*

[Село Серакин[139] в района на лива Виза[140]]. Някои от неверниците в споменатото село са колари. От кола, която се продаде в селото, се вземат по две акчета. Ако се продадат дъски, на двадесет дъски се взема едно акче. От кола летви се вземат по две акчета, от товар обработени кожи, докарани с коне и магарета, [се взема] едно акче. Ако пристигнат с кола сол и вълна — осем акчета, за конски товар [с тези артикули] — две акчета, от магарешки товар — едно акче, от плодове, дошли с товар — едно акче, от плодове, дошли с кола — четири акчета бач и налог за покритото тържище. На две овце се е вземало едно акче, а на говедо — две акчета. [Така е било] от старо време, та до днес.[141]

14

СТАР ЗАКОН ЗА ЛИВА ВИДИН

Ако на пристанището се продава сол от складовете, на сто къса се вземат по пет акчета бач. Ако премине добитък от отвъдния бряг[142] — било кон, било вол, на глава добитък се вземат по две акчета. Ако преминат овце, на две овце се взема по едно акче. Ако в пристанището се продава моруна, от гражданите се вземат по четири акчета на риба; ако се купи отвън, на моруна се вземат по осем акчета. И ако в кланицата се заколи вол, се взема по едно акче на глава добитък. И ако по Дунав откъм Кили дойде риба с кораб,[143] ако [корабът] е пълен, се вземат по 50 акчета на кораб. Има кораби, [за които се вземат] по 30 акчета, има кораби, [за които се вземат] по 25 акчета, а има и кораби, [за които се вземат] по четири акчета. Ако от посочените кораби се продава риба, на пет каиша[144] се взема едно акче; ако се продава шаран, се вземат две акчета на товар. Ако отвън дойде в града вино с бъчви, се вземат 15 акчета. Ако в града се продава вино в бъчви, от продавача се вземат две акчета и от купувача — четири акчета. Ако дойде вълна с кола, се взема едно акче на чувал. Ако дойде кебе с кола, вземат се четири акчета на кебе; за половин кебе се вземат две акчета. Ако дойде с кола зеле, се вземат две акчета; ако дойде с дисаги, се взема едно акче; на конски товар се вземат две акчета. Ако дойде оцет с мехове, се взема едно акче. Ако дойдат дъски с кола, вземат се по две акчета. Ако дойдат с кола липови кори, взема се едно акче.

Ако дойде кебе за покриване, взема се едно акче. Ако дойдат с кола дървени въглища, вземат се по две акчета. Ако дойдат с кола дърва, се вземат по две акчета.

Ако дойде кола с грънци, вземат се по две акчета. Ако се продава бъчва, вземат се четири акчета. Ако се продава кола, вземат се четири акчета. Ако се продава кон, вземат се четири акчета. Ако се продават вол и крава, вземат се по две акчета. Като сватбарина от мюсюлманите се вземат 60 акчета от девойка, а от вдовица — 30 акчета. Като сватбарина от неверниците [се вземат] 30 акчета от девойка; от вдовица се вземат 15 акчета; от крадена жена[145] се вземат 30 акчета; ако дойдат плодове с коли, на четири копанки се взема едно акче.

Закон за магерие[146]

За всяка моруна се взема едно акче. За дребна риба на кораб се взема едно акче. Ако отдолу дойде риба, се вземат по 12 акчета, ако дойде с кораб донбаз,[147] се вземат по осем акчета. Ако дойде сол с кораб донбаз се вземат осем акчета. Ако дойде сол с кораб, се взема един къс сол. Ако се продава с нови кораби, се вземат две акчета.

Тъй като [жителите] в градовете и [при] проходите в споменатата лива са вписани в стария регистър, че притежават свещени заповеди да не плащат аваризи, бяха вписани и в новия регистър. Ако след излизането [от употреба] на стария регистър в някои опасни места се окажат села, които трябва да се считат за дервентджийски по донесения на санджакбейовете и кадиите в ливата, да им се връчат свещени заповеди, че заради пазенето на проходите те се освобождават от авариз-и дивание и да се донесе в султанския двор, че те действително пазят проходите. Понеже бе издадена заповед да се запази горното положение, те бяха вписани в новия регистър, че на основание заповедта са освободени от авариз-и дивание и ще пазят проходите. Плащат другите данъци.

Благодарност на аллах, който единствен е вечен и прастар и е създал от нищото света на съществото, който прави благодеяния на хората и им дава благата и молитва за неговия пророк, който със силата и с труда си изясни правилния път, а неговата мощ и страдания унищожиха злото — бог се моли за него и за неговия род, докато блести луната.

Следва: [Населението] в лива Видин бе разделено на две групи — едната е от старото население, което плаща харач, а другата се нарича „власи“,[148] които бяха обложени с филури.[149] И когато ги обложиха още и с джизие на основание на свещена султанска заповед и височайше императорско нареждане, те се разпръснаха, разстроиха и напуснаха местожителствата си, защото не можеха да търпят това. Те поискаха да бъдат обложени с филури, както преди.

Така и направихме. Щом пристигна втори път заповед да бъдат обложени с това, което те искаха, направихме всичко, що бе по силите ни, нещата да вървят по законен път и възстановихме обичайните права, доколкото е в човешката сила [да се направи това].

Това е подробен дефтер на споменатата лива със заповед на султана, халифа победител, прославения ислямски шах, най-славния сред човешкия род — величествения господар, най-великия владетел на владетелите, господар на шията на нацията, султана на арабите и чуждите народи, покорител на враговете, утвърдена от небето божия сянка и същност на благоволението на бога, който ни храни — султан, син на султан, син на султан, Сюлейман хан, син на султан Селим хан, аллах да направи вечна неговата власт и царство, докато трае кръговратът [на слънцето].[150]

15

ЗАКОННИК

за касабата Бури,[151] находяща се в каза Гюмюлджине[152] от вакъфите в Едирне[153] на покойния султан Мурад хан, да благоухае пръстта му

За стоки, дошли с кораб в свързаното с Бяло море негово (т. е. на Бури) езеро, от мюсюлмани се вземат двадесет акчета на всеки хиляда, от неверници — тридесет акчета. От хората и товарните коне, които преминават през бродовете, се взема едно и половина акче. За заклани овце се взема на глава едно акче, за волове — две акчета на глава, за вино — от всяко... [154] — четири акчета бач, от бъчва — дванадесет акчета. От виното на населението в посочена касаба се вземат като налог върху виното по осем акчета на ... От... [155], уловени в споменатото езеро, се вземат на десет акчета четири акчета за ренчберите и шест акчета за вакъфа. От мюсюлманите се взема данък върху лозята четири акчета на дьонюм от мюсюлманите и дванадесет акчета от неверниците. За овцете, продавани в землището на вакъфа, се взема едно акче на две глави като „аяк баджѣ“. Ако се продава говедо — две акчета на глава, ако се продава магаре, от купувача се вземат три, а от продавача — три акчета. Ако се продава роб или робиня, от продавача се вземат четири и от купувача — четири акчета. Ако се продават свине, се взема едно акче за всяка. От угоявани по домовете свине се взема едно акче за всеки две глави, за заклани се взема пак едно акче за всяка като налог „божик“.[156]

16

ЗАКОН ЗА ЛИВА ЧИРМЕН[157]

В нахията Чирмен: Ако се продава роб или робиня, се вземат четири акчета от продавача и четири акчета от купувача. Ако се продават кон, вол и крава, се събират и от двете страни (т. е. от купувача и от продавача) по две акчета. Ако местни касапи заколят овце, на четири овце се взема едно акче. Ако външни лица заколят, да се взема едно акче на две овце. Ако се заколи говедо, да се вземат две акчета. Ако се продават аба, ямурлук, говежди гьон и каквото и да е друго подобно, [се събира] едно акче на четиридесет акчета. Ако се продават кола ориз, сухо грозде и смо кини, [вземат се] осем акчета. Ако се продава кола сол, [се вземат] четири акчета. Ако се продава кола пъпеши, дини, прясно грозде, ябълки, дюли, каквото и да е друго подобно, [се вземат] две акчета. Ако се продава кола дъски или летви, [се взема] едно акче. Ако се продава мед и масло на кантар, [се вземат] по две акчета такса бач.

Нахия Хаскьой[158] *в лива Чирмен.* Например ако касапи отвън докарат говедо и го заколят, се вземат две акчета от говедо. Ако се продават аба, кебе, говежди гьон и други подобни, на четиридесет акчета се взема едно акче. Ако се продават пшеница, ечемик, брашно и други подобни, на двадесет акчета се взема едно акче. Ако се продава кола сол, пъпеши и дини, прясно грозде, круши, ябълки, лук и чесън, субашията взема две акчета и мухтесибът — две акчета. Ако дойде и се продава кола с дъски и летви, се взема едно акче. Ако се продават мед и масло, на кантар се вземат две акчета. От плодове за продан, дошли с конски товар, се вземат по две акчета на товар. Ако се продава роб или робиня, от двете страни (т. е. от купувача и от продавача) се вземат по четири акчета.

Нахия Акча Казанлък, спадаща към лива Чирмен. Например ако дойде и се продава аба или говежди гьон, на всеки четиридесет акчета се взема едно акче. Ако се продава кон, се вземат две акчета от продавача. Ако се продава кола, се взема по споменатия начин. Ако се продава кола сол, се вземат осем акчета. Ако се продава роб или робиня, се вземат четири акчета от продавача и четири акчета от купувача. Ако дойде и се продаде кола пъпеши или дини и круши, се вземат четири акчета. Ако дойде кола дъски и се продаде, се взема една дъска. Ако дойде кола с греди и се продаде, се взема една греда. Ако дойде кола летви и се продаде, се вземат две летви. Ако дойде и се продаде пшеница, ръж, ечемик и просо, на муд се взема едно киле бач. Ако касапите, които колят овце, са местни, на четири овце се взема едно акче. Ако някой докара отвън овце и ги заколи, на две овце се взема едно акче. Ако търговци от Едирне докарат сухо грозде и смокини и ги продадат, на кола се вземат осем акчета бач.

Нахия Йенидже-и Загра[159] *в лива Чирмен.* Ако се продава кон, се вземат две акчета от купувача и две акчета от продавача. Ако се продава кола, се взема по същия начин. Ако се продава кола сол, се вземат осем акчета. Ако се продава роб или робиня, се вземат четири акчета от продавача и четири акчета от купувача. Ако пристигнат отвън аба или говежди гьон и се продават, се взема едно акче на всеки тридесет акчета. Ако пристигне и се продава кола с пъпеши, дини и круши, се вземат четири акчета бач. Ако дойде и се продава кола с лук, се вземат четири акчета. Ако дойде кола дъски и се продава, се взема една дъска. Ако се продава кола греди, се взема една греда. Ако се продава кола летви, се вземат две летви. Ако дойдат и се продават брашно, пшеница, ръж, ечемик и просо, се взема едно киле на муд.

Ако касапите, които колят овце, са местни, от четири овце се взема едно акче. Ако някой докара отвън овце и ги заколи, на две овце се взема едно акче. Ако търговци от Едирне докарат сухо грозде и смокини и продадат, на кола се вземат осем акчета.

Нахия Текюрдаг[160] *в лива Чирмен.* Например ако се продават роб или робиня, от продавача и от купувача се вземат по четири акчета. Ако се продават кон, вол и крава, от двете страни се вземат по две акчета. Ако местни касапи заколят овце, на две овце [се взема] едно акче. Ако външни лица заколят, на две овце [се взема] едно акче. Ако се заколи говедо, се вземат две акчета. Ако се продават аба, ямурлуци, говежди гьон и тям подобни, се взема едно акче на двадесет акчета. Ако се продават кола ориз, сухо грозде и смокини, се вземат по осем акчета.

Ако се продава кола сол, пъпеши, дини и тям подобни, прясно грозде, круши, ябълки, лук и чесън, две акчета взема субашията и две акчета мухтесибът. Ако дойде и се продава кола дъски и летви, се взема едно акче. От плодове за продан, дошли с конски товар, се взема бач по две акчета на товар. . . [161]

17

ЗАКОН ЗА ЛИВА ВИДИН

Ако някой от регистрираните към посочената лива раи напусне селото и се озове в тимара на друг спахия, спахията да провери пристигналия в този тимар от кое село е рая той и след като се разбере, да извести на онзи спахия, [от чието село е раята], и на селяните и те да си приберат споменатия рая. Ако пък е наблизо, да го откарат с човек. Да не се полакомяват за неговите десятъци и ресм-и духан.[162] Ако дойдат нерегистрирани мюсюлмани и неверници в тимарите на субаши, спахии и крепостни бойци, всичките им шерийски и обичайни данъци се падат на държателя на земята.

Половината от ниабета[163] *е за мир-и ливата за охрана на областта.* Половината от ниабета в тимарите на спахии и крепостни бойци с изключение на зиаметите и тимарите на черибашии[164] и тимарите на диздари в посочената лива още от старо време е бил регистриран като доход на санджакбейовете за охрана на областта. Когато трябва да събират глобите, да не вземат повече глоби от [вписаното] в законника. Половината от определената по закон глоба е за бея, който е санджакбей. А другата половина да събира държателят на тимара.

Санджакбейските хора и притежателите на тимари вземат повече от законната глоба. Кадиите да забранят и да не позволяват да вземат. Ако не забранят, да донесат във височайшия двор. Санджакбейовете нямат никакво вмешателство при глобата в свободните[165] тимари на субаши и диздари, в султанските хасове.

Но ако някой трябва да бъде обесен или да му се отреже крайник, чрез кадията санджакбейските хора да извършат екзекуцията на определеното място. Но щом трябва да се изпълни смъртно наказание, екзекуцията да се извърши на място. Да не отиват в друг кадълък и на друго място. Санджакбейските хора да не вземат нищо като откуп за наказанието под предлог, че са извършили наказанието.При случаите, когато някой трябва да се обеси в посочените свободни тимари, ако му се наложи и глоба, неговата глоба да взема органът на тимариота. Санджакбейските хора да не се вмесват под предлог те да извършват наказанието. Ако ли пък го извършат, да се противопоставят местните кадии. Ако те не попречат, да се донесе във височайшия двор и да се наложи надлежно наказание. От десет кошера диви пчели в споменатата лива се взема един кошер за десятък.

От добри кошери се взема един добър, от лоши кошери — един лош. Ако кошерите са по-малко от десет, като се оценят в присъствието на неколцина, да се взема едно на десет акчета. Да не вземат повече! Сезонът за [събирането] на испенчето е началото на март. В чийто срок на владение попадне първият ден на март, нему се пада испенчето. Сезонът за налога върху овцете е април. Комуто попадне [в срока на владението] началото на април, негов е налогът върху овцете. Но данъкът върху овцете да се събира, след като се издължат държавните данъци. Като се преброят овце и кози заедно с агнетата, да вземат данък по едно акче на две овце. Да не вземат повече. Ако някой се противи, да бъде глобяван.

В този вилает има един ден, който по езика на гърците[166] неверниците назовават Илинден. Неверниците от същия вилает много [го] зачитат. Той е известен и познат сред тях ден. Щом дойде този ден, те изкарват целия рой пчели и прибират напълно меда, който ще бъде обложен. До този ден да не се събира налог върху пчелните кошери. В чийто срок на владение попадне този ден, нему се пада налогът върху пчелните кошери.

От всеки задомен се вземат по 11 акчета [налог] за дърва и сено. Сезонът за събирането му е времето, когато започне коситба на ливадите. Когато в дадена нахия дойде времето за коситба на ливадите, тогава се събира такса за дърва и сено. А кадиите в такава нахия присъждат таксата за дърва и сено на онзи спахия, в чийто срок на владение попадне денят на коситбата. А данъкът за воденица да се събира, след като се изкара на харман. Данъкът за воденица се присъжда на онзи спахия, комуто се паднат тия дни. Когато се прибират плодовете от десятъка върху овощните градини и когато се обират зеленчуковите градини, на който спахия попаднат в срока на владение, нему се присъждат десятъкът от плодовете и десятъкът от зеленчуците. Да не се събира преждевременно! По вършитба в посочения вилает по стар закон се взема от всеки задомен по една кокошка и по една погача за спахията.[167]

Ако [в селото] пристигне спахия, субашия или войвода[168] на санджакбея, да [не][169] иска насила фураж, сено, овце, кокошки и хляб, да не налага от къща на къща салгун.[170] Ако в това село се намери доброволно нещо от онова, което са поискали, да купуват с пари по текущите цени в този вилает. Ако не се намери, да не се налага с думите: „Намерете го на всяка цена!"[171] Раята да дава доброволно. Най-вече кадиите да забраняват и пречат на това. Ако не могат със забрана да попречат, да донесат в султанския двор за тия, които действуват [въпреки забраната], за да бъдат надлежно наказани. Когато кадиите, узнали, че в района им се вършат насилия, не ги приписват на субаши, тимариоти или санджакбейски войводи, да премахнат насилията върху раята; а когато не са в състояние да забранят, да донесат в дверите на щастието. Ако не го сторят, да бъде причина за уволнението им.[172] Санджакбейовете и субашите да не налагат на селяните салгун върху ечемика, като им дават [за това] недостатъчно пари, при все че цената на зърнените храни в района на нахиите е известна. Ако им липсва [ечемик], да купят от ония, които имат ечемик, като го заплатят по текущи цени. Никой да не пречи за налагането на аваризите. Не е разрешено да се налагат [други] аваризи освен [предвидените] с моя свещена заповед за опазването на страната. Ако това се случи, кадиите да не допуснат. Доход от свинете. Доходът върху свинете да се събира, когато дойде време за [събиране] на налога върху пчелните кошери. Доход от данък върху кошерите. Неверниците назовават деня Илинден по езика на гърците. Месец...[173] Да се взема по едно акче на две свине. Налог „божик" от свине, угоявани за Божик, да се взема по едно акче. Да не вземат повече за салариeто. От добива на зърнените храни — пшеница, ечемик, просо, ръж, овес, лен или уров, се взема и десятък, и саларлък на муд по две и половина килета. Ако се пресметне на осем килета по едно киле десятък, то прави на муд по две килета десятък и по половин киле саларие.

Ако раята, преди да докара на харман, даде десятъка си на своя спахия на нивата във вид на снопи, да дава на сто снопа — десет снопа десятък и три снопа саларие. От добити сто снопа спахията да взема тринадесет, а осемдесет и седем да взема раята. Мюсюлманите също да дават салариeто си. Ако мюсюлманите започнат да спорят със спахията си, като казват: „Нам сега не се е полагало да плащаме саларие!", санджакбейовете и кадиите заповядват на спахията незабавно да дадат. Защото е наредено този закон да се зачита по цялата държава. Да се взема десятък от нахута, лещата, баклата, плодовете и зеленчуковите градини. Понеже в стария регистър е вписано от лозята на мюсюлманите в градовете Видин и Фетхюлислям[174] на дьонюм да се вземат по пет акчета, а от нахиите по четири акчета, да се взема по споменатия начин налог върху дьонюмите. Да не се облагат с десятък. От ширата на неверниците да се вземат и десятък и саларие. Да се вземат на сто медрета[175] десет медрета и три медрета саларие. Да не се допуска да се взема нещо повече, нито по-малко. От всеки задомен неверник се взема налог върху весла грозде.[176] Когато субашиите, спахиите и бойците от крепостните гарнизони трябва да си задържат монополие, през които месеци от годината искат, през тия месеци държат монополие в течение на два месеца. По това време е закон да се запечатат всички делви и бъчви на неверниците и да не се позволява никому да продава вино. По това време субашията да продава ширата си. Ако в този срок не продаде, допълнително не се държи монополие. Непродаденото през дните на монополието да не стоварва насила върху раята, освен ако неверниците го приемат доброволно по определената при тях цена. Ако нечий рая не упражнява земеделие, а започне занаят или се занимава с коларство, аргатлък или се посели на друго място, ако е мюсюлманин, да дава на спахията еквивалент на десятъка по шест акчета и ресм-и чифт по 20 акчета. Ако е неверник, да плаща еквивалент на десятъка по 62 акчета и по 25 акчета испенче.[177] Ако някой рая, който има място в пределите на някое спахийско [владение] за обработване и за посаждане на лозя, остави това място и отиде да сее на място на друг спахия и да засади лозе, да дава един десятък на спахията си и един десятък да даде на [спахията] на мястото, където е засял и е засадил лозе. Ако спахията му не е съгласен, да упражнява изцяло земеделие в земята на спахията. Но ако няма място в землището на спахията за засаждане на лозе и обработване, да дава десятък в мястото, което засява, а салариeто си — на своя спахия. Раята да откарва десятъка и саларието си до най-близкия пазар за субашите и тимариотите си. А раята на бойците от крепостните гарнизони да закарва десятъка си в крепостта. Да не бъде това повод за оправдание. Под наименованието бад-у хава[178] в регистъра се събират записаните глоби за престъпление, тапийски такси и налога духан по шест акчета от лицата, които са дошли отвън и са презимували.

Субашийските зиамети и тимарите на черибаши и диздари са свободни. Санджакбейовете да не се вмесват в тяхната бад-у хава; сватбарината в тимарските села е на санджакбейовете. Сватбарината от дъщерите на бойците от крепостните гарнизони е на диздарите. Сватбарината на мюсюлманските девойки е шестдесет, а на вдовиците — тридесет акчета. Сватбарината на немюсюлманските девойки е тридесет, а на вдовици — 15 акчета. Ако някоя раятска девойка се омъжи независимо от това, дали е мома или вдовица, нейната сватбарина е на господаря на раята. Ако в споменатата лива двама спахии спорят за десятъка от пчелните кошери с думите: „Мой е, аз облагам с десятък моята рая", а държателят на земята: „В моя тимар е, аз налагам десятъка", [тогава] споменатият десятък, колкото се добие от кошерите, се разделя по равно между тях. От ония лозя, които мюсюлмани са купили от неверници и при вилаетската регистрация са се оказали у мюсюлманите, пак се вземат четири акчета на дьонюм. Ако мюсюлмани вземат лозята, владени от неверници, след като стане регистрацията, каквото неверникът е трябвало да плати до регистрацията, мюсюлманите, които са купили, да дадат онова, което е давал неверникът. Данъците на допълнителните баздари[179] се задържат изцяло за султанската каса. От задомен мюсюлманин се взема ресм-и чифт по две акчета, от неженени по осем акчета, а от задомени неверници — по 25 акчета испенче и по десет акчета налог за дърва и слама, а от незадомените се вземат само 25 акчета. Горнината е нововъведен данък.[180] От прекарващи в планината свине на неверниците се вземат по 32 акчета на стадо, така наречената горнина. Ако пасат в планината, а се приберат у дома, не се взема нищо за горнина. А такава рая, която напусне земята си и отиде на друго място, където и да я открие нейният спахия до десетгодишен срок, пак я докарва на мястото, където е регистрирана, и взема полагаемите му се [данъци]. След като се изминат десет години, докато дойде вилаетският регистратор и я регистрира на мястото, дето се е настанила, чиято рая бъде вписана, този [спахия] взема данъците си; да не бъде вдигана от местожителството си. Ако в землището на някой спахия дойдат от околността лица без постоянно местожителство, ако не са раи и ако по време на регистрацията не са вписани, защото са се укрили, не може да кажат: „Не бяхме регистрирани и нищо не плащаме." Те дават на своя спахия изцяло и испенчето си, и десятъка и другите данъци, както останалата рая. Ако на спахията се даде някое село като тимар и по-сетне се даде някому част от същото село, комуто е дадено по-рано селото, то е в негова власт, а онзи, комуто е дадена частта, няма право. Но той има право [на владение] върху такава част.

Закон за дервентджиите

Онези, които пазят проходи, ако удрят тъпан на едно място — са 30 домакинства, ако удрят на две места — са 60 домакинства. От всеки задомен се вземат по 12 акчета испенче, по едно киле пшеница и по едно ечемик. Освободени са от авариза и повинността на весларите, не дават дърва и сено. Вземат се хляб и кокошка. Дават и десятък от пчелните кошери, данък за свине и ресм-и божик. Колкото и къщи да са ония, които не са дервентджии, плащат изцяло десятъците си, 25 [акчета] испенче и аваризите си. Вземат се и аваризите, и испенчето. На някои места има проходи. Понеже е нужно да бъдат пазени [пазителите] се освобождават от весларска[181] повинност и авариз, а плащат изцяло по 25 акчета, десятъците и данъците си. Ония, които срещу освобождаване от данъци са баздари и обработват извън бащините си и раятски ниви, плащат десятъка си на спахията. Ако занапред спахийски раи от тия, които са [обложени] с ханета авариз, станат доганджии, те се освобождават от аваризи, а плащат на спахията изцяло своите десятъци и данъци. Ако друга категория население или рая разчистят със секири някои места и ги обработват, на който спахия са раи, на този спахия дават десятъка си. Не вземат под внимание [обстоятелството], че е на далечно разстояние.

Към което място е зачислена пъдарщината на мюсюлмани и неверници от споменатата лива, вписвала се е като доход на съответния спахия. Санджакбейовете нямат никаква намеса [в това].

Ако някои външни лица докарват добитъка си и го доведат, когато станат ливадите, щом ползуват от тревата и водата, да дават на поземления господар данъците за ливади и вода.

Филуриджии. Категорията филуриджии, които живеят в споменатата лива, са направили изложение до дверите на щастието [в следния смисъл]: Понеже е заповядано да се отмени техният филури и да дават десятък и джизие,[182] заповядано е десятъците и другите данъци от ниви и лозя, владени от посочената категория по време на регистрацията, да се задържат изцяло за султанските хасове. От нивите и лозята на посочената категория не било вписано нищо като доход на спахията.

Закон за дервентджиите. Тридесет къщи от тия дервентджии бият тъпан на едно място, шестдесет къщи удрят тъпан на две места, а деветдесет къщи пък удрят тъпан на три места и изпълняват дервентджийска служба; изпровождат пътниците в сигурност през опасни и застрашени места. Понеже на тях е възложено да не допускат загуба и щета върху имуществата и личността на минаващите, това бе вписано в новия дефтер.

Закон за пазарния бач на самия Видин

Ако някой рая докара на пазара брашно с коли или с конски товар, от човек се взема по едно акче бач. От кола брашно, докарана от спахия или гражданин, се взема бач по четири акчета. От кола пшеница, ечемик, ръж, фураж, просо, леща, фасул, нахут и тям подобни, се вземат четири акчета бач. От кола ориз, мед и желязо се вземат по осем акчета бач. Ако се продава роб, от купувача се вземат четири акчета и от продавача — четири. Ако се продава кон, се вземат две акчета от продавача и две от купувача. Ако се продават биволи и волове, се взема бач едно акче от купувача и едно акче от продавача. На всеки брой коза или овца се взема от купувача едно акче бач. От товар платове и суровини се вземат по две акчета бач.

Но ако не продадат във Видин платовете, суровините и други подобни материали на товар, а вземат и закарат в Унгрус[183] и Ефляк, не плащат бач. Само плащат гюмрук на пристанищния емин. Ако някое лице докара отвън с кола кюркове или пък ги докара с конски товар, и като отседне ги продаде в града, на два кюрка се взема едно акче бач. От две кожи за отвън (т. е. за външна украса) се взема едно акче бач. Но ако, без да се продаде, отиде в Ефляк, не се плаща бач, плаща се гюмрук. Ако дойде кебе с конски товар, от коларски товар се вземат четири акчета бач, а от конски товар се вземат две акчета бач. Но ако не се докарат с кола, а се докарат по пет-десет парчета и се продадат, каквото и да се продаде, на четиридесет акчета се взема едно акче бач. Ако дойдат рогозки с кола, от коларски товар се вземат по четири акчета бач, от конски товар се вземат по две акчета бач. Ако дойдат с кола дъски за покриване, се взема бач по две акчета на кола. От кола липови дърва се взема едно акче бач. От кола големи греди и малки греди се взема по половин акче бач. Ако дойдат с кола големи дървета от всяка кола се взема по едно акче бач. От кола дърва [за огрев] се взема едно акче бач. Ако в града дойде с кола прясна трева, се взема по едно акче бач на кола. От кола суха трева се взема едно акче бач. От стоки, [измервани] на кантар, като мед, масло, сухо грозде, пипер, джинджифил, карамфил, канела и други подобни, ако дойдат такива стоки на кантар, се взема бач за всеки кантар от купувача едно акче и от продавача едно акче. Ако касапи заколят овца или говедо, се взема бач по едно акче за четири овце. На говедо се взема бач по едно акче. Когато неверници докарат свине за Коледа и ги продават на неверници от града, се взема по едно акче бач на всяка свиня. По отношение на аяк-баджъ — ако някой продаде във Видин овчи кожи, на две овце се взема едно акче бач. Ако на зърнения пазар се продават на киле ечемик, пшеница, нахут, леща, ръж, лимец, фасул, не се взема нищо на шиник, на всяко киле се взема по едно акче бач. Да не се взема повече. Ако дойдат с коли пъпеши, любеници, ябълки, круши, череши, спанак, гулии и тям подобни плодове и зеленчуци, се вземат от кола по две акчета бач. Ако дойдат с товар, не се взема нищо. Ако дойде с бъчви уловина,[184] се вземат по 15 акчета бач от бъчва. Ако дойдат лук, чеснов лук и зеле, се взема бач четири акчета на всяка кола. А на конски товар се взема бач по две акчета. Ако дойде чисто масло, шарлаган и мед, от коларски товар се взема бач четири акчета, а от конски товар по две акчета бач. Бач се взема, ако посочените стоки се продадат. Ако не се продадат, не се взема нищо. Когато сурови или обработени говежди овчи и кози кожи се натоварят на кола в града и излязат навън, от всяка кола се вземат четири акчета.

Ако дойде кола сирене, се вземат четири акчета бач от всяка кола. Ако дойде на части (т. е. в по-малки количества) и се продаде, на мех се взема едно акче бач. Ако докарат с конски товар кебе за покривки, се взема бач едно акче на товар. От малки кебета се взема едно акче бач на три мостри.

Ако дойде с кола овча вълна, се взема бач четири акчета на кола. Ако дойде с конски товар, се взема бач две акчета. От летви, дошли с кола в града, се вземат две акчета бач на кола. Ако дойдат с кола лен и памук, се вземат четири акчета бач. Ако дойдат с конски товар, се вземат две акчета бач. Ако дойде с кола сапун, се вземат четири акчета бач от кола. Ако дойдат дървени софри, грънци и други подобни стоки, се взема бач по четири акчета от всяка кола. За вино, пристигнало в града с бъчви, се вземат 15 акчета бач от кола. От грозде, продавано с жлебове, се взема бач две акчета. От натоварени на кола нови ладии се взема бач четири акчета. Ако се натоварят на кола и изнесат навън пшеница, просо и други стоки, от натовареното се взема бач четири акчета. От конски товар се вземат две акчета бач. От кола вино, изнесено навън, се взема бач четири акчета. От кола кюмюр се взема бач едно акче. От кола грънци се вземат две акчета бач. От моруна, продавана в града, се вземат четири акчета от гражданите. Ако се купи навън, от изнасящия се вземат осем акчета бач. От каиши риба моруна се взема при продажба едно акче на пет каиша. От товар дребна риба се взема бач по две акчета. Но ако се натовари на кола, се взема бач осем акчета. Ако някой дойде от видинското пристанище и купи сол, вземат се от него сто къса, от които 32 като ючюрлеме,[185] а остатъкът съставлява „чаталкая“ и пет акчета бач. От кола сол, предназначена за държавната пратка, от емините в споменатото пристанище не се взема бач. Ако някой натовари на кораб мед, масло и други стоки от града и ги изнесе за продан, не се дава бач, полага се гюмрук. Ако някой докара в града брашно за храна и от него не се взема бач.

Закон за гюмрука в пристанището Видин

От солена риба, докарана отдолу, когато се продаде, се вземат пет на сто акчета. Поради това, че солта ѝ е от други пристанища, третира се като стоки и вещи независимо от това, дали [са дошли] отдолу или отгоре, взема се от мюсюлмани по три на сто акчета, от неверници — по четири и от чужденци — по пет акчета. Ако минат, без да продадат, от онзи, който заминава, се взема весларски бач; от най-висококачествените [стоки] се вземат, 32 акчета, от средните — 20 акчета и от най-долнокачествените — 12 акчета. Ако не разтовари, а отмине, ако няма документ [за платен гюмрук] чрез емина в пристанището, в което се отбива корабът, се събира един гюмрук. А ако разтовари, се взема двоен гюмрук. Ако отидат в Ефляк свързани на денк стоки или дойдат [оттам], се взема налог за денк по две акчета. От роби и волове, които идват и заминават от пристанището, се вземат по четири акчета налог. Взема се и по едно акче возарска такса: половината е за държавното съкровище. От овце, дошли от Ефляк, на две овце се взема по едно акче, а на всеки четири овце до 200 [на брой] се взема едно акче возарска такса: половината от нея е за съкровището. Колкото и да са над 200, вземат 50 акчета. Изплащат ги от отсамната страна [на реката]. За коне и волове, които отиват на паша откъм Ефляк, се вземат по две акчета. На десет овце се взема едно акче. На две свине се взема едно акче като налог за пасище. За всяка пръчка желязо, купена от власите, се взема едно акче, от мешинени ботуши — едно акче. И от други стоки на дребно се взема пак едно акче на 20 акчета. От зърнени храни, докарани от Ефляк отсам на воденица, се вземат по две акчета на влашки чувал или пък какъвто вид да са зърнените храни, от влашка кола се взема един товар зърнени храни. От бъчва вино, преминала от Ефляк, която е 120 медрета, се вземат 60 акчета. Ако премине ракия, след като се определи стойността ѝ, се взема гюмрук. Но като се натовари на кораб и отиде било към районите нагоре, било пък надолу, щом се определи стойността, се взема гюмрук. Ако някой купи сол от държавните складове, щом трябва да я откара с кораб, не се взема гюмрук нито на мястото, където я внесе, нито откъдето изнесе. Щом се продаде докаран от други санджаци дървен материал за кораби и за строеж, се взема гюмрук. Ако се отсече в санджака, докара се и се продаде или пък се изнесе, се взема десятък. Вземат се по две акчета налог за сол. От прекарани дърва за огрев или строителен материал, насечени откъм Ефляк, се взема десятък. От онзи, който го е купил с пари и го е докарал, се взема гюмрук. Роби, стоки, добитък и кораби, заловени по реката Дунав, по островите и по бреговете, задържа пристанищният емин. От пешеходец, дошъл откъм Ефляк, който преминава, [се взема] по едно акче; а от пешеходец, дошъл за аргатска работа с кораб, се вземат по 12 акчета. От лен, засаден по островите и бреговете откъм Ефляк, от зеленчукови градини и сено се дава десятък на емина. От уловена риба се взема една четвърт. Същото е и за езерата в Ефляк. Но за риба, купена с пари [и произхождаща] от езерата в Ефляк, от тази риба, която е изпратена за продан, се взема десятък.

Ако дойде роб и се свали или пък се наложи да се качи на кораб и да замине, за всеки роб се вземат по 25 акчета. Когато се продава държавна риба и търговски кервани, и касапи я вземат за осоляване, на моруна с хайвер се дават от държавния хамбар три [къса] сол, [събрана] като ючюрлеме; а на [такава] без хайвер се дават две ючюрлемета сол. Ако някой умре в кораб или в селата, а стоката му е на кораба, задържа я пристанищният емин.

Закон за солта в пристанището Видин

От кола сол се вземат най-напред две ючюрлемета возарска такса; едното е за държавното съкровище, а другото е за возарите. Да се взема едно икишерлеме[186] като [такса] за кораб. Взема се по едно икишерлеме за магерие и за шумарие. А останалото, след като се изчисли, от сто къса се вземат по шест акчета като безвъзмездно вземане (т. е. като мито).[187] Каквото остане след това извън складираното [за държавата], се дава на къс по едно и половина акче. За всеки къс от складираното се дава по едно акче. Ако неверници от Ефляк докарат с чувал или с торба ситна и едра сол, половината от нея се взема за държавата, а половината се дава на Ефляк. Солта [на митничарите] и солта на търговците подлежат на същия режим. Половината от [влашката][188] сол, от другата изкопаема сол, също и от солта, която пристига с кораби и не се употребява за осоляване на рибата, ако се продава чиста сол, се взема за съкровището. Когато се продава влашка сол, всеки къс се продава по две и половина [акчета]. От чистата сол едно акче е за съкровището. Едно акче и половина безвъзмезден дял съставлява половината от возарската такса и таксите сефине, магерие и шумарие.

Закон за магерие на пристанището Видин

На кораби, дошли със сол и с други стоки било отгоре (по реката) или отдолу, от най-добрите и от средните се вземат по петдесет акчета; от най-лошите — по 32 акчета. От кораби със склад за коне и боров материал [се взема] пак същото. От кораби за коне, от онова, което е отгоре, се вземат по 25 акчета. От кораби неврад, насад с кормило се вземат по осем; от ладия — по четири, от най-прост [плавателен съд] — по две акчета. От коне и волове, купени в Ефляк и докарани отсам, се вземат по две акчета. Колкото и да са над двеста, от стадо се вземат по петдесет акчета. От стоки, свързани на денк, минали от отсамната страна на Ефляк и от Ефляк на отсамната страна, се вземат на всеки денк по две акчета. От риба моруна, уловена от рибари, се взема едно акче, от два кораба насад — едно акче, от две лакерди [се взема] пак същото. От четири малки кораба — едно акче, от ладия с шарани... и от ... [189] се взема един шаран. От ладия с други дребни стоки [се вземат] по четири [акчета], ако е половин — две акчета, а по-малко — до едно и половина акчета.

Ако пристигне от влашките езера и се закупи с пари [налогът], от докараната риба да се взема пак на кораб. От моруна, дошла за продан от Фетх юл-ислям, се взема едно акче, от два насада — едно акче. Ако се натоварят на кораб вино и ракия и отидат нагоре и надолу, да се взема за държавното съкровище на кораб, според както е регистрирано на кораб. Събираното от санджакбея магерие пак е записано, както се е полагало, като доход на султанските хасове. То се задържа за съкровището. Санджакбейовете нямат [в това] никаква намеса. [То] е изцяло за съкровището.

Законът за султанския риболов в пристанището Видин е следният[190]:

Преди въвеждането на [службата] пристанищен емин ловът се организирал от возарите, като се използували пристигащите кораби с жито и товарните кораби, намиращи се в пристанището.

Една седмица преди това [возарите[отиват при рибарите и [им] обявяват. На пристанището се явяват десет-петнадесет души и освен тях мартолосбашията на град Видин и кетхудата[191] му екипират една шайка и два насада, с които оказват съдействие. Събират по списък рибарите от двете страни [на Дунав] и когато пристигнат за лова, еминът прави списък на рибарите и те започват да ловят. Ловят четири дни за държавата. И [след това] за най-хубавата уловена риба дават на рибарите брашно и вино на стойност двадесет акчета, за среднокачествената — за дванадесет акчета и за долнокачествената — за седем-осем акчета. От прибрежните села подкарват според селото, от всяко село — по една, две или три ладии и докато трае риболовът, се присъединяват [към тях] и им изпращат в пристанището рибите, които уловят. На шест пункта има места, където се лови риба с мрежи. Еминът поставя по един човек, който лови там четири дни и нощи и какъвто и вид риба да улови, я вземат в пристанището. Олова, което е в повече, съобразно с горните условия (т. е. след изпълняването на задълженията към държавата) го дават [на рибарите] за собствени нужди и прехрана. Някои неверници от прибрежните села ловят с харпун и с други [средства] дребна риба и моруна. И те да се подчиняват на същия режим: след като им се състави списък, еминът назначава свой доверен човек; и те също ловят по четири дни за съкровището, а после ловят за себе си. Задържат се рибата и лодките на всички рибари, които не са вписани в еминския дефтер и не извършват държавния риболов. Както рибата, която идва в пристанището, така и рибата на касапите за риба в града Видин, а и рибата, намираща се на корабите, се разпределя по вид и се продава като държавна риба. Споменатите касапи са помагали при продажбата на държавната риба. Когато нямало купувачи, тя се давала на касапите по цената, по която се давала на рибарите преди султанския лов. Те пък в замяна на това продават рибата, [уловена] от рибарите. Ако отвън дойдат спекуланти и като закупят, за да продадат, еминът да попречи да не се допусне да купуват други освен тях (т. е. освен касапите), освен ако градски жители купуват за прехрана.

Закон за покритото тържище в самия град Видин

От мед, масло, масло за осветление, сирене, сухо грозде, смокини, желязо, стомана, къна̀, фурми, кестени, нахут, лен, олово, глеч и други артикули, измервани с кантар, от кантар, добитък, докарани [всички] в покритото тържище, на кантар се вземат две акчета от купувача и едно акче от продавача.

От мед, масло, масло за осветление и други [артикули], измервани с кантар, от добитък, събран в посочената лива, който, закупен, отива в друг вилает, за всеки кантар се вземат две акчета. Ако споменатите [артикули], измервани на кантар, и добитъкът не дойдат в покритото тържище, а се продадат скришом, те биват задържани и се конфискуват в полза на съкровището. Олова, което излезе половин кантар, никой да не го измерва в повече от кантар. Да не употребяват будински кантар на друго място освен в покритото тържище. Тъй че, ако у някой има в повече от половин кантар будински[192] или полона[193] кантар, се задържа за съкровището.

Когато в града дойде добитък за споменатото покрито тържище, да не се поставя никъде другаде извън покритото тържище. След като тия стоки веднъж се измерят, да не се продават на друг. Ако се мерят повторно, се взема едно акче от купувача. Ако се улови от Дунав прясна риба, се взема тутка̀лът ѝ. От купувача на моруната се взема едно акче. Като осолят споменатата моруна и я изнасят вън от града, от десет каиша се взема едно акче за покритото тържище. Ако се изнесе с кораб осолена моруна, от десет каиша се взема едно акче.

Закон за шахинджии[194] и чакърджии[195] в лива Видин

Шахинджиите и чакърджиите в споменатата лива не плащат харач и испенче. Като засяват в бащините си, които владеят сами, не дават десятък от окосеното, нито десятък върху ширата, десятък върху пчелните кошери, а и данък върху свинете. Ако имат овце, не се взема данък върху овцете до 100 овце. Но ако са повече от сто овце, на две овце над сто овце плащат едно акче, пресметнато като налог. Ако освен бащината обработват в спахийско землище или засадят лозе, плащат по закон десятъка си и салариета си. Освободени са от авариз-и дивание и текялиф-и йорфие. Ежегодно да дават по обичая сокол или да дават по 300 акчета мюрде беха.[196] Забранено е санджакбейовете и вилаетските субашии да карат споменатите да дават ечемик, да косят ливади и да изпълняват повинности. Ако се провинят синовете на шахинджии и чакърджии и се полага да бъдат глобени, след като се установи чрез кадията, доганджибашиите да налагат наказанието и да задържат за съкровището глобите според закона. Но санджак беят да не се намесва. Ако подлежи на обесване или на отрязване на ръка и се случи такова нещо, пак със съдействието на кадията доганджибашията го предава на санджакбея, санджакбеят да изпълни наказанието на някое известно място. Заповядано е било харачът и испенчето на онези от синовете на шахинджии и чакърджии, от братята им и синовете на братята им, които подлежат на облагане с харач, да се събира за съкровището със съдействието на кадията според това, дали са в заможно, средно или найниско [имуществено положение]. От незадомените синове, които са годни да печелят, да се вземат по 25 акчета испенче. От синове на шахинджии и баздари...[197]

Понеже от някога още, щом пукне пролет, откъм страната на неверниците минавали по Дунав отсам разбойници[198] и се укрепявали в планината на отсамната страна и щом пристигнат, слизат по пътищата през деня, а понеже нападат къщи, избиват хора и ограбват и понеже споменатите планини трябва да се завардят, раята да се задържи и опази, в нахията Бане[199] двадесет и шест души еничерски оглани, които бяха освободени от изплащане на всички авариз-и дивание и текялиф-и йорфие, от [даване на] кюрекчии, нузул[200] и кебе, бяха назначени за мартолоси. В този смисъл бе издадена свещена заповед. Като бе докладвано понастоящем, издадена бе заповед споменатите да пазят въпросната планина, да охраняват раята и да подпомагат емините при събирането на държавните данъци и в замяна на службата си, както по-рано, да бъдат освободени по горепосочения начин. Санджакбеят и хората му да не им налагат служби в тяхна полза. Тъй като горното бе заповядано, то бе вписано в новия регистър.[201]

18

ЗАКОН ЗА ПАЗАРНИЯ БАЧ НА ГРАДА НИЙБОЛУ

Ако някой дойде в пристанището Нийболу[202] и продаде сол, от кола с четири колелета да се вземат 4 акчета бач, от кола с две колелета — две акчета бач, от конски товар на самар — две акчета бач, от конски товар на седло — едно акче бач. Обаче в споменатото пристанище не се взема бач от колите със сол, изпратени за държавното съкровище. Ако се продаде кон, взема се бач две акчета от продавача и две акчета от купувача. От всяка бъчва вино, натоварена на кола и излязла навън, се взема бач по четири акчета. Ако се продадат биволи и волове,[203] взема се бач по едно акче от продавача и едно акче от купувача. Ако се продаде роб, да се взема бач четири акчета от продавача и четири акчета от купувача. От кола ориз, пшеница, ръж, леща, грах, нахут и тям подобни да се вземат четири акчета бач. От конски товар на самар да се взема бач две акчета, от конски товар на седло — едно акче. От товар плат от Бруса и сурови продукти се взема бач на товар по две акчета. Но ако брусенският плат, суровите продукти, килимчетата, канапът и тям подобни вълнени тъкани бъдат докарани и не се продадат в Нийболу, а отидат в Унгрус и Ефляк, не дават бач. Дават само гюмрук[204] на пристанищния емин. Ако някой докара отвън с кола кюркове или ги докара с конски товар, отседне и ги разпродаде в града, на два кюрка [се взема бач] по едно акче, за кюркове, които се слагат отвътре, от два се взема едно акче бач. Но ако не се продадат и отидат в Ефляк, не се плаща бач, плаща се гюмрук. Ако някой докара с коларски товар или с конски товар ямурлуци, взема се бач от коларски товар четири акчета и от конски товар две акчета. Но ако не се докара с коларски товар, а се докарат 5—10 парчета и се продадат, каквото и да се продаде, дава се бач едно акче на четиридесет акчета. От товар рогозки с кола да се взема бач четири акчета, от конски товар — пак две акчета. Ако някой докара с кола отвън в града кисело мляко и дойдат в града с кола дъски, взема се бач на кола една дъска.[205] Ако дойде с конски товар на кола. . .[206] Ако дойдат върлини, взема се бач на кола по една върлина. Ако дойдат с кола големи[207] дървета, от кола се взема бач по едно акче. От сено, дошло за продан с кола в града, на кола се взема бач по един наръч сено. От продуктите, [продавани] на кантар, медът, маслото, сухото грозде, сиренето, джинджифилът,карамфилът,канелата и тям подобни се продават на кантар. Ако дойдат живи и бъдат заклани, от четири овце се взема бач 1 акче, от говедо — едно акче. Ако неверници докарат за коледа свине и ги продадат на неверници от града, на свиня се взема бач по 1 акче. Що се касае до „аяк баджъ“ пък, ако някой продаде в Нийболу живи овце, на две овци се взема по едно акче. Ако дойдат на житния пазар с килета ечемик, пшеница, нахут, леща, ръж, лимец, просо, грах и се продадат, не се взема нищо на шиник, вземат се три [акчета] бач на всяко киле. Повече не се взема. Ако дойдат с повече коли пъпеши, дини, круши, череши, лук, ряпа и други подобни плодове и зеленчуци, от кола да се взема бач по две акчета. Ако дойдат с конски товари, нищо да не се взема. Ако дойдат с малка кола в къщите, от малка кола се взема бач четири акчета. Ако дойде лук и чесън, от всяка кола се взема бач по четири акчета, от конски товар — по две акчета. Ако дойде прясно масло, масло за горене, мед, взема се бач от конски товар по две акчета, от коларски товар — четири акчета. Като се продадат споменатите артикули, се взема бач. Ако не се продадат, нищо не се взема. Ако дойдат с кола говежди, овчи и кози кожи, било необработени, било обработени, натоварят се в града и излязат навън, от всяка кола се вземат по четири акчета бач. Ако дойде сирене с кола, от всяка кола се взема бач по четири акчета. Ако дойде оцет и се продаде, взема се бач едно акче за всеки мех. Ако докарат с конски товар покривала от кебе, взема се едно акче на товар. Ако дойдат с кола, на всяка кола се вземат четири акчета бач. Ако дойде с конски товар овча вълна, взема се бач по две акчета; ако дойде с кола, от всяка кола се взема бач четири акчета. Ако от града се натоварят на кола дъски и отидат навън, от всяка кола се вземат[208] две акчета бач. Ако дойдат с кола лен и памук, взема се бач четири акчета, ако дойдат с конски товар – по две акчета. От конски товар на самар кънà се вземат по две акчета бач. Ако дойде с кола, взема се бач четири акчета. От коли зърнени храни, натоварени на кораби при устието на Осъм и при керемидчийницата, се взема бач по четири акчета [от кола]. От коли, натоварени със зърнени храни в пристанището на село Сомоя,[209] спадащо към пристанището Нийболу, и от кервани коли със сол се взема бач по четири акчета. Еминът на споменатото село ги задържа за съкровището. От кола сол, която емините изпращат като доставка, не се взема бач.[210]

19

ЗАКОН ЗА ПРИСТАНИЩЕТО НИЙБОЛУ

Границите на посоченото пристанище достигат до мястото, гдето се влива в Дунав реката, наречена Янтра. Гюмрукът и данъците на корабите, натоварени на отсамната страна, се задържат за пристанището Русчук.

От солта, дошла от Ефляк, измерена в крепостта Холоник,[211] се вземат на сто къса десет като безвъзмездни. Четири къса от споменатите десет къса сол се вземат за гюмрук, три къса — за возарска такса. Половината от тия три къса са возарска такса, останалото се задържа за съкровището. Другите три къса се вземат от страна на Ефляк за „вам“[212] — за „вам“ се дава едно акче на всеки къс. Споменатата сол се задържа за султанската каса. Всеки къс от споменатата сол се продава на ока по две акчета и по две за навло. На сол, дошла от Ефляк, ако премине от мястото, наречено Излаз,[213] на сто къса се вземат единадесет парчета сол като безвъзмездни. От споменатите единадесет къса четири са за държавното съкровище и три за „вам“, а четири къса са возарска такса; от тях два къса се задържат за султанската каса и два къса се дават за возарска такса на стойност две акчета. Както в миналото, вместо дадената за „вам“ [към Ефляк] сол се плаща по едно акче за три къса сол. Самата сол се задържа за съкровището. За споменатата сол, като премине тя от Холоник или от Излаз, се взема по един чатал (?) сол от всяка кола като корабна такса. От солта, взета [като такса] на базата едно на три, ако се продаде с кола, се продава по шест акчета и шест пула. Но ако това количество сол, взето на базата едно на три, се продаде на собственика, продава се по седем акчета. Ако се продаде с кола взетото на базата едно на пет, продава се по четири и половина акчета. Но ако се продава на собственика, продава се по пет акчета. Всеки сто къса сол след [отделянето] на безвъзмездното се изкупуват за 115 акчета, а се продават за 125 акчета. Ако някой прекара от Ефляк сол, след [отделянето] на возарската [такса] се взема половината за съкровището като такса за изполица на солта, а [другата] половина [остава] доход [на лицето]. В града Нийболу е забранено да се продава на друго място сол освен на държавния пазар. Ако се продава, местните управници да наредят и забранят. Със солта, пристигнала с кораби неврад, се постъпва по закона за пристанището Излаз. Ако придойде водата и не може да се мине през Холоник и Излаз, [измерването и облагането] на солта, преминала през пристанището на мястото, известно под името Секре[214], се третира по закона за пристанището Излаз.[215] Ако оттук преминат във Ефляк платове, сукно, сурови продукти, от мюсюлмани се взема гюмрук на сто 3, от неверници — на сто 4 и от чужденци — на сто 5. Ако от другата страна преминат отсам платове, сукно. . . ,[216] ножове, желязо и други подобни различни стоки, взема се гюмрук от мюсюлмани на сто 3, от неверници — по 4 и от чужденци — по 5 акчета. От цяло кебе се взема налог гюмрук по две акчета, от половина — по 1 акче. Ако отсам минат отсреща ямурлуци, за всеки ямурлук се взема гюмрук по две акчета. Ако премине мед и масло, от мюсюлмани се взема гюмрук на сто 3, от неверници — на сто 4, от чужденци — на сто 5 акчета. Ако минат овчи или кози кожи, както е посочено, от мюсюлманите се взема гюмрук по 3, от неверници — по 4 и от чужденци — по 5 акчета. От биволски кожи се взема едно акче, от волски кожи по две акчета. Ако от другата страна преминат отсам зарзават, плодове и ябълки, гюмрукът се взема, колкото се изчисли. Ако дойдат [тия неща] от Дунав и от островите, да се взема десятък. Ако преминат гъски и кокошки, взема се гюмрук. Ако откъм Ефляк минат чизми от одрински юфт, да се взема едно акче, ако са ботуши от долнокачествен юфт от този район на четири чифта да се взема едно акче. Ако преминат пантофи и сандали, те подлежат [на облагане] с гюмрук. Да се събира, както следва: от пълен кораб, наречен донбаз, [пътуващ] отдолу и отгоре надолу, се вземат 40 акчета от пристанището Нийболу: 20 за преминаването през пристанището Нийболу и 20 за пристанището Зищви.[217] Ако не е пълен, а е с недостиг, от [кораб], наполовина [натоварен], [се взема] половин [такса], от [кораб], на четвъртина [натоварен], [се взема] четвърт [такса]. Ако е и от това по-малко, да се събира по този начин на пресмятане. От пълен кораб шайка се вземат в пристанището Нийболу 16 акчета налог за преминаването: 8-те се вземат за пристанището Нийболу и осемте за пристанището Зищви. Ако са наполовина или на четвърт и още по-малко, като се изчисли надлежно, да се събира налог за преминаването. От пълен кораб насад се вземат 12 акчета налог за преминаването: вземат се 6 за пристанището Нийболу и 6 за пристанището Зищви. И при тях, както и при другите кораби, като се изчисли за половината, четвъртината и по-малко от това, да се събира налогът надлежно. От пълен кораб ладия с кормила [таксата] е за пристанището Нийболу. От ладия със странични гребла, ако е пълна, вземат се четири акчета: двете за Нийболу и двете за Зищви. Ако от отсамната страна мине оттатък пълна бъчва с вино, вземат се четиридесет и осем акчета[218] налог за минаването: 46 акчета се вземат за броднина и 22 акчета за возарска такса. Ако такава пълна бъчва с вино премине от пристанището Излаз, вземат се 58 акчета: 26 за султанската каса и 32 за возарите. От тях 16-те се дават за съкровището и 16 изцяло за возарите. Ако винопроизводителят премине с мех, взема се едно акче на две медрета Лук и чесън, дошли с кораб откъм Холоник, подлежат [на облагане] с гюмрук, събира се надлежно. От всяка пръчка желязо, преминало в Холоник се взема налог по едно акче. Ако от Видински вилает и от Фетх юл-ислям минат със сал големи греди и тям подобни дървета, да се взема гюмрук. Ако дойдат откъм Ефляк на шейна, когато водите на Дунав замръзват, от всяка кола дърва да се взема по едно дърво. Но от воловете и конете, които докарват дървата, да не се взема нищо. От този, който докарва дърва, да не се взема пеши налог. От борови дъски и ...[219], дошли от Ефляк, се взема гюмрук. Като се натовари кораб с бъчви вино, за да премине от града Нийболу в Кили, от всяка бъчва да се взема налог за преминаването 26 акчета, не се взема возарска такса. От риба, уловена само в Дунав, се взема четвърт за съкровището. От моруна се взема пак четвърт. Ако от Ефляк наблизо се построи нов кораб, ладия и каквото и да е друго, дойде в споменатото пристанище и се продаде, взема се десятък. Ако дойдат в ...,[220] от продаденото се взема десятък. Ако по Дунав или по островите се намерят бегълци, еминът на пристанището ги задържа за държавата. Наследствата на починалите в идващ по Дунав кораб, в което пристанище се намират, пристанищният емин ги задържа за съкровището. Ако от Холоник премине на отсамната страна държавният наряд овчо месо на лешове и парчета, не се взема нищо.

Ако мине леш от заклано говедо, ако е с кожа и сало, взема се налог две акчета, ако е без кожа — по едно акче. Ако в споменатото пристанище се натоварят зърнени храни, от всяко киле се взема налог по едно акче. Но ако дойде с кораб от друго място и се продаде, взема се гюмрук. От овце, минали от отвъдния бряг отсам, се взема на две овце по едно акче за съкровището. От пет овце се взема налог по едно акче „возарски“. От споменатите „возарски“ шест пула се задържат за султанската каса и два пула се дават възнаграждение на возарите. За овце от 100 до 1200 се взема магерие по 20 акчета. От онова, което е за прехрана на овчарите и добитъка на месарите и за тях самите, не се взема нищо. От коне и говеда, преминали от отвъдната страна отсам, се взема на всяко говедо пет акчета: четири акчета се задържат за съкровището и два пула се дават на возарите. Ако откъм Ефляк минат отсам свине, взема се налог за всяка по две акчета: 1 1/2 акчета за съкровището и 1/2 акче за возарите. Ако мине свинска пастърма, от цял леш се вземат също две акчета. Ако дойдат с кораб роби по Дунав и се продадат на пристанището или излязат, на лице се взема налог по 25 акчета. И от по-горе споменатата пълна бъчва с вино се задържа возарска [такса] — 11 акчета за султанската каса и 11 акчета се дават изцяло на возарите.[221]

20

ЗАКОН ЗА МАГЕРИЕ НА ПРИСТАНИЩЕТО НИЙБОЛУ

Ако се натовари кораб със сол пред крепостта Холоник и в Излаз и дойде в споменатото пристанище, от всеки кораб се взема като магерие по 1 чатал сол. От всяка кола сол, натоварена в споменатото Излаз, се взема по един къс сол, назован йеднак. Ако дойдат в града Нийболу, в Излаз и в Зищви джелепкешани и други и прекарат овце, ако са по-малко от пет овце, да се взема надлежно. Ако от отвъдния бряг преминат отсам говеда и кобили, до 20 се взема по едно акче. [При облагането] на [добитъка] от това число до сто за ония [се вземат] пак 20 акчета, повече нищо не се взема.

Ако преминат свине, от тях [се взема] пак същото. Ако е ладия с малко или повече риба, да се взема най-напред като магерие една хубава риба. От всяка риба моруна, голяма или малка, се взема по едно акче магерие. От . . .[222] се взема по едно акче на всеки две риби като магерие. Всеки, който стане риболовец, стане значителен „кадошче“,[223] вземат се по 70 акчета. От шайка също се вземат по 8 акчета. От ладия с. . . ,[224] когато е със свободни гребла — по 8 акчета, със странични гребла — по 4 акчета, а от лодка се взема магерие две акчета. От сал, докарал греди, който идва с 4—5 дървета. . . ,[225] се вземат по седем акчета. От риба, уловена в езерата, които не подлежат на облагане с магерие, се взема гюмрук и от всеки кораб — по една хубава риба и магерие. От . . . на езерата, които от старо време подлежат на магерие, според времето и сезона се вземат по 400 акчета като [такса] за почит към държавата. От сеното и тръстиката в местата, които граничат с находящите се в Чернегир и Ефляк езера — Маменд и Белско,[226] се задържа десятък за султанската каса. Заповядано е било десятъкът от рибата, уловена в езерото Маменд и Ефляк, да се лови изцяло за държавното съкровище. За останалите езера десятъка от сеното, [налозите] ява и качкун,[227] бейт-юл-мал, мал-и-мевкуд,[228] данъка за зимно пасище и за трева[229] и бача за бъчви [вино] и за рибата емините на пристанището задържат за султанската каса. През годините, когато се прави „гарда“[230] в Дунав, вземат се триста акчета като магерие.

Ако докарат дърва от Холоник за продан на отсамния бряг, от всеки кораб се взема 1 акче магерие. Но ако някой докара от влашкия бряг дърва, за да си пали в къщи, нищо не се взема. 1/5 част от рибата, уловена в езерата, подлежащи на магерие, се задържа за султанската каса.[231]

21

ЗАКОН ЗА ПАЗАРНИЯ БАЧ И ЗА ПРИСТАНИЩЕТО

Ако дойде сол от вилаета Ефляк и премине на отсамния бряг, колкото и коли да дойдат, от всяка кола [се вземат] две акчета. Ако дойдат плодове, мед, масло, дъски и подобни стоки, от всяка кола се взема бач по четири акчета. И от една ока от платовете на търговците, отишли[232] в Ефляк, а също и от дрехи се вземат по четири акчета от кола. Ако откъм Ефляк дойдат дърва, от всяка кола се взема едно дърво. Колкото риба се улови в езерото, наречено Барчлуй,[233] на десет една риба се задържа за съкровището. От товарни кораби, дошли от Видин, Силистра, Хърсово, Кили, Семендре[234] и другаде и преминаващи от крепостите отгоре надолу и отдолу нагоре, се вземат: от големи кораби — 20 акчета, от кораби — 12 акчета, от малки кораби — 8 акчета и от кораби, наречени ладии — 4 акчета налог за преминаването. Ако премине вино в бъчви от отсамния бряг във влашка земя, на всяка бъчва се вземат по 4 акчета. Ако дойдат свине на влашки неверници и презимуват в границите на споменатата крепост, взема се налог за презимуване от стадо 15 акчета. Ако откъм Ефляк дойде мед с кошер, взема се едно акче за два кошера. Ако от отсамния бряг садят зеленчук на отвъдния и от отвъдния на отсамния в пределите на крепостта, десятъкът им се задържа за съкровището. Ако в пределите на крепостта бъде заловен избягъл добитък, задържа се за съкровището. Данъкът за женитба на дъщерите на крепостните бойци от споменатата крепост се задържа за съкровището. За стадо овце, дошли от вилаета Ефляк и другаде в границите на крепостта, от стадо пролетно време се взема по една овца и се задържа за съкровището. Ако дойдат от вилаета Ефляк масло, мед, сирене и други излишъци и стоки, от всяка кола се взема бач по четири акчета за султанската каса. Ако дойдат овце и се продадат, от всеки две овце се взема едно акче [бач].[235] Половината е за султанската каса и половината вземат хората на влашкия войвода. Ако дойде говедо и се продаде, от Ефляк се задържат 4 акчета и за съкровището се задържат 2 акчета. А и от купувача също се вземат по две акчета. Ако дойде товарен кон и се продаде, от всеки кон се вземат по 10 акчета: 2-те за султанската каса и осемте се вземат от страна на Ефляк. От купувача също се вземат по две акчета. И от джелепски говеда, когато са под 20, се взема по едно акче за съкровището. Над 20-те се наричат стадо и се вземат 20 акчета. И от товарни коне и кобили, които са пак така под 20, взема се по едно акче. Ако откъм Ефляк дойде сол с коли, вземат се за съкровището две акчета от всяка кола. Ако дойде сол с неврад, вамът за Ефляк се взема по 10 акчета на неврад и от два [къса] едно акче. От волски кожи се вземат по две акчета. Ако дойдат говежди кожи с кола, вземат се 4 акчета, ако дойдат с конски товар — вземат се по две акчета. Ако откъм Ефляк дойдат зърнени храни и се продадат, от всяка кола се вземат по 4 акчета бач.

22

ЗАКОН ЗА ПРИСТАНИЩЕТО РАХОВА[236], ВКЛЮЧИТЕЛНО И ЗА ТАКСИТЕ „МАГЕРИЕ“

Сто къса сол, дошли в споменатото пристанище от вилаета Ефляк, които се купуват за 120 акчета, се продадат за 225 акчета. Преди да се продадат, от всеки сто къса сол се отделят 12 парчета сол като безвъзмездни. От тия 12 къса сол 4 къса се задържат като гюмрук, три къса се дават за вам, за всеки три парчета се дава по едно акче. Споменатата сол се задържа за съкровището. Още три къса се вземат за возарска такса. Половината от посоченото возарско право се задържа за султанската каса и половината се дава за възнаграждение на возарите. И два къса още са за насадие. . .[237]

И за солта, която идва откъм Ефляк, се взема от кола по два къса магерие, два къса като такса за кораб и два къса като шумарие. Ако овце преминат от Ефляк на отсамния бряг, за до сто овце се взема магерие по едно акче на пет овце. Ако минат на отсамния бряг точно сто овце, до сто [овце] се взема по едно акче магерие на пет овце, като са точно сто до 1200, вземат се 20 акчета. Ако дойде джелепкешански добитък, докаран в пристанището — коне,[238] кобили и говеда, на глава се вземат по пет акчета, четирите за съкровището и по едно акче „возарски" и половината от тях са за съкровището, а половината — за возарите. Ако се прехвърлят от Ефляк говеда, коне, кобили — до 20 глави, се взема по едно акче. Ако са повече от двадесет — вземат се по 20 акчета магерие под името волска [такса]. От риби, уловени в Дунав, се взема една четвърт. За риба, уловена в езерата, която дойде с гемия, еминът на пристанището взема четири акчета на сто акчета. Доходите от даляните и десятъка на раята [от тези места] задържат хасовите емини. Ако от отсамната страна мине в Ефляк бъчва с вино, вземат се четиридесет акчета. Тридесет акчета задържа за съкровището пристанищният емин, шест акчета са возарска такса и четири акчета се вземат като бач. Ако премине кораб донбаз, вземат се четиридесет акчета налог за минаването — двадесет [акчета] се вземат като броднина и двадесет като валийско[239] магерие. Ако дойде и премине роб, за всеки роб се вземат по 20 акчета. Ако от вилаета Ефляк преминат мед, масло, сирене, ножове, калай, бакър и тям подобни материи, на сто се вземат от мюсюлманите по три акчета, от неверниците — по четири акчета, от чужденците — пет акчета независимо от това, дали минават оттук на отвъдния бряг или от отвъдния бряг отсам. Ако преминат с коли, след като им се вземе гюмрук по посочения начин, на празна кола пристанищният емин взема бач по четири акчета. Ако преминат с товари, след като платят гюмрука, вземат се 6 акчета, двете налог за денк и две [акчета] — возарска [такса]. Ако премине със сал дървен строителен материал, вземат се четиридесет акчета. Двадесетте не се вземат като десятък. Ако от отвъдния бряг насам или оттук на отвъдния бряг преминат пътници и ренчбери, при преминаването им се взема едно акче като пеши налог.[240]

И за цяло кебе се вземат две акчета — по едно акче гюмрук и едно акче магерие. Ако дойде мех сирене, и то е на стойност 60 акчета, две акчета се вземат за емина и едно — за магерие. Ако то е за тридесет акчета, взема се едно акче. Ако оттук се натоварят на кораби зърнени храни и излязат, за всяко киле се взема едно акче. Ако дойдат зърнени храни с кораби отвън и се продадат — взема се гюмрук. Еминът [по събирането] на магерие взема от кораб по двадесет акчета бач. Бачът на споменатата касаба се задържа съобразно със закона за пазарните такси на Нийболу. От коли сол, които емините са изпратили от пристанището, не се взема бач. От споменатите по-горе кораби донбаз, [когато] са пълни, се вземат по четиридесет акчета данък за преминаване: взема се по 20 акчета броднина и 20 акчета магерие; но ако споменатите кораби донбаз са наполовина [пълни], да се взема въз основа на това изчисление. Ако премине кораб шайка, се вземали 16 акчета: осем се вземат за пристанището и 8 като магерие. Но ако споменатите кораби донбаз са наполовина [пълни], да се взема въз основа на това изчисление. Ако премине кораб шайка, се вземат 16 акчета: 8 за пристанището и 8 като магерие.[241]

23

ЗАКОННИК ЗА ПАЗАРНИЯ БАЧ НА САМИЯ РУСЧУК[242]

Ако в споменатото Йеркьоки на отсамната страна дойдат на пазара с кола зарзават и лук, на кола с четири колелета се взема бач четири акчета и от кола с две колелета се вземат по две акчета бач. Ако дойдат с кола на пазара и се продадат ориз, грозде, мед, масло, сурови продукти, кебе и желязо, вземат се четири акчета бач. Ако дойде половин кола, вземат се две акчета бач. Ако дойдат кюркове с конски товар, взема се бач по две акчета. Ако дойде с кола, взема се бач 8 акчета. На един-два кюрка се взема едно акче бач. Ако дойде товар аба, се вземат две акчета бач. Ако дойде аба с кола и се продаде, вземат се осем акчета бач. Ако се докара на ръка аба, продадена по една, по две, се взема бач на две [аби] по едно акче. За продажба на ямурлуци, дошли отвън на пазара, се взема пак същият бач. И от кола дърва, дошла в града отвън за продан, се взема по едно дърво. От кола дъски и малки греди се взема бач по една дъска. Ако дойде пълна кола с малки греди, талпи и колове за дворове и градини, от всяка кола се взема по едно акче бач. От всяка кола с големи дървета, дошла за продан на пазара, се взема бач по две големи дървета. Ако дойде[243] отвън в града и на пазара и се продаде, от всяка кола се вземат по осем акчета бач. Ако дойде с конски товар, вземат се по две акчета бач. Ако дойде с кола кисело мляко и се продаде, взема се бач едно гърне кисело мляко. Ако дойде кисело мляко [по друг начин], а не с кола, не се взема бач. Ако дойдат яйца с кошници и се продадат, да не се взема бач. Не се е полагало да се взема бач от прясно сирене, донесено от доячите на пазара и продадено. Да не се взема! От агнетата, продадени в кошарите в близост до града, да се взема бач на четири по едно акче. На шест ярета се взема по едно акче бач. От овце и кози, дошли за продан в града, на две се взема едно акче бач. От овце, продадени на пазара и заклани в кланица, се взема на четири едно акче бач. От агнета, заклани в кланицата, се взема на шест по едно акче бач за кланицата. Ако на пазара се продаде говедо, от продавача и купувача се взема по едно акче бач. Ако се заколи на пазара, се взема 1 акче като бач за кланицата. Ако дойдат кебе и торби нахут, леща, грах и тям подобни храни и се продадат, не се взема бач. Ако на пазара се продаде товарен кон и необяздена кобила, от продавача и от купувача се вземат по две акчета бач. Ако в града дойде отвън шира в бъчва и се продаде, вземат се осем акчета бач. Ако местен неверник, който е издължил десятъка си, продаде в града шира с бъчва от собственото си лозе, не се взема бач. Ако отвън дойдат в града с пълна кола пресни плодове и се продадат, от всяка кола се вземат по две акчета бач. Ако отвън дойдат в града с конски товар сухи плодове, на товар се вземат по две акчета бач.

Ако дойдат с кола орехи и сухи плодове, от кола се вземат по четири акчета бач. Но ако не се продаде, не се взема бач. Ако не се продадат, излязат вън от града и си отидат обратно, нищо не се взема. Ако някой докара отвън кола сурови кожи, вземат се четири акчета бач. Ако дойде гьон, било суров, било обработен, от всяка кола се вземат по осем акчета бач. Но ако кожари в града излязат навън, съберат сурови кожи и гьон и ги докарат с кола и на товар, бач не се взема. Ако ренчбери и търговци от друг район докарат в града с кола стоки, сукно и подобни материи, вземат се осем акчета бач. Ако е с конски товар, вземат се по две акчета бач. Друго нищо не се дава, докато минат цели три месеца. Ако дойде отвън в града пълна кола с риба, вземат се четири акчета бач. Ако дойде в града половин кола с риба, вземат се две акчета. Ако градски жител докара отвън мед и като го пречисти, го натовари на кола и го изнесе навън, взема се бач осем акчета. От свиня, докарана отвън в града за неверник, се взема по едно акче бач. Ако някой неверник дойде отвън в града, купи шира и я изнесе навън с кола, от всяка кола се вземат по осем акчета бач. Ако местен [човек] изнесе навън с бъчва собствената си шира, вземат се четири акчета бач. За всяка кола сол, излязла от пристанището, се взема бач по четири акчета. Но от коли сол, които са държавна доставка, [не се взема] бач. Ако се натоварят мед, масло, масло за осветление, гьон, кози кожи и се изнесат навън, от всяка кола се вземат по осем акчета бач. Ако споменатите материи дойдат с камилски товар, на товар се взема бач по две акчета. Ако излязат с кола агнешки и овнешки кожи, от всяка кола се взема бач по четири акчета. От катран, дошъл с товар, се взема бач по две акчета. Ако дойдат с кола дървени паници и софри, вземат се по четири акчета бач. Ако излезе с кола от града моруна и шаран, вземат се по осем акчета бач. А ако се натовари дребна риба и излезе, от всяка кола се вземат по четири акчета бач. И от онова отделение, в което се измерва на покритото пазарище на касабата Русчук, каквото и да се премери, вземат се от кантара — на кантар по две акчета. Когато се измери брашно, каквото и да се продаде, на четиридесет акчета да се взема по едно акче налог. Ако е по-малко от четиридесет акчета, да се взема съобразно с това. Всичко, което се отнася до покрития пазар, било ако е в снопове, било под друга форма и се премери, нищо не се взема.[244]

24

ЗАКОН ЗА ПРИСТАНИЩЕТО РУСЧУК

Ако в пристанището Йеркьоки дойде с коли откъм влашкия войвода сол, която трябва да се изчислява, прави се отбив по две акчета на кsurvival сол като „туз шумарие“ и се задържат за съкровището. След като се изчислят, на всеки сто къса сол се вземат десет къса като десятък: вземат се пет къса за гюмрук, два къса за насадие и три къса возарска такса. Половината от взетите три къса возарска такса се дава за възнаграждение на возарите и за съкровището се задържа 1 1/2 къса. И на всеки сто къса сол, купени до 46 акчета, по стар закон, когато от страна на съкровището се продават на пристанището, всеки сто къса се продават по осемдесет акчета. Всеки сто къса сол, докарани от коларите на сол за собствени нужди, се купуват по четиридесет акчета, при продажба на пристанището — се продават по 80 акчета. За солта, докарана от споменатите колари, не се взема „шумарие“ и десятък. Плаща се на сто по четиридесет.

Ако по Дунав откъм Семендре, Видин или Кили премине „донбаз“ с пълен товар, пристанищният емин взема тридесет и две акчета налог за преминаване. Вземат се 16 за пристанището Тутракан[245] и 16 за пристанището Йеркьоки. От кораб шайка се вземат дванадесет акчета. Ако е наполовина, се вземат 6 акчета. От овце, преминали на отвъдната страна откъм Йеркьоки, се вземат за пристанището на две овце по едно акче и на четири овце по едно акче такса за преминаването — като возарска [такса]. Половината от споменатата возарска такса се задъжа за съкровището. Еминът на пристанището взема като такса за преминаването от говеда и кобили по четири акчета на глава. Едно акче се взема за возарска такса — половината се задържа за съкровището. Ако от пристанището премине масло, мед и други стоки, от мюсюлмани се вземат на всеки 100 — 3 акчета, от неверници — по четири акчета и от чужденци — по пет акчета гюмрук. Ако цената на един мех сирене е приблизително 60 акчета, взема се налог две акчета. От цяло кебе се вземат две акчета, от половин кебе еминът взема едно акче налог. Ако от отвъдната страна — откъм Ефляк и Маджар[246] — преминат суров бакър, лен и стоки, от чужденец се взема гюмрук по пет акчета на сто. Това [се отнася] и за мюсюлмани, и за неверници. Ако премине от отвъдната страна месо на лешове, гъски и кокошки за храна, взема се съразмерно такса за минаването. Ако се докарат риби с кораби от типа ладия откъм езерата в Ефляк или отдолу, емините вземат гюмрук. От риби, уловени в Дунав, емините вземат налог. Ако от отсамната страна дойде оттатък вино с бъчви, емините вземат по 25 акчета. Ако от отсамната страна [виното] се задържи оттатък,за да се продаде, вземат се заедно с возарската такса и по 5 акчета.[247]

25

ЗАКОННИК ЗА МАГЕРИЕ НА ПРИСТАНИЩЕТО РУСЧУК

Ако в пристанището Йеркьоки дойде сол с кола откъм Ефляк и пристанищният емин я прекара с кораб отсам, на кораб сол се вземат два къса сол. Ако напълно натоварен донбаз дойде по Дунав откъм[248] Семендре, Видин или Кили и премине, ако подлежи на облагане с такса за преминаването, от 106 овце до 1200 овце се считат едно стадо и се вземат по 20 акчета такса за преминаването. От овце, които са по-малко от 150 и излизат навън, на десет овце се взема бач едно акче. Месарите и градските жители дават на пет овце едно акче магерие. Ако са по-малко, вземат се съобразно с това. От касапите в кланицата се взема по едно акче на четири овце. Ако премине през пристанището говедо или необяздена кобила, на глава се взема по едно акче. От масло и мед, преминали отсам от отвъдната страна [за използуване] като храна, ако цената им е по-малка от 30 акчета, взема се половин акче магерие. От мех сирене, ако то е за 60 акчета, взема се 1 акче, ако е за 30 акчета, взема се 1/2 акче. От цяло кебе се взема едно акче, от половин — половин акче. Ако от отвъдната страна откъм Ефляк и Маджар дойдат с кола сурови продукти и бакър, лен и стоки и преминат, от всяка кола се взема бач по осем акчета. Ако премине било чужденец, било мюсюлманин, било неверник, пак също на кола се взема бач по осем акчета. Ако дойде риба с кораб ладия от езерата в Ефляк или от друго място, в случай че [ладията] е пълна, се вземат по четири акчета бач. Ако не е пълна, се вземат две акчета. От риба, уловена от корабните капитани и докарана на пристанището, след като еминът вземе една четвърт, взема се десятък като магерие. Ако дойдат с голям кораб откъм Ефляк мед и масло и преминат, емините вземат гюмрук осем акчета като налог за кораб. Като се натоварят на коли медът и маслото и трябва да отидат в друг край, сега вече не се взема нищо като бач за износ. Ако откъм Видин и от друго място дойдат с шайка мед, масло и зърнени храни, емините, като съберат гюмрука, вземат се 16 акчета бач. От кораби, натоварени със зърнени храни от дунавските брегове, ако са донбаз, се взема бач 16 акчета, от неврад — по осем акчета. Ако е ладия — по четири акчета. Ако някой прекара сол на изполица, пак също от кораб се вземат два къса сол. Ако от отсамната страна премине отвъд вино с бъчви, от всяка бъчва се вземат[249] по 10 акчета бач. Ако от отсамната страна премине оттатък за продан месо, взема се по едно акче. От кебе и стоки, преминали от самото селище Русчук в Ефляк, емините събират по реда гюмрук, от всяка кола се вземат по осем акчета бач; от конски товар се вземат по две акчета. От кола сол също се вземат по осем акчета. Ако дойдат мед и масло с кораб ладия, се взема бач по четири акчета, ако дойдат с кораб насад — по осем акчета.[250]

26

ЗАКОН ЗА ПРИСТАНИЩЕТО СИЛИСТРА

Какво се задържа за държавното съкровище.

От платовете, преминали отсам отвъдната страна, от мюсюлмани се вземат на сто по три акчета, от неверници, които подлежат на облагане с харач — по четири акчета и от чужденци — по пет на сто акчета. Ако преминат овце, се взема по едно акче на две овце. На пет овце се взема по едно акче такса возарие. Половината от таксата возарие се задържа за държавното съкровище. Ако преминат коне и говеда, се вземат по пет акчета: дава се по половин акче такса возарие на возарите. Ако дойде вино в бъчва, от неверниците, подлежащи на облагане с харач, се вземат за най-добро [вино] по 33 акчета, от средно — по 25 акчета и от най-лошо — по 10 или 15 акчета. Но от чужденци-неверници се взема от най-хубавото 50 акчета, от средното — 30—40 акчета и от най-лошото — 20—25 акчета. Под формата на налог за преминаването се взема за стока, която премине, от пълен [кораб] донбаз — 32 акчета, от половин донбаз — 16 акчета. От морски кораб се вземат 50 акчета. От една свиня, от чувал, от кебе, лозарско ведро, от чифт чизми, от мех сирене и от 1000 глави лук [кромид], от кюрк за покриване, от медни вази с дръжки, от хиляда летви, прекарани от мюсюлмани, се вземат по две акчета. Но от хиляда летви, прекарани от неверници, се вземат по три акчета. От жълт кюрк [за дреха който се поставя] на гърба, от женски кюрк се вземат по четири акчета. От 1000 ябълки и дюли и от чифт ботуши се взема по едно акче. От риба, уловена в Дунав и езерата, се взема една четвърт. Ако надолу премине пълна ладия с плодове, се вземат по осем акчета. Ако премине донбаз, се вземат 16 акчета. Ако премине плавателен съд ладия и се продаде, се взема десятък. Ако дойде роб и слезе на сушата, се вземат по двадесет акчета. От пешеходци, преминали Дунав, извън жителите на Силистра, се взема по половин акче. Това подробно е вписано в стария регистър, да се събира по същия начин. Ако от отсамната страна преминат оттатък ямурлуци, овчи и кози кожи, кожи от лисица, белка, вълк, се събира налог на базата на гюмрука. От пантофи и сандали се събира по едно акче. Ако преминат мъжки сандали, одринска изработка, да се вземат две акчета, от сахтиян по едно акче. Ако преминат сълки, отсечени в островите в Дунав, които са султанско владение, да се вземат от ладия по две акчета. От сурово желязо да се събира налог на базата на гюмрука. Ако в пристанището се натоварят зърнени храни или ако се разтоварят, се събира по едно акче на киле. От чувал с брашно от по три-четири килета да се събират по две акчета. Ако е голям, да се взема надлежно. От чувал с лен [се взема] от мюсюлмани десет акчета, от неверници — дванадесет акчета. Ако се прекарат овце, свине, волове, ездитни и товарни коне на паша в дунавските острови, на две овце се взема налог за паша по едно акче, на свиня — едно акче, на говедо — две акчета, на товарен кон — две акчета. Ако се прекарат кошери по островите, се взема по едно акче. От докарана риба, уловена в езерата на Ефляк, се взема десятък. Ако преминат делви..., корита, грънци и ...[251], да се взема на базата на гюмрука. От дърва и тръстика да се събира десятък. И изобщо каквито и неща да дойдат в пристанището и преминат, ако не е предвидено в законника, от такива неща да се събира налог на базата на гюмрука. Без разрешение на емините да не се секат дърва и сълки по островите и да не се пуска добитък на паша. Тъй че, ако без разрешението на емините се отсекат дърва и се пусне добитък на паша, да се наложи глоба в полза на държавното съкровище. [Налозите] ява, качкун, бейт юл-мал в ония места по островите или там, докъдето Дунав достигне при разливане, да събират пристанищните емини. Никое лице отвън да не се вмесва![252]

27

ЗАКОННИК ЗА СОЛТА В ПРИСТАНИЩЕТО СИЛИСТРА

За 100 къса сол, купена от емините от вилаета Ефляк, се плащат по 25 акчета. На всеки сто къса се задържат безвъзмездно по [12 акчета].[253] От докараната сол се вземат на кола по четири къса за възнаграждение на возарите и по два къса за възнаграждение на ...[254] Всеки сто къса разбита на дребно сол, докарана от коларите, се купува по 44 акчета. На всеки сто къса коларите, които докарват, получават от емините кирия по 16 акчета, надлежно за всеки 500 — по 80 акчета. По сметка 100 къса сол се купуват по 47 акчета и когато според закона се продават от страна на държавното съкровище, сто къса се продават по осемдесет акчета. По този начин на всеки сто къса се постига печалба за съкровището по 33 акчета. От разбитата сол има печалба на сто къса по 44 акчета. Взетите от всяка кола по четири къса сол за мир-и ливата се дават от страна на бея на Ефляк.[255] Петдесетте къса от пресметнатата за сто къса сол се смятат за „колело на кола“, а двадесет къса са „чатал“. Събирането на коли за сол, идваща от вилаета Ефляк, е задължение на влашкия войвода. Когато коларите, докарващи солта, прекарват отсам докараната сол, по стар обичай тя се преброява и те получават кирията си. Не се взема кирия за раздробената сол.[256]

28

ЗАКОН ЗА ПАЗАРНИЯ БАЧ НА СИЛИСТРА

Какво се задържа за мир-и ливата.

Ако дойде кола с товар, в случай че премине и се продаде, без да замине, от всяка кола се взема бач по осем акчета. Ако не се продаде и излезе, не се взема нищо. От кола с ечемик и просо се вземат по четири акчета, от коли с овес, пъпеши и дини — по две акчета [на кола]. . . [257] Ако дойдат дрехи на товар, се взема по едно акче. Ако дойде кола с дъски, се взема една дъска. Ако пристигнат дървета за строеж на къщи, от кола се взема по едно акче. Ако дойдат липови дървета и каб,[258] се взема едно дърво и един каб. Ако дойде корито с грозде и се продаде, от купувача и от продавача се вземат по две акчета. Ако се продава роб, от купувача и от продавача се вземат по четири акчета. Ако се продава кон, от купувача и от продавача се вземат по две акчета. Ако се продава вол, от купувача и от продавача се взема по едно акче. Ако се продава бивол, от купувача и от продавача се вземат по две акчета. От биволска кожа се взема по едно акче, от волска — по половин акче. Ако дойдат овце и се продадат, на две овце се взема едно акче. Ако месар заколи и продаде, се взема по едно акче на овца. За опинчарите е същото. Ако се продават мед и масло, на кантар се взема едно акче. Ако дойде с бъчва вино и се продаде, се вземат по 15 акчета. От малка бъчва се вземат две акчета. Ако неверник продава виното си, се вземат по осем акчета на всяка бъчва. Ако дойдат и се продадат аба, кебе и други неща на дребно, се взема бач надлежно върху всеки 40 акчета. Ако дойде брашно на чували, от кола с пълен товар се вземат по осем акчета. Ако дойдат по един-два чувала, на чувал се взема по едно акче. Ако след като платят бача си, натоварят на колата си и излязат, не се взема повторно бач. Ако дойдат малки греди, талпи и колове, на кола се взема по едно акче. Само ако излязат с конски кола череши, круши, дюли, краставици и други плодове и отидат навън, да се взема по едно акче. Каквото и да се събере по едно, по две в града и се натовари на кола и отиде навън, да се вземат по осем акчета бач за износ.[259]

29

ЗАКОН ЗА ПРИСТАНИЩЕТО НА САМАТА СИЛИСТРА

Какво се задържа за държавното съкровище.

На кораб от морето или отдругаде се вземат по 50 [акчета], от кораб, наречен насад — по 25 акчета, от шайка — по 35 акчета, от донбаз — по 16 акчета, от ладия — по осем акчета. От дунавска риба се вземат на сто три акчета. Като се разпитат свидетели, вземало се по две акчета за стадо под 500 [глави]. Сега от най-малкото стадо, което е под петстотин овце, на десет овце се взема едно акче. Така се намира записано в стария дефтер. Понастоящем да се събира по този начин. Ако опинчари и касапи прекарат откъм Ефляк овце, на четири овце се взема едно акче. Ако хлебари прекарат брашно с чували, се взема по едно акче. От стадо волове се вземат по 20 акчета. Ако дойде от Ефляк бъчва вино и се купи, от купувача се вземат 10 акчета, а от продавача — 8 акчета. Каквото и да купи за свои нужди градският жител, нищо не му се взема.[260]

30

ЗАКОН ЗА ИХТИСАБА

Щом дойде брашно, ечемик, пшеница, просо и други зърнени храни, измервани с киле, щом се изземат изцяло от мухтесиба, се вземат по четири акчета и се измерват. Щом на част [от тях] се определи пазарната цена, се вземат по две акчета такса [за нормирането] на цената.

Ако дойде . . .[261], пак също се вземат по две акчета. Когато мухтесибът определи цена на търговците, по закон се взема такса за определяне на нормираната цена. Като прегледа пазара, от онзи, който продава с недостиг, се взема по закон глоба. А също и таксата ихзарие,[262] когато кредиторът поиска пари от длъжника и се установи по шериата, от кредитора се взема такса ихзарие по две акчета на сто.[263]

31

ЗАКОННИК ЗА ПРИСТАНИЩЕТО ХЪРСОВА

Ако през пристанището Хърсова преминат кон, катър, кобила, говедо, се вземат по четири акчета за съкровището, по едно акче пак за возарите и едно акче за мир-и ливата. Ако преминат овце и кози, на две овце се взема едно акче за съкровището. Ако овце преминат към пасището, е пак същото. От натоварен морски кораб се вземат по петдесет акчета бач за преминаването и петдесет акчета пак за мир-и ливата. От кораби, наречени донбаз, се вземат по 32 акчета бач за преминаването в полза на съкровището и по 16 акчета пак за мир-и и ливата. От натоварен неврад се вземат по 16 акчета за съкровището и [другото] същото. Ако в пристанището дойдат платове, мед, масло и други провизии и стоки, се взема гюмрук. Но от мюсюлмани се взема 3 на сто, от неверници — четири на сто, от чужденци — 5 на сто. От рибата, уловена в Дунав и езерата, се задържа $^{1}/_{4}$ за съкровището. От дунавската риба за мир-и ливата се взема 3 на сто, а от рибата, уловена в езерата — десятък. Ако на островите се докарат овце, на сто се взема една за съкровището и две овце за мир-и ливата.

Ако местен човек накара да заколят за собствена прехрана всичките си овце и кози, не се взема нищо. Ако се купи заклано говедо за пастърма, се дават две акчета. Ако премине говежда кожа, се вземат четири акчета. Ако в пристанището дойде вино, на силистренска бъчва се вземат 32 акчета за съкровището и 9 за мир-и ливата. Ако в пристанището дойдат никополска и русенска бъчва, от най-добри се вземат 80 акчета, от средни — 70, от най-лоши — по 60 акчета за съкровището и по 9 акчета за мир-и ливата. Ако дойде килим, се вземат по 100 акчета за съкровището и по 10 за мир-и ливата. От лозе с ягоди и мех сирене се вземат по две акчета. От суров гьон се взема по едно акче, за съкровището и за мир-и ливата. Ако е пълна кола, се взема бач за колата. Ако е 3—4 килета, от чувал брашно се вземат по две акчета за съкровището. От чифт чизми и от одрински сахтиян, от лук, чесън, дюли, ябълки, от катър, прекарани от мюсюлмани греди, се вземат по две акчета. От мюсюлмани и неверници извън населението на Хърсова, които минават от отсамната и оттатъшната страна, се взема по едно акче пеши налог. Ако премине овча кожа, гюмрукът се взема според пресмятането. Ако премине роб от пристанището, се вземат 20 акчета. Ако преминат, без да се отбият на пристанището, и си отидат, не се взема нищо. От чифт големи пантофи, яшмак и сахтиян се взема по едно акче. Ако са малки, взема се надлежно. От четири мешини се взема едно акче. От лисича, ее вълча кожа и кожа от куница севзема на базата на гюмрук. От кюркове за горна украса и от медни вази се вземат по две акчета. От жълти кюркове и от женски кюркове се вземат по четири акчета.

ЗАКОННИК

Понеже градчето Хърсова спада към зиамета на мир-и ливата, се задържа за него. Ако дойде отвън натоварена кола и излезе отвътре навън кола, от пълно натоварена се вземат по осем акчета, от наполовина натоварена — по четири акчета и от още по-малко — по две акчета. Ако дойде кон с товар или излезе навън, на самар се вземат по две акчета, а на седло — по едно акче. Ако се продават кон, кобила и говедо, се вземат по две акчета от купувача и по две акчета от продавача. Ако се продава вино, от бъчва се вземат осем акчета. При варене на сапун от всеки казан се вземат по две акчета. Ако се заколи говедо, се вземат по две акчета, ако се заколи овца, на четири се взема едно акче. Ако от чужда страна дойде стадо овце и се продаде, се взема едно акче. Ако по островите на Хърсова се закара стадо, на стадо се вземат по 30 акчета. От кола тръстика се вземат по 2 акчета.[264]

32

ЗАКОНЪТ ЗА СЕЛАТА ТУЛЧА, ИСАКЧА, МАЧИН,[265] КОИТО СПАДАТ КЪМ ЗИАМЕТ, Е СЛЕДНИЯТ:

От пълен кораб, наречен ладия, се вземат пет акчета, от малък донбдз със странично кормило се вземат по осем акчета. Когато посочените кораби са натоварени, [облагат се] надлежно. Независимо от това, дали идват отгоре или отдолу, се взема по посочения начин. Ако от морето дойдат кораби и минат нагоре, в Тулча субашията взема петдесет акчета и в Исакча — петдесет акчета. Но ако минат надолу пълни или празни, не се взема нищо. Споменатите ладия и донбаз плащат акчета във всяко при станище. Но ако отдолу нагоре премине кораб насад, щом е с товар риба в което и пристанище да се отбие, хасовият субашия събира по 16 акчета. Но ако отгоре поемат друг път и идат надолу, като се отбият пак в същото пристанище, на хасовия емин пак се дават по 16 акчета. Ако отдолу нагоре мине риба с кораб, наречен черник, дават [се] по десет акчета на хасовия субашия във всяко пристанище, в което се отбива. Ако корабите, наречени насад и донбаз, натоварят дърва и отидат някъде, се вземат по осем акчета било в Тулча, било в Исакча. Но в Мачин се взема по акче на кола, какъвто и кораб да се натовари. Ако от отвъдната страна дойде кола и натовари дърва в Мачин, на кола се взема по едно акче. В стария дефтер е регистрирано, че от бъчви с вино, дошли отгоре по Дунав, се е вземало по пет акчета. Но сега от видински и силистренски бъчви, когато са големи, се вземат десет акчета. Ако бъчвата с вино се стовари от кораба и стопанинът на бъчвата сам я продаде, се дават по пет акчета бач за преминаването и по три акчета кюфар бадъ.[266] Дават се и седем акчета еспине. Така е, когато стопанинът на бъчвата продава. Но ако не продава сам, а продаде на някой друг, стопанинът на бъчвата дава осем, а купувачът — седем акчета. Ако стопанинът на бъчвата свали бъчвата от кораб и я натовари на кола, за да я продаде на друго място, дава осем акчета бач за износ. Но ако продаде на друг, продавачът дава осем акчета, а купувачът — седем акчета. Ако дойде кола с товар, се вземат осем акчета. Щом излезе навън, пак се вземат по осем акчета. От товара, бил той платове, смокини, сухо грозде или друго, се вземат по осем акчета. Ако колата е с пълен товар, се вземат съобразно с това. Но ако колата не е празна, се вземат по четири акчета. От конски и камилски товар се вземат по две акчета. Ако някой местен човек докара отвън бъчва с вино за собствена употреба, плаща осем акчета. Ако махне обръчите (т. е. отвори бъчвата) и продаде, плаща осем акчета бач и седем акчета са еспине. Ако се продават кон, кобила, магаре и вол, от купувача и от продавача се вземат по две акчета. Ако се продава празна кола, се взема на колело по едно акче. Ако се продават свине, от купувача и от продавача се взема по едно акче. Но ако не са негови, плаща две акчета. Ако се продават овце, от продавача и купувача се взема по половин акче на две овце. Ако се продава роб, от купувача и от продавача се вземат по четири акчета. Ако се заколи говедо, се вземат по две акчета. Ако се продаде говежди гьон, се взема по акче на гьон. От рибата, уловена в Дунав, хасовият субашия взема три акчета на сто. От рибата в езерата и теснините се взема десятък. От чувал, пълен с вълна и с друго, се взема по едно акче на чувал. Ако се качат на кораб камили, коне, магарета, говеда и кобили и преминат, като дойдат отсам от отвъдната страна, на глава добитък се взема по едно акче. От неверници, качени в кораб, субашията не взема нищо. Ако премине стадо овце, се вземат тридесет акчета.[267]

33

ЗАКОН ЗА ПРИСТАНИЩАТА ТУЛЧА, ИСАКЧА И МАЧИН

За кон, роб, магаре и вол, преминали в споменатите пристанища, се вземат по четири акчета. За камила се вземат по десет акчета. Но ако местен човек прехвърли, не дава нищо. Ако премине роб, се вземат по 20 акчета. За добитъка, преминал в споменатите пристанища, се вземат на глава добитък по четири акчета като возарска такса. В стария дефтер е вписано, че ако преминат овце, на две овце се взема едно акче, а на четири овце — едно акче возарска такса. Но от времето на софийския назър Синан челеби насам половината от возарската такса се задържа за държавното съкровище. Ако овцете са повече от сто, половината от возарската такса се взема за държавното съкровище. Ако премине брашно с чувал, се вземат по две акчета. От вино, платове, вълна и други стоки се взема гюмрук. От преминалите в посочените пристанища пешеходци се взема по едно акче. Половината от това е возарска такса. Така е вписано в стария дефтер. Но на емините и на возарите не се дава нищо. Задържат я за държавното съкровище.

Пристанищните емини вземат четвърт от рибата, уловена в Дунав и в езерата. Ако отдолу нагоре преминат празни морски кораби, насад и донбаз, не дават нищо като бач за преминаването. Ако отдолу премине нагоре кораб, натоварен с риба, се взема гюмрук. От овце, прекарани за пастърма, се вземат на две овце по едно акче. Когато споменатите морски кораби насад и донбаз вземат товар в Ибраил и отидат надолу в пристанището Тулча, се взема бач за преминаване, ако е морски кораб — 50 акчета, ако е насад — 16 акчета, ако е донбаз — 30 акчета, ако е ладия — пет акчета, ако е донбаз със странично кормило — 8 акчета, ако е черник — три акчета. Ако посочените кораби натоварят в Ибраил, на молдавска страна — в Галац и в Томарова[268] и отидат надолу, като платят гюмрука си в пристанището Исакча, веднага в Тулча се вземат бачовете им за преминаване. От корабите, идващи от Видин, Нийболу и изобщо отгоре, натоварени с вино или друго, минавайки в пристанището Ибраил, разтоварят или пък се разтоварят в Галац и Томарова мачинските емини им вземат гюмрук. Но ако не разтоварят из тия пристанища, а преминат към Кили, в Мачин и в Исакча се взема бач за преминаването. Ако преминат дърва със сал, се взема гюмрук. Ако премине плат и пак се върне, се взема гюмрук от онова, което е в повече. От пълен чувал се взема по едно акче. От чувал с трева и друго се взема гюмрук. От добитък, преминал от пристанището Тулча в друго пристанище, се взема по едно акче возарска такса на глава добитък Половината от тази возарска такса се задържа за държавното съкровище. От вълната, преминала в Тулча, пак се взема по едно акче. Но не се дава возарска такса. От кораби, дошли от неприятелски страни, освен дето се взема гюмрук, но се взема и бач и за преминаването. Половината от солта, дошла от неприятелска страна, се задържа за държавното съкровище.[269]

34

ЗАКОН ЗА ПАЗАРНИЯ БАЧ НА САМИЯ КАРА ХАРМАНЛЪК[270]

Ако отвън пристигне кола със зърнени храни и се продаде, на кола се вземат по осем акчета. Но ако пристигнат отвън гемиджии и като купят, откарат и натоварят на кораба си, не плащат бач. В случай че някой не натовари, а го складира и го остави, комуто и да продаде, тогава му се вземат върху кола по осем акчета. Ако отвън дойде вино с кола, ако бъчвата е голяма, да не се товари повече от една на кола; ако бъчвата е наполовина, да се натоварят и две на кола. Повече да не се товари. Само на кола да се пресмята [таксата]. От товар пълна кола да се вземат по осем акчета. Ако дойде вино с кораб и като го разтоварят, се продаде, се вземат по 16 акчета на бъчва. Но това, ако не продава сам; ако някой продаде, се вземат по осем акчета на бъчва. Ако отвън дойдат с коли кебе, мед, масло, сирене и други подобни, каквото и да дойде и се продаде, да се вземат на кола по осем акчета. Но ако, без да се продаде, го натоварят на кораб, не се взема бач. В случай че търговци купят посочените стоки и ги продадат в споменатото градче, на влашко кебе се вземат по две акчета, а на брашовско кебе — по едно акче. Ако се продават ездитен кон, товарен кон, кобила и вол, от купувача и от продавача се вземат по две акчета. В случай че дойдат с кола плодове, на кола се вземат по две акчета. Ако дойдат с конски товар, вземат се пак по две акчета. Ако дойдат с конски товар дрехи и платове, медни инструменти, лен и други, каквото и да дойде, се вземат по две акчета на товар. Ако се заколи овца, се взема едно акче на две овце бач за кланицата. Ако се заколи говедо, вземат се две акчета. Ако се вари медовина, взема се по едно акче на бъчва. За ракия — пак същото. От уловена в Дунав риба, за която се взема десятък, ако се изсуши по местата, дето се лови, при продажба се изчислява на коларски товар — вземат се по осем акчета...

35

ЗАКОННИК ЗА ПРИСТАНИЩЕТО КАРА ХАРМАНЛЪК[271]

Ако в посоченото пристанище пристигне кораб и товарът му са платове от мюсюлмани се взема на сто две, от неверници на сто четири акчета. Ако се прекарат овце, на две овце се взема едно акче; а на пет овце се взема и по едно акче возарска такса. Половината от возарската такса се задържа за съкровището. Ако се прекара говедо, вземат се пет акчета: по половин акче като возарска такса се дава на возарите. Ако дойде вино с бъчва от неверници, които дават харач, за най-добро качество се взема по 33 акчета, за средно — по 20—25 акчета и за най-долно качество — по 10—15 акчета. Но за неверници от неприятелски страни за добро качество се вземат 50 акчета, за средно качество — 30—40 акчета, за най-долно качество — 20—25 акчета. Ако дойде вино с видинска бъчва и премине, се вземат по 10 акчета, ако дойде от Нийболу и Русчук — по 5 акчета право за преминаване. Ако дойдат други стоки и преминат, от пълен донбаз се вземат по 32 акчета, от наполовина натоварен донбаз — 16 акчета и от морски кораб — 50 акчета право за преминаване. От свиня, чувал, кебе, връзка стомана, чифт чизми, мех сирене, 1000 броя лук, от лопати, котле и от напълнени от мюсюлмани бидони[272] — от 1000 броя се вземат по две акчета. Но от 1000 бидона, напълнени от неверници, се вземат по три акчета. От ... лопати, от женски кюркове се вземат по четири акчета. От 1000 броя ябълки и круши се взема по едно акче. От рибата, уловена в Дунав и в езерата, се взема една четвърт.

От ладия, пълна с плодове, която иде отдолу и отива, се вземат осем акчета. Ако премине донбаз, се вземат 16 акчета. Ако мине плавателен съд, наречен ладия, и се продаде, се взема десятък. Ако дойде роб и слезе на брега, се вземат по 20 акчета. От пешеходци извън жителите на Силистра, ако прекосяват Дунав, се взема по 1/2 акче. Всичко това бе подробно регистрирано в стария дефтер. И занапред да се събира по този начин. Ако от отсамната страна преминат оттатък ямурлуци, овчи и кози кожи или кожи от лисица, белка и вълк, да се взема налог на същата основа като гюмрука. От чехли и яшмаци — по едно акче; от яшмак одринска изработка — две акчета. Ако премине сахтиян, да се взема по едно акче. От четири мѐшини да се взема по едно акче. Когато се насекат дърва и пръти от островите в Дунав, които са султанско владение, и се прекарат, от ладия да се вземат по две акчета. От сурово желязо да се взема налог на същата основа като гюмрука. Ако на пристанището се натоварят зърнени храни или дойдат, на киле се взема по едно акче. От брашнен чувал, който е 3—4 килета, се вземат по две акчета. Ако е голям, да се взема съобразно с това. От чувал лен за мюсюлмани [се взема] по 10 акчета, а за неверници — по 12 акчета. Ако се прекарат на паша по дунавските острови овце, свине, волове, ездитни и товарни коне, се взема по едно акче. От рибата, хваната във влашките езера, се взема десятък. Ако премине бутало за масло, гърнета и кофа, гюмрукът да се взема надлежно. От дърва и тръстика да се взема десятък. От всичко, което дойде в пристанището, ако не е обяснено в кануннамето, да се взема налог на същата основа като гюмрука. Да не се секат дърва и пръти на островите без разрешение на емина. Да не се оставя добитък на паша. В случай че без разрешение на емина се насекат дърва и се остави добитък, да се събира глоба за съкровището. [Налозите] ява, качкун и бейт юл-мал на дунавските острови на местата, докъдето стига Дунав при разливането си, да се задържат от пристанищните емини. Никой друг да не се вмесва.[273]

36

ЗАКОННИК ЗА ПРИСТАНИШАТА ВАРНА,[274] БАЛЧИК,[275] КАЛИАКРА,[276] КЕРСИЧ[277] И МАНГАЛИЯ[278]

Съобразно с това [пазарният бач] да се задържа и в лива Силистра. За тъкан, дошла от морето, от немюсюлмани се вземат на 100 четири акчета, от мюсюлманите — на сто — две. От плодове за ядене да се взема на сто едно акче. На муд ечемик и жито да се вземат по осем акчета. На муд ръж и просо да се вземат шест акчета. От морска риба се взема гюмрук на сто — четири акчета. Налог за теглилка не се изважда от [стоки, дошли] от морето. Като гюмрук се взема от продавача 1/2 акче, от купувача — едно акче. От продавач, дошъл отвън, се взема едно акче, от купувача пак едно акче.

37

ЗАКОННИК ЗА САМАТА ВАРНА

Ако в града дойдат коли зърнени храни, от кола се вземат осем акчета. От кораби, идващи в залива, да се вземат от най-добрите 15, от средните — пет, шест и т. н. От бъчви, които идват отвън, да се вземат 15 акчета налог за бъчва. Ако се продаде вино, дошло отвън с бъчви в града и излезе, от всяка бъчва да се вземат по 15 акчета. Но ако е местно [виното] и излезе навън, нищо не се взема. На конски товар се вземат две акчета. От риба, уловена в дунавските езера и в морето, да се взема десятък. Ако се продаде кон, да се взема и от купувача две, и от продавача две [акчета]. Ако се продаде говедо, да се вземат две акчета. От овца, заклана в кланицата да се взема едно акче на четири овце. От овце, дошли отвън и заклани, да се взема на овца по едно акче. Ако дойдат кола дърва или дъски, да се взема едно акче. Ако дойдат храни с конски товар и бъдат измерени, да се взема едно акче от две килета. Ако грънчарите запалят фурна, от всяка къща да се вземат две акчета. Ако се заколи говедо, от всяко говедо да се вземат две акчета. Ако се продаде заклана овца, от две овце да се взема едно акче. Ако в града дойде вълна и се продаде, да се вземат по осем акчета. Ако се продаде свиня, за всяка свиня да се взема по едно акче. Ако в града се докарат с торби. . . и масло, и каквото и да било друго и се продадат,да се взема на всеки четиридесет акчета едно акче. Ако в града се продава гьон‘ за волски гьон да се взема по едно акче за всеки гьон и за биволски гьон да се взема по едно акче на два гьона. В чийто и район да влезе бъчва с вино, да се взема за всяка бъчва по осем акчета. Ако дойде обратно грозде, от колите да се вземат по две акчета. Ако риба дойде с лодка и ако дойдат гърнета, да се вземат две акчета. А ако после [дойдат] с кораб, да се вземат четири или пет и най-сетне шест акчета. Ако от града излезе кола вълна, да се вземат по осем акчета. Ако излезе с кон, да се вземат две акчета. И каквото и друго да е, [да се събира] по същия начин.[279]

38

ЗАКОН ЗА ПРИСТАНИЩЕТО ГЬОЗЛЮ[280] И ЗА БАЧА

Ако в споменатото пристанище дойдат дрехи и се продадат, за кораб с дрехи от мюсюлмани се взема гюмрук две акчета на сто, а от неверници — четири акчета на сто. Ако в пристанището дойдат дърва, дъски, вили или летви и друг такъв дървен материал и се продадат, се вземат четири акчета на сто. Ако се свалят от кораб бъчви вино, от всяка бъчва се вземат дванадесет акчета. Ако се натоварят на кораб бъчви вино, от всяка бъчва се вземат по петнадесет акчета. Ако дойде с кола брашно и други зърнени храни,за пълен товар се вземат по осем акчета на кола; от половин кола се вземат по четири акчета. Ако се продаде кон, говедо и друг добитък, от купувача и от продавача се вземат по две акчета. Ако се продаде вино, дошло отвън, и се изнесе навън, от купувача се вземат по осем акчета такса за износ. А продавачът дава едно медре шира или пък дава стойността ѝ. Ако в споменатото село се отвори бъчва, от лицето, което продава, се взема едно медре шира или стойността ѝ. Ако [някой] отвори бъчва с добив от собствени лозя и виното се продаде, се взема по едно медре шира от бъчва или стойността му. Но ако [лицето] не отвори бъчва, а отиде на чуждо място, да не се дава нищо. От риба, уловена в морето, се взема десятък. От овце, заклани от местни касапи, да се взема едно акче на четири овце. Ако се заколи говедо, да се вземат по две акчета на говедо. Ако се продаде заклана овца, да се взема бач по едно акче на две овце. Ако се заколи говедо и ако дойдат с конски товар дебели въжета, зърнени храни и каквото и да е друго и се продадат, да се вземат по две акчета на товар. Ако дойдат дебели въжета и коноп с кола и се продадат, от цял товар да се вземат по осем акчета. Ако дойдат отвън, купят и замичат, да се вземат по осем акчета такса за износ. Ако [някой] постави в собствен кораб и замине, не дава бач; да дава пак гюмрук. Ако докарат с дисаги мед, масло, аба и каквото и да е друго и продадат, продавачът да дава на всеки четиридесет акчета по едно акче. Ако се продава говежди гьон, да се взема бач едно акче на два гьона. Ако се продава биволски гьон, да се взема по едно акче на гьон. От заклана свиня да се взема едно акче. Ако се угоява у дома и се заколи, да се вземат по две акчета. Ако се натовари на кораб пшеница, да се вземат по четири акчета на муд. Ако се натовари ечемик, да се вземат по три акчета.[281]

39

ЗАКОН ЗА ПРИСТАНИЩЕТО МЕСЕМВРИ[282] И ЗА ПАЗАРНИЯ БАЧ

Ако местен неверник докара в града шираta си, добита от лозето си, и я продаде за своя сметка, дава по едно медре шира на бъчва или стойността ѝ. Ако дойдат отвън и купят, от купувача се вземат по осем акчета на бъчва такса за износ. Продавачът дава пак едно медре шира или стойността ѝ. Ако местни неверници идат да продадат навън собствената си шира и извършват това, дават по две акчета такса за износ. Ако някое външно лице докара вино с бъчва в Месември, дава по петнадесет акчета на бъчва. Но ако отвори своя бъчва и продаде, не дава нищо. Ако продаде на местен човек и купувачът отвори своя бъчва и продаде, не дава нищо. Ако продаде на местен човек и купувачът отвори бъчвата и продаде, дава по едно медре шира от бъчва или стойността ѝ. Ако купувачът не отвори бъчвата, а [тя] е за в къщи, да не дава нищо. Ако местен неверник или от друго място докара вино с лодка или с кораб, полагало се е да се дава по две акчета гюмрук на три медрета. Но всеки, който отвори бъчва, ако продаде, пак по стария начин дава по едно медре [шира] или пък стойността ѝ.

Ако някой докара в пристанището ечемик от това място или пък отвън, се вземат три акчета на муд, за муд пшеница — четири акчета, за муд просо — три акчета. От онзи, който внася или изнася ориз и други зърнени храни, се вземат четири акчета на сто. Ако в пристанището дойде брашно, на муд се вземат четири акчета гюмрук. Но ако [някой] закара на покритото тържище, влезе в покритото тържище и продаде, неверници и мюсюлмани дават по пет акчета на сто. Ако някой външен или местен човек докара по суша брашно и [го] продаде на покритото тържище, дава по четири акчета на сто. Мюсюлмани и неверници да дават еднакво. Ако местни мюсюлмани и неверници докарат по суша брашно, ечемик и пшеница за прехрана, не дават нищо. Но ако докарат по море, плащат гюмрук. Ако поставят бъчви в кораб, плащат пак на три медрета по две акчета. Ако дойде по море в пристанището масло и мед, от мюсюлманите се взема едно акче на сто, а от неверниците — две акчета на сто.

Ако дойдат на покритото тържище, от купувача и от продавача се взема по едно акче. За мед и масло, дошли по суша, ако пристигнат на покритото тържище, от купувача и от продавача пак се взема по едно акче. Ако от морето дойдат сушена риба и хайвер , се вземат четири акчета на сто. Ако излезе навън с кола, се вземат по осем акчета такса за износ. Ако някой местен човек или външно лице докара отвън зърнени храни и ги складира, в случай че ги продаде на гемиджия или на друг, при продажбата дава две акчета на муд. За докарани в града не се взема нищо. Ако не се продадат, а се натоварят на кораб и се откарат, за ечемик, просо или фураж дават три акчета на муд, а за пшеница — четири акчета.

Ако дойдат с кола плодове, от цял товар се вземат четири, а от непълен товар — две акчета. За конски товар плащат две акчета. За докарана аба се взема едно акче на две аби. Ако дойдат с дисаги аба, мед, масло и каквото и да било друго, на четиридесет акчета се взема едно акче. Ако дойдат с кола дъски, да се дава една дъска или стойността ѝ. Ако дойдат вили, на кола се вземат по осем акчета. Ако влезе в покритото тържище, на всяка теглилка се взема по едно акче. Ако дойде лико, на кола се вземат по осем акчета. Ако дойде с кон, се вземат по две акчета. Ако [някой] натовари с кола риба и други стоки и ги изнесе, плаща по осем акчета такса за износ. Ако в пристанището дойдат пшеница, ечемик и каквото и да било друго и се натоварят на кораб и без да се изнасят, се продадат на гемиджия, половината гюмрук се взема от купувача, а половината гюмрук — от продавача.

Ако някой докара дървета и дъски и направи кораб, плаща вместо бач за дърветата и дъските по десет акчета на аршин от построения кораб. От уловените в морето риби, стриди и . . . [283] се взема десятък. Ако някой местен човек заколи овце, [се взема] по едно акче на четири овце, а за докараните от друго място и заклани овце се взема едно акче на две овце. Ако се заколи говедо, се вземат две акчета; от говежди кожи се взема едно акче на две кожи. От биволска кожа — по едно акче. Ако се заколи свиня, се взема по едно акче; ако се угоява и се заколи за Божик, [се вземат] две акчета. Ако се продаде роб, от купувача и от продавача [се вземат] по четири акчета. От гроздето, докарано от лозя на раята, се вземат по пет акчета кошничарска такса от стопаните на лозята.[284]

40

ЗАКОН ЗА САМИЯ АХИОЛУ[285]

От ечемик и пшеница, дошли от града, се взема на всеки муд по едно киле налог върху килето. Но ако, след като местните земеделци издължат на емина своя десятък и саларие, от добитите зърнени храни продадат в снопи на гемиджия, не се взема нищо. Ако продадат на спекуланти, дават изцяло по закона налог върху килето. От измереното на покритото тържище и продадено вътре в града се взема бач пет акчета на сто. В това отношение мюсюлмани и неверници плащат еднакво. Ако дойдат с дисаги мед, масло и каквото и да е, при продажбата се взема едно акче на четиридесет акчета. Ако дойдат с кола ориз, желязо, плодове и риба от далянитe, се вземат по осем акчета такса за внос и износ. Ако излязат навън с конски или магарешки товар, от всички тях се вземат по две акчета. От продадените с кола [аби], на две парчета аба се взема едно акче. Ако дойдат с кола дъски, дърва и греди, се взема по едно акче. Ако се продаде кон, катър, магаре, вол или крава, от купувача и от продавача се вземат по две акчета. Ако се продаде роб или робиня, от купувача и от продавача се вземат по четири акчета. Ако в града се продаде вино в бъчви, от купувача се вземат по осем акчета такса за износ, от продавача се взема едно медре шира или стойността ѝ. Ако гражданин продаде някъде вино в бъчва, от купувача не се взема нищо, ако сам си го пие. Но продавачът дава едно медре шира или стойността ѝ. Ако отвън дойде вино с бъчва и се продаде, се вземат по петнадесет акчета. Ако отвън дойдат овце и кози и се продадат, на две овце се вземат едно и на две кози — едно акче. От овце, заклани в касапницата, и от кози, [заклани] от касапин, се взема едно акче на четири овце, от говедо — две акчета, от заклана свиня — едно акче, от угоена заклана свиня — две акчета. Задомените неверници от Ахиолу плащат по двадесет и пет акчета испенче, по 12—налог за дърва и слама. И ергените да дават пак 25 акчета испенче. Тузджиите[286] притежават свещена заповед от 27 шевал, 974 (7. V. 1567), на основание на която са освободени от сейменска[287] служба, салгун, куриерска служба, от задължението да изпращат ечемик и пшеница, от джерахорска[288] повинност и градене на крепости, от весларска служба, от даване синовете им за еничари и от сюрюджийска[289] служба, изобщо от всички авариз-и диванне. За ширата от лозята се дават по петнадесет акчета на feduz(?)[290]. Но останалите раи дават по петнадесет акчета на feduz(?) Понеже при регистрацията от вписаните в стария дефтер „житари" не бил останал никой, били без поколение, те не били вписани в новия дефтер. От тузджиите в осем села пак се вземат по петнадесет акчета на feduz (?), а от другите се вземат по двадесет и пет акчета на feduz (?). От задомените са се вземали двадесет и две акчета налог за трева и дърва и налог за сламата. Но за земи чифт, колкото и в повече да са, плащат все осем акчета. Тъй че на задомения се падат по тридесет акчета. Неженените дават също испенче, дават и петнадесет акчета за налог върху дървата, печалбата и сламата. За земи чифт, колкото и в повече да са, плащат също по осем акчета, тъй че на неженените се падат по двадесет и три акчета. Така бе вписано в стария дефтер. След като бе докладвано това, се издаде заповед да плащат, както преди, по посочения начин всички десятъци и данъци. Така бе вписано в новия дефтер.

41

ЗАКОН ЗА ПРИСТАНИЩЕТО АХИОЛУ

От ечемика да се вземат три акчета гюмрук на муд. А от пшеница, ориз и други внасяни и изнасяни зърнени храни да се вземат четири акчета на муд. От желязото и платовете и от други стоки да се вземат от мюсюлманите две акчета на сто, а от неверниците — четири акчета на сто. За меда и маслото от мюсюлмани да се взема едно акче на сто, а от неверници — две акчета на сто. От дошли по море [стоки] да се взема в пристанището налог за покритото тържище — на всеки кантар по половин [акче] от купувача и от продавача. От [стоки], дошли по суша, да се взема кантарска такса по едно акче от продавача и от купувача.[292]

42

ЗАКОН ЗА ПАЗАРНИЯ БАЧ НА СОЗЕБОЛУ[292]

Ако в града дойде шира от външно лозе, се взема десятък по двадесет и две акчета за всеки пълен feduz (?). Ако се продаде самата бъчва, да се вземат на всяка бъчва по пет акчета „такса за обръч“. Ако се продаде вино в бъчва навън от града, от купувача се вземат десет акчета, а от продавача — по пет акчета. Да се вземат по две акчета бадж-и сиах на конски товар от онова, което се внася и изнася. Ако дойдат с кола плодове, да се вземат четири акчета. Ако от града излезе риба с кола, се вземат по осем акчета. Ако дойде аба, да се взема по едно акче на две аби. Ако дойде кебе от Янболу[293] или от този край и се продаде, да се вземат по две акчета на всяко кебе. Ако отвън дойдат мед, масло и други стоки с дисаги и се продадат, да се взема едно акче на четиридесет акчета. Ако се продадат вол и крава, пак от купувача и от продавача се вземат по две акчета. От биволска кожа се взема едно акче. От говежди кожи да се взема едно акче на две кожи. Ако се продадат овце, на две овце се взема едно акче. От заклани в кланицата на четири овце се взема едно акче. Ако оцет и ракия отидат навън за продан, от продавача и от купувача се вземат десет акчета на бъчва. Ако се продаде свиня, от продавача се вземат две акчета. От пристигналото в покритото тържище се взема едно акче на двадесет. За дървета, греди и друг дървен строителен материал, какъвто и да е, се дават четири акчета на сто. Ако дойде бъчва с кораб, виното се продаде и стопанинът на виното го изнесе навън, след като си е платил гюмрука, ако сам го продаде, плаща по пет акчета на бъчва. Ако сам го отвори, без да продава, а продаде на друг, продаващото лице плаща по осем акчета на бъчва. Ако купувачът е от града и го купува, за да пие сам, не плаща нищо. Но ако не пие сам, а го продаде на друг, дава осем акчета. Ако сам го отвори и го продаде, плаща пет акчета. На четири риби от морето се взема по една риба или на четири акчета — едно акче.

43

ЗАКОН ЗА ПРИСТАНИЩЕТО СОЗЕБОЛУ

За разни платове, внасяни и изнасяни в споменатото пристанище, от мюсюлмани се взема гюмрук две акчета на сто, от неверници — четири акчета на сто, а от чужденци — пет акчета на сто. От пшеница, брашно и други подобни, дошли и излезли с кораб, се вземат четири акчета на муд. Но от ечемика се вземат три акчета на муд. Ако дойдат каквито и да са дърва, от всеки вид дърва се вземат по четири акчета на сто. И от риба пак се вземат четири акчета на сто. Като налог за покритото тържище в пристанището да се вземат за един кантар дошла от морето [стока] по половин акче от купувача и от продавача.[294]

44

ЗАКОН ЗА САМИЯ АГАТАБОЛУ[295]

Ако в самия Агатаболу дойдат отвън с кола за продан дъски, греди, пръти, вили и други дървета, от мюсюлмани да се вземат четири на сто дъски и четири пръта от сто пръта. А от немюсюлмани — шест пръта на сто. И от другите също. Ако местни люде докарат, за да си направят къщи, не се плаща нищо. Ако дойдат летви, от мюсюлмани се вземат четири акчета на хиляда летви, а от немюсюлмани — пет акчета на хиляда. От конски товар се вземат две акчета. Ако отвън докарат с дисаги аби, масло и мед, да се взема едно акче на четиридесет акчета. На две аби се взема едно акче. Ако се продаде кон или катър или пък се продадат вол и крава, от купувача и от продавача да се вземат по две акчета. Ако се продаде роб, от купувача и от продавача се вземат по четири акчета. Ако се продаде магаре, от купувача се взема едно акче. Ако докарат отвън вино за продан, се взема едно акче на десет ведра. Но ако някой, който е купил, отвори бъчвата и я продаде, независимо от това, дали виното е негово собствено, или е дошло отвън за продан, се взема по едно медре вино или стойността му като „такса за обръч". Когато местен човек отвори бъчва и продаде виното, и то сто медрета, ако е в бъчва, се взема едно медре или стойността му. Ако са петдесет медрета, се взема надлежно. От заклани овце се взема едно акче на четири овце. Ако се заколи говедо, се вземат две акчета. От продадени овце и кози се взема едно акче на две овце. Ако се заколи свиня, се взема едно акче. Ако се продаде биволска кожа, се взема едно акче на кожа, от говежди кожи — едно акче на две кожи. Ако откъм морето дойде вино с кораб и ако след като плати гюмрука му [някой], отвори и продаде, [се вземат] десет акчета на трапезундска бъчва. От риба, уловена в заложени в морето даляни, се взема десятък. От риба калкан се взема едно на седем.

45

ЗАКОН ЗА ПРИСТАНИЩЕТО АГАТАБОЛУ

Ако в пристанището дойдат с кораб стоки и платове, от мюсюлмани се вземат две на сто, от немюсюлмани — четири акчета на сто. Ако дойде вино с трапезундски кораб, от голяма бъчва се вземат десет акчета гюмрук, а от малка — пет акчета. Ако се натовари на кораб дървен материал и замине, пак се вземат четири акчета на сто. От мюсюлмани се вземат две акчета на сто. Ако се натовари риба и замине, [се взема] пак същото.[296]

46

ЗАКОН ЗА СЕЛОТО ВАСИЛИКОЗ[297]

Ако дойдат отвън с кола дъски, греди и други дървени строителни материали и се продадат, като се оценят, вземат се пет акчета на сто. Но ако населението на поменатото село докара такъв дървен материал и без да го продаде, го натовари на кораб, след като се плати бачът му от пет акчета на сто, в кораба плаща пак четири акчета на сто гюмрук. От летви се вземат на сто по две акчета бач. Ако отвън дойде вино с кола, от бъчва се вземат пет акчета. Ако някой купи от поменатото вино, в случай че го купи за консумация, не плаща нищо. Ако продаде, се взема едно медре шира или стойността ѝ. Ако дойде вино с кораб, щом при стоварването е платен гюмрукът, продавачът не дава нищо. Но ако някое лице купи виното и го занесе навън, се взема едно акче на десет медрета. Ако дойде аба, се взема едно акче на две аби. Ако дойдат мед, масло и други стоки с дисаги и се продадат, се взема едно акче на четиридесет акчета. Ако се продадат говежди кожи, се взема едно акче на две кожи, от биволска кожа — едно акче. Ако се продаде ездитен и товарен кон, вол и крава, от купувача се вземат две и от продавача две акчета. За биволи е пак същото. Ако отвън дойдат с кола пшеница, брашно, ечемик и каквото и да е друго, се вземат по осем акчета на кола. Ако местен човек докара [същото] за собствена прехрана, не плаща нищо. Ако продаде, плаща. От заклани в кланицата овце се взема едно акче на четири овце. Опинчарите плащат едно акче на две овце. Ако се продаде свиня, от продавача и от купувача се взема по едно акче. За говедо се вземат две акчета. Ако отвън се докарат овце в пределите на посочените вакъфи[298] и се продадат, се взема едно акче на две овце. Ако се пече ракия, се вземат две акчета на казан.

47

ЗАКОН ЗА СПОМЕНАТОТО ПРИСТАНИЩЕ ВАСИЛИКОЗ

Ако в споменатото пристанище дойдат плодове с кораб или дойдат други стоки, на сто акчета се вземат четири акчета гюмрук. Ако дойдат зърнени храни, от муд пшеница [се вземат] четири акчета, на муд ечемик — три акчета, от просото — две акчета. От брашното се вземат четири акчета на муд. Ако в посоченото пристанище се натовари риба на кораб и замине, на сто акчета се вземат четири акчета гюмрук. Ако се натовари вино и замине, се вземат четиридесет акчета на бъчва. Ако дойдат с кораб бъчви вино, се вземат двадесет акчета на бъчва. От риба, уловена в даляни, се взема десятък. Но от риба, уловена в морето извън даляните, се вземат две акчета на петнадесет акчета.[299]

48

ЗАКОН ЗА ПАЗАРНИЯ БАЧ НА САМАТА ИВРАДЖА

Ако на пазара в касабата Ивраджа дойде кола с жито, брашно и ечемик, на кола се вземат по четири акчета бач. Ако колата е с две колелета,[301] вземат се по две акчета бач. Ако дойде кола със сол, от всяка кола се вземат по осем акчета бач. На кола, която пак излезе навън, се вземат по четири акчета. Но ако храните и солта са държавни, бач не се взема. Ако дойде с кола риба, вземат се по осем акчета бач. Ако излезе от града и отиде на друго място, вземат се по четири акчета бач като право на износ. Ако не се продаде — нищо не се взема. Ако дойде кола с ориз, вземат се по осем акчета бач. А ако, след като се продаде, излезе [от селището], вземат се по четири акчета бач като бач за право на износ. На конски товар се взема по две акчета бач. Ако, отиде на друго място — по едно акче. Ако не се продаде и излезе [навън], не се взема нищо. А ако дойде с кола, вземат се по две акчета бач. Ако дойдат лук и чесън, от всяка кола се вземат по четири акчета. Ако излезе кола с кожи, вземат се по четири акчета бач като бач за право на износ. Ако дойдат с коли на пазара говежди кожи и се продадат, на кожа се взема по едно акче бач. Но ако дойдат с кола, за всяка кола се вземат по осем акчета. Ако на пазара дойде и се продаде мех със сирене, на всеки мех се взема по едно акче. Ако дойдат с кола дини и пъпеши и се продадат, на кола се вземат по две акчета бач. На товар борина се взема едно акче бач. За леща, дошла с конски товар на самар, се вземат две акчета бач. Ако дойдат на седло — се взема едно акче бач. Ако дойде кола с дъски и се продаде, да се взема по едно акче бач. Ако дойде с конски товар лен, вземат се по две акчета бач; ако се заколи говедо в кланицата, да се вземат по две акчета бач. От товар катран, дошъл за продан на пазара, да се вземат две акчета. Ако някой рая отвън или от града направи шира за продан от добива на лозето си и продаде една бъчва шира, вземат се петнадесет акчета като ресм-и фучу. Ако излезе навън, да се вземат по четири акчета като бач за право на износ. Ако е от негово собствено лозе, не се взема нищо независимо от това, дали [продажбата] е в града или навън. От две аби, донесени за продан на пазара, да се вземе по едно акче. Ако се продаде кебе, да се взема по едно акче. Ако се продаде ямурлук, да се взема по едно акче. Ако гражданин вземе масло и мед и като го пречисти, го натовари на коли, от този, който го изнесе навън, за всяка кола се вземат по осем акчета бач. Ако се продаде роб, взема се бач по четири акчета от продавача и по четири акчета от купувача.[302]

49

ЗАКОН ЗА ПАЗАРНИЯ БАЧ НА САМИЯ ЛОФЧА[303]

Ако на пазара в споменатия Лофча дойде кола с жито, брашно или ечемик, от кола се вземат по четири акчета бач. Ако колата е с две колела, вземат се две акчета. Ако дойде сол с кола, от всяка кола се вземат по осем акчета бач. За кола, която излезе пак навън, се вземат по четиринадесет акчета. Но ако храните и солта са държавни, не се взема бач. Ако дойде с кола риба, вземат се по осем акчета бач.

Ако се изнесе от града и иде другаде, се вземат четири акчета бач за износ. А ако не се продаде, не се взема нищо. Ако дойде кола ориз, се вземат по осем акчета бач. Ако, след като се продаде, се изнесе, вземат се по четири акчета бач като бач за износ. На конски товар [ориз] се вземат пак две акчета бач. [Ако този ориз] отиде другаде, се взема едно акче; ако не се продаде и излезе [от града], не се взема нищо. На кола със зеле се събират две акчета бач.[304]

Ако дойдат лук и чесън и пристигне с кола карнабит, вземат се по две акчета бач. От всяка кола лук и чесън се взема бач по четири акчета. Ако излезе кола с кожи, взема се бач по четири акчета като бач за право на износ. Ако дойдат за продан на пазара говежди кожи и се продадат, на кожа се взема по едно акче бач. Но ако дойдат с кола, от всяка кола се вземат по осем акчета. Ако дойде на пазара и се продаде мех със сирене, на мех се взема по едно акче бач. Ако дойдат с кола дини и пъпеши и се продадат, на кола да се вземат по две акчета бач. От товар борина да се взема по едно акче бач. От докарана и леща с конски товар на самар да се вземат по две акчета бач. Ако е на седло, взема се едно акче. Ако дойдат с кола дъски и се продадат, да се взема по едно акче бач. Ако дойде с конски товар лен,[305] да се вземат по две акчета бач. Ако се продаде кон, от продавача да се вземат две акчета и от купувача — две акчета. Ако се продаде говедо, от купувача да се взема едно акче и от продавача — едно акче. Ако дойдат отвън овце на пазара и мюсюлманите майстори на еминии ги купят, от две овце се взема по едно акче бач. От кланицата се взема едно акче на четири овце. Ако се заколи говедо в кланицата, вземат се две акчета бач. От товар катран, дошъл за продан на пазара, да се вземат две акчета. Ако рая отвън или от града направи шира за продан от добив на лозето си и продаде бъчва с шира, вземат се по петнадесет акчета ресм-и фучу. Ако излезе навън, вземат му се по четири акчета като бач за правото на износ. Но ако е от неговото собствено лозе, не му се взема нищо независимо дали [продажбата] е в града или навън. От две аби, докарани на пазара и продадени, да се взема едно акче. Ако се продаде кебе, се взема едно акче. Ако се продаде един ямурлук, взема се едно акче. Ако гражданин събере масло и мед, пречисти го и го натовари на коли, от този, който го е изнесъл навън, за всяка кола да се вземат по осем акчета. При продажба на роб се вземат четири акчета от продавача и четири акчета от купувача.[306]

50

ЗАКОН ЗА ПАЗАРНИЯ БАЧ НА САМОТО ТЪРНОВА[307]

Ако дойдат на пазара в посочената касаба Търнова зарзават и лук, от кола с четири колелета се вземат четири акчета бач, а от кола с две колелета се вземат две акчета бач. Ако дойдат с кола на пазара ориз, смокини, сухо грозде, мед, масло, сурови продукти, кебе и желязо и се продадат, вземат се по четири акчета бач. Ако дойде половин кола — се вземат две акчета. Ако дойдат с товар кюркове, вземат се по две акчета бач. Ако дойдат с коли, вземат се по осем акчета. От един-два кюрка се взема по едно акче бач. Ако дойдат с коли и се продадат, вземат се осем акчета бач. Ако се донесат на ръка, на всеки две аби от тия, които се продадат по една, по две, се взема едно акче бач. И от ямурлуците, дошли отвън на пазара за продан, се взема пак същият бач. От кола дърва, дошла отвън за продан в града, се взема по едно дърво. От кола с дъски и малки греди се взема по една дъска бач. Ако дойде пълна кола с дебели дъски, талпи и колове за дворове и градини, на всяка кола се взема по едно акче бач. От всяка кола големи дървета, дошла за продан на пазара, се вземат по две големи дървета бач. Ако дойде отвън в града и на пазара сирене на кола, се вземат по осем акчета бач. Ако дойде с конски товар, вземат се две акчета бач. Ако дойде и се продаде кола кисело мляко, взема се бач едно гърне кисело мляко. Ако киселото мляко дойде с друго, а не с кола, да не се взема бач. Ако дойдат яйца в кошници и мляко, да не се взема бач. Не се полагало [да се взема] бач от прясно сирене, докарано на пазара от сайджиите и продадено. Да не се взема! От агнета, продавани в близките до града кошари, да се взема на четири по едно акче бач. На шест ярета да се взема по едно акче бач. От овце и кози, докарани за продан в града, да се взема за две по едно акче бач. За овце, продадени на пазара и заклани в кланицата, се вземат на четири по едно акче бач. За агнета, заклани в кланицата, се взема на шест по едно акче като бач за кланицата. Ако се продаде говедо, се взема едно акче бач от продавача и от купувача. Ако се заколи на пазара, се взема едно акче бач като бач за кланицата. Ако дойдат с дисаги и торби нахут, леща и тям подобни зърнени храни и се продадат, не се взема бач. Ако се продаде товарен кон и необяздена кобила, от купувача се вземат по две акчета бач. И за роб, продаден на пазара в града, се вземат по четири акчета бач от купувача и от продавача. Ако отвън дойде в града шира с бъчви и се продаде, вземат се по осем акчета бач. Ако се продаде в града вино в също такива бъчви, взема се бач петнадесет акчета като данък за обръч. Ако местен неверник, който е издължил десятъка си, продаде в града с бъчви шира от собственото си лозе, не се взема бач. Ако отвън дойде в града кола с пресни подове и се продаде, от кола се вземат по две акчета бач. Ако в града дойдат отвън товари със сухи плодове, взема се бач по две акчета на товар. Ако дойдат с кола орехи и сухи плодове, от всяка кола се вземат по четири акчета бач. Но ако не се продадат, бач не се взема. Ако, без да се продадат, излязат от града и се върнат назад, не се взема нищо. Ако някой докара отвън с кола сурови кожи, вземат се четири акчета. Ако дойде гьон, бил той суров или обработен, от всяка кола се вземат по осем акчета бач. Но ако кожарите излязат вън от града и съберат сурови кожи и гьон и ги докарат с коли и товари, не се взема бач. Ако от друго място хора от категорията на ренчбери и търговци докарат отвън в града с коли стоки, сукно и тям подобни материи, взема се бач по осем акчета, а на конски товар — по две акчета. От търговци, които откриват пазар, за докарания първоначално конски товар се вземат по две акчета. Ако дойде с половин кола, вземат се по две акчета. Ако гражданин докара отвън мед, пречисти го и го натовари на кола, в случай че излезе навън, вземат се по осем акчета бач. И на свиня, докарана отвън за живеещ в града неверник, се взема по едно акче бач. Ако един неверник дойде отвън в града и излезе навън с кола шира за продан, от всяка кола се вземат по осем акчета бач. Ако местен човек изнесе с бъчви ширата си навън, взема се бач по четири акчета. И ако се натоварят от града с кола мед, пчелен восък, масло, масло за осветление, гьон и кози кожи и излязат навън, от всяка кола се вземат по осем акчета бач. Ако тия материи излязат с камилски товар, вземат се по две акчета бач на товар. Ако излязат [вън от града]с кола агнешки и овчи кожи, от всяка кола се вземат по четири акчета бач. От катран, докаран на товар, се вземат по две акчета бач. Ако дойде кола с дървени паници и софри, се вземат четири акчета бач. От коли с държавна сол и храни не се взема бач. Ако дойде горе с кола аба и се продаде, вземат се осем акчета бач. Но ако такава аба дойде с товар, вземат се две акчета бач. Край.[308]

51

ЗАКОН ЗА ПАЗАРНИЯ БАЧ НА САМИЯ ШУМНУ[309]

Ако на пазара в споменатата касаба Шумну дойдат зарзават и лук, от кола с четири колелета се вземат четири акчета бач, от кола с две колелета се вземат по две акчета бач. Ако дойдат с кола на пазара ориз, смокини, грозде, масло, мед, сурови продукти, кебе и желязо и се продадат, вземат се четири акчета бач. Ако дойде половин кола [от тях], вземат се две акчета бач. Ако дойдат с товар кюркове, вземат се по две акчета бач. Ако дойдат с кола, се вземат 8 акчета бач. За аба, донесена на ръка и продадена по една, по две, на [всеки] две [парчета] се взема бач по едно акче. За ямурлуци, докарани отвън на пазара и продадени, се взема пак същият бач. От кола дърва за огрев, докарани отвън на пазара за продан, се взема по едно дърво. От кола дъски и малки греди се взема бач по една дъска. Ако дойде пълна кола с дебели дъски, талпи и колове за дворове и градини, от всяка кола се взема бач по едно акче. От големи дървета, докарани и продадени на пазара, се взема бач две големи дървета на всяка кола. Ако отвън дойде в града и на пазара сирене и се продаде, от всяка кола се взема бач по осем акчета. Ако дойде с конски товар, взема се бач по две акчета. Ако дойде кола с кисело мляко, взема се бач едно гърне кисело мляко. Ако дойде с нещо друго, а не с кола, не се взема бач. Ако дойдат с кошници яйца и мляко, не се взема бач. Не се е полагало [да се взема] бач от прясно сирене, докарано на пазара от доячите и продадено. Да не се взема! От агнета, които са за продан в кошарите близо до града, се взема на четири [агнета] по едно акче бач. На шест ярета се взема едно акче бач. От дошлите и продадени в града овце и кози — на две [от тях] се взема едно акче бач. От овце, купени на пазара и заклани в кланицата, на четири се взема едно акче бач. Ако се заколят на пазара, взема се едно акче като бач за кланицата. Ако дойдат зърнени храни с дисаги, торби и чували и други подобни и се продадат, не се взема бач. Ако на пазара се продаде товарен кон и необяздена кобила, от купувача и продавача се взема бач по две акчета. За роб, продаден в града и на пазара, се взема бач по четири акчета от купувача и от продавача. Ако дойде в града шира с бъчви и се продаде, взема се бач по осем акчета. Ако с такива бъчви се продаде в града вино, взема се бач петнадесет акчета като данък за обръчи. Ако местен неверник, след като издължи десятъка си, продаде в града бъчви с шира от собственото си лозе, не се взема бач. Ако отвън дойдат в града пълна кола пресни плодове и се продадат, от всяка кола се вземат по две акчета бач. Ако отвън дойдат в града с товари сухи плодове, взема се бач по две акчета на товар. Ако дойдат орехи и сухи плодове с кола, на всяка кола се взема бач по четири акчета. Но ако не се продаде, не се взема бач. В случай че, след като не се е продало, излезе от града и се върне назад, нищо не се взема. Ако някой докара отвън с коли сурови кожи, вземат се четири акчета бач. Ако дойде гьон, бил той суров или обработен, от всяка кола се взема бач по осем акчета. Но ако кожарите излязат вън от града и съберат сурови кожи и гьонови кожи и ги докарат с коли или на товари, не се взема бач. Ако лица от категорията на ренчбери и търговци от друг район докарат отвън в града с коли стоки, сукно и други подобни материи, вземат се по осем акчета бач. От конски товар се вземат по две акчета бач. От търговци, които откриват пазар, за докарания в началото конски товар се вземат по две акчета. За останалото не се взема нищо, докато не изтекат три месеца. Ако се докара отвън в града пълна кола с риба, вземат се четири акчета бач. Ако дойде половин кола, вземат се две акчета. Ако гражданин докара отвън мед, пречисти го, натовари го на кола и го изнесен навън, вземат се по осем акчета бач. От [всяка] свиня, докарана отвън на неверник в града, се взема бач по едно акче. Ако неверник дойде отвън в града, купи шира и с кола я изнесе навън, от всяка кола се взема бач по осем акчета. Ако местен човек изнесе навън с бъчва собствената си шира, взема се бач четири акчета. Ако се натоварят от града мед, пчелен восък, масло и масло за осветление, гьон и кози кожи и се изнесат навън, от всяка кола се взема бач по осем акчета. Ако посочените материи се изнесат с камилски товар, на товар се взема бач по две акчета. Ако се изнесат с кола агнешки кожи, от всяка кола се вземат по четири акчета бач. От коли с държавна сол и храни не се взема бач. Пазарният бач на касабата Хезарград[310] се задържа пак като пазарния бач на Шумну.[311]

52

ЗАКОН ЗА САМИЯ ПРАВАДИ[312]

Например, ако в града дойдат с кола ечемик, пшеница, лук, чесън, паници, грънци, пъпеши, любеници, грозде и други плодове и зеленчуци, от всяка кола се вземат по четири акчета. Независимо от това, дали колата е пълна, или не, да се взема по едно акче на четиридесет акчета.

Ако дойдат с кола в града мед, масло, ориз и разни платове с неплатен гюмрук, сухо грозде, смокини и други плодове, желязо, калай и олово, се вземат по осем акчета. Била тя (колата) пълна или пък наполовина, да се вземат по четири акчета. Ако е по-малко от половината, да се взема по едно акче на четиридесет акчета. Да не се взема нищо от кола платове с напълно платен гюмрук. Ако дойде масло в мех, да се взема по едно акче на четиридесет акчета. Ако поменатият [продукт] дойде с камилски или конски товар, да се взема от всеки товар по две акчета. Ако от селата дойде аба без кола и не с конски товар, да се вземат по едно акче на аба. Ако дойде гьон, от говежди гьон да се взема по едно акче на два гьона, а от биволски гьон по едно акче на гьон. На десет кошера по един се взема за десятък. Ако са по-малко от десет, като се оценят, се взема по едно акче на десет акчета. Ако се продаде роб или робиня, да се вземат четири акчета от купувача и четири акчета от продавача. Ако се продаде кон, да се вземат по две акчета от купувача и от продавача. Каквото и да излезе от града с кола, от всяка кола се вземат по четири акчета. От заклани овце, ако ги заколи касапин, да се взема по едно акче на четири овце. Ако опинчарите колят, се взема едно акче на две овце. Ако се заколи говедо, да се вземат по две [акчета] на говедо. От кола дъски, дървета или друг дървен материал се взема по едно акче.[313]

53

ЗАКОН ЗА ПАЗАРНИЯ БАЧ НА ХАДЖИОГЛУ ПАЗАРДЖИК[314]

Ако дойдат на пазара с кола пшеница, ечемик, брашно, сол, ориз, желязо, смокини, сухо грозде, плодове, сух гьон, сапун, стоки, продавани на крак, сарашки стоки и други подобни стоки, на кола се вземат осем акчета. Ако е цял товар, да се взема по тези изчисления съобразно с количеството. Ако дойдат с кола сух лук, чесън, прясно грозде, праскови, на кола се взема по четири акчета. Ако дойдат с кола пъпеши, любеници, пресен лук, чесън и краставици, се взема по едно акче. От овце, заклани на пазара, се вземат на четири овце едно акче; ако се заколи говедо, се вземат две акчета като бач за кланицата. Ако на пазара се продават овце, на две овце [се взема] едно акче, ако се продават вол, крава, кон и кобила, от купувача се вземат две акчета, а от продавача — две акчета. Ако се продава роб, от продавача се вземат четири акчета, а от купувача — също четири. От масло, мед, кебе, аба и други подобни стоки за продан се взема по едно акче на четиридесет. Ако дойдат с конски товар платове и други стоки, да се взема по едно акче. Това е вписано в стария дефтер, но отсега нататък, щом дойдат с конски товар и се продаде тук, вземат се по две акчета на товар. Но ако местни или други търговци преминат, без да разтоварват товара, и си отидат, не дават нищо. Ако някой направи товар и излезе навън, вземали са се по две акчета на чувал като бач за износ. От търговците, които се разположат през пазарните дни, се взема по половин акче такса за мястото. Ако в града дойде пресен гьон, се взема едно акче от биволски гьон и едно акче от два волски гьона. Ако грънчарите запалят фурна, се вземат по две акчета за всяка запалена фурна. Ако дойде с кола лен, се вземат осем акчета бач. От стоки на покритото тържище, като мед и масло, ако се мерят на кантар, от продавача се взема по едно акче на кантар [тегло]. Ако дойде вино с бъчва, се вземат по петнадесет акчета. Ако от града излязат с кола мед, масло, сухо грозде и други стоки, се вземат по осем акчета на кола бач за износ. Ако дойде кола с дъски и дървен материал, от продавача се взема едно акче, а от купувача не се взема нищо. Да се взема сватбарина от девойки по 60 акчета, от вдовици по тридесет. Ако дойде каквото и да е, когато градският мухтесиб е определил цените на хранителните продукти и други [стоки], ако даде тас (т. е. ако се борави с тас, б. пр.) взема две акчета, ако даде аршин — по две акчета, ако даде киле — такса за килето. Като оглежда пазара [мухтесибът] от онзи, който продава в по-малко, се взема глоба със съдействието на кадията. Ако пък след като се потвърди съдебно, мухзирът незабавно събере от длъжника дължимото за кредитора, от кредитора се взема [такса] две на сто акчета.[315]

54

ЗАКОННИК ЗА ПАЗАРНИЯ БАЧ НА ГРАДЧЕТО БАБАДАГ[316]

Ако в градчето Бабадаг дойде кола с ечемик, пшеница, просо и брашно, се взема по четири акчета. Ако с кола дойдат пресни плодове, на кола се взема по едно акче. Ако дойдат с кола мед, масло, сол, ориз и сухи плодове, се вземат по осем акчета. Ако отвън дойде кола с пресни плодове, на кола се взема по едно акче. Ако гражданин купи отвън, дойде и продаде, на две коли се взема едно акче. Ако се натовари в града, от кола, която отива навън, се вземат осем акчета независимо дали се товари масло, мед и гьон. Ако се продадат коне, катъри и кобили, от продавача се вземат две и от купувача — две [акчета]. Ако се продаде говедо, се взема по едно акче от продавача и по едно акче от купувача. Ако дойдат овце, на две овце се взема едно акче. Ако се заколят и продадат, на четири овце да се взема едно акче. Ако се продава роб, се вземат четири акчета от купувача и четири акчета от продавача. Ако се продава вино с бъчви, се вземат по осем акчета от купувача и от продавача. Ако някой сам докара отвън и продаде, вземат се шестнадесет акчета. Ако някой от градските жители купи с бъчва вино и отиде навън, се вземат осем акчета. Но от продавача не се вземат. Ако неверник купи от мюсюлманин шира, от купувача се вземат осем акчета на бъчва. От рибата, уловена в езерото на Бабадаг, се взема десятък. От тръстиката и тревата, косени по брега на езерото, се вземат по две акчета на кола. Ако варят ....,[317] на казан се вземат по две акчета. Ако дойде сирене в мех, на мех се взема по едно акче. Но ако няколко меха дойдат на кола, тогава се взема бач за колата. Ако варят сапун, на казан се вземат по четири акчета. Ако дойдат дъски с кола, от кола се взема по една дъска. Ако дойде дървен материал за строеж, на кола се взема по едно акче. Ако се продава на волска кола, се взема половин акче. От биволска кожа се взема едно акче. Ако дойде с кола гьон и се продаде в града, от биволски гьон се взема по едно акче, от волски гьон — по половин акче. Но ако дойде отвън и без да се продаде в града, премине и напусне, не се взема нищо. Ако се продават свине, се взема по едно акче. Ако с кола дойдат грънци и паници, от всяка кола се вземат по две акчета.[318]

55

ЗАКОН ЗА САМИЯ КАРЪНАБАД[319]

Например, ако отвън дойдат с кола платове, за всяка кола се вземат по осем акчета. Ако дойдат ориз и сухи плодове, също. Но ако дойдат пресни плодове, се вземат четири акчета. Ако дойдат лук и чесън, пак също. Ако дойдат с кола дъски, греди и друг дървен материал, вземат по едно [дърво]. Но ако дойдат големи дървета, от кола се взема едно акче. От влашка сол се взема едно акче, от сол от Ахиолу — четири акчета. От кола вар се взема по едно акче. От кола летви се вземат две акчета. От аба, кози и овчи кожи, калай, олово и други неща, продавани от крак, се взема едно акче на четиридесет акчета. От онова, което се тегли, щом дойде в покритото тържище, се взема едно акче на двадесет акчета. От онова, което се тегли на кантар, се вземат две акчета на кантар. Ако се продадат кон и кобила, от купувача и от продавача се вземат по две акчета. Ако се продаде говедо, от купувача и от продавача се взема по едно акче. Ако се продаде бивол, от чифт се вземат по четири акчета. От овце, заклани в касапницата, се взема едно акче на четири овце. Ако се продаде овца навън, в пределите на града, на две овце се взема едно акче бач. Ако се продадат роб и робиня, от купувача и от продавача се вземат по четири акчета. От ненапоявани изкуствено зеленчукови градини и от зеленчукови градини, напоявани с долапи, от плодове и овощни градини се взема десятък. Ако се продаде кола, се вземат две акчета. От кравешки гьон и от волски гьон се взема по едно акче. От биволски гьон се вземат две акчета. Ако дойдат платове, плодове и други стоки с конски товар, на всеки товар се взема по едно акче. От кола пъпеши и любеници се вземат по две акчета.[320]

56

ЗАКОН ЗА ПАЗАРНИЯ БАЧ НА ГРАДЧЕТО АЙДОС[321]

Ако в града дойдат с кола лук, плодове или риба, се вземат по четири акчета. За плодове. . .[322] се вземат по четири акчета. После, при изобилие, на основание на съществуващия преди закон от кола плодове са се вземали по две акчета. Пак да се вземат по две акчета. От зърнени храни, дошли на пазара и които могат да се измерят с киле, да се взема по едно акче на муд. Ако не се измерват с киле, а с пари, от продадените зърнени храни да се взема по едно акче на двадесет акчета. За всеки муд ориз да се вземат по две акчета. Ако дойдат орехи, да се взема на муд по едно киле. Ако дойдат с конски товар риба и плодове, да се вземат две акчета от конски товар. От зърнени храни, които са купени от гемиджия, да се събира по две акчета на муд такса за износ. Ако от града се извози [вино] с бъчви, за изнесеното вино се вземат по осем акчета на муд такса за износ. От бъчва, докарана отвън, да се вземат по петнадесет акчета. Ако един неверник продаде на рая бъчва вино, а този пък я продаде другиму, да се вземат четири акчета от купувача неверник. От биволски гьон да се взема по едно акче, от говеждия гьон — по едно акче на два гьона. Ако се продаде кон, да се вземат по две акчета от купувача и от продавача. Ако се продадат чифт биволи, да се вземат по четири акчета от купувача и по четири акчета от продавача. Ако се продаде роб, да се вземат четири акчета от купувача и от продавача. Ако се продаде говедо, да се взема по едно акче. От продадена овца да се взема по едно акче на две овце аяк баджѣ. На аба, кебе и други стоки на дребно да се взема бач по едно акче. От кола дъски, дърва и друг дървен материал се взема по едно акче.[323]

57

ЗАКОН ЗА ПАЗАРНИЯ БАЧ НА САМИЯ ЯНБОЛУ[324]

Ако в града дойде кола с прясно грозде, [се вземат] по четири акчета, от кола сухо грозде — по осем акчета, от кола череши и сол — по четири акчета, от кола вар — по две акчета. Ако дойде масло, желязо и други подобни, да се вземат по осем акчета на кола. От кола дъски да се взема по една дъска, от кола летви — две летви, от кола греди — една греда. От дърва за огрев не се взема нищо. Ако дойдат аба, ямурлук и кебе, [натоварени] на добитък, на четиридесет акчета да се взема едно акче. От онова, което идва на покритото тържище и се измерва, се взема на двадесет акчета едно акче. От онова, което се тегли с кантар, да се вземат две акчета на кантар. От продаден кон да се вземат по две акчета от купувача и от продавача. Ако се продаде говедо, да се взема по едно акче от купувача и от продавача. Ако се продаде бивол, да се вземат по четири акчета на чифт. От овце, заклани в кланицата, да се взема едно акче на четири овце. Ако се продаде навън, но в градските предели, да се взема аяк-баджѣ едно акче на овца. Ако се продаде роб или робиня, да се вземат по четири акчета от купувача и от продавача. Ако отвън дойде вино в бъчва, да се вземат петнадесет акчета. Ако неверник от града продаде бъчва, да се вземат петнадесет акчета. От ненапоявани изкуствено зеленчукови градини и от зеленчукови градини, поливани с долапи,[325] от плодове и овощни градини да се взема десятък. Ако стопанин натовари купена шира и я изнесе навън, да дава по четири акчета такса за износ. Ако в града дойде с кола гьон, да се вземат по осем акчета. Ако дойдат по един, по два (т. е. на парче, б. пр.), колкото и да са гьонове, да се взема едно акче на четиридесет от стойността. Ако дойде ленено и памучно платно, при самото пристигане да се вземат по две акчета на конски товар. Ако се докара, без да се продаде, не се взема нищо. От лен, пристигнал с товар, [се вземат] по две [акчета]. Ако дойде риба и каквото и да е с конски товар, [да се вземат] по две акчета на товар. От говедо, заклано от касапин, да се вземат по две акчета. Ако се продаде свиня, да се вземат по две акчета.

58

ЗАКОН ЗА СУЛТАНСКИЯ САРАЙ[326]

В петък става пазар и когато дойдат търговци и разтоварят стоката си, от всеки се вземат по две акчета налог за сергия. Ако дойдат с кола дъски, се взема една дъска; ако дойдат дърва — едно дърво. Ако се продаде новонаправена кола, се вземат две акчета. Ако дойдат овце и се заколят, на три овце [се взема] едно акче, от говедо — две акчета. Ако се продаде товарен кон, [се вземат] по четири акчета от купувача и от продавача. Ако се продаде роб, [се вземат] четири акчета от купувача и от продавача. Ако дойде натоварена кола и се продаде, се вземат осем акчета. За цяла аба се взема половин акче. От кравешки гьон се взема половин акче. От волски гьон — едно акче, от биволски — две акчета. От стоки на дребно се взема едно акче на четиридесет акчета. От кола сол се вземат осем акчета. От кола плодове се вземат четири акчета, от кола пъпеши и дини — по две акчета. От кола с дъбови летви се вземат по две акчета, от кола с дървени лопати се взема една лопата. От онова, което се мери с кантар, от желязо, масло и мед се вземат по две акчета. Ако дойде вино с голяма бъчва, се вземат петнадесет акчета, от малка — осем акчета.[327]

59

ИЗ ЗАКОННИКА НА ЛИВА ОХРИ[328]

В нахия Добриче раята няма лозя и на всяко село е регистриган бач от виното. От онзи, който докара, се вземат на товар по две акчета. В селата, намиращи се на брега на езерото, се занимават с риболов. Щом докара, на товар от купувача спахията му взема по две акчета на товар.

991/1583 г.[329]

БЕЛЕЖКИ

[1] Влахия, дн. Румъния.

[2] Истанбул, Цариград, Турция.

[3] Неизяснен термин.

[4] Мярка за тежест – 44 оки.

[5] Под това наименование законодателят подразбира западноевропейски страни.

[6] Преводът е направен от Б. Цветкова по текст от 1488 г., издаден от *Fr. Kraelitz—Greifenhorst*. Kānūnnāme Sultan Mehmeds des Eroberers..., p. 30—31.

[7] Р. Ибар в Югославия.

[8] Риболовни съоръжения, срв. с. 60.

[9] Военноадминистративен управител на санджак (ср. *H. Šabanović*, Vojno uređenje Bosne od 1463 do kraja XVI stoljeća, GDIBH, XI, Sarajevo, 1961, p. 185—193).

[10] Преводът е направен от Б. Цветкова по текста с арабица, издаден от *N. Beldiceanu*, Code de lois coutumières, f° 17 r — 18 v.

[11] Дялове земя във владение на немюсюлманската рая, над които тежала феодална зависимост от съответните господари на различни феодални владения. Държателите на бащините били обвързани с различни задължения спрямо тези господари. Терминът бащина е употребяван най-вече сред южните славяни и е равнозначен на турския чифлик — еднолично феодално зависимо стопанство във владение на мюсюлманската рая (Срв. *TOEM*, № 16, p. 17—18; *H. Inalcık*, Hicrî 835 tarihli sûret-i defter-i sancak-i Arvanid, Ankara, 1954, p. XXX; *Ö. L. Barkan*, Çiftlik, IA, III, Istanbul, 1945, p. 392 сл.; *H. Inalcık*, Osmanlılar'da raiyyet rüsûmu, Belleten, XXIII, 1952, N° 92, p. 581 сл.; За аграрния статут на раята през XV—XVI в. срв. *Б. Цветкова*, Принос към изучаването на турския феодализъм, ИИБИ, V, с. 115 сл.; *H. Inalcık*, Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva, POF, III—IV, 1952—53, p. 46; *А. С. Тверитинова*, К вопросу о крестьянстве и крестьянском землепользовании в Османской империи (XV—XVI вв.), УЗИВ, XVII, Москва, 1959, с. 3—5; *B. Cvetkova*, Influence exercée par certaines institutions de Byzance et des Balkans du Moyen âge sur le système féodal ottoman. Byzantinobulgarica, I, Sofia, 1962, p. 243 сл.

[12] Данъци от категорията „извънредни" — срв. за тях *Б. Цветкова*, Извънредни данъци и държавни повинности в българските земи под турска власт, София, 1958.

[13] Мюсюлмански свещенослужител.

[14] Категория население, натоварена да обработва оризища, като предава на държавата 2/3 от добития ориз. В замяна на това тези лица са освободени от „извънредни" данъци и ангарията им е намалена. (*Срв. Fr. Kraelitz—Greifenhorst*, op. cit., p. 24; *Ö. L. Barkan*, Kanunlar, p. 277, 205, 283; *НБКМ — ОАК* 265/68 и др.).

[15] Категория население, натоварена да се грижи за опазване на проходите (срв. *Б. Цветкова*, К вопросу о положении дервентджийского населения в болгарских землях в период турецкого господства, УЗИС, XX, 1960, p. 196—220; *А. Стојановски*, Дервенци-

ството во Македонија, ГИНИ, VII, Скопје, 1964, 2, с. 114—164; VIII, 1965, 1, с. 101—137; IX, 1965, 1, с. 65—102; *C. Orhonlu,* Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı. İstanbul, 1967.)

[16] Техните фискални задължения са по-облекчени (срв. *H. İnalcık,* Osmanlılar'da raiyyet rüsûmu...).

[17] Преводът е направен по фотокопието, приложено към материалите, издадени от М. Соколоски в: ГИНИ, I/2, Скопје, 1957, с. 200.

[18] Най-често едри поземлени владения, които се считали неотчуждаеми, част от чиито доходи отивали за издръжка на религиозни и благотворителни учреждения. За тях и най-вече с оглед към българските земи срв. *M. T. Gökbilgin,* XV—XVI asırlarda Edirne ve Paşa livâsı vakıflar-mülkler-mukataalar, İstanbul, 1952, p. 160 сл.; * * * и *Д. Ихчиев,* Турските вакъфи в българското царство и документи върху тях, Минало, I, 3, с. 243—255; *Гл. Елезовић,* Турски споменици, с. 19, 20, 56—57; *Б. Цветкова,* Паметна битка на народите, София, 1969, с. 122 сл. и там пос. книжнина.

[19] Едри феодални владения, необвързани със служебни задължения към централната власт и раздавани на изтъкнати военачалници и сановници, членове на султанското семейство, с широки имунитетни права. От тях най-често се образували вакъфи. (Срв. *Ö. L. Barkan,* Mülk topraklar ve sultanların temlik hakkı, IÜIFM, VII, 1941, 1; *M. T. Gökbilgin,* op. cit., p. 160 сл.; *Б. Цветкова,* Принос, ИИБИ, V, с. 132—137; *В. Мутафчиева,* Към въпроса за състава и облика на османската феодална класа през XV—XVI в., ИПр, XVII, 6, 1961, с. 54 сл.; *Б. Цветкова,* Нови архивни източници..., ИДА, VII, с. 299—339 и пр.).

[20] Официален султански акт, с който се узаконявали владелческите права над мюлкове.

[21] Държатели на тимари (служебни феодални владения с год. доход до 19 999 акчета). Те били длъжни да изпълняват военна служба и да екипират и издържат свои дружинници бойци (cebelu), чийто брой се определял съобразно с размера на доходите от спахилъците. (За тимарите срв. *Belin,* Du régime des fiefs militaires dans l'islamisme et principalement en Turquie, JA, série VI, v. 15, 1870, p. 187—301; *P. Tischendorf,* Über das System der Lehen in den moslemischen Staaten, besonders im Osmanischen Staate. Leipzig, 1871; *H. A. R. Gibb—H. Bowen,* Islamic Society and the West, v. I, p. I, Oxford, New York, Toronto, 1957, p. 235—258; *Б. Цветкова* в: ИИБИ, V, с. 115—131; *K. Bastaić,* Timarsko vlasništvo u feudalnom sistemu osmanlijske Turske (od XV do XVII stoljeća), Zagreb, 1958 и др.).

[22] Мярка за тежест, различна по обем в различните райони.

[23] Вероятно откупчици на мукатаи (за това срв. *Б. Цветкова,* Откупната система (iltizam) в Османската империя през XVI—XVIII в. с оглед на българските земи, ИИПН, XI/2, с. 195 сл.; *B. Cvetkova,* Recherches sur le système d'affermage (iltizam) dans l'Empire Ottoman au cours du XVIe—XVIIIe s. par rapport aux contrées Bulgares, RO, XXVII, Warszawa, 1964, No 2, p. 111 сл.).

[24] Очевидно се касае до скопския субашия, най-висш сановник в града до 80-те г. на XV в. По това време субашите били военноадминистративни управители на subaşılık или vilâyet (административни единици, по-малки от санджаци). Субашите били често натоварени от заими и държатели на хасове да контролират събирането на рентата от раята, а изпълнявали и определени полицейски функции в подведомствените им райони (срв. *M. T. Gökbilgin,* op. cit., p. 7; *H. Šabanović,* op. cit., p. 203; *Б. Цветкова,* ИИБИ, V, с. 129 сл.

[25] Акт за владение на раятска земя, с който се узаконявала зависимостта на раята от съответния феодал (Срв. *А. С. Тверитинова,* Восстание Кара Языджи—Дели Хасана в Турция, Москва—Ленинград, 1946, с. 30—31; *Б. Цветкова* в: ИИБИ, VI, с. 116—121.)

[26] Hassa или ḥassa çiftliği — лично имение на тимариоти, заими, държатели на везирски хасове, в рамките на леновете им, но неотделимо от тях (срв. *Ö. L. Barkan,* Çiftlik, IA, III, p. 392 сл.; *H. Inalcık,* Hicrî 835 tarihli. . . , p. XXX; срв. taḥrir defterleri в ИБИ, X, XIII, XVI.

[27] Буквално чифт волове; поземлено пространство, което може да се изоре за един ден с чифт волове; поземлено-облагателна единица за налагане поземлено-личния данък. Тя имала различен обсег. Според законите на Мехмед II и Сюлейман I един чифт се счита 70—80 дьонюма плодородна земя, 100 дьонюма среднодоходна и 130 дьонюма най-малодоходна (*TOEM,* № 18, p. 50; *Millî tetebbüler mecmuası,* I, 1, p. 60).

[28] Мярка за повърхност = 919,3 кв. м.

[29] Добавка към десятъка, събирана едновременно с него върху зърнени храни, вино, лен, памук, бобови растения и пр. (Срв. *Fr. Kraelitz—Greifenhorst,* op. cit., p. 24; *TOEM,* No 15, p. 16; No 16, p. 31; *MTM,* I, 1, p. 102; *Ö. L. Barkan,* Kanunlar, p. 328, 314, 391; *H. Tunçer,* p. 375; *L. Güçer,* XVI—XVII asırlarda Osmanlı Imparatorluğun'da ḥububat meselesi ve ḥububattan alınan vergiler, Istanbul, 1964, p. 51 сл.

[30] Мярка за измерване хранителни продукти с обем, различен за различни райони. Канунаметата отбелязват следните обеми на килета в балканските земи: 20 оки — истанбулско киле, 30, 33, 40, 44, 50, 60, 64, 80, 90, 100 оки за други райони. (Срв. *Ö. L. Barkan,* op. cit.,; *H. Tunçer,* op. cit.,; *Б. Цветкова* в: Родопски сборник, I, с. 45—46 и пр.).

[31] Мярка за течности = 10,256 литра (*W. Hinz,* Islamische Masse und Gewichte umgerechnet ins metrische System, Leyde, 1955, p. 45).

[32] Отбелязани са и други такива случаи на освобождаване от саларие. (Срв. *J. Kabrda,* op. cit., SbPFFBU, 1966, с. 13, p. 57; *Б. Цветкова* в: ИИЗИ, XIV—XV, с. 252.)

[33] Поземлено-личен данък на немюсюлманската рая, събиран в размер на 25 акчета от всяко домакинство (*ИБИ,* X, XIII, XVI ; *H. Inalcık,* Osmanlılar'da raiyyet rüsûmu, p. 602 сл.).

[34] Терминът обозначава поземлено-личния данък на мюсюлманската рая (ḥarac-i muvazaf), синоним на resm-i çift, или пък поголовния данък на немюсюлманите — т. нар. джизие.

[35] Личен данък на лица с непостоянно местожителство, които обработват земя в нечие феодално владение, без да са зачислени и регистрирани към него. Това е данъкът, по който се отличава „регистрираната" (defterlu) рая от „външната" (ḥaric ez defter). Срв. *H. Inalcık,* op. cit., p. 593—594.

[36] Мярка за тежести, различна за различните епохи, области и измервани артикули.

[37] През определен период от годината всеки поземлен господар има монополно право да разпродава в течение на 2 месеца или 40 дни само собствения си винодобив по тържищата във владенията си. През това време бъчвите на всички раи са запечатани — те нямат право да продават виното си. За да получат такова право, трябва да платят на своя феодал таксата „монополие" (срв. *Fr. Kraelitz—Greifenhorst,* p. 28, 29; *TOEM,* № 17, p. 35; *J. Kabrda* в SbPFFBU, с. 8, p. 181).

[38] Началник на нощната стража в населено място, офицерски чин от еничерския корпус. Получавал заплата от таксите, налагани върху градските дюкяни (resm-i asessiye) (срв. *R. Mantran,* op. cit., p. 153—154).

[39] Заместник, помощник на кадията, съдебен чиновник с по-малък чин от кадията.

[40] Според описи за вакъфските владения в Скопие на великия везир Давут паша

от XV в. между тия владения е посочен и хан за роби в Скопие, приходът от който възлизал на 20 000 акчета (*M. T. Gökbilgin*, op. cit., p. 405). За търговията с роби в Скопие свидетелстват и други податки в дубровнишките архиви. (срв. *Ив. Божић*, Дубровник и Турска у XIV и XV веку, с. 337.)

[41] Вид обработена кожа.

[42] В текста е употребена освен думата mercimek и merdimek, което също значи леща.

[43] Неизяснена дума.

[44] Т. е. мангър, дребна монета = 1/2 акче. (Срв. *N. Beldiceanu*, Les Actes des premiers sultans, I, p. 176.)

[45] Оригиналът на този канун, преведен от Б. Цветкова, е в ръкопис на *BNP* — Fonds Turc 35, f° 152 bisr — 155r. Срв. изданието му от Б. Цветкова с факсимилета в ИИЗИ, XIV—XV, 1964, с. 254—261.

[46] В текста mahrusa. В селищната категоризация на Османската империя това означава „голям град“ за разлика от „şehir“ и „kasaba“.

[47] В издадената от О. Баркан версия на същия канун (той е използувал друг ръкопис, различен от нашия) има текстуални различия в сравнение с нашата версия. Тази фраза е предадена по-различно: „Досега такъв е бил обичаят в Одрин“.

[48] У Баркан цифрата е седем.

[49] У Баркан цифрата е единадесет.

[50] У Баркан е 115—120—125 [акчета].

[51] По мнението на О. Л. Баркан това е някакъв вид острие, употребявано в касапския занаят. Не го намерих в речниците.

[52] Тук текстът у Баркан е различен.

[53] Тук Баркан е разчел çiçek (цвете).

[54] У Баркан са споменати преди това и „ширвански“ сандали,респ. по 22, 21 и 20 акчета.

[55—56] Очевидно касае се за различни видове седла. Второто означава „източно“. Вероятно се прави разлика между седло от местен стил и обработка и седло от източен (азиатски) тип.

[57] Баркан е разчел „al“, т. е. „червен“.

[58] Р. Мантран осмисля аналогичен термин в канунномето за Цариград по следния начин: вероятно се касае до седло на лице, което по време на лов удря барабан, прикачен на седлото, за да плаши дивеча. (Срв. *R. Mantran*, Règlements fiscaux ottomans. La police des marchés de Stamboul au début du XVIe siècle. Les cahiers de Tunisie, 2e trimèstre, 1956, No 14, IV année, p. 220, n. 34.)

[59] Тук има неосмислена дума, която Баркан е разчел като bulgari — вид обработена кожа (булгарино).

[60] У Баркан е „по десет, по осем и по седем акчета“.

[61] У Баркан е 230.

[62] Мярка за тежест (от гръцкото οὐγγία). Обемът ѝ е различен за различните епохи и области. (Срв. *H. Sauvaire*, Matériaux pour servir à l’histoire de la numismatique et de la métrologie musulmane, JA, VIII série, t. V, (1885), p. 502 u t. III (1884), p. 380 сл.)

[63] У Баркан — 250.

[64] У Баркан — garbi.

[65] У Баркан — tamaskene — може би „дамаска“, т. е. от Дамаск.

[66] У Баркан — 220.

[67] У Баркан — 240.

[68] У Баркан — 220.

[69] У Баркан — 5 1/2.

[70] Мирахор е началник на султанската конюшня. Може би в случая става дума за дрехи, ушити специално за мирахорите, или пък такива, които са по тяхна мода.

[71] У Баркан — 35.

[72] У Баркан — 2.

[73] Bogassia — тъкан, вероятно тъждествена с boccassino от италианските документи по мнението на румънския историк С. Голденберг. Произвеждана била в Египет, Кипър, а може би и Мала Азия, и Балканите. Този артикул бил обичаен в търговския обмен на югоизточноевропейските земи (*S. Goldenberg,* Der Südhandel in den Zollrechnungen. . . , p. 398).

[74] Тук пасажът у Баркан е по-различен.

[75] В изданието на Баркан тези разпоредби са по-различни: „През зимните дни надницата да бъде осем акчета и също две акчета за храна."

[76] У Баркан — 21.

[77] Попълнено по текста на Баркан. В нашия препис е изпуснато.

[78] 4, 618 г. (*H. Sauvaire,* op. cit., JA, t. XV (1880), p. 229; *W. Hinz,* Die Bestimmung von Mithqāl und Dirhem в: Zeki Velidi Toğan'a Armagan, Istanbul, 1950—1955, p. 264—272).

[79] Неясно.

[80] Поправката моя, защото там текстът няма смисъл.

[81] Прозвище на султан Мурад I (1359—1389).

[82] Преводът на този текст е направен от Б. Цветкова по един от преписите му с арабица в *BNP — Fonds Turc* 85, f° 323 v — 328 v; Друга версия на този канун е издадена в новотурска транскрипция от *Ö. L. Barkan,* Bazi büyük şehirlerde. . . , TV, II, 1942, N. 9, p. 168—177.

[83] В нашия препис няма дата. Датата е попълнена по версията на Баркан.

[84] Нашият превод се отличава в някои подробности от този, направен на руски език от издателката на Законника А. С. Тверитинова.

[85] В разпоредба по-горе законодателят предвижда по-малък размер на бача върху гьона — 1/2 акче. Не е ясно дали се касае до една и съща материя, или във втория случай се има пред вид по-доброкачествен гьон.

[86] Бележка на бялото поле в ръкописа, л. 20 б.

[87] На бялото поле.

[88] Смисълът на разпоредбата не е съвсем ясен. Мисля, че тя изисква касапите да се чувстват задължени да колят добитък и доставят месо всекиму, който мине през място, гдето има такива касапи. Руският превод се отклонява от оригинала.

[89] Дума в оригинала, която не успях да дешифрирам по фотокопието.

[90] Старинна мярка.

[91] Недешифрирана дума по фотокопието.

[92] Алемдарите били поделение от еничерския оджак (*M. Z. Pakalın,* Tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü, I fasc., Istanbul, 1946, p. 46).

[93] Преводът е направен от Б. Цветкова по фотокопията на ръкопис V 1882 на Институт востоковедения АНСССР, обнародван от А. С. Тверитинова в Книга законов султана Селима I, с. 120—135. Съпоставен е и с грижливо направения руски превод от издателката на кодекса. Нови сведения за законодателната дейност при Селим I срв. у *N. Beldiceanu,* A propos du code coutumier de Mehmed II et de l'oeuvre juridique d'Ahmed Hersekzade, REI, XXXVIII, fsc. 1, 1970, p. 166 сл.

[94—95] Вж. по-горе бел. 196 и 234 в част I.

[96] Фискален чиновник на централната власт.

[97] Кадийски регистри.

[98] Такса, която плащали робовладелците (срв. *Б. Цветкова,* Робството в Османската империя..., с. 93).

[99] Допълнителна бележка, вписана в лявото бяло пространство между предходната и следващата разпоредба.

[100] Молдавия, Румъния.

[101] Т. е. имущество, което принадлежи на двора (срв. *M. T. Gökbilgin,* Encyclopédie de l'Islam, I (nouv. éd.), p. 1226).

[102] Бележка, вписана на бялото пространство между предходната и следващата разпоредба.

[103] Добруджа.

[104] В същност Исакча е на десния бряг, а не в Молдавия, срещу Добруджа. Сведението е погрешно (срв. *I. Beldiceanu—Steinherr et N. Beldiceanu,* SOF, XXIII, p. 101, n. 65).

[105] Гр. Никопол.

[106] Гр. Оряхово.

[107] Пристанище на Дунав в Добруджа, сега в Румъния.

[108] Допълнително вписване на бялото горно поле на страницата.

[109] Гр. Гюргево, Румъния, срв. по-долу бел. за гр. Русе.

[110] И. Белдичеану и Н. Белдичеану предполагат, че това е гр. Călăraşi в Румъния (*SOF,* XXIII, p. 104, n. 97).

[111] Смисълът на термина не е ясен. Очевидно се касае до някакъв специален режим на търговията със сол.

[112] Комендант на крепостния гарнизон.

[113] Гр. Браила, Румъния.

[114] Очевидно тук прекъсва порядъкът на третираната по-горе материя и се вмъкват разпоредби по друга материя.

[115] Преводът е направен от *Б. Цветкова* по оригиналния текст в *BNP — Fonds Turc* 85, f° 265v — 278 v. Издаден в български превод от *Б. Цветкова,* сб. Българо-румънски връзки и отношения, София, 1965, с. 137—141. (Ръкописът на това издание е бил предаден за печат още в 1963 г.) В настоящото издание са направени подобрения на този превод. Независимо от него е бил обнародван френски превод с коментар на същите разпоредби от *I. Beldiceanu—Steinherr et N. Beldiceanu* в: SOF, XXIII, p. 96—108.

[116] Държавно съкровище.

[117] Недвижим имот в чертата на населените места и лозя и градини в близката им околност, владени в пълна частна собственост (*Ö. L. Barkan,* Kanunlar, p. 296—297; *MTM,* I, 1, p. 40—50. Срв. *Б. Цветкова,* Поземлените отношения в българските земи под османско владичество до средата на XVII век, ИПр, VII, 2, с. 160—164).

[118] Преводът е направен от Б. Цветкова от сръбски език по изданието на *Х. Хаџибегић,* Канун-нама султана Сулејмана Законодавца. ГЗМС, 1949—1950, с. 322—325, 327, поради липса на фотокопия от оригиналния текст.

[119] Дн. Яница, Гърция.

[120] Преводът е направен от Б. Цветкова по факсимилето на текста, съпоставен с новотурската му транскрипция в изданието на *М. Соколоски* в: ГИНИ, II, 1, 1958, с. 307—308; 313; поставям този канун и следващите — за Караферия, Кесторие, Хурпища и Серфидже, към началото на Сюлеймановата епоха, защото друга тяхна версия се намира в един mufassal defteri на *НБКМ — НПТА XVI* 11/1, I, II, съставен не по-рано от 1527—1530 г.

[121] Бер, дн. гр. Верия, Гърция.

[122] В софийския ръкопис *НПТА XVI* 11/1 е: на „четири товара“.

[123] В софийския ръкопис е „едно акче“.

[124] Преводът е направен по факсимилето и транскрипцията в ГИНИ, II, 1, с. 305—306; 312. Този текст е съпоставен със софийския ръкопис, *НПТА XVI* 11/1, II, л. 3а.

[125] Гр. Костур, Кастория, Гърция.

[126] Неразчетена дума. В Софийския регистър се чете kalkan.

[127] Софийският текст е дотук.

[128] Вж. бел. 35 на с. 217 за resm-i tütün.

[129] Вж. бел. 273, ч. I.

[130] Преводът е направен от *Б. Цветкова* по факсимилето и траскрипцията в ГИНИ, II, 1, с. 310; 300—302; съпоставен е текстът от софийския ръкопис *НПТА XVI* 11/1.

[131] Дн. Аргос Орестикон, Гърция.

[132] Преводът е направен от Б. Цветкова по факсимилето и транскрипцията в ГИНИ, II, 1, с. 309; 298; съпоставен е текстът от софийския ръкопис *НПТА XVI* 11/1.

[133] Сервия, Гърция.

[134] В софийския ръкопис е „по 1 акче на овца“.

[135] Преводът е направен от Б. Цветкова по фотокопието и транскрипцията в ГИНИ, II, 1, с. 311, 303; съпоставен е текстът от софийския ръкопис — *НПТА XVI* 11/1.

[136] Неуточнено.

[137] Областта около гр. Корча, Албания.

[138] Преводът е направен от *Б. Цветкова* по ръкописа в *НБКМ — НПТА XVI* 11/1.

[139] Неуточнено.

[140] Виза, Източна Тракия, Турция.

[141] Преводът е направен от преписа с арабица, изд. от *M. T. Gökbilgin,* XV—XVI asırlarda Edirne ve Paşa livâsı..., p. 308, n. 369. Текстът е от регистър, датиран към 1540—1541 г.

[142] Т. е. откъм Влахия.

[143] Интересно е, че законодателят употребява тук в оригинала нетурското наименование „кораб“ едновременно с турското „gemi“.

[144] Старинна мярка.

[145] В текста beş yerüğüngen. „Yerük“ е диалектна дума и означава „крадена жена“ (срв. Türkiyede Halk Ağızından söz derleme dergisi, III, Istanbul, 1947, p. 1520).

[146] Срв. с. 61.

[147] Срв с. 48—49.

[148] Категория население със специален статут с известно самоуправление, натоварено да участвува във въоръжената охрана на уязвими и гранични райони. Власи е имало най-вече в Сърбия, Босна, Херцеговина и във Видински санджак. (За тях срв. *Br. Đurđev,* Nešto o vlaškim starejšinama pod turskom upravom, GZM, LII, 1940, p. 49—67; *Бр. Ђурђев,* О кнезовима под турском управом. Историјски часопис, I, 1—2, 1948, с. 132—166; *N. Beldiceanu,* Sur les valaques des Balkans slaves à l'époque ottomane (1450—1550). REI, 1967, p. 83—132; срв. и *Б. Цветкова* в: ИЕИМ, VII, 1964, с. 12—14).

[149] Категории население — рудничари, власи и пр., които в замяна на известни служебни задължения към върховната власт се ползували от някои данъчни облекчения, но били натоварени с resm-i filuri (flori) — данък върху домакинство в размер на 1 флорин годишно (срв. *L. Fekete.* Die Siyaqāt—Schrift in der türkischen Finanzverwaltung, I, Budapest, 1955, p. 219, n. 12; *N. Beldiceanu.* Sur les valaques..., p. 123).

[150] Преводът е на Б. Цветкова по текст от рег. на *НБКМ — ОАК* 3/36, изд. в *Турски извори* за историята на правото в българските земи, I, София, 1961, с. 257—262. Настоящото издание е подобрено, с обогатен коментар.

[151] Гр. Бурон на езерото Бури, Гърция (срв. Voyage en Turquie et en Grèce du R. P. Robert de Dreux aumonier de l'ambassadeur de France (1665—1669) ed. H. Pernot, Paris, 1925, p. 90).

[152] Гюмюрджина, дн. Комотини, Гърция.

[153] Гр. Одрин, Турция.

[154] Неясна дума, очевидно някаква мярка.

[155] Неуточнени видове риба.

[156] Преводът е направен от Б. Цветкова по преписа с арабица, изд. от *M. T. Gökbilgin,* op. cit., p. 209—210.

[157] Санджакът Чирмен обхващал областта между Стара планина и Одрин от левия бряг на р. Стряма до Ямбол.

[158] Районът на гр. Хасково.

[159] Районът на гр. Нова Загора, Старозагорски окръг.

[160] Районът на дн. Текирдаг, Турция.

[161] Преводът е направен от Б. Цветкова по изд. с новотурска транскрипция на *O. L. Barkan,* Kanunlar, p. 257—259; срв. изд. на *Б. Цветкова* в: Турски извори за историята на правото..., I, с. 245—246. Настоящото издание е подобрено.

[162] Срв. Resm-i tütün, с. 217, бел. 35.

[163] Такса, поделяна между обикновените ленници, държатели на т. нар. „несвободни“ ленове (gayr-i serbest), и санджакбейовете им, използувани за организиране въоръжената отбрана на областите (тя се споменава в mufassal defterleri, *НБКМ — Кф* 1/10).

[164] Чин от феодалното опълчение (срв. *H. A. R. Gibb—H. Bowen,* op. cit., I, p. I, p. 51).

[165] Това са т. нар. „serbest timarlar“, служебни феодални владения на алайбейове, субаши, диздари, черибашии, ползуващи се с ненакърним фискален имунитет по отношение на определена категория данъци (такси от групата бад-у хава, ниабет, данък за овце, които при обикновените ленове се поделят между ленника и санджак бея). *J. v. Hammer,* Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung, I, p. 203; *Ö. L. Barkan,* Kanunlar, p. 274; *Х. Хаџибегић,* пос. съч., с. 320—321, 330, 346 и пр.

[166] Т. е. според православната религиозна терминология.

[167] Старинно обичайно даждие, останало от времето на средновековната българска държава (срв. *B. Cvetkova,* Influence exercée par certaines institutions de Byzance et des Balkans du Moyen Age sur le système féodal ottoman, p. 245—246).

[168] Управител на везирски или султански хасове.

[169] В текста не е отрицателната форма, но по смисъла на израза и по аналогия със същата разпоредба в Никополския закон (*J. Kabrda,* Le kanunname du sandjak de Nikopol. Sb PFFBU, 1967, c. 14, p. 47) превеждам в отрицателна форма.

[170] Налог, събиран от феодални господари при посещенията им из селата (зърнени храни, слама, сено, дърва за огрев). Срв. *H. Inalcık,* Adâletnâmeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, II, 34, Ankara, 1967, p. 69 сл.

[171] В оригинала липсва думата bulun. Възстановявам смисъла по аналогичния текст в Никополското канунname „elbete bulun“ (*J. Kabrda,* op. cit., p. 47).

[172] Върху бялото поле на текста има бележка, която би трябвало да отразява накратко съдържанието на следващия абзац. Смисълът е такъв, че се забранява на войводите, на висши чиновници (емири, мир-и мирани) да налагат незаконно

салгун. Нечетливият текст ми попречи да дам точен превод. Втората бележка също не е дешифрирана.

[173] Очевидно тази бележка на бялото поле на текста, която няма връзка с разпоредбите на тази страница, препраща към онази разпоредба на л. 198б, където става дума подробно за данъка върху кошерите. Накрая на тази бележка има нечетлив малък текст (може би „месец размазан“).

[174] Кладово, Югославия.

[175] Старинна мярка за измерване зърнени храни и течности = 10,256 л. (*W. Hinz*, Islamische Masse und Gewichte, p. 45.)

[176] Старинно обичайно даждие, събирано от феодалните господари и останало вероятно от средновековната балканска фискална система.

[177] Това е налогът çift bozan — обезщетение, което раята плаща на спахията за изоставената си раятска земя (срв. *Fr. Kraelitz—Greifenhorst*, op. cit., p. 24; *TOEM*, № 18, p. 56; *НБКМ — Op*/1332, л. 66а—67а; *H. Tunçer*, op. cit., p. 105, 323, 325, 329, 330, 426 и пр.; срв. и *U. Çağtay*, Osmanlı Imparatorluğunda reayadan alınan vergi ve resimler. AÜDTCFD, V, 1947, p. 501—502).

[178] Група инцидентно налагани такси (джюрм-ю джинает, тапийска такса, сватбарина, ресм-и духан (димнина), които държателите на „свободните“ ленове прибират изцяло за себе си, докато владетелите на „несвободните“ ленове ги поделят със санджакбейовете (срв. *Х. Хаџибегић*, пос. съч., с. 320—321; 330; *B. Lewis*, Bad-i hawā. Encycl. de l'Islam, I, Leiden — London, 1960, p. 875).

[179] Доганджии — категория население, които срещу тимар, освободен от данъци дял земя (бащина), или само срещу данъчни облекчения ловят, отглеждат, опитомяват и доставят соколи за нуждите на султанския двор. (Срв. регистри на баздари, доганджии, чакърджии в *НБКМ*, ф. 88, № 752; Сл. 7/2; Д/649; вж. научното издание в *ИБИ*, X, от Б. Цветкова и В. Мутафчиева). Срв. *Гл. Елезовић*, Соколари и соколарство, Скопје, 1923; *Б. Цветкова*, Принос, ИИБИ, V, 1954, с. 162—166.

[180] В текста bidaat, т. е. нововъведение, което не е в рамките на шериата. Горнината е налог, плащан от населението, чиито свине пасели в дъбравите. Този данък датира от времето на средновековните балкански държави и е усвоен от османската власт (*Йорд. Иванов*, Български старини из Македония, София, 1931, с. 589; *А. Соловьев, Вл. Мошин*, Грчке повеле српских владара, Београд 1936, с. 473; срв. *Д. Ангелов*, Аграрните отношения в Северна и Средна Македония през XIV в., София, 1958, с. 222; *B. Cvetkova*, Influence exercée, p. 247—248).

[181] Периодически от различни селища в балканските земи са били вземани веслари за султанския флот (т. нар. кюрекчии). Срв. *Б. Цветкова*, Извънредни данъци. . ., с. 165—166.

[182] Този пасаж напомня измененията в статута на флориджиите, извършени в по-ранен период — може би към началото на XVI в. Според документ от 1542 г. поради разстройването на влашките групи във Видинско в резултат на неблагоприятното за тях отменяне на флориджийския режим този режим бил възвърнат. (Срв. *ОАК* 3 36; вж. и *Б. Цветкова* в: ИЕИМ, VII, 1964, с. 12—13). Ако се съди по включеното в тук поместеното канунname по-късно законоположение, може би трябва да се предполага, че повторно е било наложено по-ранното изменение.

[183] Унгария.

[184] Неясен термин, явно от нетурски произход.

[185] Такса върху солта, събирана в размер на три едно.

[186] Такса, събирана върху солта в размер на две едно.

[187] Това осмисляне на текста, поставено в скоби, е направено по аналогичния текст на разпоредбите за солта във Видин, издаден по оригинал от турските архиви от *L. Güçer,* XV—XVIII asırlarda Osmanlı Imparatorluğunda Tuz Inhisarı. . . , p. 115.

[188] Попълнено по L. Gücer.

[189] Неосмислени думи.

[190] Тези разпоредби не фигурират нито у Hammer, нито у Tunçer.

[191] Служебно лице на сановник или на голяма фамилия. Очевидно в случая се касае до чиновник в услуга на началника на мартолосите.

[192] Т. е. от Буда.

[193] Не е ясно за какъв вид кантар. Дали означава по аналогия с будинския, че се касае до „полски“ кантар, употребяван при търговските сделки с Полша?

[194—195] Различни наименования за доганджии. Изглежда, различията се определяли от видовете соколи. Напр. шахинджиите опитомявали соколи от вида „falco peregrinus“. Между тези разпоредби и предходните на л. 206б — 207а има разпоредби за пазарния режим във Фетх юл-ислям, Оршова и Баня (в Румъния и Югославия), които съзнателно прескачам.

[196] Данък, събиран от соколари и ястребари, когато по един или друг начин тия лица не предавали соколчета или ястребчета, които е следвало да предадат за нуждите на султанския двор.

[197] Текстът недовършен. Поместените у Tunçer разпоредби за шахинджии и доганджии във Видински санджак се различават от нашите.

[198] Това са вероятно хайдути. У Хамер тези разпоредби са сходни (*J. v. Hammer,* op. cit., I, p. 318—319).

[199] Сокобаня, Югославия.

[200] Паричен данък, налаган от държавата в замяна на натурално даждие от хранителни продукти (срв. *B. Cvetkova,* Contribution à l’étude des impôts extraordinaires en Bulgarie sous la domination turque, RO, Warszawa, 1959, p. 57—65).

[201] Тия последни разпоредби липсват у Tunçer, но фигурират у Hammer. Целият кодекс е преведен от Б. Цветкова от ръкопис на *ÖNB — Wien,* Turcica, AF 77, f° 198r—211r. (Срв. изд. на *Б. Цветкова,* Непроучен османски законодателен паметник за Видински санджак, ИБИД, XXVII, 1970, с. 340—357). Изглежда, че J. v. Hammer е познавал някои откъси от него на немски, без да го превежда in extenso (*J. v. Hammer,* op. cit., p. 311—319). Друга версия от архивите на Турция е обнародвана в новотурска транскрипция в ненаучното издание на *H. Tunçer,* op. cit., p. 374—377.

[202] Старинен български град, в чиято крепост неведнъж се е затварял и отбранявал срещу турците последният български владетел — търновският цар Иван Шишман (*П. Нико*в, Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци, ИБИД, VII—VIII, 1928, с. 41—112; *Fr. Babinger,* Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14—15 Jahrhunderts), Brünn—München—Vienne, 1944. Тук по-късно в 1396 г. става голямо сражение между европейската кръстоносна армия, предвождана от унгарския крал Сигизмунд, с войските на Баязид I (срв. *G. Köhler,* Die Schlachten von Nikopoli und Warna, Breslau, 1872; *J. Delaville Le Roulx,* La France en Orient au XVe siècle, I, Paris, 1886, p. 263—281; *П. Ников,* пос. съч., с. 100; *A. S. Atya,* The Crusade of Nicopolis, London, 1934). След окончателното завладяване на България (1396) Никопол става център на санджак, който обхваща цялото бивше Търновско царство (т. е. голямата част от дн. Северна България). Тук се настанява турски гарнизон. Този гарнизон отбранява крепостта срещу кръстоносците на Владислав III Ягело и Ян Хуниади (срв. *Dlugosius,* Historiae Polonicae, lib. XII, ed. Al. Przezdziecki, Cracoviae, 1877, p. 716; *A. Bonfinius,*

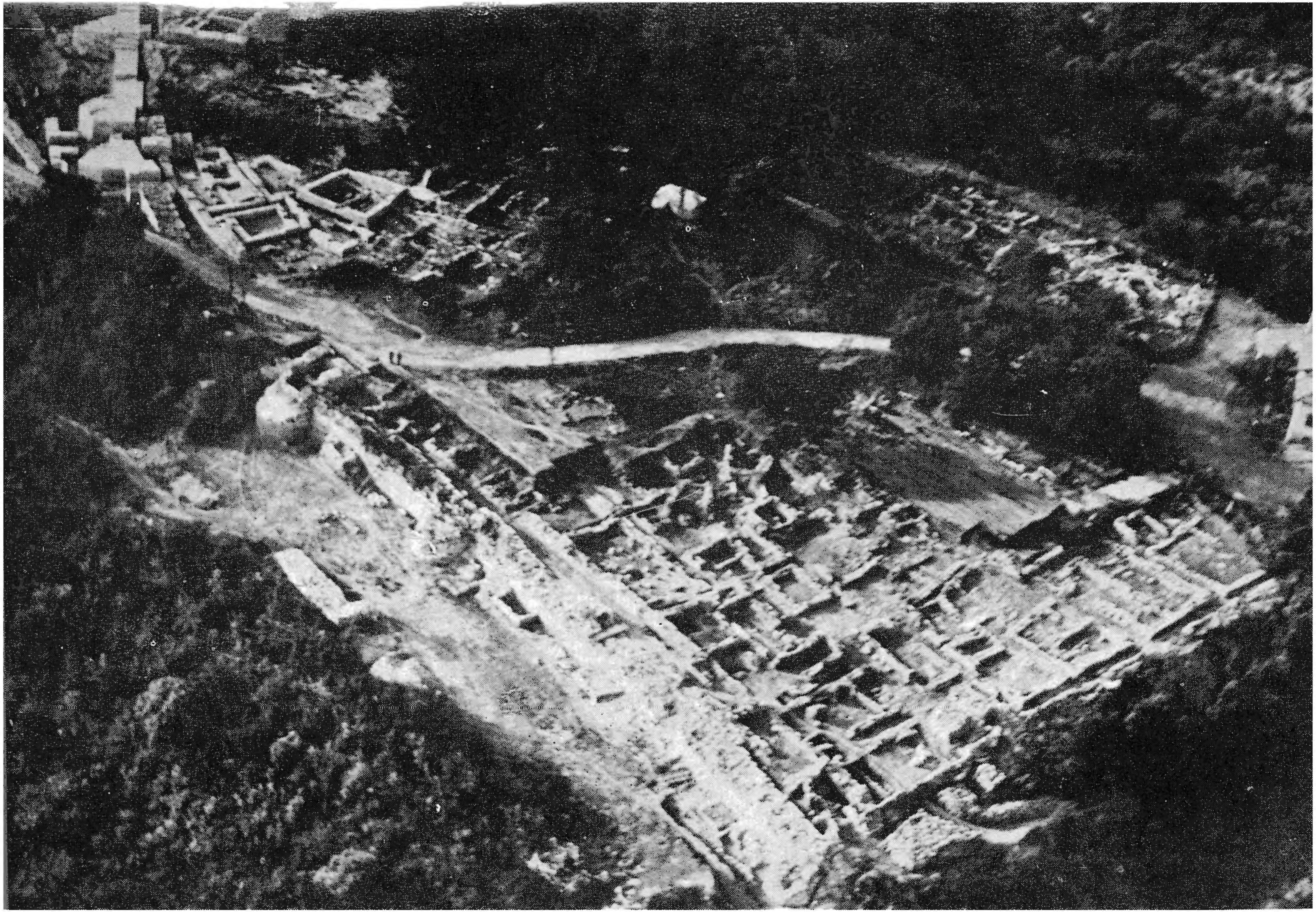

Разкопките в Шуменската крепост от птичи полет

Монетна находка (турски и западноевропейски монети от XVI—XVII в. от с. Бистрица, Голяма София (изд. К. Рогева)

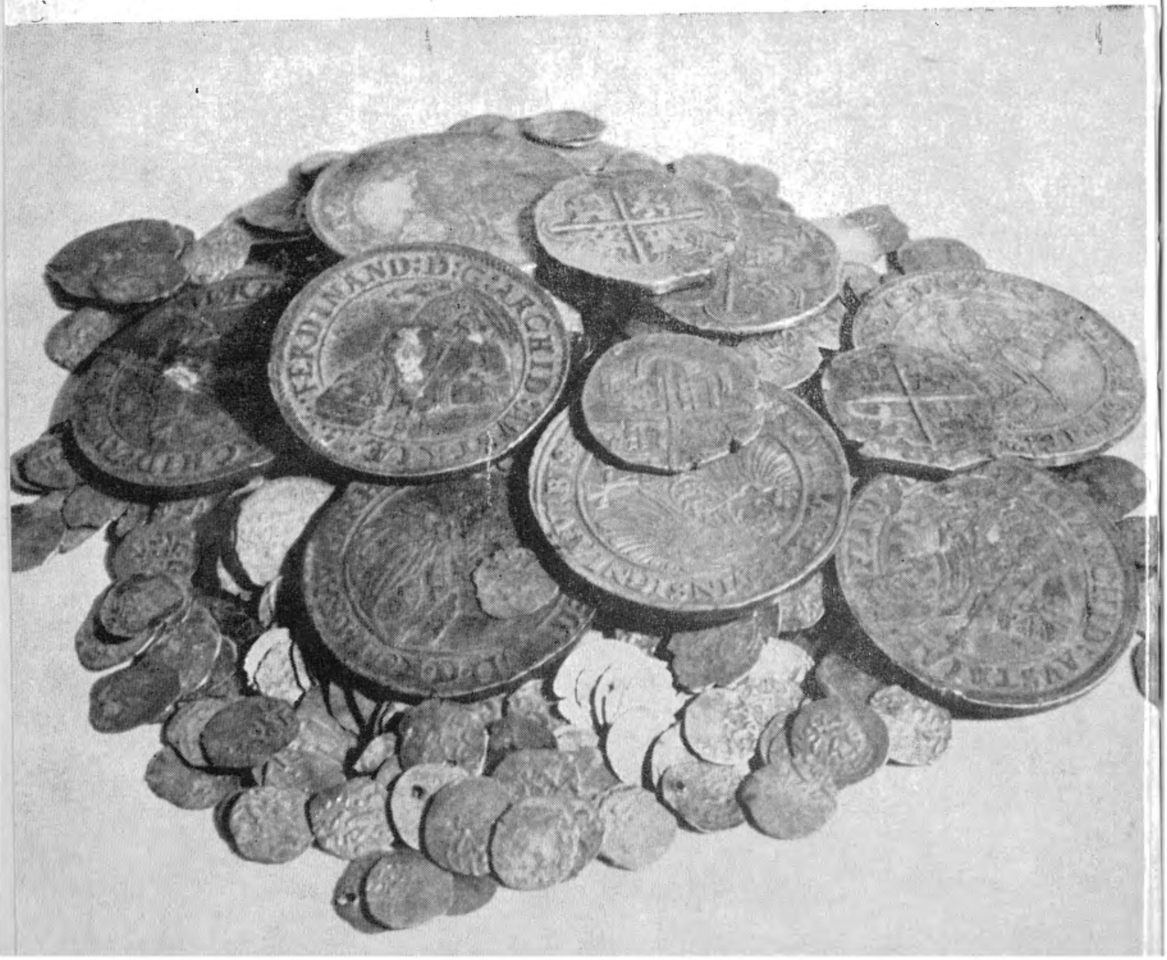

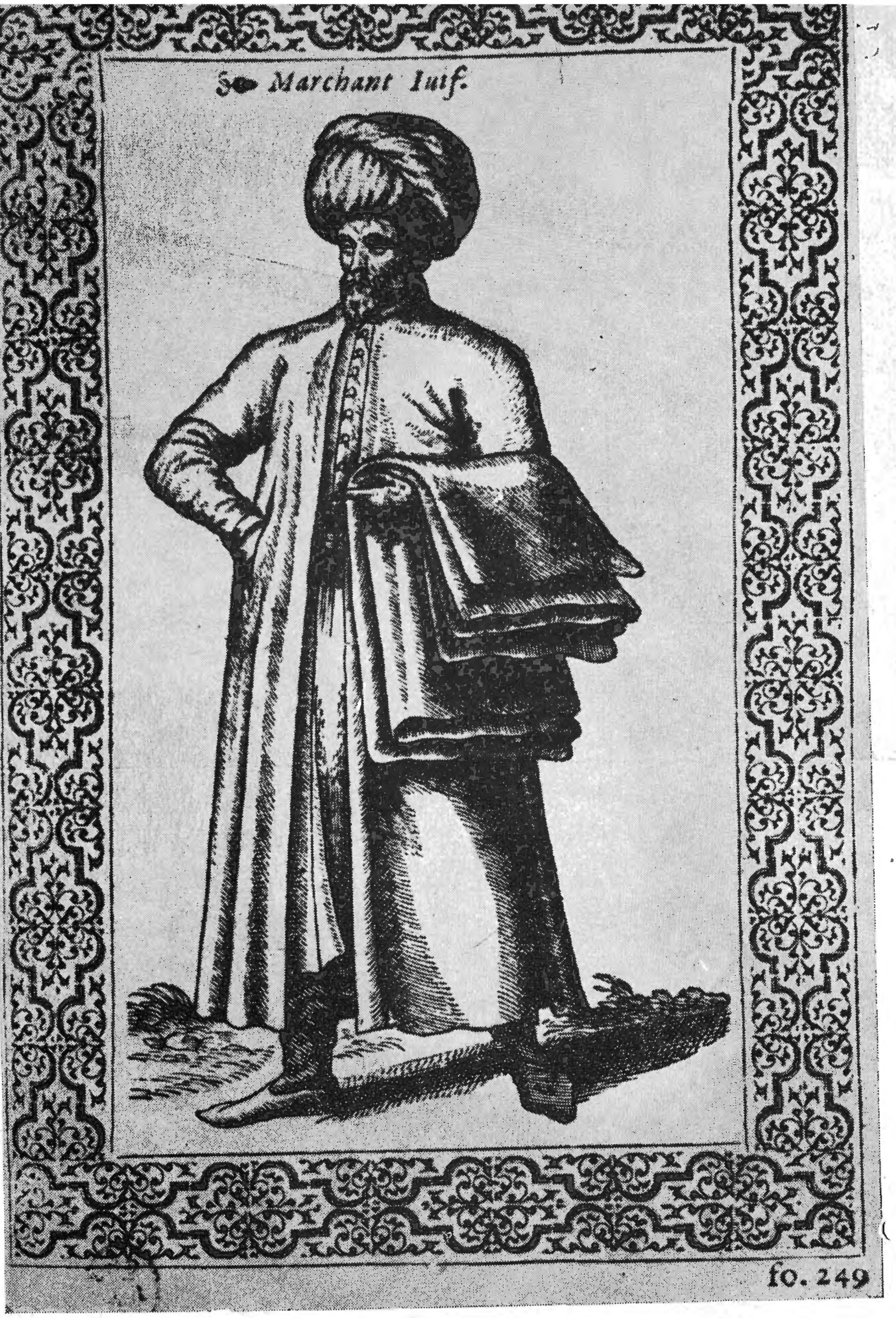
5 Marchant Iuif
fo. 249

Еврейски търговец (старинна гравюра от XVI в. по Н. дьо Николе)

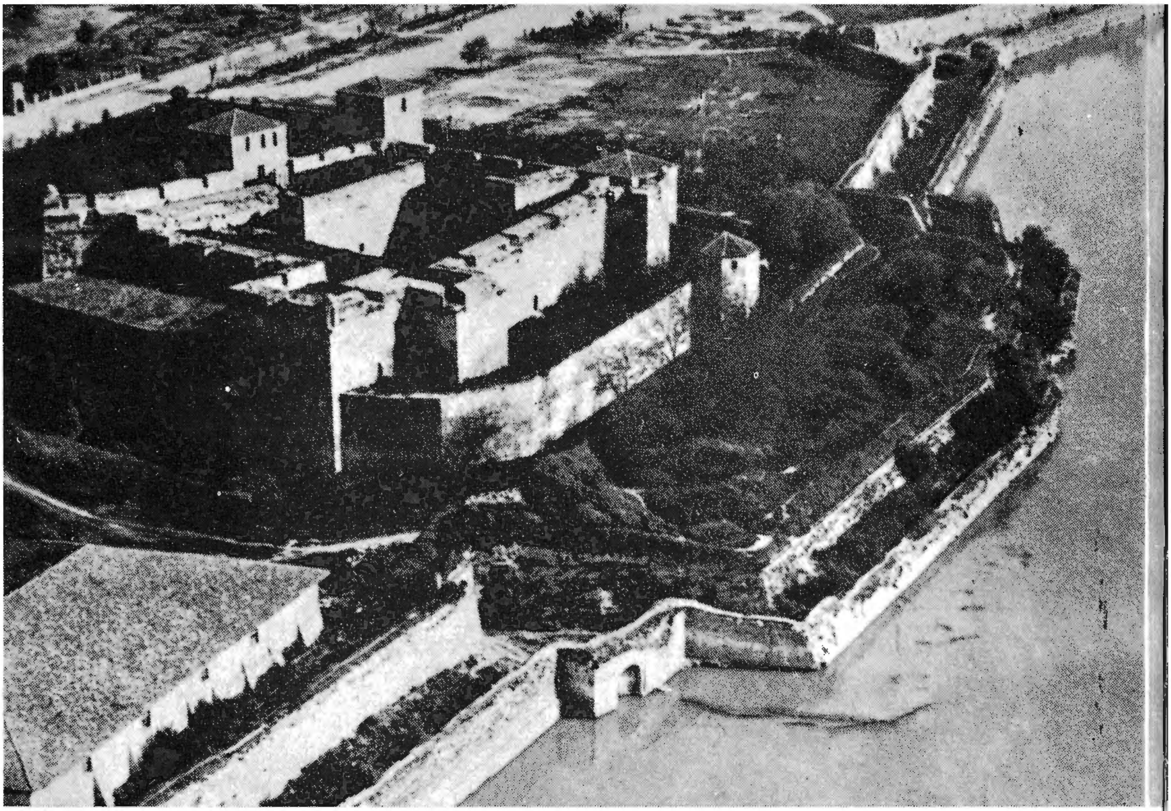

Видинската крепост

Австрийска монета от времето на императора Рудолф II, намерена в България (1584 г.)

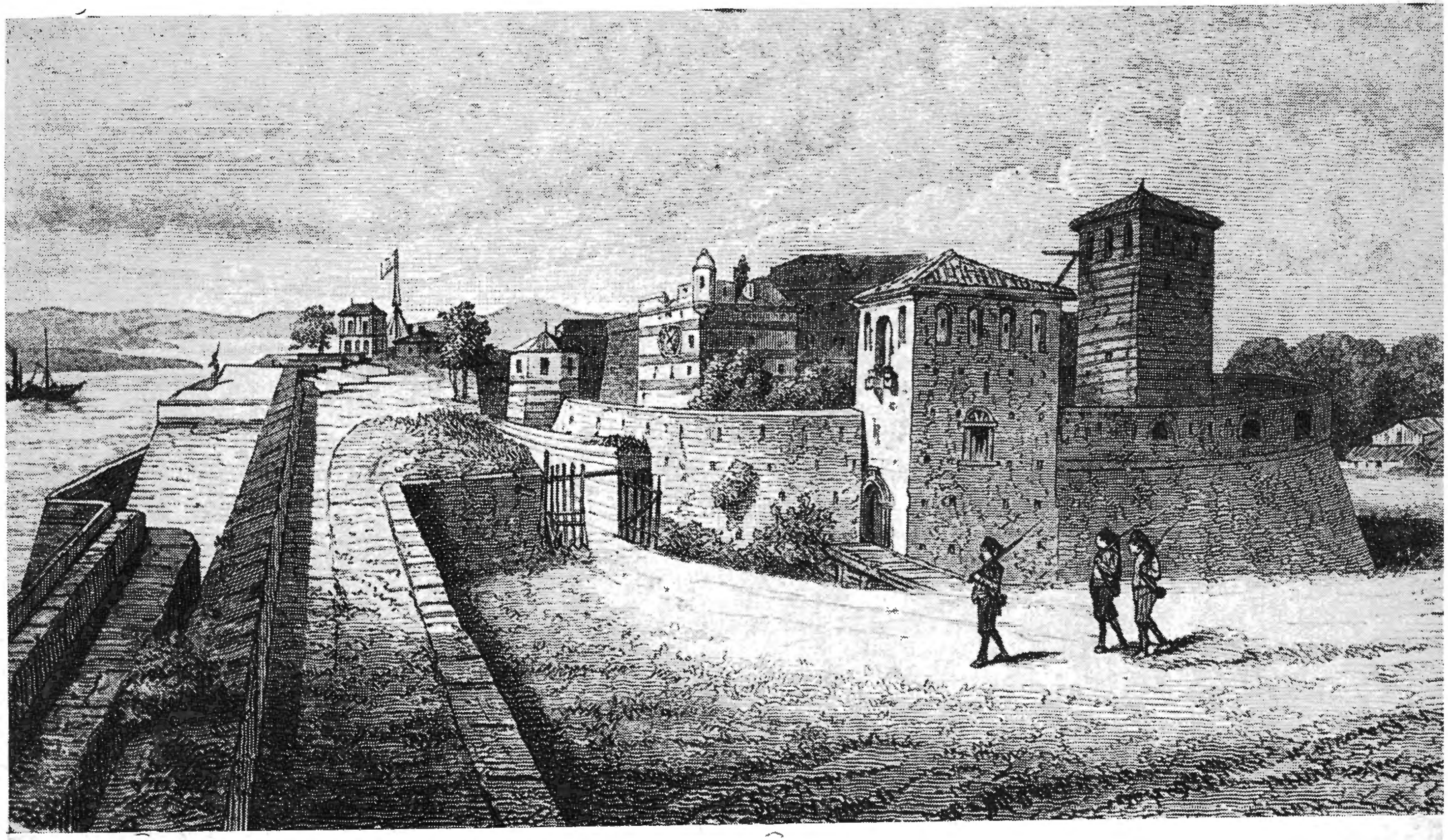

Видинската крепост (старинна скица)

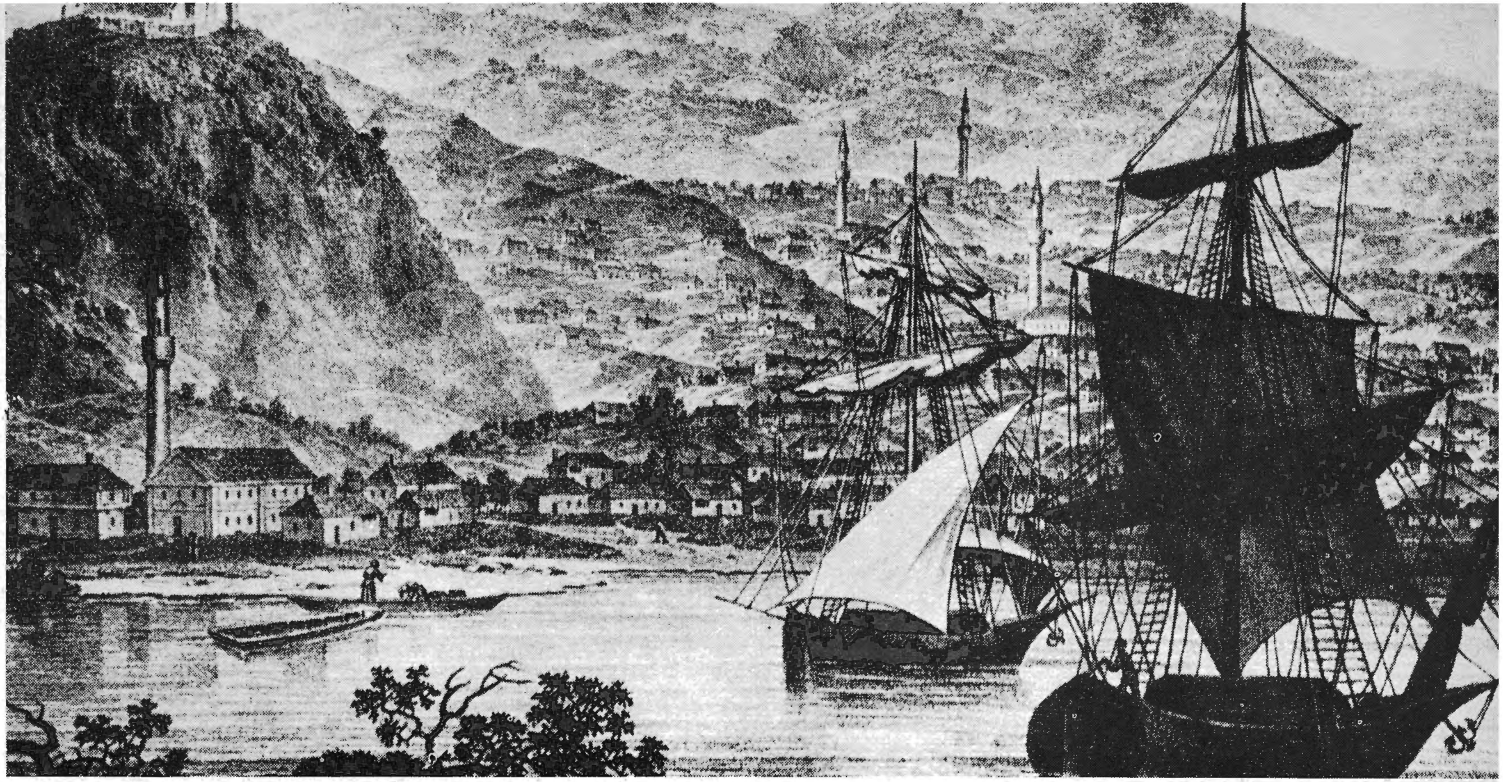

Свищов (старинна рисунка), изд. А. Кузев

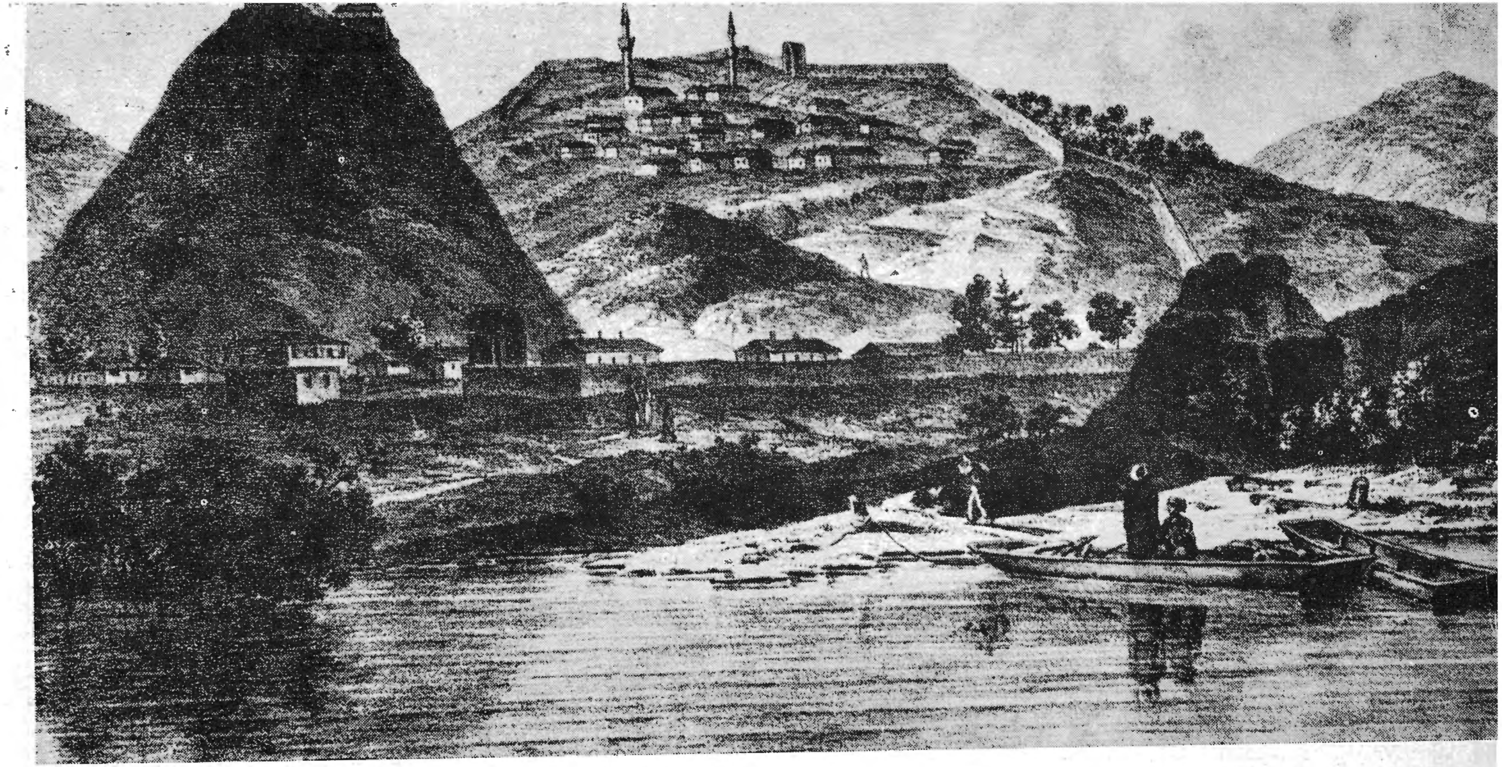

Никопол с крепостта (старинна рисунка), изд. А. Кузев

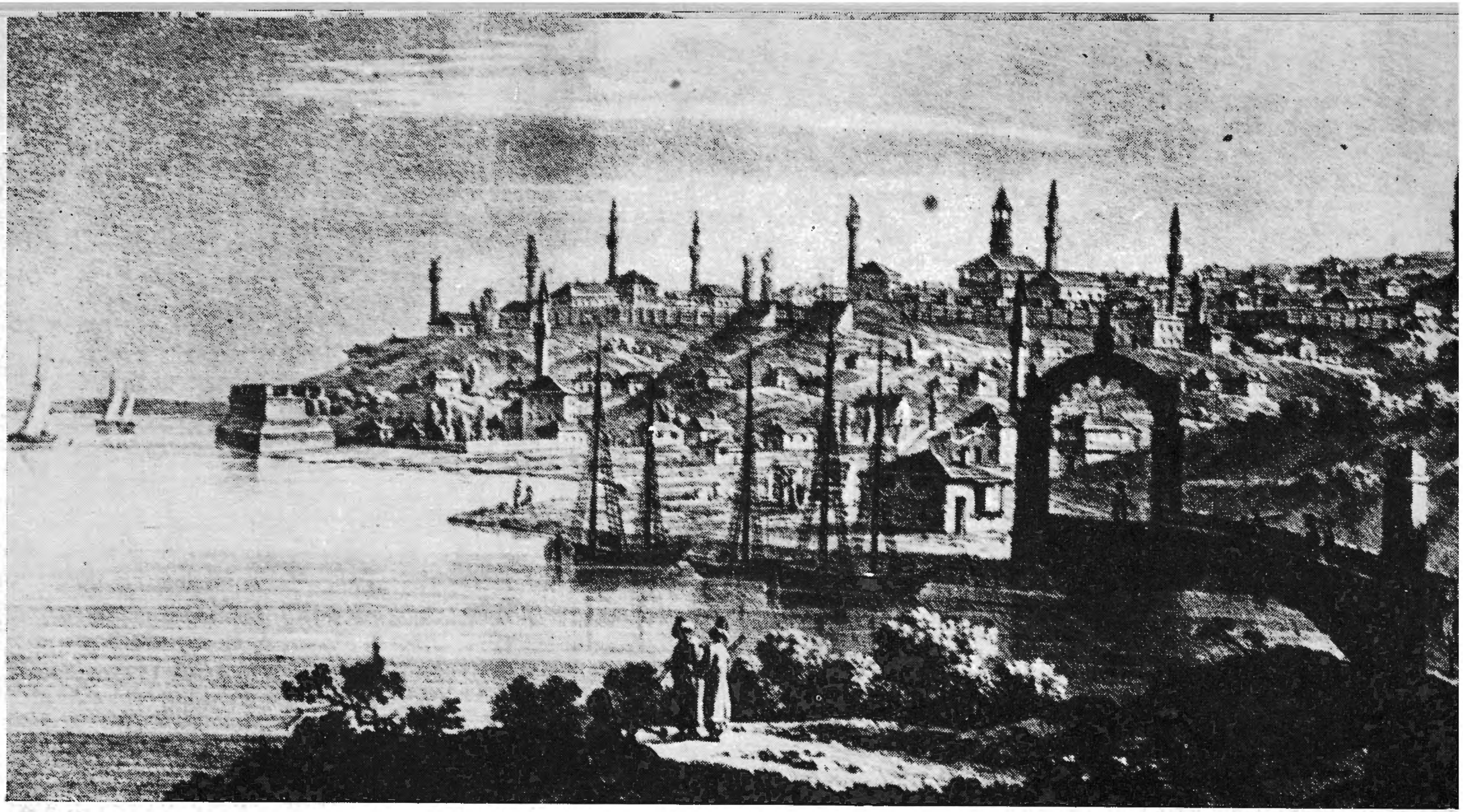

Русе (старинна рисунка), изд. А. Кузев

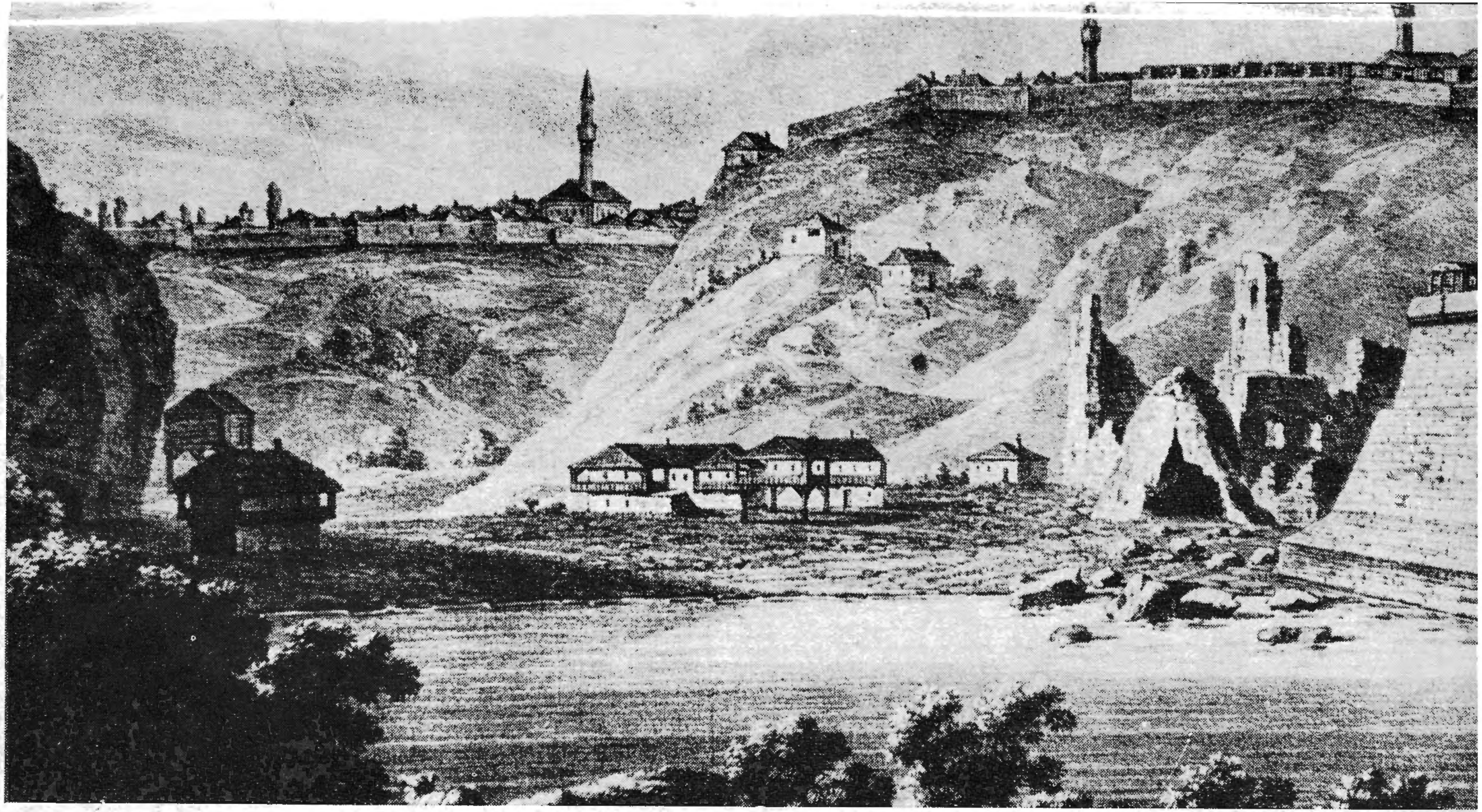

Русе (старинна рисунка), изд. А. Кузев

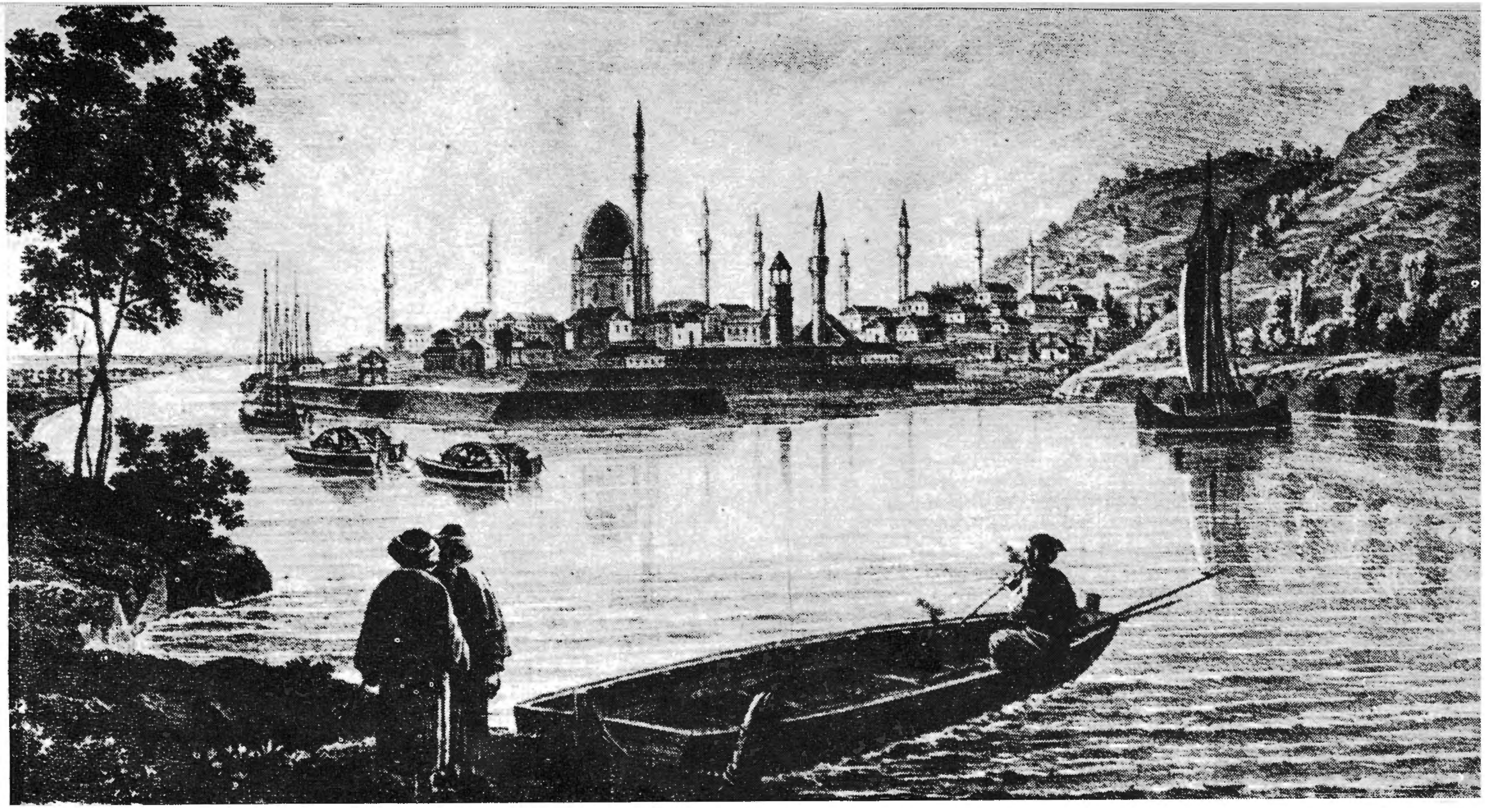

Силистра (старинна рисунка)

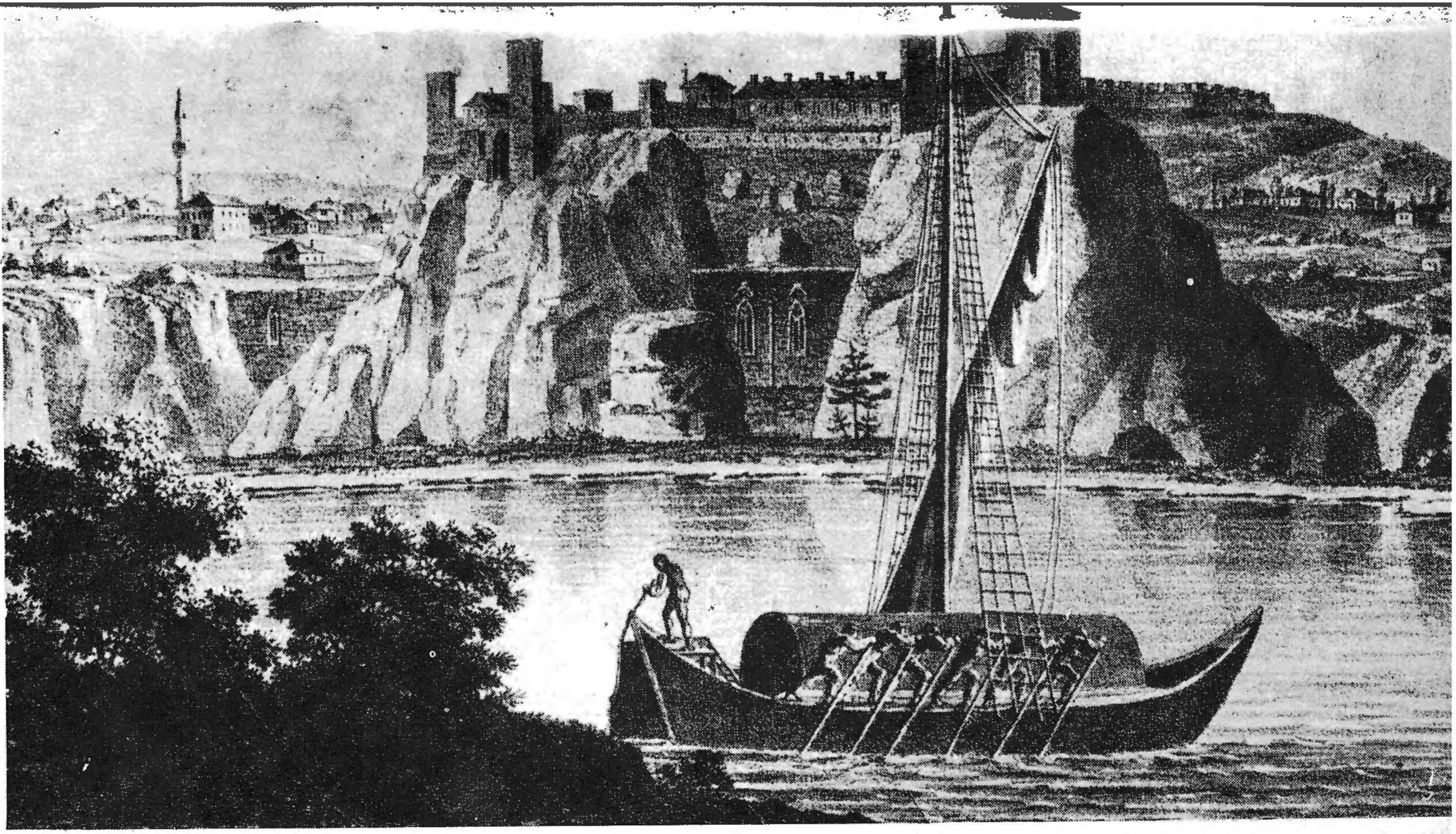

Хърсово (старинна рисунка), изд. А. Кузев

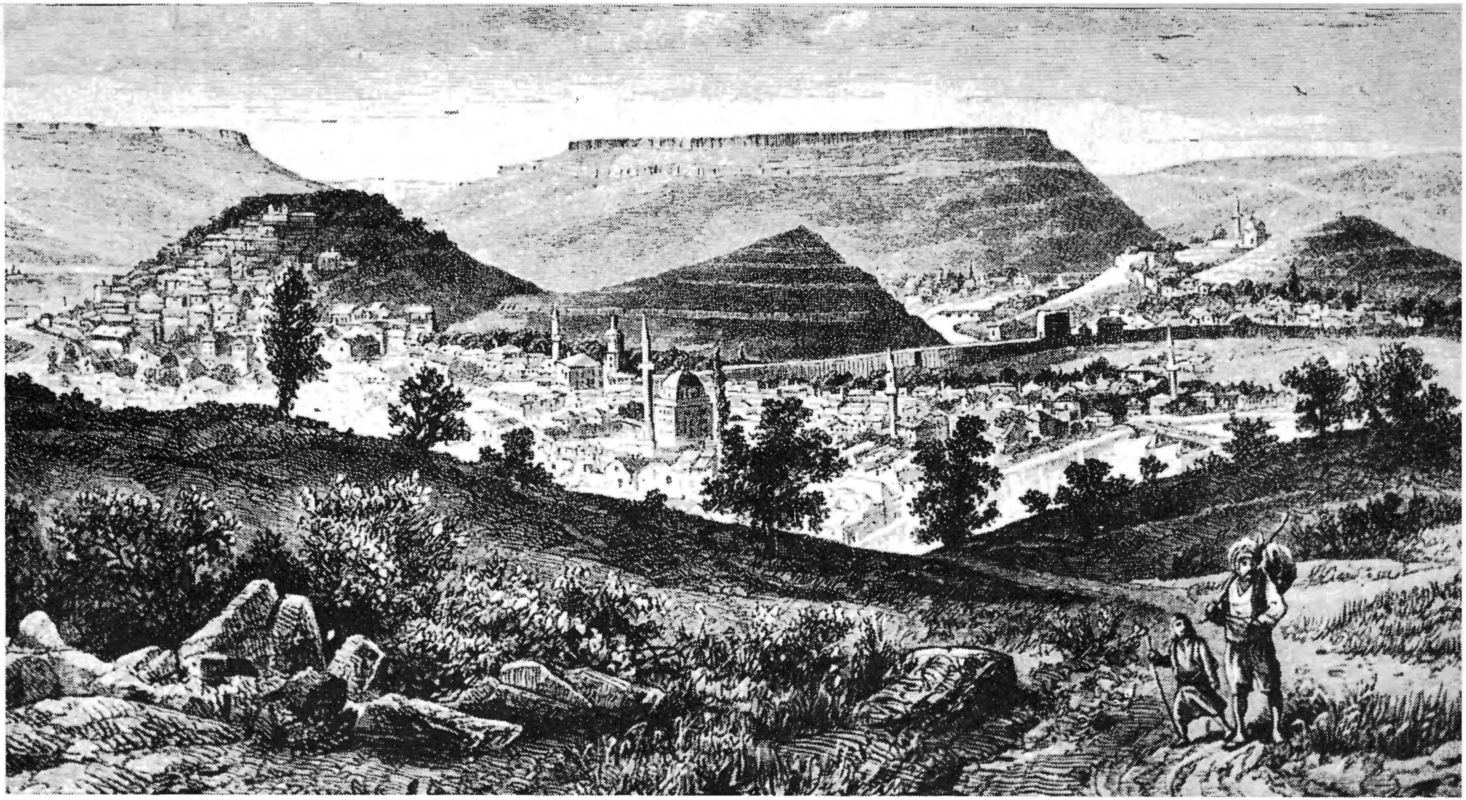

Търново (старинна скица)

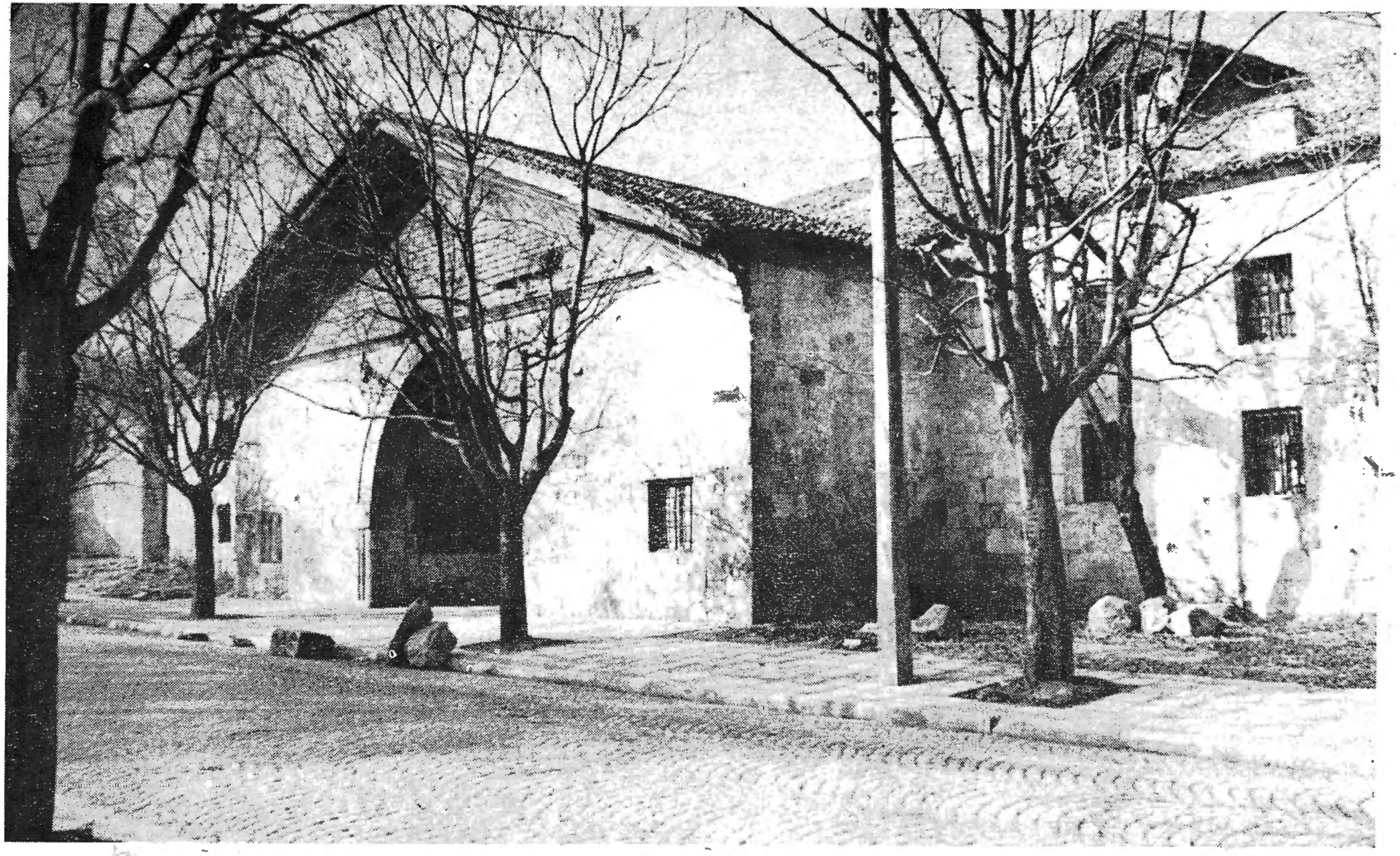

Шумен — Безистенът — XVI в.

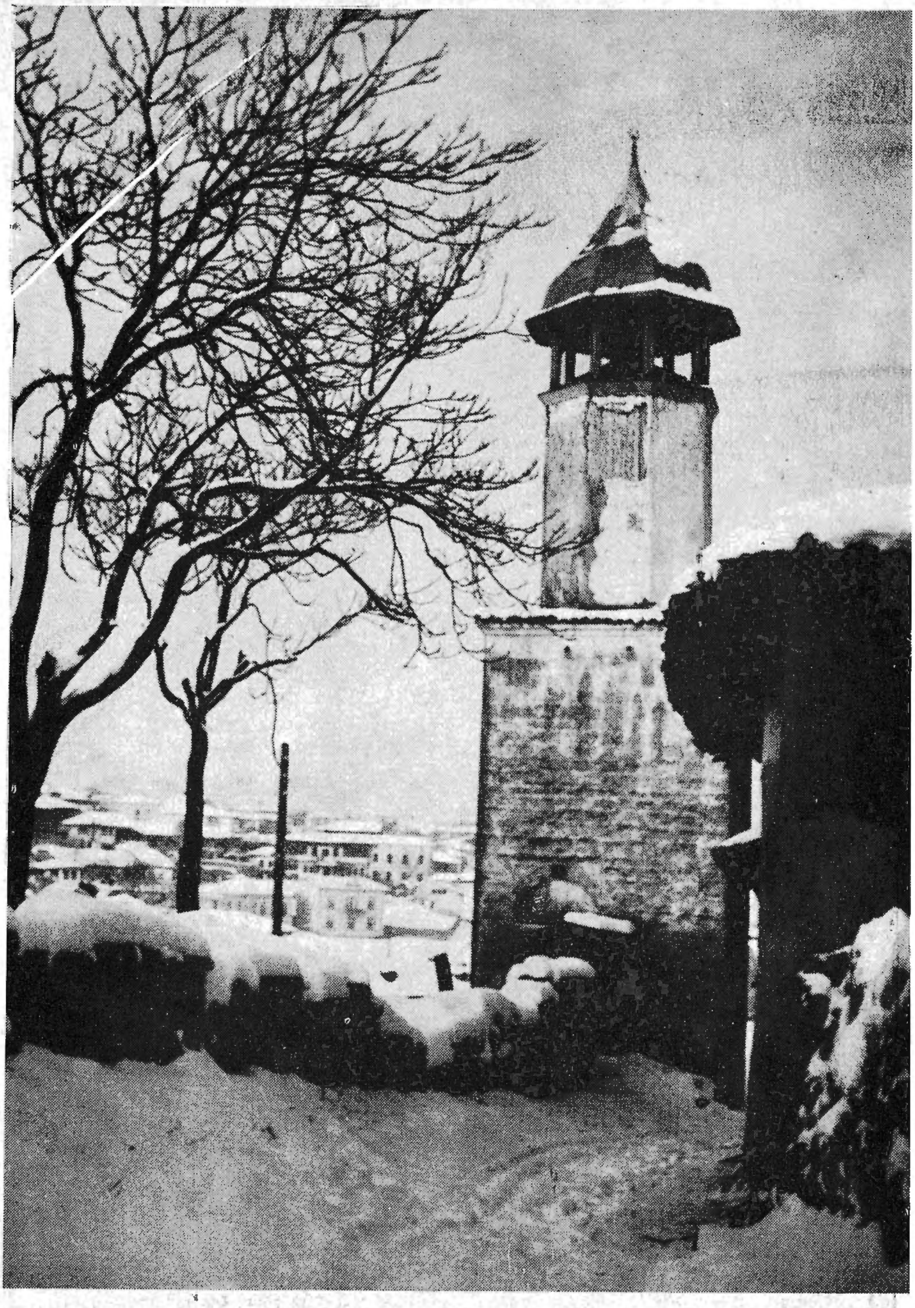

Шумен — часовниковата кула

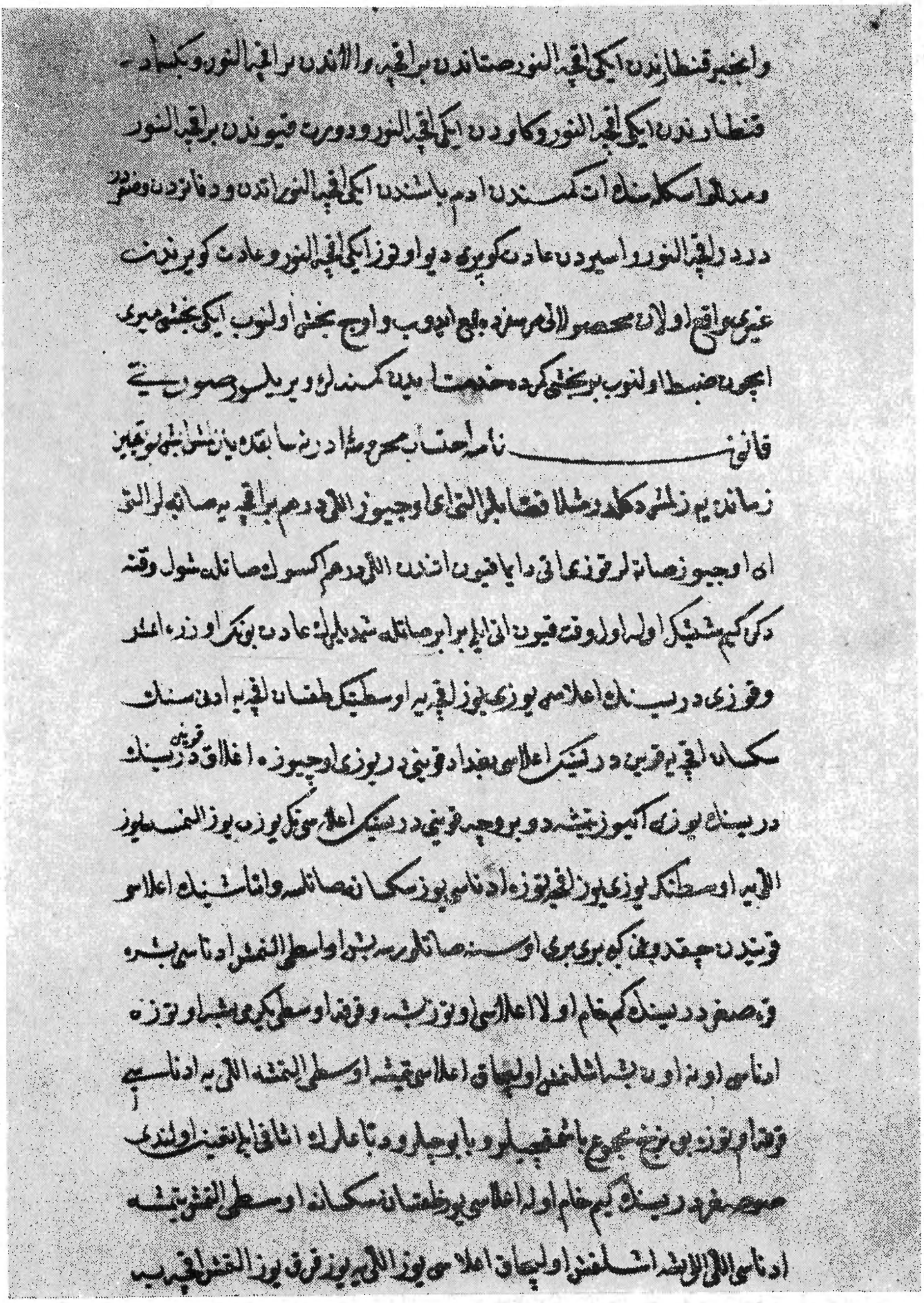

Закон за Одрин. Парижка Национална библиотека — Fonds Turc 85, f. 323 v.

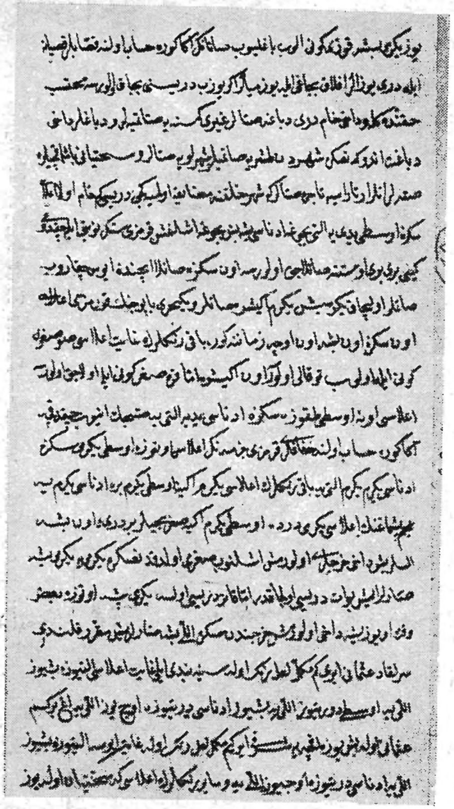

Fonds Turc 85, f. 324 r.

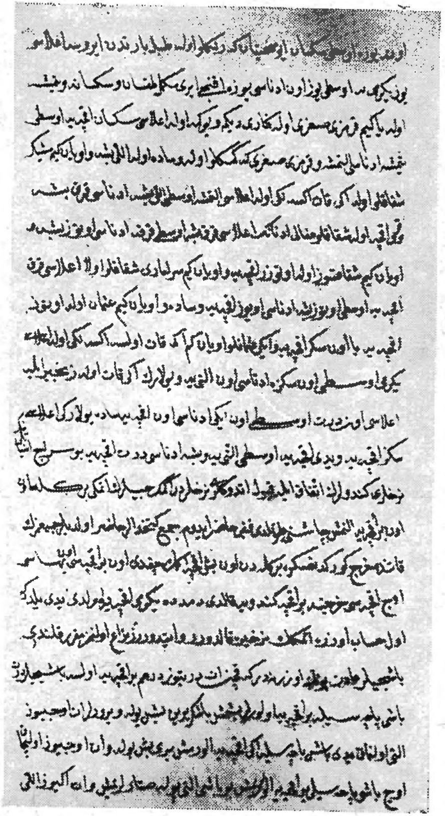

Fonds Turc 85, f. 324 ·ʌ

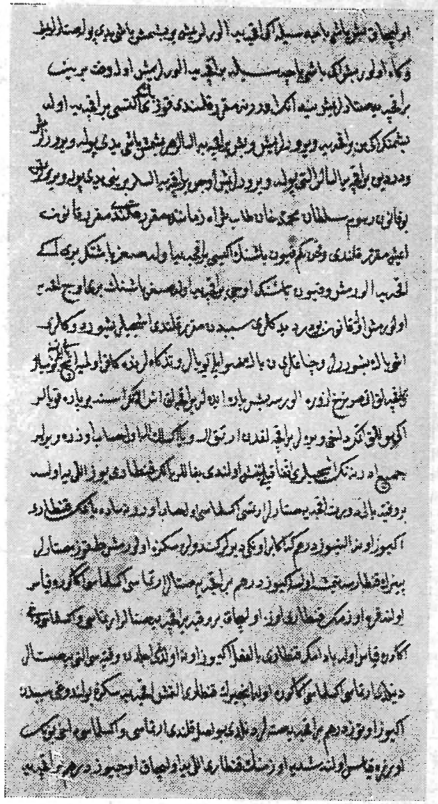

Fonds Turc 85, f. 325 r.

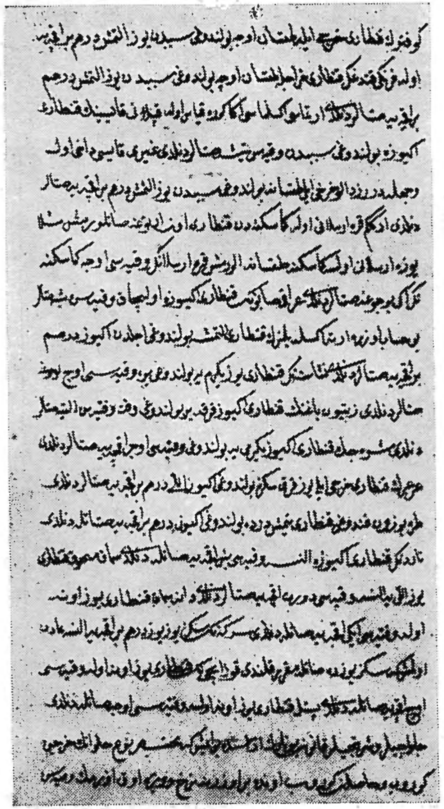

Fonds Turc 85, f. 325 v.

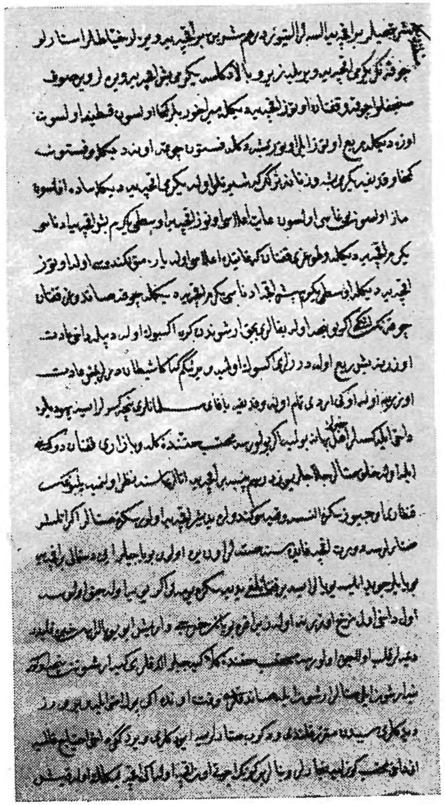

Fonds Turc 85, f. 326 r.

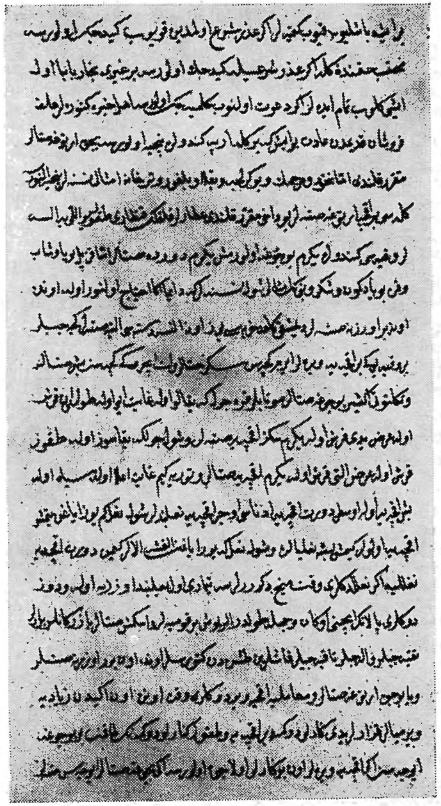

Fonds Turc 85, f. 326 v.

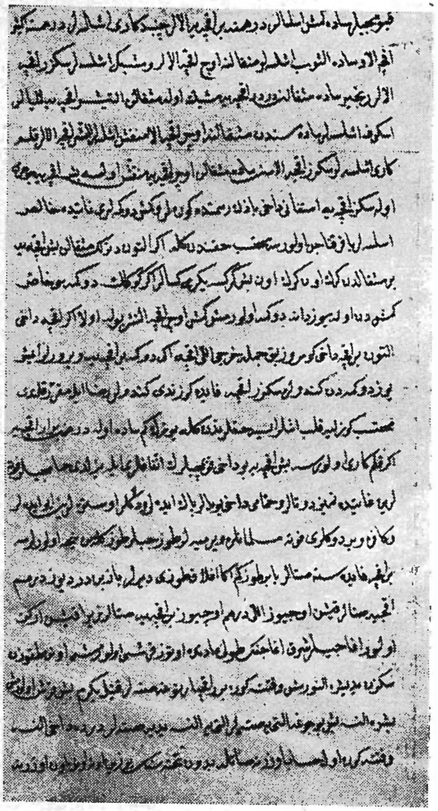

Fonds Turc 85, f. 327 r.

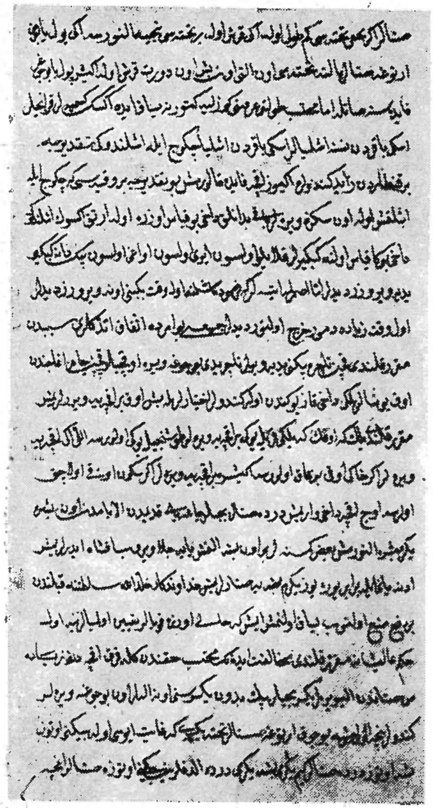

Fonds Turc 85, f. 327 v.

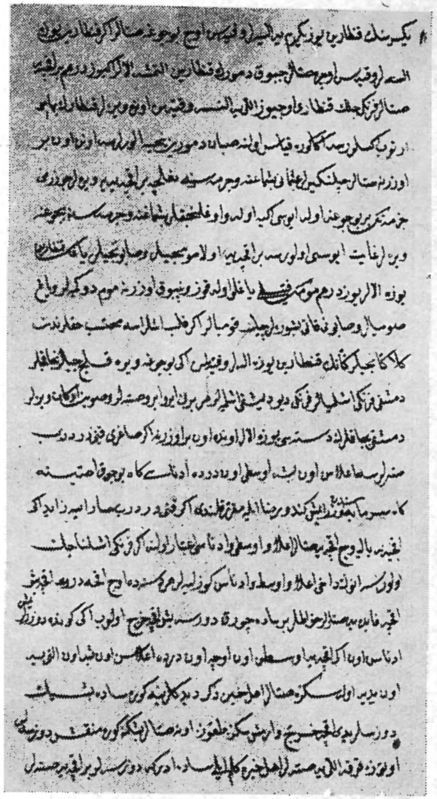

Fonds Turc 85, 328 r.

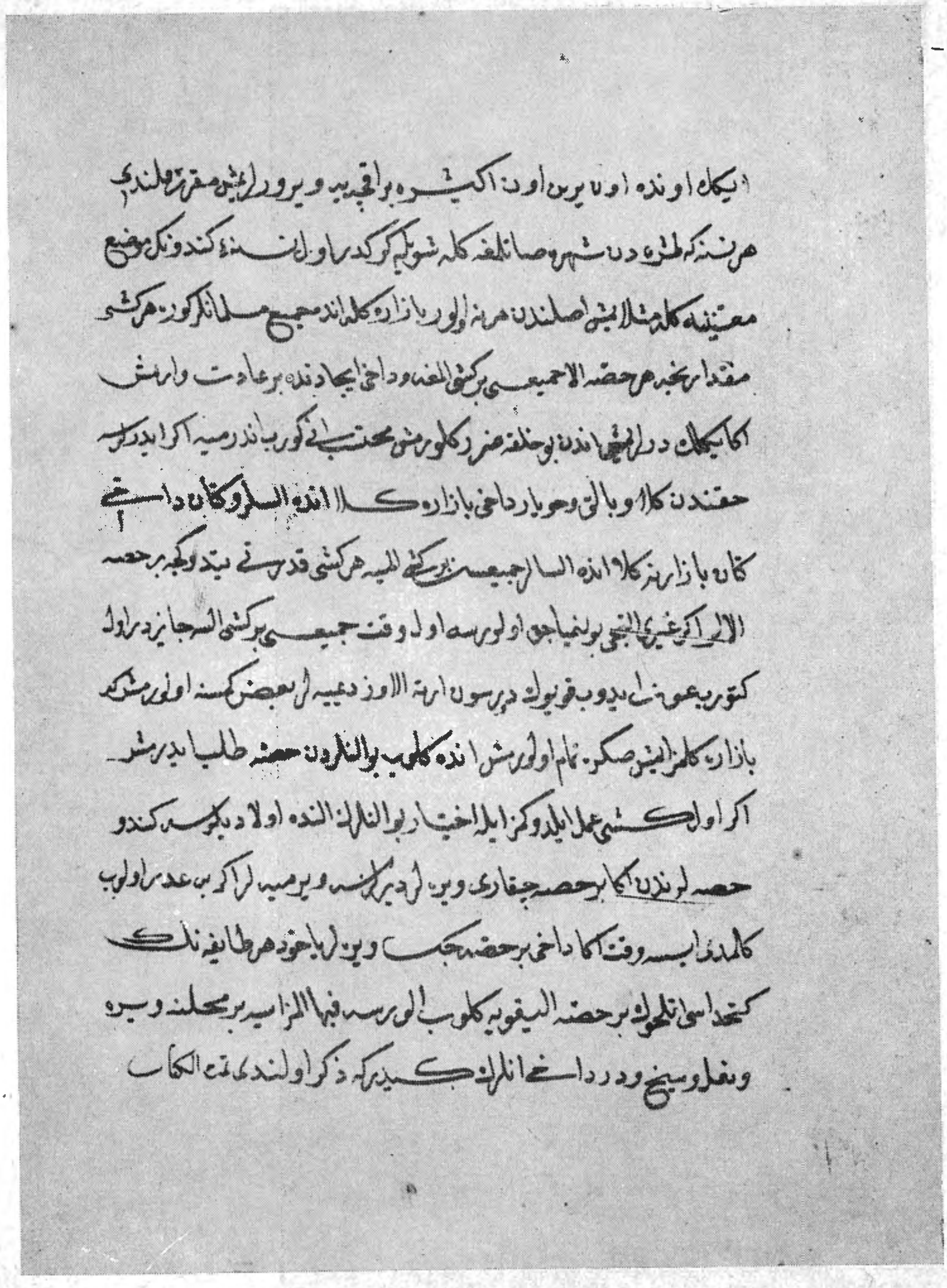

ایکی اونده اولا بیرین اون اکیسوره بر اقچه‌یه ویرورلر ایشبو مقرر اولندی
هر سنه که المتره دن شهر وصالتلغه کله شویله که کورکدر اولانسه کندونك موضع
معینه‌یه کله مثلا ایشی اصلندن هر سنه اولور بازاره کله انده جمیع مسلمانلر کوره هر کشی
مقدارنجه هر حصه الا جمیعسی بر کشی الغه و داخی ایجادنده بر عادت وارمش
اکا ایکیلك درلر ایمدی انده بو خلقه صنرکلورمش محتسب انی کوربانذرمیه اکر ایدرلرسه
حقندن کلا و بالق و حوبار داخی بازاره کلا انده السلر و کتانه داخی
کتانه بازاریه کلا انده السالر جمیعسی بر یرکه الیه هر کشی قدرنی بیدوکجه بر حصه
الالر اکر غیری التجی بولنمیاجق اولورسه اول وقت جمیعسی بر کشی السه جایزدر اول
کتوریعونه ایدوب قویوك دیرسون اریته الاوز دعیه‌لر بعض کمسنه اولورمش که
بازاره کلمزدن ایش صکره تمام اولورمش انده کلوب بالنلردن حصه طلب ایدرمش
اکر اول کشی عمل ایلدوکنه ایله اختیار بو النلر انده اولادیکورسه کندو
حصه‌لرندن اکا بر حصه چیقاری ویرلر دیرلرسه ویرمیه‌لر اکر بر عذری اولوب
کالمدی ایسه وقت اکا داخی بر حصه چکب ویرلر یاخود هر طایفه‌نك
کتخداسی اتلهوك بر حصه الیقو یه کلوب الورسه فیها المزاسیه بر محلنده ویره
ونعلو سیخ و دردا سخ انلرك کسیدرکه ذکر اولندی تم الکتاب

Fonds Turc 85, f. 328 v.

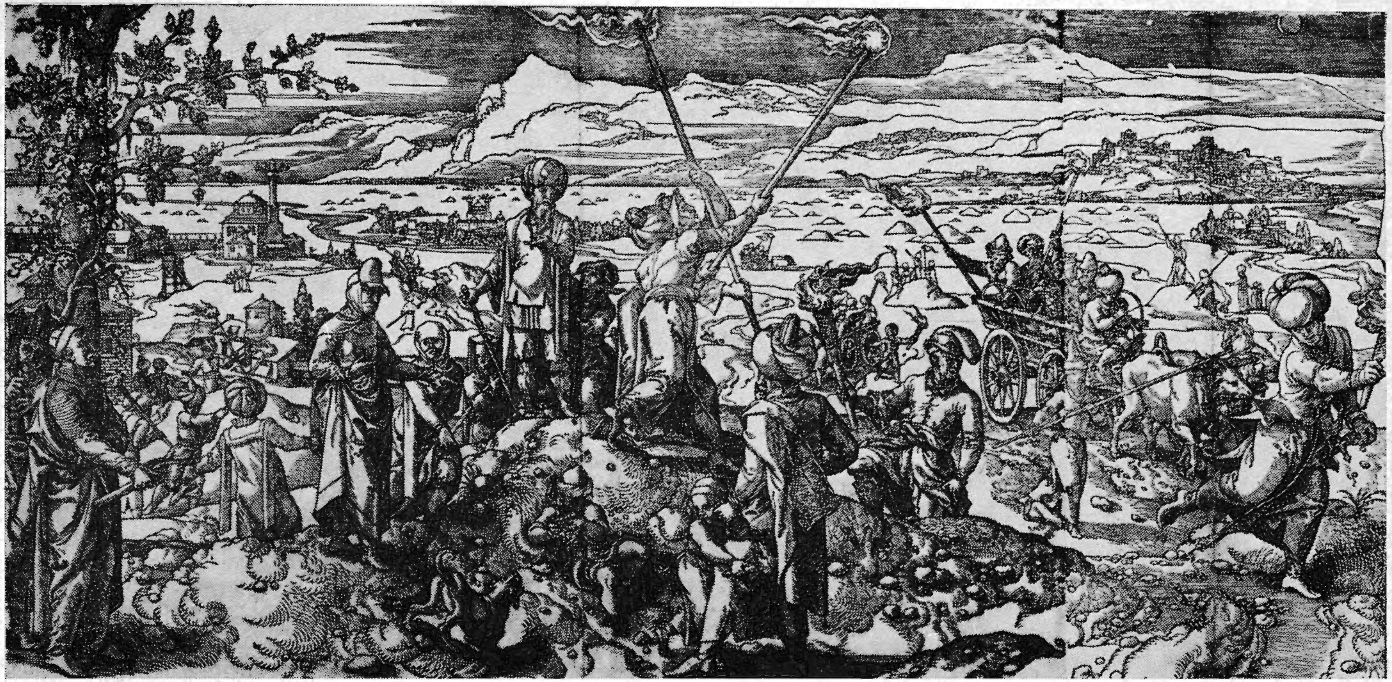

Пловдив (старинна гравюра)

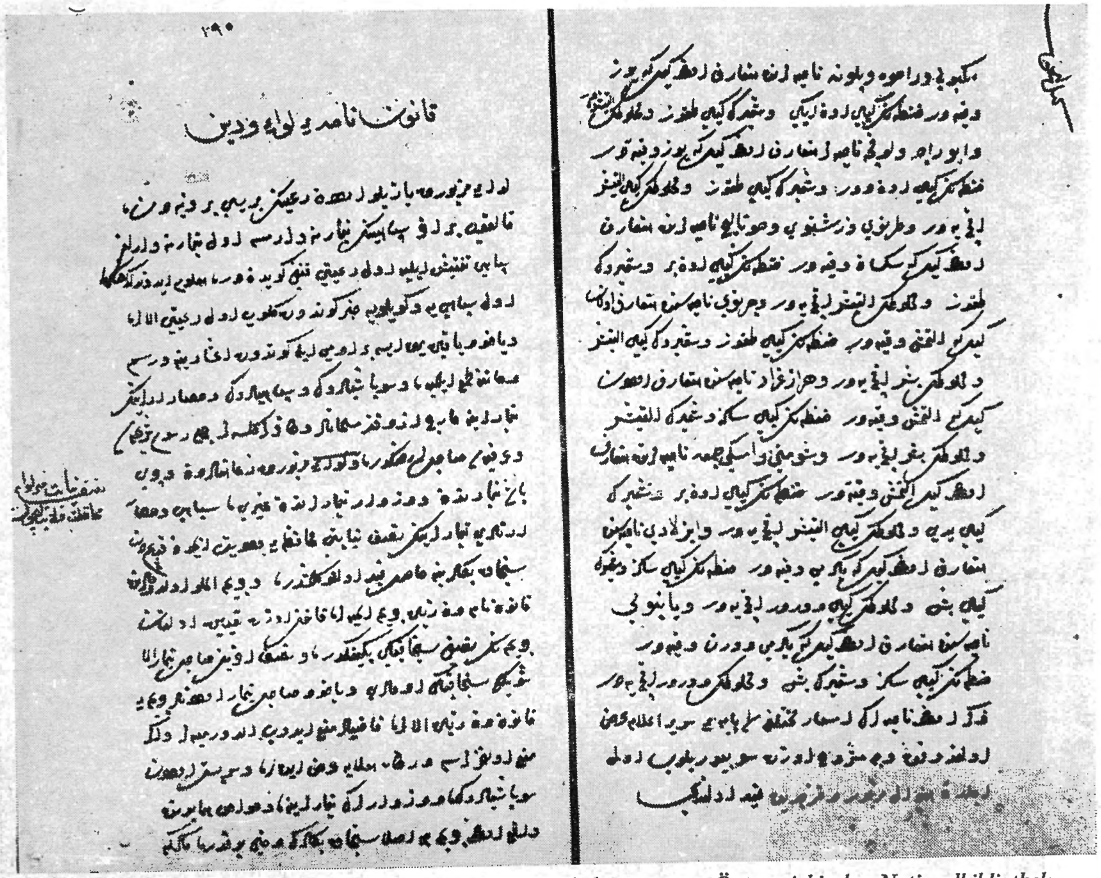

۲۹۰

قانون نامهٔ لواء ودین

Закон за санджака Видин. Виенска Национална библиотека — Österreichische Nationalbibliothek — Wien, Turcica AF 77, f. 198 r.

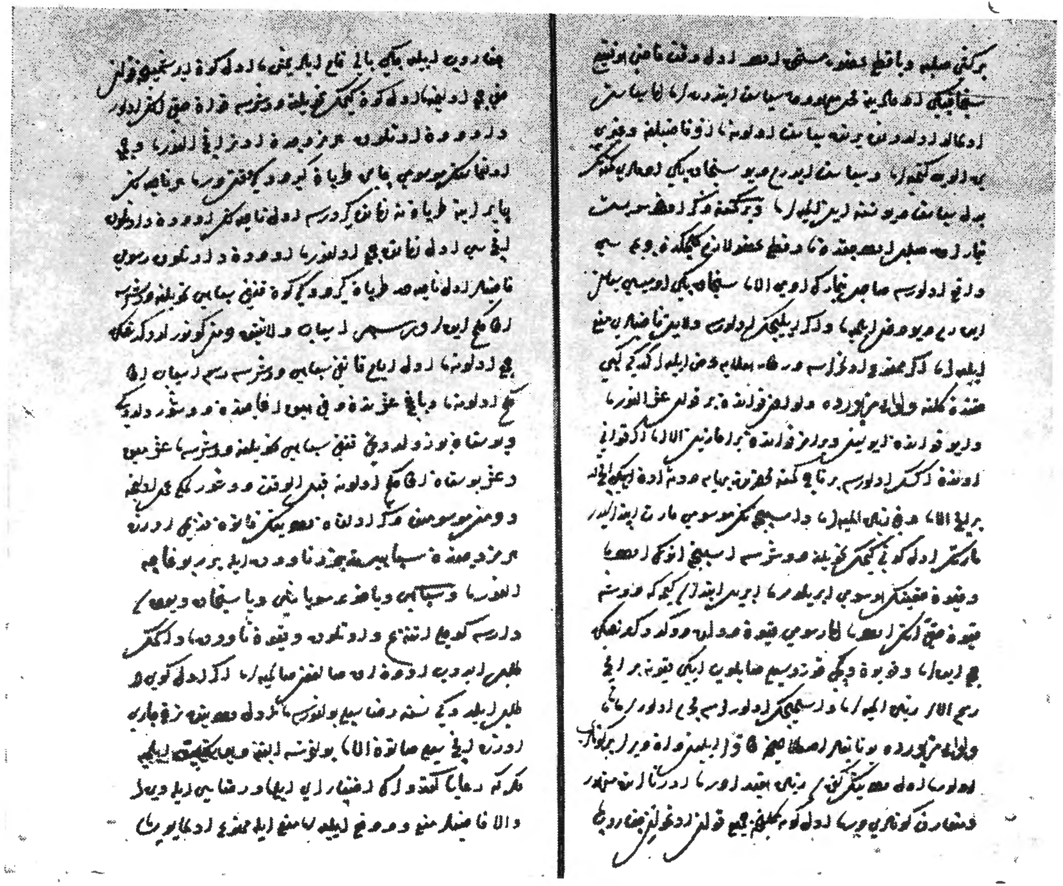

Turcica AF 77, f. 198 v—199 r.

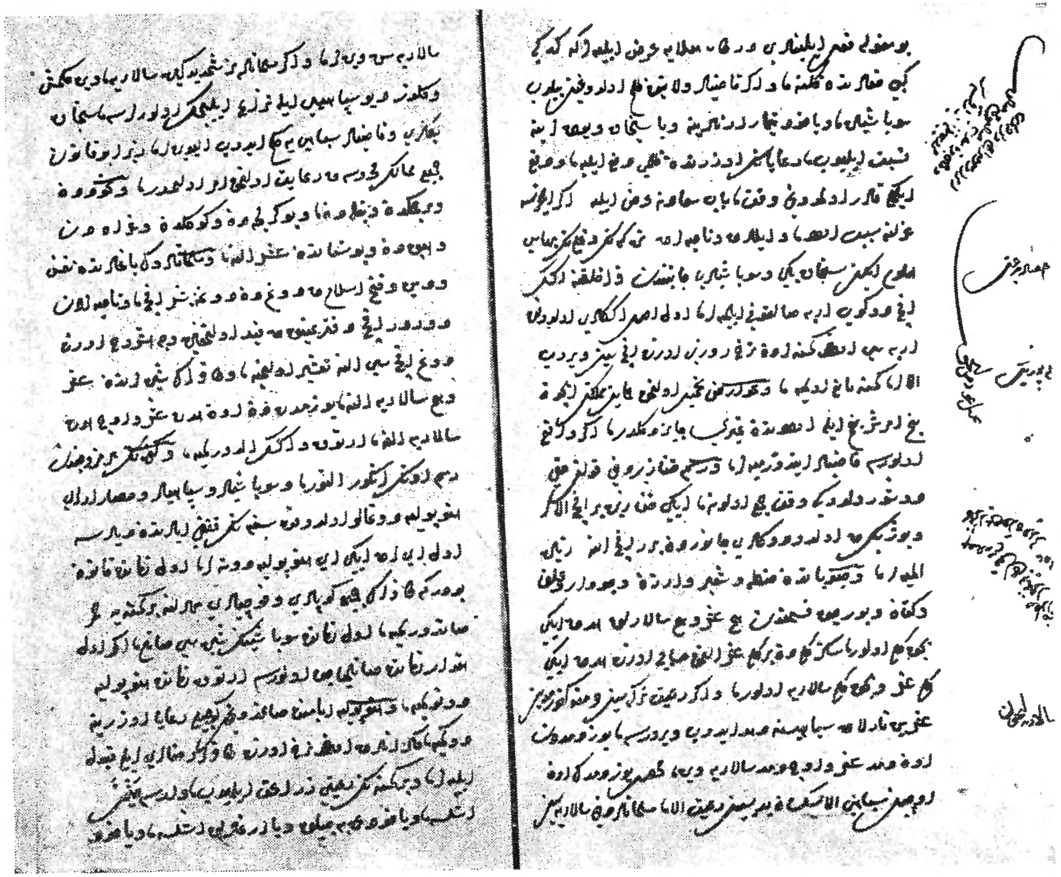

Turcica AF 77, f. 199 v.—200 r.

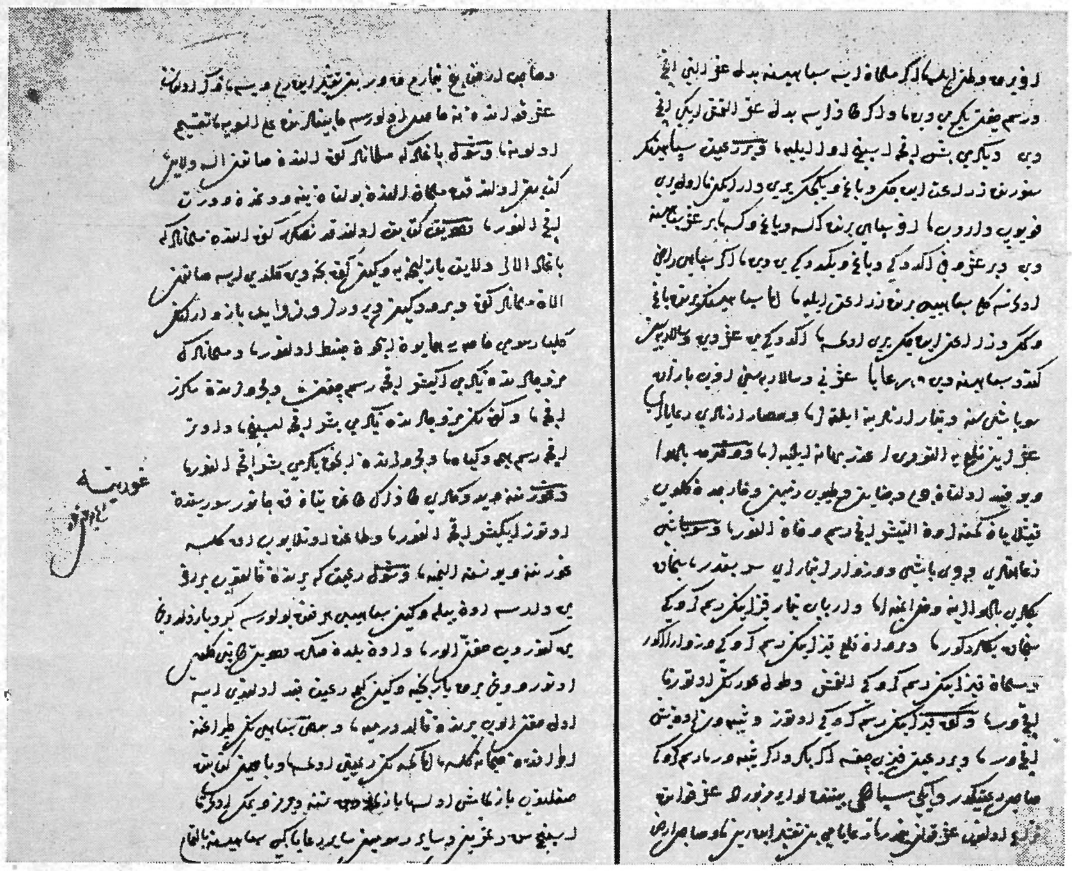

Turcica AF 77, f. 200 v—201 r.

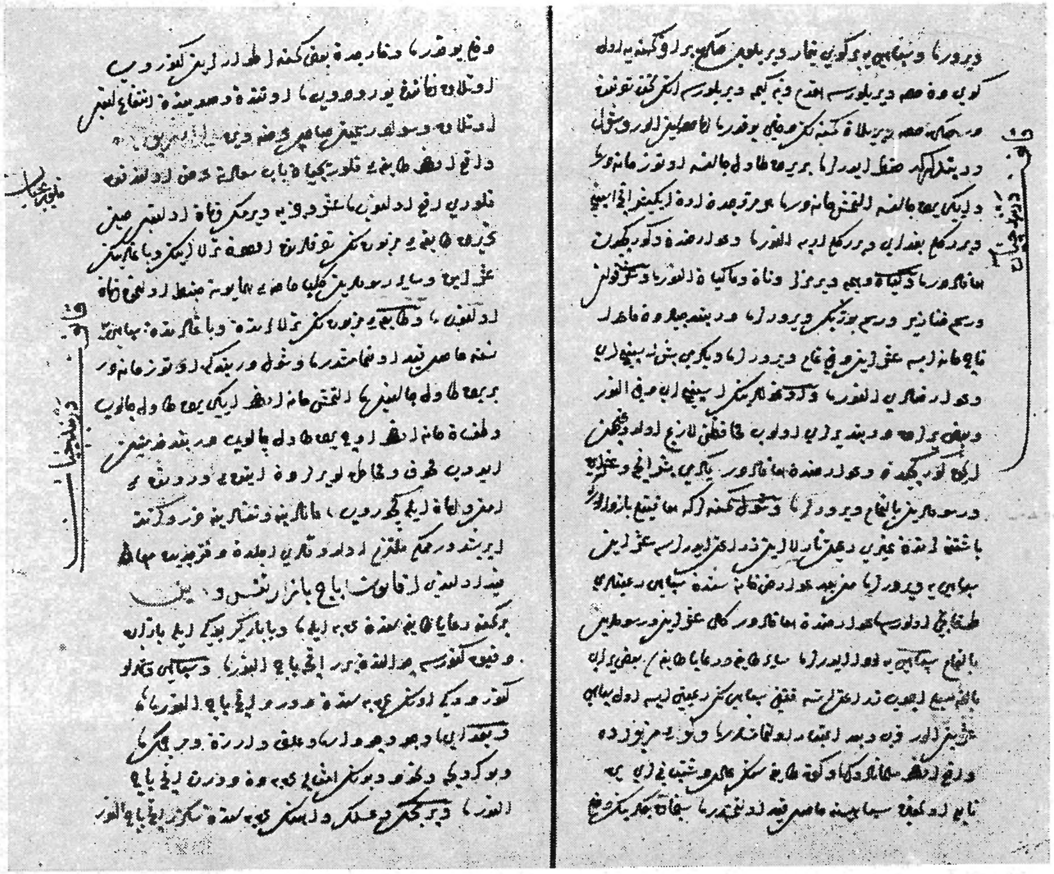

Turcica AF 77, f. 201—202 r.

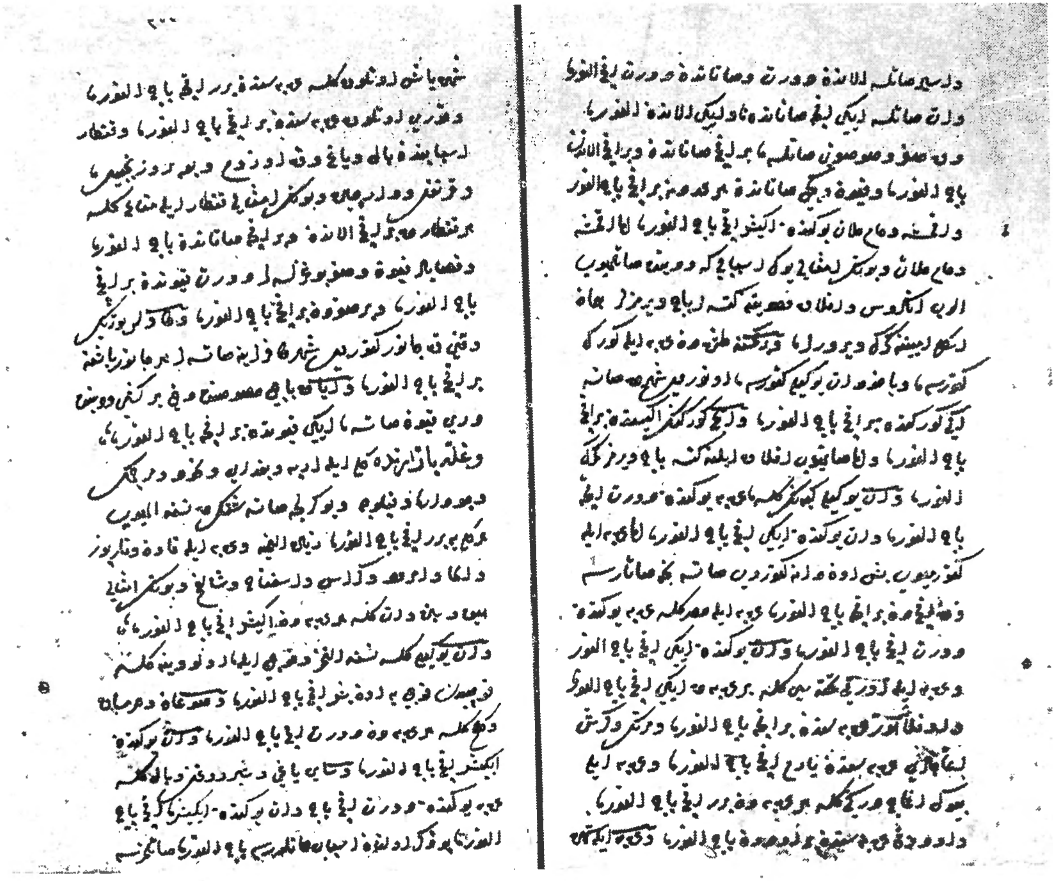

Turcica AF 77, f. 202 v—203 r.

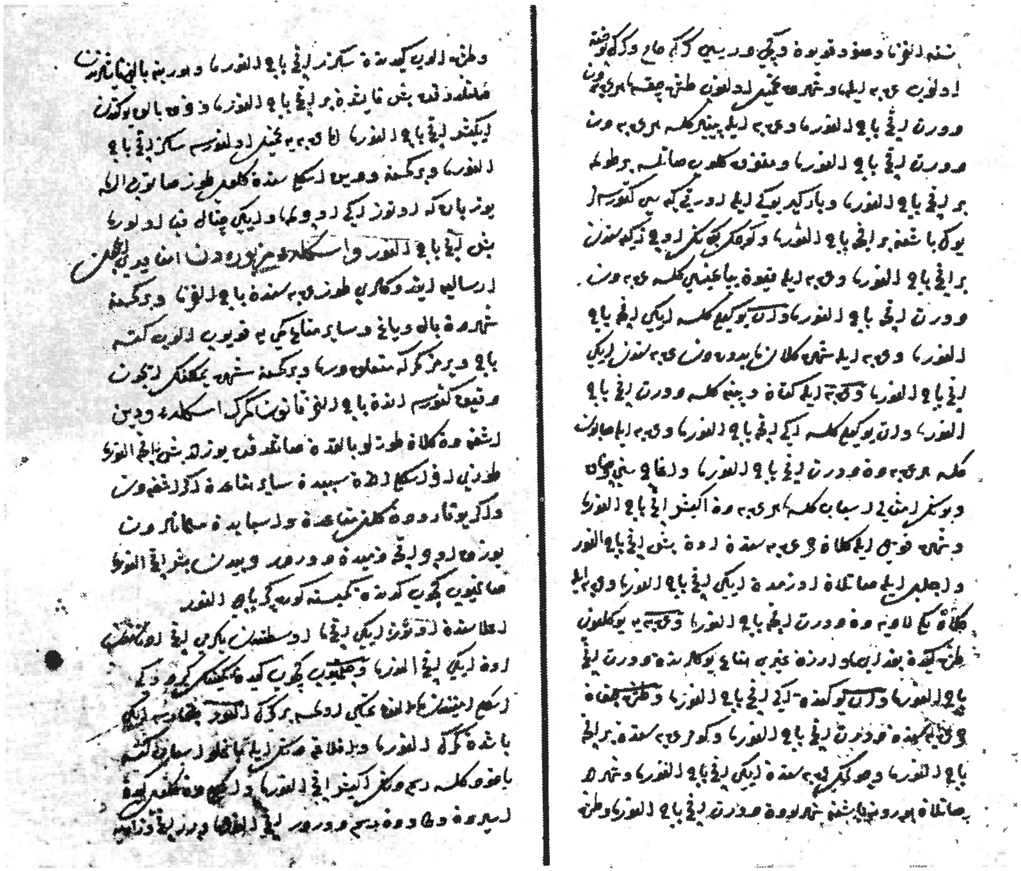

Turcica AF 77, f 203 v—204 r.

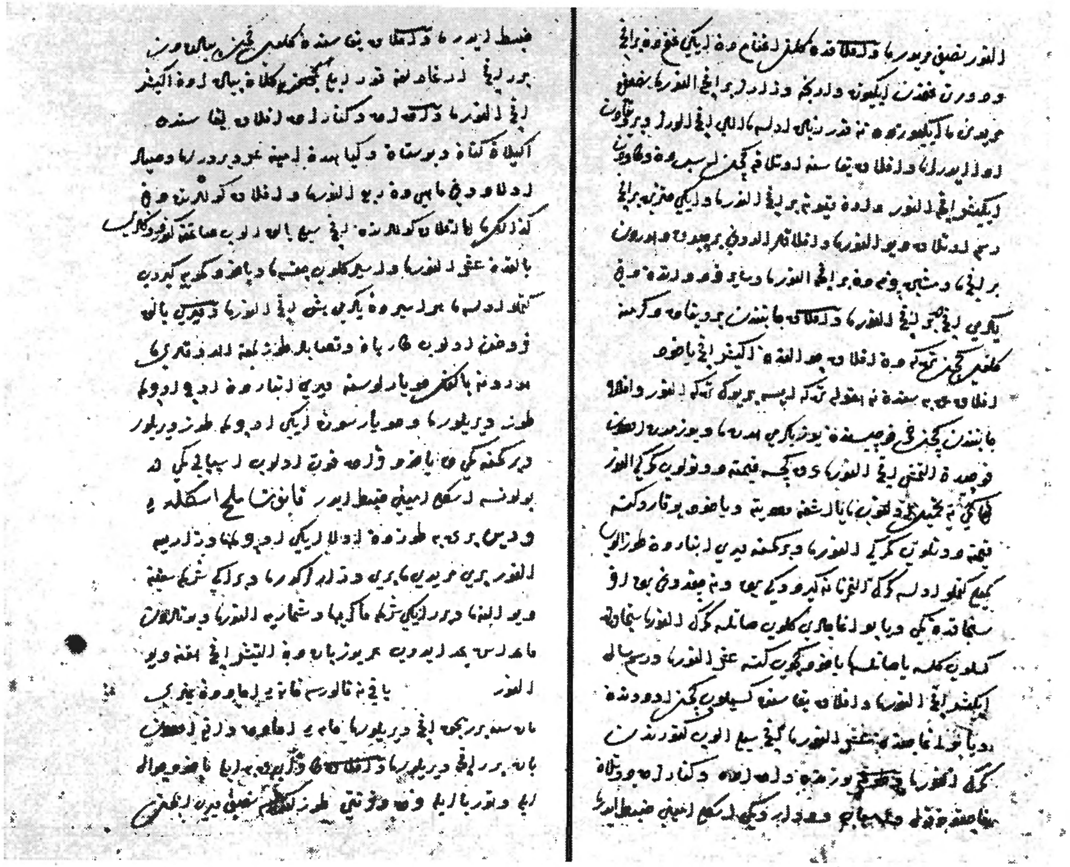

Turcica AF 77, f. 204 v—205 r.

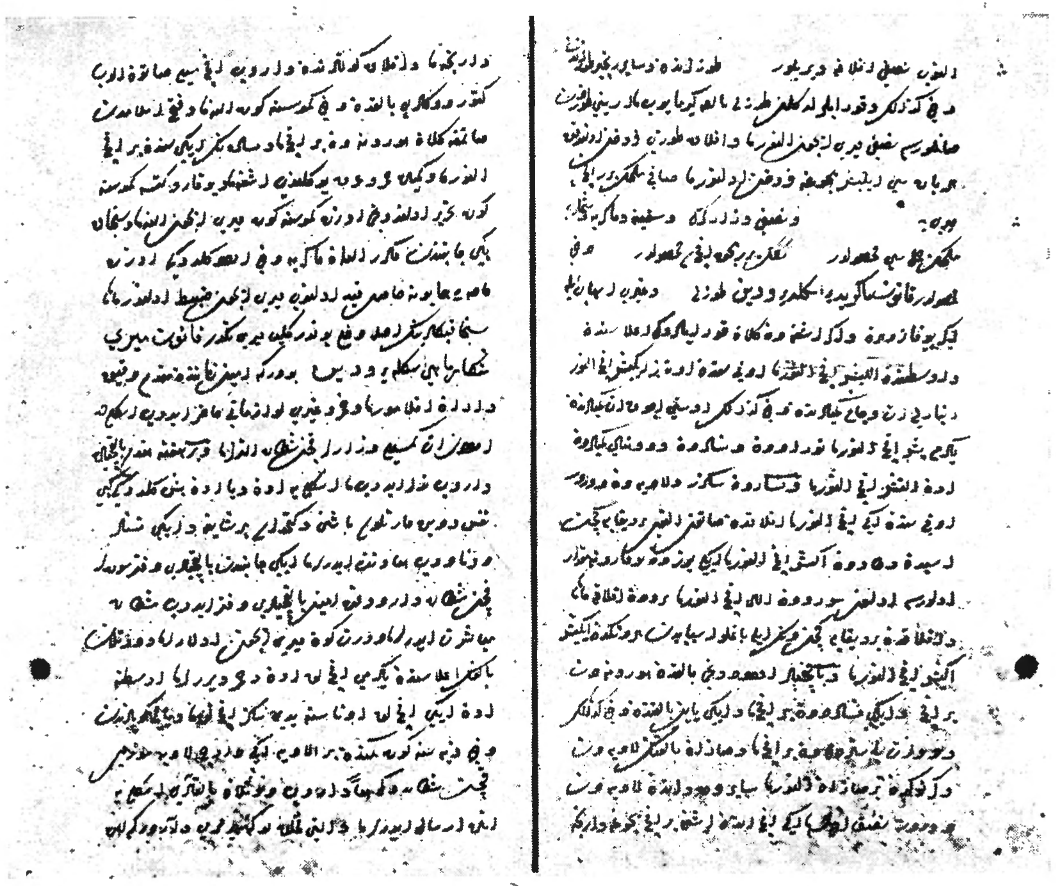

Turcica AF 77, f. 205 v—206 r.

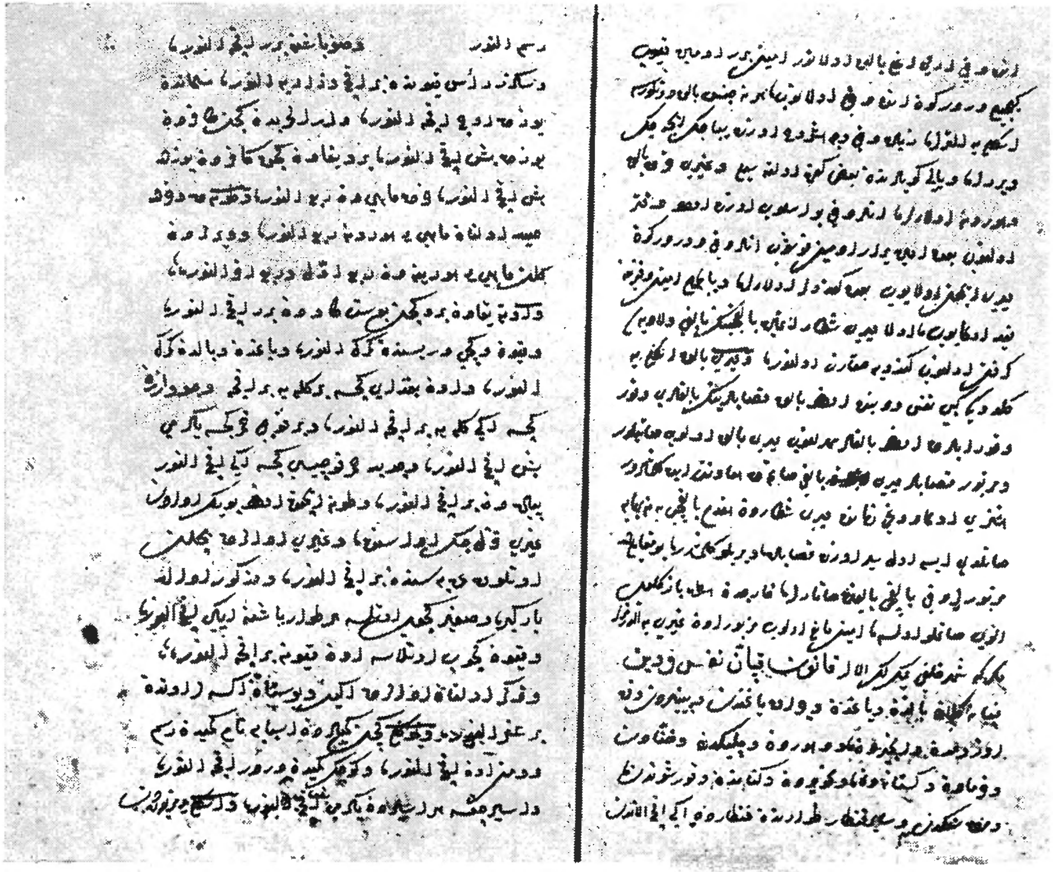

Turcica AF 77, f. 206 v—207 r

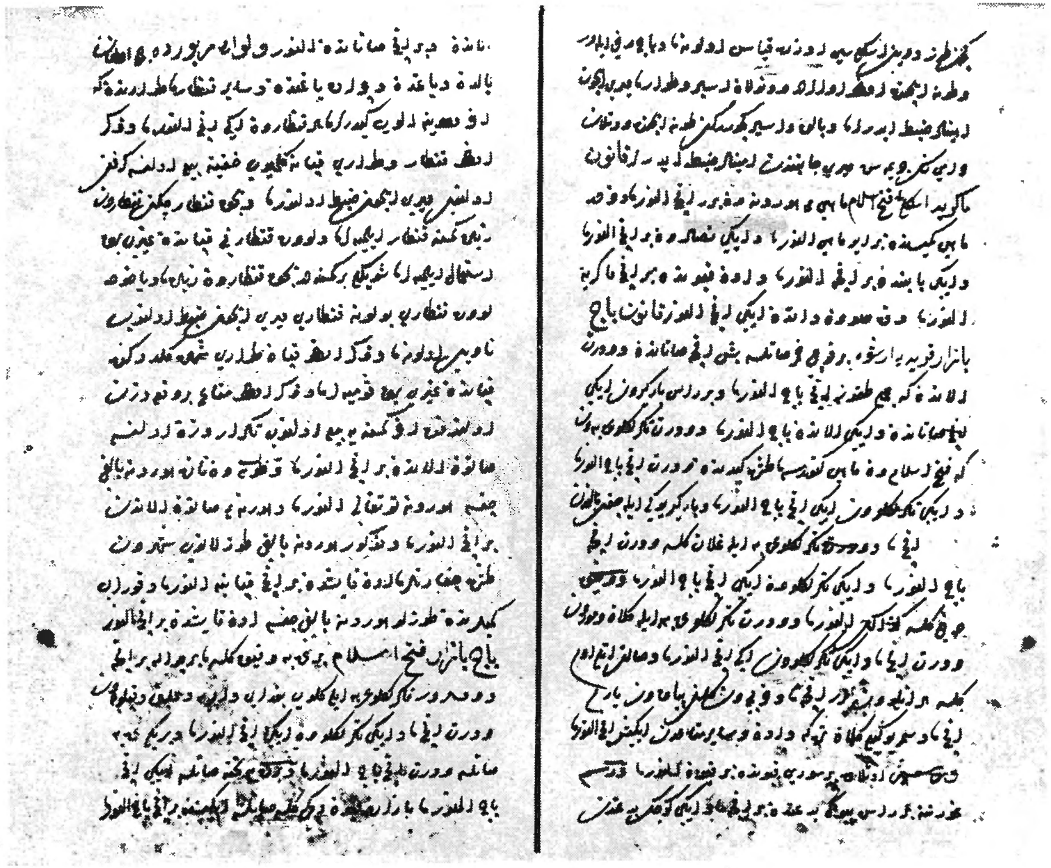

Turcica AF'77, f. 207 v—208 r

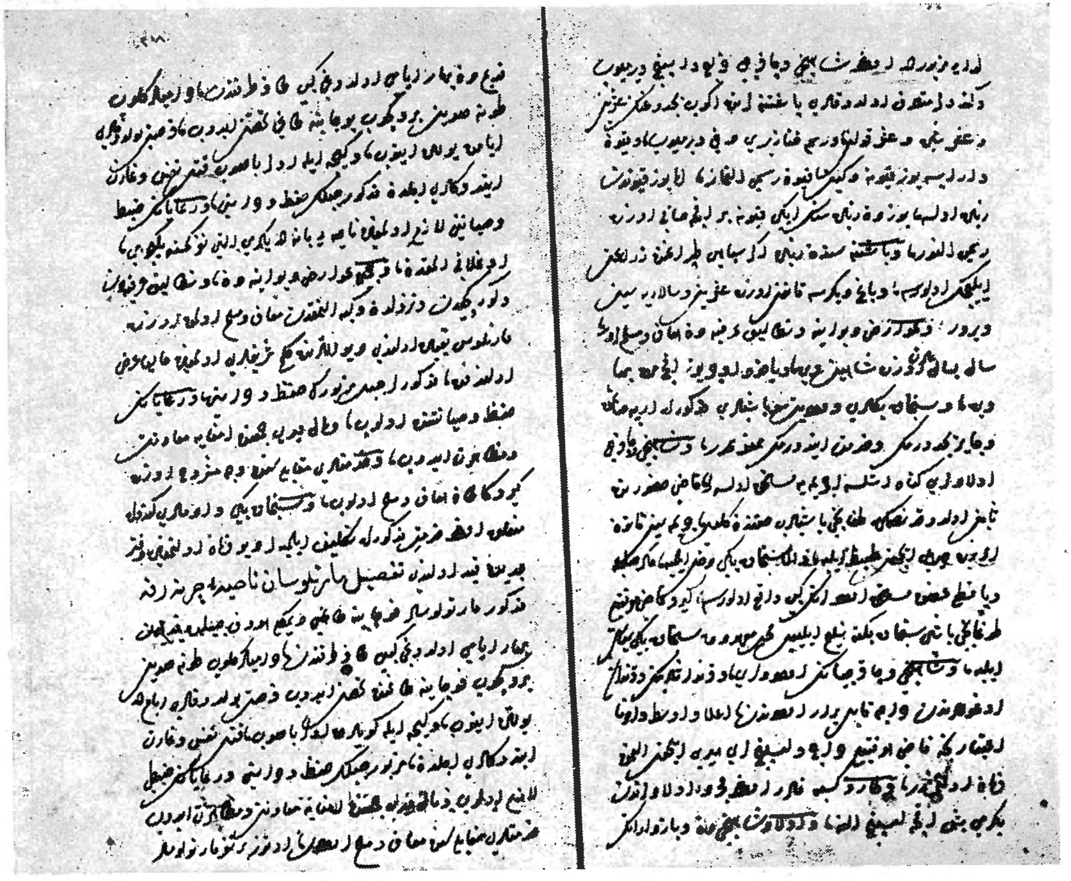

Turcica AF 77, f. 210 v—211 r

Rezum ungaricarum decades quatuor cum um dimidia, Francofurti 1581; *Ph. Calimachi* historia de rege Vladislao, ed. I. Lichonska, T. Kowalewski, A. Komornicka, Varsoviae, 1961, p. 188—192; *A. de Palatio,* изд. М. Мирчев, Писмо за поражението при Варна, изпратено до кардинал Лудвиг, ИВАД, XV, с. 88; *Б.Цветкова,* Паметна битка. .., с. 241—242.

През 1445 г. Ваврен начело на бургундски флот дошъл да подпомогне кръстоносците на Владислав Ягело и да се бори с турците, хвърля котва при крепостта Хловник, срещу Никопол. Той описва никополската крепост като „ung fort chastel". (*Jean de Wavrin,* La campagne des croisés sur le Danube (1445), ed. N. Jorga, Paris, 1927, p. 81). По непълните данни на един icmal defteri от 70—80-те г. на XV в. в гр. Никопол имало около 493 немюсюлмански домакинства и 88 вдовишки домакинства. Мюсюлманите наброявали около 295 домакинства. Крепостният гарнизон бил от 57 мустахфъзи, държатели на тимари, 28 зенберекчии (стрелци с арбалети), 11 топчии, 66 мартолоси, 17 железари и подковачи-цигани. Различни занаятчии обслужвали речния трафик или нуждите на гарнизона; 36 гьолджии и гемиджии, 26 калафатчии, 25 дърводелци и зидари (*НБКМ — ОАК* 45/29, I, л. 4а, 6б, 16б, 34б; II, л. 5а сл.) При Сюлейман I по данни на кадастъра имало 396 немюс. и 463 мюс. домакинства. Посочено е присъствието на войници, служители на капудана, топчии, земберекчии и др., натоварени да пазят околността на двете крепости — Никопол и Хловник (*M. T. Gökbilgin.* Kanunî sultan Süleyman devri. . . , p. 268, n. 64).

[203] Законодателят употребява две различни думи — kara sığır и su sığır. В турските диалекти в Североизточна България думата kara sığır означава вол, а su sığır — бивол, поради това, че последните обичат да лежат в локви и блата.

[204] Погрешно е повторена думата в текста. Изобщо копистът на разпоредбите от парижкия ръкопис Fonds Turc 85 е допуснал доста грешки. Понякога има синтактично неточни изрази.

[205] Съставителят или преписвачът на кануна неправилно е свързал двата вида артикули, като е предвидил бач само за единия вид.

[206] Тук изречението изглежда недовършено, зачеркнато е от кописта.

[207] Копистът е повторил думата.

[208] В текста погрешно е отбелязано alınmaz вм. alınur.

[209] Сомовит, Русенски окр. Споменава се в рег. ОАК 45/29, л. 3б от края на XV в.

[210] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкопис на *BNP — Fonds Turc* 85, f° 106v— 107v, изд. от нея в: ИИЗИ, XIII, с. 214—216; Хамер е обнародвал в немски превод откъси от Никополския кодекс (*J. v. Hammer,* op. cit., I, p. 305—308). Друга версия с грешки у *H. Tunçer,* op. cit., p. 131—132.

[211] По данни на регистъра от 70—80-те г. на XV в. тази крепост и околностите ѝ чиито стратегически предимства били своевременно оценени от турците, са били пазени от турски гарнизон. Неговите мустахфъзи са регистрирани в същия дефтер (ОАК 45/29, II, л. 10а—12б). В 1566 г. Холоник или Хловник е посочен пак между крепостите в санджак Никопол (*M. T. Gökbilgin,* op. cit., p. 267, n. 61). На стари карти от 1684, 1687, 1716 (*BNP* — Salle des cartes et des plans) се среща селище, отбелязано с името Cholowic, близо до Никопол на влашкия дунавски бряг. Тази крепост е позната през българското средновековие под името Холъвник. Може да се отъждестви с дн. румънско селище Турну (Мъгурели). Срв. *Б. Цветкова,* За режима на стопанската обмяна. . ., с. 118; вж. и *А. Кузев,* Принос към историята на средновековните крепости по Долния Дунав, ИНМВ III (XVIII), 1967, с. 42—43). Има специален канун за бачовете на Холоник (срв. *H. Tunçer,* op. cit., p. 136—137).

[212] Рум. мито.

[213] Селище в обл. Romanaţi, по-далеч от брега срещу Никопол, но вероятно със свое пристанище на реката (срв. *Enciclopedia României,* II, с. 373—378).

[214] Неуточнено.

[215] Очевидно е имало отделен канун за пазарния режим на Излаз.

[216] В ИИЗИ, XIII, с. 217, думата не е дешифрирана. Мисля сега, че може би това е „pamuk“, т. е. памук.

[217] Гр. Свищов. Старият град имал крепост, чиито развалини се виждат и до днес. Отбелязана е през XVI в. между крепостите в санджак Никопол (*M. T. Gökbilgin*, op. cit., p. 268, n. 64; срв. и *А. Кузев*, пос. съч., с. 44 сл.).

[218] Очевидно копистът е допуснал грешки. Общият сбор от двете такси възлиза на 68 акчета.

[219] Непонятна дума, може би означава вид дървен материал.

[220] Недешифриран пасаж.

[221] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *BNP — Fonds Turc* 85, f° 107v—109r; срв. изд. в ИИЗИ, XIII, с. 216—218.

[222] Неуточнени видове риба.

[223] Вероятно търговец на риба.

[224] Неуточнени видове риба, срв. бел. 222.

[225] Две недешифрирани думи в текста.

[226] Трудно е тези езера да се идентифицират с някои от днешните езера на румънска територия.

[227] Такси, събирани от държателите на „свободни“ тимари за изгубен добитък или роб, когато стопаните им идвали да си ги потърсят и приберат. По закон тези господари на „свободни“ тимари били длъжни да задържат изгубения добитък или роб в течение на месец (за добитъка) и три месеца (за роба) в очакване да се яви стопанинът им. Ако той не се явял в определения срок, поземленият господар имал право да продаде добитъка или роба и да задържи сумата (срв. *Ö. L. Barkan*, Kanunnameler, p. 287; *Х. Хаџибегић*, пос. съч., с. 320—321).

[228] И двата данъка са от един тип; свързани са с наследствата на лица, които отсъстват. Мал-и мевкуд е сумата получена от държавното съкровище при ликвидиране на наследство на покойник, чиито наследници не присъстват, но са с известно местожителство. Тези такси по начало прибира държавното съкровище. Но в някои владения, където са регистрирани към приходите на държателите им, тези такси се прибират в полза на въпросните държатели. (Срв. *ТОЕМ*, № 16, 19, p. 21, 70—71; *НБКМ* — Ор/1332, л. 57; срв. *Х. Хаџибегић*, пос. съч., с. 330—331).

[229] Kışlak ve otlak resmi. Такси за летни пасища и сено, събирани от пришълците в дадено феодално владение, които не били зачислени към него като рая (срв. *ТОЕМ*, № 17, p. 42—43, *МТМ*, I, 1, p. 97—98, 108; *НБКМ* — Ор/631, л. 62б; *Ор*/1332, л. 68а).

[230] Риболовен способ, познат и до днес в дунавския риболов.

[231] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *BNP — Fonds Turc* 85, f° 109v — 110r; срв. изд. в ИИЗИ, XIII, с. 219—220.

[232] Думата погрешно е повторена от кописта.

[233] Езеро със същото име има днес в Румъния.

[234] Гр. Смедерево, Югославия.

[235] Тук в текста погрешно е повторена думата „едно акче“. Преводът на тази разпоредба е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *BNP — Fonds Turc* 85, f° 110r—111v; срв. изд. в ИИЗИ, XIII, с. 220—221.

[236] Гр. Оряхово. Старата крепост, от която са останали развалини, датира от късното българско средновековие. При похода на Сигизмунд в 1396 г. българското население тук улеснило кръстоносците да завземат тази важна крепост и да изгонят турския

гарнизон оттук (*J. Schiltberger's* aus München Reise in dem Oriente und wunderliche Begebenheiten, ed. A. G. Prenzel, München, 1814, p. 8; *J. Delaville Le Roux,* op. cit., v. I, p. 253), По-късно по сведения на Вавред крепостта е била разсипана и без гарнизон. След утвърждаването на османците в документите на кадастъра Оряхово се споменава като център на вилает и още по-късно — на каза в Никополски санджак. (Срв. *Ö. L. Barkan,* 894 (1488—1489) yılı ciziyesinin Tahsilâtına âit Muhasebe Bilançoları. Belgeler, I, 1, Ankara, 1964, p. 42.) За Оряхово срв. *А. Кузев* в ИНМВ, IV, (XIX), 1968, с. 29—34. По сведения на рег. ОАК 45/29, л. 37а, Рахово е вписано в края на XV в. като зиамет на Емирне бей с 11 мюсюлмански и 87 немюсюлмански домакинства и 14 вдовици.

[237] Думата е неясна. Може би е въпрос за такса, налагана върху кораби от типа „насад".

[238] В текста думата е повторена.

[239] Вероятно магерие, събирано в полза на Никополския санджакбей.

[240] В текста има грешка: resm-i piyade birer akçe deyü birer alınur.

[241] Копистът е повторил разпоредбите за корабните такси върху донбаз и шайка. Ако се вземе под внимание, че първия път глаголите са в мин. време, може да се допусне, че законодателят е описал там установения режим, а после втория път, че заповядва този режим да се запази и в бъдеще.

Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *BNP — Fonds Turc* 85, f° 110v — 111v, срв. изд. в ИИЗИ, XIII, с. 221—222.

[242] Дн. гр. Русе. На турски Yerköği beru yaka, т. е. „Йеркьоки на отсамния бряг", за разлика от Yerköği öte yaka, т. е. Гюргево, Румъния. В някои регистри двете селища фигурират неразделно. В известни документи градът се споменава и под името Rus Yerköği (*ОАК* 45/29); *M. T. Gökbilgin,* op. cit., p. 255, n. 62). В един пътепис от XV в. (Itinerarium de Brugis) същото селище се сочи с името Rosay vel Jargo (второто име напомня турската форма Йеркьоки). Срв. *Călători străini* despre țările române, ed. M. Holban, București, 1968, p. 25. Най-често в турските документи се отбелязва и името Русчук. Старото селище и крепост от българското средновековие не е било много засегнато от турската колонизация след завоеванието на страната. По сведения на османския кадастър към 80-те г. на XV в. градът е бил зачислен към зиамета на Ибрахим бей с 239 немюсюлмански и 1 вдовишко домакинство и 4 мюсюлмански домакинства (ОАК 45/29, л. 16б). Бил е център на каза Русчук.

[243] В текста не е посочен артикулът.

[244] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *BNP — Fonds Turc* 85, f° 111v — 112v; срв. изд. в ИИЗИ, XIII, с. 223—224.

[245] Град в Силистренски окръг. При завоеванието турците са поставили гарнизон в тукашната крепост (*J. Leunclavius nobilis,* Annales sultanorum othmanidarum à turcis sua lingua scripti, Francofurdi, 1588, p. 272 сл.). Вавред е дал много добро описание на крепостта по време на кръстоносната експедиция от 1445 г. (*J. de Wavrin,* op. cit., p. 59—66). В споменатия вече дефтер от 70—80-те г. на XV в. е посочена крепостта Тутракан с 5 мустахфъза — постоянна охрана (ОАК 45/29, л. 19а; срв. *А. Кузев* в: ИНМВ, III, с. 26 сл.).

[246] Унгария. Употребявано наред с другата форма — Унгрус.

[247] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *BNP — Fonds Turc* 85, f° 112v—113v; срв. изд. в ИИЗИ, XIII, с. 224—225.

[248] Думата погрешно е повторена.

[249] В текста погрешно е alınmaz вм. alınur.

[250] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *BNP — Fonds Turc* 85, f° 113v — 114r. Срв. изд. в ИИЗИ, XIII, с. 225—226.

[251] Неразчетена дума.

[252] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкопис на *ÖNB — Wien*, Turcica AF 77, f° 151v — 153r. Извадки от същия кодекс се срещат у *J. v. Hammer*, op. cit., I, p. 292—293, в немски превод и в сбита форма. Пасажи от този кодекс, но по друг негов препис са обнародвани с грешки от *H. Tunçer*, op. cit., p. 215—217.

[253] Двете думи са попълнени по версията на *L. Güçer*, op. cit., p. 113.

[254] Във версията на Гючер същата фраза свършва с „ucret-i nessacan". Терминът nessacan не е ясен. Може би се отнася до чиновници или работници от типа на возарите, които обслужвали търговската дейност и трафика в пристанищата.

[255] Т. е. влашкият войвода.

[256] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкопис на *ÖNB — Wien*, Turcica AF 77, f° 153rv. Други версии на тия разпоредби вж. у *L. Güçer*, op. cit., p. 113—114 и *H. Tunçer*, op. cit., p. 215—216.

[257—258] Неизяснени думи.

[259—260] Преводът на тези разпоредби е направен от Б. Цветкова по ръкопис на *ÖNB — Wien*, Turcica AF 77, f° 153v—154r, 151v — 152r. Срв. друга версия на *H. Tünçer*, op. cit., p. 216.

[261] Неразчетена дума.

[262] Такса, събирана за съда, от чиито приходи били заплащани т. нар. мухзири (съдебни разсилни).

[263] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкопис на *ÖNB — Wien*, Turcica AF 77, f° 154rv сл. Срв. друга версия на *H. Tunçer*, op. cit., p. 217.

[264] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкопис на *ÖNB — Wien*, Turcica AF 77, f° 157r — 158r.

[265] При античната крепост Егисус е съществувало и средновековното селище, което предхожда Тулча, позната през епохата на османското владичество с крепостта си и с пристана си. (*А. Кузев*, пос. съч., ИНМВ, VII, 1971, с. 87—90). Средновековната крепост и град с българското име Облучица, е познат през епохата на османското владичество под името Исакча (срв. *А. Кузев*, пос. съч., 77—86).

[266] Küfar е мн. ч. от kâfir = неверник. Вероятно такса, събирана от немюсюлмани.

[267] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкопис на *ÖNB — Wien*, Turcica AF 77, f° 146v — 147v.

[268] Селище в Румъния.

[269] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкопис на *ÖNB — Wien*, Turcica AF 77 f° 147v — 148v.

[270] През средновековието черноморско пристанище в Добруджа, познато под името Чрънград. Преименувано от турците, заема важно място в черноморската търговия през епохата на османското владичество. (Срв. *А. Кузев*, Чрънград..., с. 30—32); вж и *T. Mateescu*, Une ville disparue de la Dobroudja — Karaharman, TED, No 2, 1971, p. 297—343.

[271] Във виенския ръкопис тия разпоредби са кратки. За това преведох версията на Х. Тунчер, която е по-подробна.

[272] Съмнително е дешифрирането на Тунчер.

[273] Преводът е направен от ръкописа на *ÖNB — Wien*, Turcica AF 77, f° 151rv и версията на *H. Tunçer*, op. cit., p. 214—215.

[274] Голямо българско черноморско пристанище с дълго историческо съществуване — от античния Одесос и средновековния град с пристанище, чиято търговска дейност

е позната, до града през османската епоха, който запазил тази дейност. Пред стените на Варненската крепост станала прочутата битка на 10. XI. 1444 г. между европейските коалирани войски на Владислав III Ягело и Ян Хуниади и войските на Мурад II (срв. *Б. Цветкова,* Паметна битка на народите, с. 237—267 и там пос. книжнина).

[275] Българско черноморско пристанище в Добруджа.

[276] Средновековна българска крепост, чиито развалини са запазени на черноморското крайбрежие.

[277] Пристанище и стара крепост, познати под името Кестрич, Кастрица. Там е имало генуезка колония (*Ив. Сакъзов* в; ГСУ юф, XXX, 7, 1934/35, с. 24). Селището се споменава в регистър от края на XV в. (ОАК 45/29, л. 17б). Дн. с. Виница и с. Осеново на 8,5 км северно от Варна).

[278] Град и пристанище на Черно море в Румъния.

[279] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *BNP — Fonds Turc,* f° 261rv, и съобразен с ръкописа на *ÖNB — Wien,* Turcica, AF 77, f° 156v — 157r, с версията на *H. Tunçer,* op. cit., p. 219 и *J. v. Hammer,* op., cit., I, p. 294—295.

[280] Гр. Обзор. В Анкарския ръкопис на същите разпоредби, изд. от *H. Tunçer,* op. cit., p. 229, името е предадено като Gözke, което е близко до Гьозекен, старото име на дн. Обзор.

[281] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *ÖNB — Wien,* Turcica AF 77, f° 160v — 161r, съобразен с версията на *H. Tunçer,* op. cit., p. 229—230; вж. изд. в ИНМВ, III, с. 154—155.

[282] Несебър — старинен град на Българското Черноморие.

[283] Неизяснен текст.

[284] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *ÖNB — Wien,* Turcica AF 77, f° 161r — 162v; срв. изд. в ИНМВ, III, с. 156—158.

[285] Гр. Поморие.

[286] Срв. по-горе с. 128, бел. 451.

[287] Сегбан или сеймен означава: 1) боец от едно поделение на еничерския корпус; 2) лице, участвуващо в личната гвардия на висши сановници, натоварено с полицейски функции. В случая по-скоро повинност, налагана на населението.

[288] Джерахорите са работници — изкопчии, събирани принудително за държавни строежи (*Б. Цветкова,* Извънредни данъци, с. 155—156).

[289] Лица, натоварени да закарват на определени места добитък, предназначен за държавни нужди.

[290] Неясно, може би мярка за земя. Хамер го осмисля като поземлена мярка — fedan (op. cit., p. 295). У *Tunçer* е предадено като kadun (op. cit., p. 232).

[291] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *ÖNB — Wien,* Turcica AF 77, f° 163rv, съобразено с версията у *H. Tunçer,* op. cit., p. 231—233, и у *J. v. Hammer,* op. cit., I, p. 295—296; вж. изд. в: ИНМВ, III, с. 156.

[292] Гр. Созопол.

[293] Гр. Ямбол.

[294] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *ÖNB — Wien,* Turcica AF 77, f° 163v — 164v; съобразен с версиите на *J. v. Hammer,* op. cit., I, p. 296 и *H. Tunçer,* op. cit, p. 233—234; вж. изд. в : ИНМВ, III, с. 160—161.

[295] Гр. Ахтопол.

[296] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *ÖNB — Wien,* Turcica AF 77 f° 164v — 165r; вж. изд. в ИНМВ, III, с. 161—162.

[297] Гр. Мичурин (ср. *Д. Дечев,* Василико, Царево, Босилково. Родна реч, XIV (1940), № 2). Изобщо ценни подробности за българските черноморски пристанища вж.

у *П. Ников*, Едно неизвестно описание на българския черноморски бряг от XVIII в. ГСУ ифф, XXVIII, 3, с. 1—54.

[298] От някои турски документи се знае, че редица селища в района на Анхиало и Созопол, а и самият Созопол са били зачислени още през XV в. към вакъфите на Баязид II (*M. T. Gökbilgin*, XV—XVI asırlarda Edirne ve Paşa livâsı..., p. 363, 371—372).

[299] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *ÖNB — Wien*, Turcica AF 77, f° 165г — 166г, съобразен с версията на H. *Tunçer*, op. cit., p. 234—236; вж. изд. в: ИНМВ, III, с. 162.

[300] Гр. Враца (срв. сведенията у *M. T. Gökbilgin*, Kanunî sultan Süleyman..., p. 255, 268).

[301] Тук в текста погрешно е повторена думата olsa.

[302] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *BNP — Fonds Turc* 85, f° 115rv, съобразен с версията на *H. Tunçer*, p. 143—144; вж. изд. в: ИИЗИ, XIII, с. 230—231.

[303] Гр. Ловеч (срв. сведенията на *M. T. Gökbilgin*, op. cit., p. 255).

[304] Тук нашата ръкописна версия е дефектна. Попълваме липсващия текст по версията на *H. Tunçer*, op. cit., p. 144.

[305] Тук листът в ръкописа не е дописан. Има знак, който препраща на л. 117а, където очевидно е продължението на канунамето.

[306] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *BNP — Fonds Turc* 85, f° 115v — 117г, съобразен с версията на *H. Tunçer*, op. cit., p. 144—145.

[307] Столица на Втората българска държава, завладяна от турците в 1393 (срв. *П. Ников*, пос. съч., с. 72 сл.; *Fr. Babinger*, op. cit.). За ранния период на османското владичество срв. *B. Cvetkova*, Sur le sort de Tărnovo..., p. 181—198; *Б. Цветкова*, Насеља и демографске промене у Трновској области од XV—XVII века. Историјски часопис, XIV—XV, Београд, 1966, с. 55—92.

[308] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *BNP — Fonds Turc* 85, f° 117г — 118г, съобразен с версията на *H. Tunçer*, op. cit., p. 145—146; вж. изд. в: ИИЗИ, XIII, с. 227—229.

[309] Гр. Шумен (срв. сведенията на *M. T. Gökbilgin*, op. cit., p. 255).

[310] Разград (вж. за него *B. Cvetkova* в Encyclopédie de l'Islam, nouv. éd., I, p. 352—353).

[311] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *BNP — Fonds Turc* 85, f° 118rv, съобразен с версията на *H. Tunçer*, op. cit., p. 146—148; вж. изд. в: ИИЗИ, XIII, с. 231—232.

[312] Гр. Провадия. Средновековната ѝ крепост била използувана от турците (срв. регистър на мустахфъзите от XV в. — там е вписан тимарът на някой си Али, вратар на Провадийската крепост (*ОАК* 45/29, II, л. 18б).

[313] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *ÖNB — Wien*, Turcica AF 77, f° 159v, съобразен с версията на *H. Tunçer*, op. cit., p. 228—229; вж. изд. в: ИНМВ, III, с. 151—152.

[314] Гр. Добрич, дн. Толбухин.

[315] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *ÖNB — Wien*, Turcica AF 77, f° 157г — 158г.

[316] Гр. в Румъния.

[317] Неясна дума.

[318] Преводът е направен от Б. Цветкова по версията в новотурска транскрипция на *H. Tunçer*, op. cit., p. 212. У нея името е предадено като Яба, вм. Баба. Във формата Баба фигурира в джелепкешанския регистър от 1573 (НБКМ, фонд 20, а. ед. 261е, л. 15б).

[319] Гр. Карнобат.

[320] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *ÖNB — Wien*, Turcica AF 77, f° 167v — 168r, съобразен с версията на *H. Tunçer*, op. cit., p. 238; вж. изд. в: ИНМВ, III, с. 163.

[321] Гр. Айтос.

[322] Копистът е прескочил дума в текста.

[323] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *ÖNB — Wien*, Turcica, AF 77, f° 160r, съобразен с версията на *H. Tunçer*, op. cit., p. 229; вж. изд. в: ИНМВ, III, с. 153.

[324] Гр. Ямбол.

[325] Напоително съоръжение.

[326] Не съм уточнила за кой сарай става дума в документа.

[327] Преводът е направен от Б. Цветкова по ръкописа на *ÖNB — Wien*, Turcica AF 77, f° 160r, съобразен с версията на *H. Tunçer*, op. cit., p. 238; вж. изд. в: ИНМВ, III, с. 163.

[328] Охрид, Македония, дн. в Югославия.

[329] Преводът е направен от Б. Цветкова по изд. в новотурска транскрипция на *H. Tunçer*, op. cit., p. 299.

Някои от критично издадените тук кануни и канунномета са обнародвани от автора в: Турски извори за историята на правото в българските земи, т. II, съставила, коментирала и редактирала Б. Цветкова, София, 1971, предаден и приет за печат още в 1968 г. Поместваме ги тук за пълнота и след нова преработка и подобряване на превода с нов коментар.

STUDIES ABOUT THE URBAN ECONOMY IN XV—XVI CENTURY

Bistra A. Cvetkova

(Summary)

The Ottoman Turks upon their settlement on the Balkans find and inherit, among other things, the traditions and customs of a developed urban life and pecuniary-commodity relations, that have been in existence for centuries on end in that busy zone of crossroads of the Eastern Mediterranean.

Being the centres of an intensive commercial-craftsman's activities, the towns on the Balkans, respectively those on Bulgarian territory, predetermine with their age-old traditions in this connection, in a way more different appearance, more peculiar speeds in the development of the Ottoman feudal society. It is namely the towns themselves that mostly promote for the considerable piling up of commercial and money-lending capital, which from the end of the XVI century keeps affecting stronger and stronger the decomposing of the Ottoman military and feudal system (the spahi system) and at the same time is getting ready the conditions for the development of capitalism. It is in this way that the towns become the factors promoting the prompt progressive development of the Ottoman feudal system. They are at the bottom of those processes that call forth the Balkan and especially the Bulgarian Renaissance.

It is with difficulty and it is inconsiderately to set about a thorough, many-sided elucidation of the role of the towns, at the present stage. Still there are no monographic investigations of individual sides and processes of urban life. The investigations available about various towns are scarce. The problems of the town both in all-Balkan and in all-Empire scale have hardly been elucidated.

This level of the historiography in the field outlined above, requires that the investigations to be made in connection with the problems of Bulgarian towns should inevitably pass through a phase of a profound and rich in documents study of individual sides and processes of urban life or the appearance of some typical settlements of the urban type.

The present monography aims at throwing light upon one of the numerous aspects of the towns in territories, settled with compact Bulgarian population during the initial period of the Ottoman domination.

Having realized the advantages of towns as rich sources of incomes, the supreme power strives for ensuring more incomes from the economically animated urban centres for the state treasury or for the masters of the big domains (such as ziamet, has, mulk, vakif), to which the mentioned centres were attached.

That is why with the very establishment of their domination in Bulgarian territories and on the Balkans, the Ottoman rulers introduce a system of numerous regulations, which legalize the urban crafts and trade and at the same time define the rate and the aspect of the duties, taxes and tolls imposed on them, meant for the ruling class, for the state. Along with that, the authorities create a number of institutions and organs, by means of which they bring to life their rights upon those incomes so legalized.

Basically this system does not differ from the existing in the Balkan countries during the Middle Ages, system of customs and market duties. But by means of including these countries in a common economical conjuncture within the framelimit of the Ottoman state, the new power of the conquerors centralizes the returns of those duties, directs them towards the state treasury or makes them the income of individual higher functionaries, holders of spahi lands or mulk and vakif-lords.

The supreme concern of this power is to regulate and to secure the regular influx of these returns by means of guiding and encouraging the commercial and craftman's activities in towns. This great interference on the part of the state power in the urban economy is typical of the centralized Ottoman military and feudal system where there is no trace of the autonomy of the mediaeval West European towns.

The system of duties and taxes which concerned the trade activities, concentrated mainly in towns, as well as the official regulation of the urban economy in the XV—XVI c. in the Bulgarian territories have not been so far the subject of a serious monographic study. The elucidation of this aspect of the set of problems bearing relation to the towns is not only an important but a necessary phase of the study of urban economy. Not only the forms, methods and institutions by means of which the state power endeavours to appropriate a considerable part of the incomes in the urban economy are elucidated in this way. The data available are at the same time eloquent evidence about the economical development of the towns, about their economical connection with the village, about the level of the social division of labour in them. Therefore the aspect chosen in the present study throws light as well upon a number of problems concerning the character of the urban economical activity and in general concerning the development of the commodity and pecuniary relations.

The basic and richest sources which throw light upon the efforts of the supreme Government to place fully the urban economy in service of the state interests, are the considerable number of familiar and not yet published Ottoman regulations and laws (kannun and kannuname) from XV—XVI c., which represent valuable sources of paramount importance for the economical history of the towns in the Ottoman Empire.

Studies have been made on the regulations in connection with this matter, the regulations being included in the big legislative codes from the time of the sultans Mehmed II, Selim I and Suleyman the Legislator. Along with them of a particular interest are the local regulations concerning some towns, that have probably been created at the time of Mehmed II, although recognized from later copies — about the towns of Nish and Skopje; the regulations settling the urban economy in Odrin, Brousa and Constantinople at the time of Bayazid II; the regulations concerning the economic activities in the Danubian district and the relations between the Bulgarian and Roumanian banks; regulations and codes of a regional character concerning various towns and ports in the Danubian district, Northern and Eastern Bulgaria, the Black sea-side and the White sea-side from the epoch of Suleyman and his successors till the end of the XVI c. These legal memorials abound in direct or indirect information which could serve as the basis for interesting observations and conclusions in a larger aspect about the scope, significance and the general tendencies of the commercial and craftsman's activities, about the economic role of the Bulgarian urban centres, about the aspect of the agricultural production in the regions located in the immediate neighbourhood, about the fiscal politics of the supreme Ottoman power in the life of towns.

But like all other memorials of that time both the Ottoman kannuns and kannunames neither comprise nor reflect the whole diversity of the urban economic activities. According to part of the legislative memorials mentioned hereabove the main concern of the rulers to ensure the incomes from the taxations on these activities has left in the background some basic economic branches. At first glance this disguises a reality which could not be neglected and for whose clarification we cannot rely only upon the legislative monuments but on other accessible materials — official Turkish documents, in the first place tahrir defterleri as well as the travel notes and reports of foreign observers.

The second chapter of the book throws light upon the market duties. Emphasis is given to the fact that these fiscal burdens were a regime established and consolidated for a long time in mediaeval Bulgarian state, to which regime the conquerors accomodated themselves having in mind the benefits thereof for the ruling class and the state treasury. The basic market duty baç has been depicted in detail and in special tables is presented its appearance and its rate in the various urban centres.

A sort of medley can be observed in the regime of the baç, in the manner of its collection and in its size. This medley is characteristic of the fiscal policy of the Ottoman power during the XV—XVI c., which endeavours rather flexibly to adjust to the local circumstances, to take into consideration certain traditional orders in the economic life of the Balkan settlements, in order to have ensured the best incomes from it by means of the regime of duties.

In connection with the baç are considered as well the taxes baç-i hamr, resm-i fuçu, çenber resmi or obruçina (espine), resm-i kanara — i. e. the duty imposed upon the cattle butchered in the slaughterhouse. Attention is paid to the peculiarities in the regime of the import and export baç (baç and çikar bacı).

Light is thrown also upon the so called shop duties, collected in favour of the asesbaşi, one of the functionaries, possessing definite prerogatives in the life of the town, the so called sergi hakkı (sergi right), the duty collected in the so called «covered» market-places (kapan), where permanently established shops were concentrated, as well as all sorts of warehouses and a weighing machine legalized by the authorities for the purposes of checking the weight of major loads. That duty (namely resm-i kapan) was required for goods that were subject to measuring by a weighing machine, i. e. goods in great quantites. In some places duties were imposed upon other official measures — tas, kile, arshin.

The fixing of the maximum market prices, which was done in conformity with the opinion of all craftsman corporations obliged the goods-producers to pay the duty narh akçesi to the muhtesib, one of the chief officials at the town market. This duty represented part of the fiscal group ihtisab, collected in favour of the muhtesib.

In this connection are considered also the duties imposed on some craftsman's activities. In the study an attempt was made at revealing the aims and the tendencies of the economic policy of the government, in the way they stand out in the system of market duties and in the cares and efforts made for its being observed.

Chapter three presents the results of a detailed study on harbour duties and taxes and the regime of the harbours. Here clarification is given of the duties imposed on the vessels, operating the traffic in the Danubian, Black sea and Aegean seacoasts or the vessels that have come from far off lands on waterway (resm-i abur or resm-i geçut, liman resmi). A great space has been allotted about the duties imposed on various articles, arriving by way of water in the ports (mağeriye) as well as about the duties with special customs regime for the foreign tradesmen. Obvious connection and continuity are established for all duties and taxes with the fiscal institutions of this type, existing on the Balkans. In this connection has been studied in detail the regime of taxation of the rock-salt, imported from Wallachia by way of the Bulgarian Danubian ports.

The rich incomes from the numerous duties and taxes on the water traffic and the trade activities in the port centres suggests to the Government to create a rigid regime with a number of obstacles preventing any sneaking out from these duties.

Within the scope of the fiscal regime of the ports has been considered also the taxation on some typical of the coastal towns economic activities-fishing, organization of labour with that activity and ship-building.

Chapter four is dedicated to that apparatus of officials by means of which good order is maintained in the economic life of towns and the observance of the regime of commercial duties and taxes is controlled, all this being considered in the light of the juridical memorials. Here is raised and considered an essential problem — the distribution of the incomes from the commercial duties and taxes among the central power and the representatives of the ruling class. It has been found out that the supreme Government arranges this distribution in such a way that the best part of the money should be allotted for the treasury and the court. A considerable part is set aside for the big feudal aristocracy, into whose domains the towns are most often included and together with them the incomes coming from the urban economic activities.

Chapter five throws a new light upon the activities of tradesmen and craftsmen in towns, this being reflected in the legislative documents. The observations are supplemented by the help of information from other sources — tahrir defterleri, notes of foreigners etc. Here namely a number of important questions have been raised — about the variety of goods in the trade of Bulgarian towns and ports, about the scope and intensity of the trade activities on Bulgarian territories, about the character of the commercial exchange among the ports on the two banks of Lower Danube, about the bearers of the commercial exchange — mostly the petty goods-producers from the village and town, independent local tradesmen, drovers (celeps), representatives of the big feudal aristocracy as well as foreign tradesmen.

The analysis of the legislative documents has enabled the author to depict the impressive picture of a developed craftsman's manufacture in major towns such as Odrin, the regulation of the activities of craftsmen and tradesmen, the peculiarities of these activities in various towns to which refer the kannuns and kannunames, considered here.

In the light of these documents the author draws conclusions about several basic features and tendencies in the urban economic activities.

First of all it is clear how sagaciously the conquerors have understood the benefits for their power from the traditions of urban life and pecuniary and commodity relations, found by them on the Balkans respectively on Bulgarian territories. In a number of sectors of the urban and port economic activities they adopt, in some places immediately, in other places with certain modifications, the existing during the Balkan Middle Ages fiscal institutions and orders, including those in the urban economic life.

With the conquering of the European Southeast the feudally disunited before that countries here, «furrowed» by innumerable customs barriers, join the common conjuncture of the Empire. The commercial activities, the pecuniary and commodity relations and the urban life develop now on a larger economic scale. The Ottomans succeed in utilizing these modifications successfully by means of imposing and developing of a large system of commercial duties and taxes. This system is centralized as everything else in the Empire. The supreme power guides its mechanisms, controls its correct operation in the same manner as it is trying to guide the very urban economic activities, which are taxed with the fiscal burdens considered in the book.

The whole of this system of commercial taxes and duties and the kannuns and kannunames which are legalizing the system, as we have already seen, serve to the great aims and tendencies in the economic policy of the supreme power as follows:

1. Securing abundant and constant incomes for the state Treasury from the developed trade and crafts in the European Southeast — the latter being a big crossroad of the economic exchange between the West and the East.
2. Securing incomes for the higher representatives of the ruling class in the provinces and the payment of salaries of the apparatus of officials, who are in service with this sector of the Ottoman fiscal system.
3. Encouragement of the activities of the tradesmen and the craftsmen — this being the source of abundant receipts for the Government and essentially necessary for the society.
4. Securing and protecting the food supplies of the towns.

Our study finds out unambiguously that the central power distributes the incomes from the commercial taxes and duties in such a way that the best part of them should be assigned for the Treasury and the court. A considerable part is set aside for the big feudal aristocracy, within whose domains most often are included the towns. The representatives of this feudal aristocracy receive great amounts of money from commercial taxes and duties because of the intensive urban economic activities. Among the other monetary incomes these incomes also increase their welfare. In this way the system of market taxes and duties takes part in a great and important process — the changes in the Ottoman feudal regime on the Balkans from the end of the XVI c. on. It is namely the quickly enriching big Ottoman feudals who are among those factors, by means of which the commercial and the money-lending capital undermines the mainstays of the military-feudal system — of the spahi system. Having piled up considerable funds of money especially from commercial and port duties among other things, they become tax-farmers and money-lenders trying to neglect their boring official functions in connection with the central power. By means of their credit and money-lending activity they promote on the one hand the further development of pecuniary and commodity relations by subsidizing the foundation and providing for the craftsman's workshops and commercial enterprises. But on the other hand they also contribute for the ruining of the dependent population because of its decreasing abilities to pay off the heavy loans and interests. Besides, these big feudals contribute for the weakening of the spahi system with their participation in the tax-farming system and the illegal buying or usurping of the ordinary «timars» and with their evasion from the official duties.

Besides the problems outlined above, our legislative memorials throw light also upon some basic aspects of the urban economic life. First of all they are a proof for the considerable level of the productive forces and the social distribution of labour in towns. Their very creation speaks eloquently about the existence of a developed commercial and craftsman's activity, about the availability of commercial exchange, maintained not only by the foreign tradesmen but by the internal necessities, by such a level of the productive forces which level namely imposed that.

The legislative documents considered here are the most authentic source about the regime of a rigid regulation for the crafts and commerce. They reveal that almost unlimited interference of the central power in its efforts to follow the least detail in the organization of the urban economic life in order to ensure the supplying, in order to prevent the profiteering, in order to abide by the regime of the guilds — the latter being the most suitable form of organization of the labour of craftsmen and the commercial activity.

The second part of the book is documental. All Ottoman regulations and laws from the XV—XVI c. found out so far concerning the settlements in the territories populated in that period with compact Bulgarian population, are presented in it for the first time thoroughly in translation in Bulgarian and with a detailed scientific commentary. They are arranged according to their chronological order. The regional principle has been observed with those which are greater in number and date back approximately to the second half of the XVI c.. Thus collected and arranged in this way these documents enable the experts to make a profound thorough analysis and juxtapositions, to detect the common and the specific in the economic development of separate Bulgarian towns, as well as the character of the regulation and the system of fares, taxes and duties that were imposed on the urban economic activities.

СЪКРАЩЕНИЯ

ВИИНЮЦЕ — Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы
ГЗМС — Гласник Земаљског Музеја у Сарајеву
ГИНИ — Гласник на Институтот за национална историја. Скопје
ГСУ ифф — Годишник на Софийския университет, историко-филологически факултет
ГСУ юф — Годишник на Софийския университет, юридически факултет
ДБИ — Документи за българската история
ИБИ — Извори за българската история
ИБИД — Известия на българското историческо дружество
ИВАД — Известия на Варненското археологическо дружество
ИДА — Известия на Държавните архиви
ИЕИМ — Известия на Етнографския Институт и Музей
ИИБИ — Известия на Института за българска история
ИИГА — Известия на института за градоустройство и архитектура
ИИЗИ — Известия на Института за история
ИИПН — Известия на Института за правни науки
ИНБКМ — Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“ — София
ИНМВ — Известия на Народния музей, Варна
ИИПБЗ — Извори за историята на правото в българските земи
ИПр — Исторически преглед
НБКМ — Народна библиотека „Кирил и Методий“ — София
УЗИВ — Ученые записки Института востоковедения
AÜDTCFM — Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih—Coğrafya Fakültesi Mecmuasa
BNP — Bibliothèque Nationale de Paris
EH — Etudes historiques
GIDBH — Godišnjak istoriskog društva Bosne i Hercegovine, Sarajevo
GZ — Godišen Zbornik, изд. Филозофски факултет на Универзитетот, Скопје
IA — Islâm ansiklopedisi
IFM — Iktisat Fakültesi Mecmuası
IÜIFM — Istanbul Üniversitesi Iktisat Fakültesi Mecmuası
JA — Journal Asiatique
JESHO — Journal of the Economic and Social History of the Orent—Leyde
MOG — Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte—Wien
MTM — Millî tetebbüler Mecmuası
ÖNB — Österreichische National Bibliothek — Wien

POF — Prilozi za orientalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, Sarajevo
RJA — Rad jugoslavenske akademie znanosti i umjetnosti — Zagreb
REI — Revue des études islamiques
RESEE — Revue des études sud-est européennes, Bucarest
RO — Rocznik Orientalistyczny — Varsovie
SbPFFBU — Sbornik praci filosof. fakulty brnenske university, Brno
SAO — Studia et acta orientalia — Bucarest
SOF — Südost—Forschungen, München
TED — Tarih Enstitüsü Dergisi — Istanbul
TDEM — Tarih-i osmani encumeni mecmuası — Istanbul
TV — Tarih Vesikaları
TM — Türkiyat mecmuası — Istanbul

БИБЛИОГРАФИЯ

Ангелов, Д., Аграрните отношения в Северна и Средна Македония през XIV в., С., 1958.

Ангелов, Д., Борбите на българския народ против османската власт през първата половина на XV в. и походите на Владислав Варненчик, сб. Варна 1444 г., С., 1969, с. 9—54.

Божић, Ив., Дубровник и Турска у XIV и XV веку, Београд, 1952.

Бојани , Д. [*Шопова*], Подаци о Скопју из 951 (1544) године, POF, III—IV, 1952/53, p. 607—609.

Гордлевский, Вл., Государство Сельджукидов Малой Азии, М.—Л., 1941.

Горина, Л. В., Города болгарского Причерноморья в середине XIV в. по дневнику Антона Барбери, Источники и историография славянского средновековья, М., 1967, с. 72—83.

Губоглу, М., Турецкий источник о Влахии, Молдавии и Украине, ВИИНЮЦЕ, М., 1964, с. 131—161.

Дечев, Д., Василико, Царево, Босилково, Родна реч, XIV (1940), № 2.

Джуреску, Д., Об экспорте соли из румынских государств на Балканский полуостров при феодализме, RESEE, I, 1963, 3—4, с. 421—462.

Ђурђев, Бр., *О* кнезовима под турском управом, Историјски часопис, I, 1—2, 1948, с. 132—166.

Димитров, Стр., За аграрните отношения в България през XVIII в., сб. Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762—1962), С., 1962, с. 129—164.

Документи за българската история, т. III, С., 1940.

Дубровнишки държавен архив Acta Turcarum A 8/28; Diversa Cancellariae, v. 109, 100, 152, 136, 108, 121; Diversa notariae, v. 85, 103.

Дуйчев, Ив., Из старата българска книжнина, II, С., 1944.

Еврейски извори за обществено-икономическото развитие на балканските земи през XVI в. Изд. А. Хананел и Е. Ешкенази, I, С., 1953; II (за XVII в.), С., 1960.

Елезовић, Гл., Соколари и соколарство, Скопје, 1923.

Елезовић, Гл., Турски споменици, I, Београд, 1940.

Иванов, Йорд., Български старини из Македония, С., 1931.

Икономиката на България до социалистическата революция, С., 1970.

* * *и Ихчиев, Д.*, Турските вакъфи в българското царство и документи върху тях. Минало, I, с. 239—264; 4, с. 346—354.

Книга законов султана Селима I, изд. А. С. Тверитинова, М., 1969.

Крешевљаковић, Х., Градска привреда и еснаф у Босни и Херцеговини (од 1463 до 1851), GIDBH, 1, 1949, с. 168—209.

Кузев, А., Приноси към историята на средновековните крепости по Долния Дунав, ИНМВ, II, 1966, с. 23—51; III, 1967, с. 41—70; IV, 1968, с. 27—55; V, 1969, с. 137—157; VII, 1971, с. 77—93.

Кузев, А., Чрънград — едно изчезнало добруджанско пристанище, Корабостроене и корабоплаване, 1970, № 10.

Лишев, Стр., Българският средновековен град, С., 1970.

Мирчев, М., Писмо за поражението при Варна, изпратено до кардинал Лудвиг, ИВАД, XV, 1964, с. 85—95.

Мутафчиева, В., Феодалната рента, присвоявана от ленния държател в Османската империя с оглед на нашите земи през XV—XVI в., ИИБИ, VII, 1957, с. 163—200.

Мутафчиева, В., Откупуването на държавните приходи в Османската империя през XV—XVII в. и развитието на парично-стоковите отношения, ИПр, XVI, 1960, 1, с. 40—74.

Мутафчиева, В., Към въпроса за състава и облика на османската феодална класа през XV—XVI в., ИПр, XVII, 6, 1961, с. 48—80.

Ников, П., Едно неизвестно описание на българския черноморски бряг от XVIII в., ГСУ ифф, XXVIII, 3, с. 1—54.

Ников, П., Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци, ИБИД, VII—VIII, 1928, с. 41—112.

Ориенталски отдел на НБКМ — Сн 16/35; НПТА XVI 11/1, I, II; фонд 122, а. е; 261; ОАК 45/29; фонд 95, а. е. 23; Д/649; фонд 20, а. е. 261 а-е; ОАК 4/ 57; ОАК 107/1. ОАК 217/8; Бл 3/6; Цариград—Дефтерхане, Тимари, края на XVI в.

Откъси от регистър за ленни владения в Западните Родопи и Серско, изд. от Б. Цветкова, Стр. Димитров и Р. Стойков, Родопски сборник, I, 1965, с. 283—318.

Панова, Сн., Стопанската дейност на евреите на Балканите през XVI—XVII в. Годишник. Обществена културно-просветна организация на евреите в НРБ, I/1, С., 1966, с. 102—119.

Панова, Сн., Търговска и финансова дейност на евреите на Балканите през XVI и XVII в., ИПр, XXIII, 1967, с. 30—60.

Пастухов, Ив., Българска история, т. II, С., 1943.

Петров, П., Търговски връзки между България и Дубровник през XIV в., ИБИД, XXV, 1967, с. 93—115.

Пляков, З., По някои въпроси на града в българските земи през XV—XVII в., С., 1968 (дисертация).

Пляков, З., За регламентацията на градското занаятчийско производство в българските земи през XV — средата на XVII в., ИИЗИ, 21, 1970, с. 87—147.

Ръкописи на Bibliothèque Nationale de Paris. Fonds Turc 85; Fonds Turc 35; Fonds Turc 42.

Ръкописи на Österreichische Nationalbibliothek — Wien — Handschriftenabteilung, Turcica AF 77; 370 a.

Сакъзов, Ив., Търговията на България с Анкона през XVI и XVII в. по нови извори, ИБИД, IX, 1929, с. 1—44.

Сакъзов, Ив., Стопанските връзки между Дубровник и българските земи през XVI и XVII столетия, С., 1930.

Сакъзов, Ив., Стопанските връзки на България с чужбина през XIVв., ГСУ,юф,XXX, 7, 1934/35, Сф., 1935, с. 3—100.

Соколоски, М., Закон за градот Ниш, ГИНИ, I, 2, 1957, с. 195—196, 200.

Соколоски, М., Пет закони за пазарните такси и ушорот од времето на Сюлейман Величествени, ГИНИ, II, 1, Скопје, 1958, с. 279—321.

Соколоски, М., Градско и селско население со специјални задолженија во дел од Охридскиот санџак во втората половина од XVI в., ГИНИ, X, 1966, 2—3, с. 181—198.

Соловьев, А., Вл., Мошин, Грчке повеле српских владара, Београд, 1936.

Стојановски, А., Дервенџиството во Македонија, ГИНИ, VII, Скопје, 1964, 2, с. 114—164; VIII, 1965, 1, с. 101—137; IX, 1965, 1, с. 65—102.

Тверитинова, А. С., Восстание Кара Язычжи-Дели Хасана в Турции, М.—Л., 1946.

Тверитинова, А. С., К вопросу о крестьянстве и крестьянском землепользовании в Османской империи (XV—XVI вв.), УЗИВ, XVII, М., 1959, с. 3—50.

Турски извори за историята на правото в българските земи, I, съст. Г. Гълъбов, С., 1961; II, съставила, коментирала и редактирала Б. Цветкова, С., 1971.

Тодоров, Н., По някои въпроси на балканския град през XV—XVIII в., ИПр, XVIII, 1962, 1, с. 32—58.

Тодоров, Н., Балканският град XV—XIX век, С., 1972.

Турски извори за българската история, I, съставили и редактирали Б. Цветкова и В. Мутафчиева, С., 1964; II, съставили и редактирали Н. Тодоров и Б. Недков, С., 1966; III, съст. и комент. Б. Цветкова, ред. Б. Цветкова и А. Разбойников, С., 1972.

Фекете, Л., Торговля в Буде в период турецкого господства во второй половине XVI в., ВИИНЮЦЕ, М., 1964, с. 91—118.

Хаџибегић, Х., Канун-нама султана Сулејмана Законодавца, ГЗМС, 1949—1950, с. 295—380.

Цветкова, Б., Поземлените отношения в българските земи под османско владичество до средата на XVII век, ИПр, VII, 1953, 2, с. 158—192.

Цветкова, Б., Принос към изучаването на турския феодализъм в българските земи през XV—XVI в., ИИБИ, V, 1954, с. 71—153; VI, 1955, с. 115—191.

Цветкова, Б., Материали за селищата и строителството в българските земи през XV—XVI в., ИИГА, VII—VIII, 1955, с. 459—518.

Цветкова, Б., Робството в Османската империя и по-специално в българските земи под турска власт, ИПр, X, 1955, 2, с. 82—100.

Цветкова, Б., К вопросу о положении дервентджийского населения в болгарских землях в период турецкого господства, УЗИС, XX, 1960, с. 196—220.

Цветкова, Б., Откупната система (iltizam) в Османската империя през XVI—XVIII в. с оглед на българските земи, ИИПН, XI/2, 1960, с. 196—221.

Цветкова, Б., Един неиздаден закон за Шумен от XVI век, сб. Шумен—Коларовград, II, 1962, с. 167—172 + 2 факс.

Цветкова, Б., Към въпроса за пазарните и пристанищните мита и такси в някои български градове през XVI в,, ИИЗИ, XIII, 1963, с. 214—260.

Цветкова, Б., Към икономическата история на градовете в българските земи през XV в., ИИЗИ, XIV—XV, 1964, с. 243—262.

Цветкова, Б., За етническия и демографски облик на Видин през XVII в., ИЕИМ, VII, 1964, с. 11—24.

Цветкова,Б., Залезът на спахийството, С., 1964.

Цветкова, Б., За стопанския облик и за феодалните задължения на някои селища в Родопите и прилежащите райони през XV—XVII в., Родопски сборник, I, С., 1965, с. 41—61.

Цветкова, Б., За режима на стопанската обмяна между румънските и българските придунавски земи през XVI век, сб. Българо-румънски връзки и отношения през вековете, I, С., 1965, с. 113—155.

Цветкова, Б., Документи за българската история в Дубровнишкия държавен архив, ИДА, X, 1965, с. 145—161.

Цветкова, Б.; Насеља и демографске промене у Трновској области од XV—XVII века, Историјски часопис, XIV—XV, Београд, 1966, г. 55—92.

Цветкова, Б., Материали за стопанската история на селищата по Черноморието и в някои прилежащи области от XVI в., ИНМВ, III (XVIII), 1967, с. 149—164.

Цветкова, Б., З. Шундрица, Из документалните богатства на Дубровнишкия държавен архив, ИНБКМ, С., 1967, с. 440—447.

Цветкова, Б., Хайдутството в българските земи през XV—XVIII в., ИПр, XXIV, 1968, 4, с. 31—59.

Цветкова, Б., Един френски пътепис от XVI в. за българските земи (Pierre Lescalopier — 1574), ИБИД, XXVI, 1968, с. 251—266.

Цветкова, Б., Непроучен османски законодателен паметник за Видински санджак, ИБИД, XXVII, 1969, С., 1970, с. 340—357.

Цветкова, Б., Паметна битка на народите, С., 1969.

Цветкова, Б., Хайдутството в българските земи през XV—XVIII в., С., 1971.

Шабановић, Х., Турски извори за историју Београда, I, 1, Београд, 1964.

Шопова, Д., Македонија во XVI и XVII век. Документи од Цариградските архиви (1557—1645), Скопје, 1955.

Шопова-Бојаниħ, Д., Кога Скопје било центар на санџак во периодот од паѓането под турска власт до крајот на XV в., ГИНИ, I, 1, 1957, с. 89—97.

Alexandrescu-Dersca, M. M., Contribution à l'approvisionnement en blé de Constantinople au XVIIIe siècle, SAO, I, Bucarest, 1958, p. 13—37.

Anhegger, R.,Martoloslar hakkında, TM., VII—VIII, Istanbul, 1942, p. 282—320.

Anhegger, R. — Inalcık, H. Kānūnnāme-i sulṭanī ber mūceb-i 'örf-i 'osmānī. Ankara, 1956.

Antoljak, S., Prilog proučavanju trgovačkih veza izmedu Dubrovnika i Skopja u 15 16 stoljeću, GZ, 10—11, Skopje, 1959, p. 57—74.

Antoniadis-Bibicou, H., Recherches sur les douanes à Byzance, Paris, 1963.

Arif, M., Kanunname-i Al-i Osman, TOEM, fsc. 15—19. (Istanbul, 1912—1913), p.1—72.

Atya, A. S., The Crusade of Nicopolis, London, 1934.

Babinger, Fr., Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14—15 Jahrhunderts), Brünn—München — Vienne, 1944.

Babinger, Fr., Sultanische Urkunden zur Geschichte der osmanischen Wirtschaft und Staatsverwaltung am Ausgang der Herrschaft Mehmeds II des Eroberers, I, München, 1956.

Barkan, Ö.L., Mülk topraklar ve sultanların temlik hakkı, IÜIFM, VII, 1941, 1.

Barkan, Ö. L. XV asrın sonunda bazi büyük şehirlerde eşya ve yiyecek fiyatların tesbit ve teftişi hususlarını tanzim eden kanunlar, TV, No 5, 1942, c. I, p. 330 сл.; No 7, 1942, c. II, p. 25 сл.; No 9, 1942, c. II, p. 168—177.

Barkan, Ö. L., XV ve XVI ıncı asırlarda Osmanlı imparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esaları, Istanbul, 1945.

Barkan, Ö. L., Çiftlik, IA, III, Istanbul, 1945, p. 392—397.

Barkan, Ö.L., Osmanlı Imparatorluğu „Bütçe" leri'ne dair Notlar, IÜIFM, 15, 1953—54, 1—4, p. 238—329; 17, 1955/56, p. 193—224.

Barkan, Ö.L., Quelques observations sur l'organisation économique et sociale des villes ottomanes des XVIe et XVIIe siècles, La Ville, 2, Recueils de la Société J. Bodin, VII, Brussel, 1955, p. 289—311.

Barkan, Ö.L., 1079—1080 (1669—1670) Mâlî Yılına âit Bir Osmanlı Bütçesi ve ek'leri, IÜIFM, 17, 1955/56, p. 225—303.

Barkan, Ö.L., 894 (1488—1489) yılı ciziyesini Tahsilâtına âit Muhasebe Bilançoları, Belgeler, I, 1, Ankara, 1964, 117 p. + facs.

Bastaić, K., Timarsko vlasništvo u feudalnom sistemu osmanlijske Turske (od XV do XVII stoljeća), Zagreb, 1958.

Behrnauer, W., Mémoires sur les institutions de police chez les Arabes, les Persans et les Turcs, JA, V^{e} série, t. XVI (1860), p. 114—190; 347—392; XVII (1861), p. 5—76.

Beldiceanu, N., Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris, I, Paris — La Haye, 1960.

Beldiceanu, N., Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris. II. Règlements miniers, 1390—1512, Paris, 1964.

Beldiceanu—Steinherr, I. — Beldiceanu, N., Acte du règne de Selim I concernant quelques échelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et de Dobroudja, Etudes Ottomano-Roumaines, SOF, 1, XXIII, München, 1964, p. 64—108 + 7 facs.

Beldiceanu, N., Sur les valaques des Balkans slaves à l'époque ottomane (1450—1550), REI, 1967, p. 83—132.

Beldiceanu,N.,A propos du code coutumier deMehmed II et de l'œuvre juridique d'Ahmed Hersekzade, REI, XXXVIII, fsc. 1, 1970, p. 163—172.

Belin, Du régime des fiefs militaires dans l'islamisme et principalement en Turquie, JA, série VI, v. 15, 1870, p. 187—301.

Belon, P. Du Mans, Les observations de plusieurs singularités et choses mémorables trouvées en Grèce, Asie, Indes, Egypte, Arabie et autres pays étranges, redigées en trois livres. A. Paris. (бълг. превод. С., 1955).

Bollati, F. di St Pierre, Illustrazioni della spedizione in Oriente di Amedeo VI (il conte Verde). Bibliotecca Storica Italiana. V. Torino, 1900.

Bonfinius, A., Rerum ungaricarum decades quatuor cum dimidiae, Francofurti, 1581.

Bongarsius, J., Ein Beitrag zur Geschichte der gelehrten Studien des 16. — 17. Jahrhunderts v. H. Hagen, Bern, 1874.

Brătianu, G. I., Etudes sur l'approvisionnement de Constantinople et le monopole du blé à l'époque byzantine et ottomane, Etudes byzantines d'histoire économique et sociale (Paris, 1938).

Braudel, F., La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, I Paris, 1966.

Lettres du Baron de Busbec, ambassadeur de Ferdinand I, roi des Romains, de Hongrie etc. auprès de Soliman II, Empereur des Turcs, I, Paris, 1748.

Cahen, Claude, Pre-Ottoman Turkey, London, 1968.

Călători străini despre ţările române, ed. M. Holban. Bucureşti, 1968.

Callimachi, Ph., Historia de rege Vladislao, ed. I. Lichonska, T. Kowalewski, A. Kornornicka, Varsoviae, 1961.

Code de lois coutumières de Mehmed II. Kitāb-i qavānīn-i örfiyye-i 'ösmānī, ed. N. Beldiceanu, Wiesbaden, 1967.

Cvetkova, B., Contribution à l'étude des impôts extraordinaires en Bulgarie sous la domination turque, RO, Warszawa, 1959, p. 57—65.

Cvetkova, B., L'évolution du régime féodal turc de la fin du XVIe jusqu'au milieu du XVIIIe siècle, EH, I, 1960, p. 172—206.

Cvetkova, B., Influence exercée par certaines institutions de Byzance et des Balkans du Moyen Age sur le système féodal ottoman, Byzantinobulgarica, I, 1962, p. 237—257.

Cvetkova, B., Recherches sur le système d'affermage (iltizam) dans l'Empire Ottoman au cours du XVIe—XVIIIe s. par rapport aux contrées Bulgares, RO, XXVII/2, Warszawa, 1964, p. 111—132.

Cvetkova, B., Mouvements antiféodaux dans les terres bulgares sous domination ottomane du XVIe au XVIIIe s., EH, II, 1965, p. 149—168.

Cvetkova, B., Sur le sort de Tărnovo, capitale bulgare au Moyen Age après sa prise par les Osmanlis, Byzantinobulgarica, II, Sofia, 1966, p. 181—198.

Cvetkova, B., Le service des celep et le ravitaillement en bétail dans l'Empire Ottoman (XVe—XVIIIe s.), EH, III, Sofia, 1966, p. 133—172.

Cvetkova, B., Le régime de certains ports dans les terres balkaniques aux XVe et XVIe siècles, RHES, XLV, 1967, Paris, No 1, p. 29—39.

Cvetkova, B., Quelques problèmes du féodalisme ottoman à l'époque du XVIe au XVIIIe siècle, AIESEE, III, Sf., 1969, p. 709—720.

Cvetkova, B., Les celep et leur rôle dans la vie économique des Balkans à l'époque ottomane (XVe—XVIIIe s.) Studies in the Economic History of the Middle East from the rise of Islam to the present day, ed. M. M. Cook, London, New York, Toronto, 1970, p. 172—192.

Cvetkova, B., Changements intervenus dans la condition de la population des terres bulgares (depuis la fin du XVIe jusqu'au milieu du XVIIIe s.), EH, V, 1970, p. 291—318.

Cvetkova, B.,Vie économique de villes et ports balkaniques au XVe et XVIe siècles, REI, XXXVII/2, 1970, hors série, p. 5—103.

Cağatay, U., Osmanlı Imparatorluğunda reayadan alınan vergi ve resimler. AÜDTCFD *V,* 1947. p. 483-511.

Dağlıoğlu, H. T., On altıncı asırda Bursa, Bursa, 1940.

Dan, M.— Goldenberg, S., Le commerce balkano-levantin de la Transylvanie au cours de la seconde moitié de XVI^{e}siècle et au début du XVIIe siècle, *RESEE, V*,1967,1—2, p.87—117.

Defter-i mufassal vilâyet-i Gürcistan, ed. S. S. Djikia, I, Tbilisi, 1947.

Delaville Le Roulx, J., La France en Orient au XVe siècle, I, Paris, 1886.

Dernschwam, H.,Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553—1555), ed. Fr. Babinger ,München und Leipzig, 1923.

Devedjian, K., Pêche et pêcherie en Turquie, Constantinople, 1926.

Đurđev, Br., Nešto o vlaškim starejšinama pod turskom upravom, GZM, LII, 1940, p. 49—67.

Djurdjev, Br., Die Kanunnames der Osmanen für die Wirtschaftgeschichte der Balkanländer, GIDBH, VII, p. 5—15.

Dlugosius, Historiae Polonicae, lib. XII. ed. Al. Przezdziecki, Cracoviae, 1877.

Dölger, Fr., Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung besonders des 10. und 11. Jahrhunderts, Leipzig—Berlin, 1927.

Duda, H., Üsküb im 17 Jahrhundert. Balkantürkische Studien, Wien, 1949, p. 14—63.

Elezović, Gl., Iz carigradskih turskin arhiva. Mühimme defteri, Beograd, 1950.

Emmanuel, J.S., Histoire de l'industrie des tissus des Israélites de Salonique, Paris, 1935.

Emmanuel, J. S., Histoire des israélites de Salonique, I, Paris, 1936.

Fekete, L., Die Siyaqāt-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung, I. Budapest, 1955.

Filipović,N., Nekoliko dokumenata o trgovini za vrijeme turske vladavine u našim zemljama, POF, II, 1951, p. 57—81.

Gerlach, St., Türckisches Tag-Buch, Frankfurt, 1647.

Gibb, H. A. R. — Bowen, H., Islamic Society and the West, v. I, p. I., Oxford, New York, Toronto, 1957.

Giese, F., Die altosmanische Chronik des Ašikpašazāde auf Grund mehrerer neuentdeckter Handschriften, Leipzig, 1929.

Giurescu, C. C., Istoria Românilor, II, 2, Bucarest, 1940.

Giurescu, C. C., Istoria pescuitului şi a pisciculturii în Romînia, I, Bucureşti, 1964.

Giurescu, C., Istoricul oraşului Braila, Bucureşti, 1967.

Giurescu, D. C. Relaţiile economice ale Tării Româneşti cu ţările Peninsulei Balcanice din sec. al XIV-lea pîna la mijlocul sec. al XVI-lea, Romanoslavica, XI, Historie, 1965, p. 167—201.

Gökbilgin, M. T.,XV—XVI asırlarda Edirne ve Paşa livâsı vakıflar-mülkler mukataalar, Istanbul, 1952.

Gökbilgin, M.T., Kanunî sultan Süleyman devri başlarında Rumili eyaleti livâları, şehir ve kasabaları, Belleten, XX, 1956, 78, p. 247—285.

Gökbilgin, M.T., Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân, Istanbul, 1957.

Gökbilgin, M. T., Beylik, Encyclopédie de l'Islam, I (nouv. ed.), Leiden—London, 1960, p. 1226.

Goldenberg, S., Der Südhandel in den Zollrechnungen von Sibiu (Hermannstadt) im 16. Jahrhundert, RESEE, II, 1964, 3—4, p. 385—423.

Güçer, L., XVIII yüzyıl ortalarında Istanbul'un iaşesi için lüzumlü hububatın temini meselesi, IFM, XI, 1—4, (1949—1950), p. 397—416.

Güçer, L., Le commerce intérieur des céréales dans l'Empire Ottoman pendant la seconde moitié du XVIe siècle, Revue de Faculté des Sciences Economiques de l'Université d'Istanbul, XI, 1—4, 1950.

Güçer, L., XV—XVII asırlarda Osmanlı Imparatorluğunda Tuz Inhisarı ve Tuzların Işletme Nizamı, IFM, XXIII (1962—63), 1—2, Istanbul, 1963, p. 97—143.

Hammer, J. v., Des Osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung, I, Wien, 1815.

Heyd, W., Histoire du commerce du Levant au Moyen Age, II, Leipzig, 1923.

Hinz, W., Die Bestimmung von Mithqāl und Dirhem, Zeki Velidi Toğan'a Armagan, Istanbul, 1950—1955, p. 264—272.

Hinz, W., Islamische Masse und Gewichte umgerechnet ins metrische System, Leyde, 1955.

Illarianu, A. P., Tesaure de monumente istorice pentru România, I, Bucureşti, 1862.

Inalcık, H., Osmanlılar'da raiyyet rüsûmu, Belleten, XXIII, 1952, No 92, p. 575—608.

Inalcık, H., Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva, POF, III—IV, 1952—53, p.23—54.

Inalcık, H., Hicrî 835 tarihli sûret-i defter-i sancak-i Arvanid, Ankara, 1954.

Inalcık, H., Bursa and the commerce of the Levant, JESHO, III, Leiden, 1960, 1.

Inalcık, H., Adâletnâmeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, II, 3—4, 1965, Ankara, 1967, p. 49—145 + facs.

Iorga, N., Acte şi fragmente cu privire la istoria Românilor adunate din depozitele de manuscrise ale apusului de Neculăi Iorga, I, Bucureşti, 1895.

Istoria Romîniei, II, Academia Republici Populare Romîne, Bucureşti, 1962.

Jal, A., Glossaire nautique. Paris, 1848.

Kabrda, J., Les codes (kanunname) ottomans et leur importance pour l'histoire économique et sociale de la Bulgarie, Сборник в чест на акад. Н. Михов по случай осемдесетгодишнината му, С. 1959, с. 183—190.

Kabrda, J., Contribution à l'étude de la rente féodale dans l'Empire Ottoman,SbPFFBU, c. 10, 1963, p. 33—53; II, 1965, c. 12, p. 103—122; III, c. 13, 1966, p. 51—81.

Kabrda, J., Le kanunname du sandjak de Nikopol, SbPFFBU, 1967, c. 14.

Kahane H. and R. —Tietze, A. The lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin, Urbana, 1958.

Kanuni i Kanunname za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak, ed. Br. Đurđev, N. Filipović, H. Hadžibegić, M. Muić, H. Šabanović. I.,Sarajevo, 1957.

Köhler, G., Die Schlachten von Nikopoli und Warna, Breslau, 1872.

Kraelitz — Greifenhorst, Fr. Kānūnnāme Sultan Mehmeds des Eroberers. Die ältesten osmanischen Straf- und Finanzgesetze, MOG, I, Wien, 1921, p. 13—48.

Lascaris, M., Salonique à la fin du XVIIIe siècle. Athènes (1939).

Leunclavius, J., nobilis, Annales sultanorum othmanidarum a turcis sua lingua scripti, Francofurti, 1588.

Lewis, B., Bad-i hawā, Encyclopédie de l'Islam, I, Leiden—London, 1960, p. 875.

Manolescu, R., Relaţiile comerciale ale Ţării Romîneşti cu Sibiul la începtul veacului al XVI-lea, Analele Universităţii „C. I. Parhon". Bucureşti, seria ştiintelelor sociale, istorie, 5, 1956, p. 207—260.

Manolescu, R., Schimbul de mărfuri dintre Ţara Românească şi Braşov în prima jumătate a veacului al XVI-lea. Studii şi Materiale de Istorie Medie, II, Bucureşti, 1957, p. 118—204.

Mantran,R., Règlements fiscaux ottomans. La police des marchés de Stamboul au début du XVIe siècle, Les cahiers de Tunisie, 2e trimestre, 1956, No 14, IV année, p. 224—277.

Mantran, R., Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle, Paris, 1962.

Mateescu, T., Une ville disparue de la Dobroudja, Karaharman, Tarih Enstitüsü Dergisi, s. 2, ekim, 1971, Istanbul, 1971, p. 297—343.

Matković, P., Dva talijanska putopisa po Balkanskom poluotoku iz XVI vieka, Starine, X, 1878, p. 201—256.

Matković, P., Putopis Marka Antuna Pigafette u Carigrad od god. 1567, Starine, XXII, 1890, p. 68—194.

Matković, P., Putovanja po Balkanskom poluotoku u XVI vek, RJA, CXXX, 1897, p. 86—181.

Nistor,J., Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV, XV und XVI Jahrhundert, Gotha, 1911.

Orhonlu, C., Osmanlı Imparatorluğunda Derbend Teşkilâtı, Istanbul, 1967.

Osmanlı Kanunnameleri, MTM, I, 1, p. 49—112; II, p. 305—348.

Ottoman Statecraft, The Book of Counsel for Vesirs and Governors of Sari Mehmed Pascha, the Defterdar. Turkisch Text with Introduction, Translation and Notes by W. L. Wright. Princeton, 1935.

Pakalın, M. Z., Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü (Istanbul,1946—1956), 3 vol.

Pegolotti, Fr., Pratica della mercatura, Lisbona e Lucca, 1766.

Petrov, P., Le commerce entre la Bulgarie et Dubrovnik (Raguse) au XIVe s, AIESE. I. Congrès International d'études balkaniques et sud-est européennes, Sofia, 1966 (Résumés).

Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia. bearb. G. Gălăbov, hsg. H. Duda, München, 1960.

Refik, A., Türk idaresinde Bulgaristan. (973—1255), Istanbul, 1933.

Rosanes, S. A., Histoire des Israélites de Turquie (Turquie, Hongrie, Serbie, Bulgarie, Bosnie, Albanie et Grèce) et de l'Orient (Syrie, Palestine, Egypte etc.), III (1575—1640), Sofia 1933.

Rouillard, G., Les taxes maritimes et commerciales d'après des actes de Patmos et de Lavra, Mélanges Ch. Diehl. I. Histoire. Paris, 1930, p. 277—289.

Săkăzov, Iv., Bulgarische Wirtschaftsgeschichte, Leipzig, 1929.

Sauvaire, H., Matériaux pour servir à l'histoire de la numismatique et de la métrologie musulmane, JA, VIII série, t. III (1884), p. 368—445; t. V (1885), p. 498—506.

Schiltberger's, J. aus München Reise in dem Oriente und wunderliche Begebenheiten, ed. A. G. Prenzel, München, 1814.

Sokoloski, M., Le développement de quelques villes dans le Sud des Balkans au XVe et XVIe siècles, Balcanica, I. Beograd, 1970, p. 81—106.

Spuler, B., Die Mongolen in Iran. Politik, Verwaltung und Kultur der Ilchanzeit, 1220—1350, Leipzig.

Šabanović, H., Vojno uređenje Bosne od 1463 do kraja XVI stoljeća, GDIBH, XI, Sarajevo, 1960, p. 173—224.

Tadić, J. Jevrei u Dubrovniku do polovinu XVII stoljeća, Sarajevo, 1937.

Tischendorf, P., Über das System der Lehen in den moslemischen Staaten, besonders im Osmanischen Staat, Leipzig, 1871.

Tunçer, H., Osmanlı Imparatorluğunda toprak hukuku, arazi kanunları ve kanun açıklamaları, Ankara, 1962.

Türkiyede Halk Ağızından söz derleme dergisi, III, Istanbul, 1947.

Uzunçarşılı, I.H., Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilâtı, Ankara, 1948.

Vasić, M., Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom, Sarajevo, 1967.

Verlinden, Ch., Le commerce en Mer Noire de début de l'époque byzantine au lendemain de la conquête de l'Egypte par les ottomans (1517). XIII Congrès International des sciences historiques, Moscou, 1970.

Voyage en Turquie et en Grèce du R. P. Robert de Dreux, aumonier de l'ambassadeur de France (1665—1669), ed. H. Pernot. Paris, 1925.

Vryonis, Sp., The byzantine legacy and ottoman forms, Dumbarton Oaks Papers, 23—24, 1969—1970, p. 253—308.

J. De Wavrin, La campagne des croisés sur le Danube, ed. N. Jorga, Paris, 1927.

Wenner, A., Ein gantz new Reysebuch von Prag ausz bisz gen Constantinopel, Nürnberg, 1622.

Xanalatos, D. Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida. München, 1937.

СЪКРАЩЕНИЯ НА СЕЛИЩНИТЕ НАИМЕНОВАНИЯ

Аг — Агатаболу
Ах — Ахиолу
Ай — Айтос
Б — Бабадаг
В — Варна
Вас — Василикоз
Вид — Видин
Гьоз — Гьозлю
Ив — Ивраджа
Й-Вар — Йенидже Вардар
Й-Заг — Йенидже Загра
К — Карънабад
Кар — Караферия
Каз — Акча Казанлък
Кес — Кесторие
Л — Лофча
Мес — Месеври
Ни — Нийболу
Ниш — Ниш
Пр — Правади
Рус — Русчук
Сер — Серфидже
Сил — Силистра
Соз — Созеболу
Т — Търнова
Х — Хърсова
Х-П — Хаджиоглу Пазарджик
Хас — Хаскьой
Хур — Хурпища
Ч — Чирмен
Ш — Шумну
Ю — Юскюб
Я — Янболу

СПИСЪК НА ГЕОГРАФСКИТЕ НАИМЕНОВАНИЯ

Агатаболу — гр. Ахтопол, с. 36, 203, 204
Агатопол — вж. Агатаболу, с. 53
Адеди, Караферийско — неуточнено, с. 22, 46
Азия, с. 9. 12, 79, 83
Айтос — гр. Айтос, с. 15, 34, 73, 79, 125, 231
Айдос — вж. Айтос, с. 212
Акерман — гр. Белгород, УССР, с. 126
Акча Казанлък — гр. Казанлък, с. 116, 156, 167
Албания, с. 221
Алегрето, с. 130
Анадол, с. 13, 19, 54
Анкона — гр. в Италия, с. 100
Анхиало — вж. Ахиолу, с. 40, 53, 63, 68, 90, 99, 125, 128, 230
Аргос Орестикон — вж. Хурпища, с. 221
Африка, с. 9, 79, 83
Ахиолу (Анхиало) — гр. Поморие, с. 16, 201, 202, 212
Ахтопол — вж. Агатаболу, с. 36, 60, 229

Бабадаг — гр. Бабадаг, Румъния, с. 15, 23, 36, 43, 211
Бабапан, Караферийско, с. 46, 124
Балкани, с. 9, 10, 11, 12, 20, 21, 38, 47, 48, 51, 103, 219
Балчик, с. 39, 68, 197
Бане — Соко баня, Югославия, с. 178, 224
Баня — вж. Бане
Белград — гр. в Югославия, с. 63, 83, 118
Беломорие, с. 14
Богдан — Молдавия, Румъния, с. 157
Босна — Югославия, с. 109, 221
Браила — вж. Ибраил, с. 58, 59, 81, 84, 85, 126, 220
Брашов — гр. в Румъния, с. 84
Брин, Серско — неуточнено, с. 37, 38
Бруса — гр. в Турция, с. 13, 21, 54, 81, 83, 84, 87, 137, 179
Буда — част от столицата на Унгария Будапеща, с. 83, 99, 224
Бури — гр. Бурон на езерото Бури, Гърция, с. 15, 55, 75, 166, 222
България, с. 9, 11, 14, 15, 16, 21

Ваду — вж. Кара Харманлък, с. 100
Вардар — река в Македония, Югославия, с. 45, 61, 139
Варна, с. 37, 39, 41, 68, 75, 90, 99, 100, 197, 198, 229
Василикоз — гр. Мичурин, с. 204
Василико — вж. Василикоз, с. 60, 112
Венеция — гр. в Италия, с. 53, 80, 99, 100
Верия — вж. Караферия, с. 221
Виена — Австрия, с. 102
Видин, с. 15, 16, 36, 39, 43, 51, 53, 55, 56, 59, 63, 69, 73, 77, 85, 87, 96, 119, 121, 122, 128, 129, 158, 164, 165, 168, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 183, 187, 188, 195,
Виза — гр. Виза, Турция, с. 22, 164, 221
Византия, с. 19, 48, 114
Влахия — вж. Ефляк, с. 51, 52, 53, 55, 56, 57, 63, 77, 79, 80, 83, 84, 85, 87, 117, 121, 125, 128, 221
Влашко — вж. Ефляк, с. 46, 63, 78, 80, 181
Враца — вж. Ивраджа, с. 15, 16, 23, 116, 125, 230
Вълчитрън — гр. Вучитрън, Сърбия, Югославия, с. 21

Галац — гр. в Румъния, с. 195
Галиполи — Гелиболу, Турция, с. 21, 44, 50, 52, 58, 68
Генуа — гр. в Италия, с. 53, 99
Гориче, каза — районът на гр. Корча, Албания, с. 164
Грузия — вж. Гюрджистан, с. 16
Гърция, с. 220, 221, 222
Гьозекен — вж. Гьозлю, с. 229
Гьозлю — гр. Обзор, с. 36, 60, 198
Гюлбаба — неуточнено, с. 68
Гюмюлджине, Гюмюрджине — Комотини, Гърция, с. 15, 166
Гюмюрджина — вж. Гюмюлджине, с. 75, 222
Гюргево — вж. Йеркьоки, с. 52, 54, 55, 57, 83, 85, 117, 220, 227
Гюрджистан — Грузинска СССР, с. 16

Джума Пазаръ, селище и каза — вер. дн. Амигдала, Кайлярско, Югозападна Македония, Гърция, с. 101
Добринче — Добруджа, с. 157
Добриче, санджак Охрид — село, указано на картата на А. М. Селищев. Славянское население в Албании, София, 1931; вер. изчезнало, с. 110, 214
Добруджа, с. 57, 58, 220, 228, 229
Драгоще, Преспанско. Вер. с. Драгош, общ. Бистрица, окр. Битоля, Македония, Югославия, с. 110, 111, 120, 164
Дрин, река в Югославия и Албания, с. 54, 136, 160
Дубровник — град-република в миналото, дн. в Югославия, с. 20, 47, 52, 53, 79, 80, 84, 87, 100, 135, 136, 160
Дунав, с. 13, 46, 47, 49, 59, 60, 64, 67, 70, 71, 72, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 118, 119, 120, 126, 157, 158, 176, 177, 180, 181, 182, 186, 187, 188, 189, 190, 194, 195, 196, 197, 220

Европа, с. 9, 14, 21, 50, 83
Европейски Югоизток, с. 9, 69, 79, 103
Егисус — вж. Тулча, с. 228
Египет, с. 13, 80, 83, 219
Едирне — гр. Одрин, Турция, с. 140, 166
Езрани, Преспанско — Езерени, общ. Ресен, окр. Охрид, Югославия, с. 61
Ефляк — Влахия, Румъния, с. 135, 136, 157, 158, 160, 173, 174, 175, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 188, 189, 190

Загория — вер. Източна България, с. 84, 99
Зищви — гр. Свищов, с. 181
Златица — гр. Златица, с. 118

Ибраил — гр. Браила, Румъния, с. 158, 159, 195
Ибри — р. Ибар, Югославия, с. 54, 136, 160
Ивраджа — гр. Враца, с. 15, 205
Излаз — Румъния, с. 55, 57, 87, 180, 181, 182
Исакча — гр. в Румъния, с. 15, 36, 49, 51, 57, 59, 72, 73, 78, 97, 111, 116, 117, 120, 157, 193, 194, 195, 220
Ислямбол — вж. Истанбул, с. 135
Истанбул — гр. в Турция, с. 21, 158

Йениджe Вардар — Яница, Гърция, с. 15, 73, 110, 116, 160
Йеркьоки — гр. Гюргево, Румъния, с. 158, 187, 188, 227
Йеркьоки на отсамната страна — вж. Русчук, с. 186, 227

Кавала — Гърция, с. 21, 80
Казанлък — вж. Акча Казанлък, с. 73
Калафат — гр. в Румъния, с. 55
Калиакра — стара крепост, недалеч от Каварна на Черно море, с. 30, 68, 197
Капуджипазар — вер. гр. Кълъраши, Румъния, с. 85, 158
Карасу — река Места, с. 46
Караферия — Верия, Гърция, с. 15, 73, 75, 76, 101, 116, 161, 220
Кара Харманлък — изчезнало селище при с. Ваду, Румъния, с. 67, 68, 85, 100, 115, 122, 123, 195, 196
Карнобат — вж. Карънабад, с. 15, 79, 125
Карънабад — гр. Карнобат, с. 15, 212
Кастрица — вж. Керсич, с. 229
Кафа — гр. Федосия, СССР, с. 158
Кермиан — област в Анадол, Турция, с. 20
Керсич — старо пристанище и крепост — при с. Виница и с. Осеново, Варненско, с. 39, 68, 197
Кестрич — вж. Керсич, с. 229

Кесторие — гр. Костур, дн. Кастория, Гърция, с. 15, 162, 220
Килендер, нахия Читроз — неуточнено, с. 23
Кили — гр. Килия, СССР, с. 182, 187, 188, 195
Килия — вж. Кили, с. 77, 125, 126
Кипър, с. 63, 219
Кладово — вж. Фетх юл-Ислям, с. 223
Колония, нахия, каза Караферия — област в дн. Албания, с. 74. 110
Комотини — срв. Гюмюлджине, Гюмюрджина, с. 222
Корча — вж. Гориче, с. 221
Костур — вж. Кесторие, с. 40, 60, 61, 73, 74, 76, 84, 101, 110, 124, 221
Кратово — гр. в Македония, Югославия, с. 21
Крим, с. 13
Кълъраши — вж. Капуджипазар, с. 220

Леванта — Източното Средиземноморие, с. 69, 83, 96, 116
Лепанто — гр. Лепанто, Гърция, с. 16
Леш — гр. в Албания, с. 100
Лирнико, Караферийско — неуточнено, с. 22 46
Ловеч — вж. Лофча, с. 15, 16, 22, 23, 73, 90, 99, 116, 230
Лофча — гр. Ловеч, с. 15, 73, 90, 206

Маврово, Костурско—Маврохори, Гърция, с. 22
Маджар — Унгария, с. 188
Мала Азия, с. 19, 219
Мангалия — гр. в Румъния, с. 68, 197
Марица — река в България, с. 80
Мачин — гр. Румъния, с. 15, 36, 49, 51, 58, 59, 72, 73, 78, 85, 97, 111, 116, 117, 157, 158, 193, 194, 195
Месеври — гр. Несебър, с. 199
Месемврия — вж. Месеври, с. 52, 53, 60, 63, 73, 99, 116
Мичурин — вж. Василикоз, с. 229
Молдавия — вж. Богдан, с. 55, 78, 79, 80, 85, 87, 126, 128, 220
Морава — река в Югославия, с. 54, 60, 70, 136, 160

Несебър — вж. Месеври, с. 229
Нийболу — гр. Никопол, с. 15, 56, 75, 77, 157, 158, 159, 178, 179, 180, 181, 185, 195, 196
Никопол — вж. Нийболу, с. 15, 16, 46, 50, 51, 52, 56, 58, 63, 73, 74, 80, 83, 85, 87, 91, 96, 110, 115, 119, 130, 220, 224, 225, 226
Ниш — гр. в Югославия, с. 14, 34, 102, 136
Нова Загора — вж. Йенидже- и Загра, с. 73, 222
Ново бърдо — Сърбия, Югославия, с. 21

Обзор — вж. Гьозлю, Гьозекен, с. 35, 229
Одесос — вж. Варна, с. 228
Одрин — вж. Едирне, с. 13, 21, 43, 54, 58, 65, 66, 67, 68, 83, 84, 85, 87, 91, 94, 101, 102, 118, 122, 131, 143, 218, 222
Окнеле Мари — Румъния, с. 55
Окнеле Мичи — Румъния, с. 55
Оршова — гр. в Румъния, с. 224
Оряхово — вж. Рахова, с. 15, 16, 46, 51, 55, 56, 59, 72, 96, 115, 117, 220, 226, 227
Османска империя, с. 9, 12, 17, 48, 52, 57, 87, 114, 118, 218
Охри — гр. Охрид, Македония, Югославия, с. 110, 214
Охрид — вж. Охри, с. 231

Пазарджик, с. 80
Пелопонес — южна Гърция, с. 61
Перитор, Преспанско — неуточнено, с. 22, 61, 120
Пловдив, с. 80
Подунавие, с. 13, 14, 16, 49, 50, 52, 58, 59, 60, 63, 71, 73, 80, 81, 85, 90, 117, 119, 127, 156, 157
Полша, с. 79, 80, 224
Поморие — вж. Ахиолу, Анхиало, с. 16, 229
Правади — гр. Провадия, с. 210
Преспа — нахия около Преспанското езеро с център Ахил, дн. Агиос Ахилиос, Гърция, с. 22, 110, 164
Провадия — вж. Правади, с. 25, 54, 73, 97, 98, 230
Проливите, с. 68

Разград — вж. Хезарград, с. 15, 16, 23, 38, 75, 97, 230
Рахово — гр. Оряхово, с. 15, 157, 158, 184
Родосто — Турция, с. 79
Румъния, с. 72, 220, 224, 229, 230
Румелия, с. 54, 80
Русе — вж. Русчук, с. 15, 16, 35, 43, 46, 50, 52, 56, 91, 96, 97, 115, 116, 120, 125, 227
Русия, с. 79
Русчук (Йеркьоки на отсамната страна) — гр. Русе, с. 15, 51, 76, 180, 186, 187, 188, 196, 227
Ръмникул Вълча — Румъния, с. 55

Сава, река в Югославия, с. 118
Самсун — гр. в Турция, с. 21, 158
Саръгьол — изчезнало селище в Саръгьолската низина между Острово и Кайлари, Югозападна Македония, Гърция, с. 101
Свищов — вж. Зищви, с. 55, 87, 125, 226
Секре — неуточнено, с. 55, 181
Семендре — гр. Смедерово, Югославия, с. 183, 188
Сер (Серес) — Сяр, Гърция, с. 21, 46, 68, 74, 80
Серакин, лива Виза —Серген, Турция, с. 22, 38, 164
Сервия — вж. Серфидже, с. 221
Серфидже — Сервия, Гърция, с. 15, 42, 73, 74, 101, 163, 220.
Сибиу — гр. в Румъния, по-рано Херманщат, с. 84, 96, 130
Сидерокапса, Гърция, с. 38
Силистра, с. 15, 25, 36, 40, 46, 51, 55, 56, 57, 58, 70, 71, 73, 78, 97, 113, 117, 119, 120, 123, 157, 158, 183, 189, 190, 191, 196, 197
Сингелт, Серско — Сенгелово, дн. Ангистрон, Гърция, с. 37, 38
Синоп — гр. в Турция, с. 21, 158
Сирия, с. 13
Скопие — вж. Юскюб, с. 14, 20, 21, 25, 35, 38, 41, 61, 73, 76, 88, 92, 100, 108, 112, 114, 116, 118, 121, 131, 217, 218
Сливен, с. 42
Смедерово — вж. Семендре, с. 59, 226
Созеболу — гр. Созопол, с. 202, 203
Созопол — вж. Созеболу, с. 36, 37, 99, 229, 230
Соко баня — вж. Бане, с. 224
Солун — гр. в Гърция, с. 15, 35, 42, 45, 49, 50, 80, 81, 83, 102, 111, 118, 125
Сомовит — вж. Сомоя, с. 72, 225
Сомоя — Сомовит, Русенски окръг, с. 180
София, с. 16, 67, 84, 97, 123
Средиземноморие с. 9, 47, 80, 83, 126
Средна Европа, с. 13, 79, 80, 83, 96
Срем, ист. област в Югославия, с. 85
Струма, река, с. 74, 80
Стряма, река, с. 222
Сулина — селище в Румъния, с. 128
Сърбия, с. 38, 221

Тевсиан, Щипско — неуточнено, с. 22
Текюрдат, нахия — районът на Текирдаг, Турция, с. 167, 222
Титу, селище в Румъния, с. 55
Толбухин — вж. Хаджиоглу Пазарджик (Пазарѝ), с. 15, 23, 34, 40, 230
Томарова — Румъния, с. 195
Трансилвания — географска и историческа област в Румъния, с. 84, 85
Трапезунд — гр. в Турция, с. 87, 158
Тулча — гр. в Румъния, с. 15, 36, 49, 51, 59, 72, 73, 97, 111, 116, 117, 193, 194, 195, 228
Тутракан, с. 120, 188
Турну — вж. Холоник, Хловник, с. 225
Турция, с. 14, 16, 89, 221, 222, 224
Търговище, Румъния, с. 55
Търгу Окна, Румъния, с. 55
Търнова — гр. Търново, с. 207
Търнова, Преспанско — неуточнено, с. 120
Търново — вж. Търнова, с. 15, 16, 23, 35, 43, 73, 91, 98, 99, 115, 116, 207

Унгария — вж. Унгрус и Маджар, с. 80, 83, 84, 85, 223
Унгрус — вж. Маджар, с. 173, 179
Усланич, каза Гориче — неуточнено, с. 61

Фетх юл-ислям — гр. Кладово, Югославия, с. 170, 182, 224
Флоренция — гр. в Италия, с. 53
Фойница — селище в Югославия, с. 109

Френк — обобщено наименование за западноевропейски страни, с. 135, 136

Хаджиоглу Пазарджик (Пазаръ) — Добрич, дн. гр. Толбухин, с. 15, 23, 34, 38, 40, 41, 90, 100, 210
Хасково — вж. Хаскьой, с. 73, 222
Хаскьой — гр. Хасково, с. 167
Хезарград — гр. Разград, с. 15, 16, 209
Херманщат — вж. Сибиу, с. 96
Херцеговина — Югославия, с. 221
Хиос — о-в в Гърция, с. 80
Хловник — вж. Холоник, с. 225
Холоник — Турну, Румъния, с. 51, 55, 57, 180, 181, 182, 183,
Хурпища(е) — Аргос Орестикон, Гърция, с. 15, 74, 101, 162, 220
Хрупище — вж. Хурпища, с. 40
Хърсова — с. Хърсово на Дунава в Северна Добруджа, Румъния, с. 157, 193,
Хърсово — вж. Хърсова, с. 15, 36, 46, 50, 51, 70, 71, 72, 73, 78, 97, 100, 117, 120, 123, 183

Цариград — вж. Ислямбол, Истанбул, с. 13, 21, 22, 37, 42, 44, 49, 50, 52, 53, 54, 60, 68, 79, 80, 83, 84, 87, 111, 118, 126, 131, 164, 218
Централна Европа, с. 47, 79

Черноморие, с. 14, 81, 99
Чирмен, санджак — обхващал областта между Ст. планина и Одрин от левия бряг на р. Стряма до Ямбол, с. 15, 73, 116, 166, 167
Читроз, нахия, град — районът на гр. Китрос, Гърция, с. 23, 61
Чрънград — вж. Кара Харманлък — изчезнало пристанище при с. Ваду, Румъния, с. 100, 228

Шар — планина в Македония, Югославия, с. 112
Шумен — вж. Шумну, с. 15, 23, 35, 43, 91, 97, 98, 115, 116, 125, 230
Шумну — гр. Шумен, 15, 208, 209

Щип — гр. в Македония, Югославия, с. 110
Щирия — област в Австрия, с. 84

Югославия, с. 223, 224, 226, 231
Юскюб — гр. Скопие, Македония, Югославия, с. 137

Ямбол — вж. Янболу, с. 15, 38, 113, 222, 229, 231
Янболу — гр. Ямбол, с. 15, 202, 213
Яница — вж. Йенидже Вардар, с. 220
Янтра — река в България, с. 76.

СЪДЪРЖАНИЕ

Част първа

ПРОУЧВАНИЯ

Глава първа — *Насоки, цел и значение на проучването. Характер на източниците* 9
Глава втора — *Пазарни такси* 19
Глава трета — *Пристанищни такси и мита. Режим на пристанищата* 47
Глава четвърта — *Чиновнически апарат и разпределение на приходите от търговските такси и мита* 65
Глава пета — *Търговско-занаятчийската дейност в градовете, отразена в законодателните паметници* 79
Заключение 103
Бележки 106

Част втора

ДОКУМЕНТИ

1. Из законника на Мехмед II 135
2. Закон за [града Ниш] 136
3. Законник за зиамета Юскюб, за бадж- и кантар, за даляните, гредите и други 137
4. Законник за ихтисаба на града Едирне 140
5. Из законника на Селим I 149
6. Разпоредби за пристанищни такси в Подунавието от 1520 г. 156
7. Из законника на Сюлейман I 159
8. Закон за пазарния бач в самия Йениджe Вардар 160
9. Закон за пазарния бач в самата Караферия 161
10. Закон за пазарния бач в самата Кесторие 162
11. Закон за пазарния бач в самото Хурпища 162
12. Закон за пазарния бач в самия Серфидже 163
13. Разпоредби за бачове в села 164
14. Стар закон за лива Видин 164
15. Законник за касабата Бури 166
16. Закон за лива Чирмен 166
17. Закон за лива Видин 168
18. Закон за пазарния бач на града Нийболу 178
19. Закон за пристанището Нийболу 180

20. Закон за магерие на пристанището Нийболу 182
21. Закон за пазарния бач и за пристанището 183
22. Закон за пристанището Рахова, включително и за таксите „магерие“ 184
23. Законник за пазарния бач на самия Русчук 186
24. Закон за пристанището Русчук 187
25. Законник за магерие на пристанището Русчук 188
26. Закон за пристанището Силистра 189
27. Законник за солта в пристанището Силистра 190
28. Закон за пазарния бач на Силистра 191
29. Закон за пристанището на самата Силистра 191
30. Закон за ихтисаба 192
31. Законник за пристанището Хърсова 192
32. Законът за селата Тулча, Исакча, Мачин, които спадат към зиамет, е следният 193
33. Закон за пристанищата Тулча, Исакча и Мачин 194
34. Закон за пазарния бач на самия Кара Харманлък 195
35. Законник за пристанището Кара Харманлък 196
36. Законник за пристанищата Варна, Балчик, Калиакра, Керсич и Мангалия 197
37. Законник за самата Варна 198
38. Закон за пристанището Гьозлю и за бача 198
39. Закон за пристанището Месеври и за пазарния бач 199
40. Закон за самия Ахиолу 201
41. Закон за пристанището Ахиолу 202
42. Закон за пазарния бач на Созеболу 202
43. Закон за пристанището Созеболу 203
44. Закон за самия Агатаболу 203
45. Закон за пристанището Агатаболу 204
46. Закон за селото Василикоз 204
47. Закон за споменатото пристанище Василикоз 204
48. Закон за пазарния бач на самата Ивраджа 205
49. Закон за пазарния бач на самия Лофча 206
50. Закон за пазарния бач на самото Търнова 207
51. Закон за пазарния бач на самия Шумну 208
52. Закон за самия Правади 210
53. Закон за пазарния бач на Хаджиоглу Пазарджик 210
54. Законник за пазарния бач на градчето Бабадаг 211
55. Закон за самия Карънабад 212
56. Закон за пазарния бач на градчето Айдос 212
57. Закон за пазарния бач на самия Янболу 213
58. Закон за султанския сарай 214
59. Из законника на лива Охри 214
Бележки 215
Резюме 232
Съкращения 238
Библиография 240
Съкращения на селищните наименования 249
Списък на географските наименования 250

2.

ПРОУЧВАНИЯ НА ГРАДСКОТО СТОПАНСТВО
ПРЕЗ XV—XVI ВЕК

БИСТРА ЦВЕТКОВА

Рецензент проф. Христо Гандев, редактор Цветана Георгиева
художник Богомил Николов, художествен редактор Богдан Мавродинов, технически редактор Лиляна Денкова, коректор Елена Попова

Дадена за набор на 8.VIII.1972 г. Подписана за печат на 16. I. 1972 г Излязла от печат на 31. I. 1973 г. Издателски № 20755. Лит. група II-6. Тематичен № 1544. Издателски коли 18,25. Печатни коли 18,25. Формат 65/92/16. Тираж 1096.
Цена 2,66 лв.

ДИ. „Наука и изкуство“. Печатница „Т. Димитров“, кл. 1, пор. № 14520

ПЕЧАТНИ ГРЕШКИ

Стр.	Ред	Напечатано	Да се чете
48	21 отг.	ναλον	ναῦλον
48	22 „	ανιναυλον	ἀντίναυλον
48	4 отд.	σανσάλια	σανδάλια
109	4 отг.	XVI 11/2,I,I,II,III	XVI 11/1,I,II ; ОАК 107/1.
110	18 отд.	Доброс	Лоброс
110	13 отг.	olmak pazar	olmak içün pazar
120	17 отд.	109	109 v
126	23 „	YESHO	JESHO
141	21 „	средните—по тридесет	средните—по двадесет и осем
149	20 „	йонийски	конийски
151	4 „		да не се чете
151	5 „	Раздел месари	[На лявото бяло поле] ; Раздел месари
165	16 отг.	дойде риба, се вземат	дойде риба с кораб, се вземат
165	17—18 отг.	осем акчета. Ако дойде сол с кораб донбаз, се вземат по осем акчета. Ако дойде сол с кораб	осем акчета. Ако дойде сол с кораб, се взима един къс сол
178	4 отд.	града	самия
193	4 отг.	лозе с ягоди	връзка стомана
193	8 „	ябълки,от катър,прекарани	ябълки, прекарани
199	14 и 22 отд.	Месември	Месеври
221	14 отд.	61	51
222	25 „	Кф 1/10	Кф 1/1
251	18 отд. дясно	30, 68	39, 68
251	между 26—27 отд.		Йенидже -и Загра-Нова Загора, с. 44, 116, 167